
ISSN 2786-4537 (print)

ISSN 2786-4545 (online)

Випуск 1 (103)
січень – березень
2022 рік

Issue 1 (103)
January-March
2022 yers

Науковий
журнал

Scientific journal

ВІСНИК
економіки

HERALD
of Economics

Тернопіль
ЗУНУ
2022

Ternopil
WUNU
2022

**ВІСНИК
економіки**

*Науковий журнал.
Заснований у травні 1996 р.
Виходить чотири рази на рік*

**HERALD
of Economics**
*The Scientific Magazine.
Founded on May 1996.
Is published four times a year*

**Випуск 1 (103)
січень – березень
2022**

*Затверджено рішенням Вченої
ради ЗУНУ, протокол № 7
від 26 січня 2022 р.*

**Issue 1 (103)
January-March
2022**

Зареєстрований Вищою атестаційною комісією України як фахове економічне видання (Бюлетень ВАК України. 1998. № 2. С. 44; Бюлетень ВАК України. 2009. № 11. С. 12).

Затверджено постановою президії ВАК України від 09.03.2016 р. № 241.
Включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України за спеціальностями: 051; 071; 072; 073; 075; 076; 281; 292.
Наказ МОН України від 16.12.2019 р. № 1643.

Внесено зміни у назву наукового журналу з «Вісник Тернопільського національного економічного університету» на «Вісник економіки» (з включенням його до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України за спеціальностями: 051; 071; 072; 073; 075; 076; 281; 292) і назву засновника з «Тернопільський національний економічний університет» на «Західноукраїнський національний університет». Наказ МОН України від 15.04.2021 р. № 420.

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 24736-14676ПР від 8 лютого 2021 р.*

Науковий журнал «Вісник Тернопільського національного економічного університету» / «Вісник економіки» розміщено в міжнародних каталогах та наукометричних базах: Index Copernicus, Google Scholar, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), International Citation Index Of Journal Impact Factor & Indexing (ICI), НБУВ, CrossRef.

Електронний варіант журналу в Інтернеті:
<http://www.visnykj.wunu.edu.ua/index.php/visnykj>
<http://www.visnykj.wunu.edu.ua/index.php/htneu>
<http://www.irbis-nbu.gov.ua>

ISSN 2786-4537 (print)
ISSN 2786-4545 (online)

© ЗУНУ, 2022

Головний редактор

Задорожний Зеновій-Михайло, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Заступники головного редактора:

Мельник Алла, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Дерій Василь, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Хорунжак Надія, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Редакційна колегія:

Борисова Тетяна, д. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет, Україна

Буяк Леся, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Желюк Тетяна, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Зварич Роман, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Кириленко Ольга, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Кнейслер Ольга, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Кравчук Наталія, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Крисоватий Андрій, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Лободіна Зоряна, д. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет, Україна

Микитюк Петро, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Монастирський Григорій, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Муравський Володимир, д. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет, Україна

Рожелюк Вікторія, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Семанюк Віта, д. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет, Україна

Сембісева Ляззат, д. е. н., професор, Євразійський національний університет ім. Л. М. Гумільова, Казахстан

Сковронська Агнешка, д.габ., професор, Вроцлавський економічний університет, Польща

Собко Ольга, д. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет, Україна

Сохацька Олена, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Тулай Оксана, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна

Штандо Анжей, д.габ., професор, Вроцлавський економічний університет, Польща

ЗМІСТ

Олена ГАРАЩУК, Віра КУЦЕНКО

Інноваційні аспекти формування сталого розвитку
та соціальної безпеки в соціокультурному контексті 8

Людмила ЮРЧИШЕНА

Теоретичні засади фінансової стійкості університетів 22

Роман ЗВАРИЧ, Юрій ДУДНИК, Вікторія ГОМОТЮК, Світлана БОДНАР,

Ризик-менеджмент цифрової трансформації в умовах пандемії 38

Тетяна ДЛУГОПОЛЬСЬКА, Мар'яна ХІТА

Вплив пандемії COVID-19 на міжнародний ринок праці 54

Тетяна БОРИСОВА

Економічні аспекти забезпечення гендерної рівності:
результати маркетингового дослідження 71

Віталія КОЙБІЧУК, Юлія КУРОВСЬКА

Вплив інтегральних показників цифровізації суспільно-економічних
трансформацій на рівень цифрового розвитку країни 83

**Володимир МУРАВСЬКИЙ, Олег ШЕВЧУК, Василь МУРАВСЬКИЙ,
Віктор ЛАПШИНСЬКИЙ**

Удосконалення облікової політики підприємства для
забезпечення його кіберзахисту 97

Марія ГУМЕННА-ДЕРІЙ, Євгенія ШАРА, Тетяна СЛЕСАР

Облік, контроль і аналіз витрат та забезпечення матеріально-технічними
ресурсами діяльності підприємств у майбутні періоди 110

Юлія СЕРПЕНІНОВА

Історичний генезис інтегрованої звітності 130

Михайло ПУШКАР

Концепція інформаційного поля у розвитку облікової науки 143

Оксана ШИМАНСЬКА

Природні експерименти: пошук відповідей на важливі питання
(Нобелівська премія 2021 р.) 157

Ірина ЧИРАК

Давид Рікардо – визнаний лідер класичної політичної економії
(до 250-річчя з Дня народження) 171

Анжела КУЗНЄЦОВА, Дмитро ШТЕЙНГАУЗ

Удосконалення механізмів використання фінансово-кредитних
інструментів на ринку житлової нерухомості

191

Іван ДРОГОБЕЦЬКИЙ

Управління муніципальною власністю в Україні та окремих країнах світу:
суть, інструментарій

203

До відома авторів «ВІСНИКА ЕКОНОМІКИ»

219

CONTENTS

Olena GARASHCHUK, Vira KUTSENKO

Innovative aspects of formation of sustainable development and social safety in the socio-cultural context 8

Liudmyla YURCHYSHENA

Theoretical basis of financial stability of universities 22

Roman ZVARYCH, Yuriy DUDNYK, Viktoriia HOMOTIUK, Svitlana BODNAR

Risk management of digital transformation under pandemic 38

Tetiana DLUHOPOLSKA, Mariana KHITA

The impact of COVID-19 pandemic on international labor market 54

Tetiana BORYSOVA

Economic aspects of gender equality: results of marketing research 71

Vitaliia KOIBICHUK, Yulia KUROVSKA

The influence of integrated indicators of digitalization of socio-economic transformations on the country's digital development level 83

Volodymyr MURAVSKYI, Oleg SHEVCHUK, Vasyi MURAVSKYI, Viktor LAPSINSKYI

Improving the accounting policy of the enterprise for its cyber protection 97

Mariia GUMENNA-DERII, Yevheniia SHARA, Tatiana SLIESAR

Accounting, control and analysis of costs and provision of material and technical resources of enterprises in future periods 110

Yuliia SERPENINOVA

Historical genesis of integrated reporting 130

Mykhailo PUSHKAR

The concept of the information field in the development of accounting science 143

Oksana SHYMANSKA

Natural experiments: finding answers to important questions (Nobel Prize 2021) 157

Iryna CHYRAK

David Ricardo – recognized leader in classical political economy (to the 250th anniversary of his birth) 171

Anzhela KUZNYETSOVA, Dmytro SHTEINGAUZ

Improving mechanisms for using financial-credit instruments on the residential real estate market 191

Ivan DROHOBETSKYI

Management of municipal property in Ukraine and some countries:
the essence, tools

203

To the attention of the authors of the "HERALD OF ECONOMICS"

218

UDC 304.2:330.341

JEL classification: I31, O39, Q01

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.008>

Олена ГАРАЩУК,

доктор економічних наук, професор,
начальник відділу комунікацій та міжнародного співробітництва
Державної служби якості освіти України,
вул. Ісаакяна, 18, м. Київ, 01135, Україна,
e-mail: mon7@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5572-5357>

Віра КУЦЕНКО,

доктор економічних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
головний науковий співробітник
відділу природно-техногенної та екологічної безпеки
Державної установи «Інститут економіки природокористування
та сталого розвитку Національної академії наук України»,
бульв. Тараса Шевченка, 60, м. Київ, 01032, Україна,
e-mail: kutsenkovira@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3102-0744>

**ІННОВАЦІЙНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
ТА СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ**

Гаращук О., Куценко В. Інноваційні аспекти формування сталого розвитку та соціальної безпеки в соціокультурному контексті. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 1. С. 8–21. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.008>

Garashchuk, O., Kutsenko, V. (2022). Teoretychni zasady finansovoi stiiikosti universytetiv [Innovative aspects of formation of sustainable development and social safety in the socio-cultural context]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 1, 8–21. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.008>

Анотація

Вступ. *Розвиток сучасного суспільства нині піддається впливу негативних явищ природного та соціального характеру, що зумовлює велику актуальність питань соціальної безпеки. Найоптимальніший шлях її досягнення – реалізація засад сталого розвитку, що передбачає гармонійність поєднання соціальної, економічної та екологічної складових.*

Мета дослідження. Метою дослідження є пошук науково обґрунтованих шляхів, спрямованих на формування соціальної безпеки та досягнення сталого розвитку в країні.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження використано комплекс загальнонаукових методів пізнання, а саме: системний підхід до вивчення інноваційних аспектів, що формують сталий розвиток і соціальну безпеку; класифікація та групування – для аналізу чинників, що сприяють реалізації основних цілей сталого розвитку; табличний – для виділення складових соціально-економічного середовища, що відображають індикатори стану соціальної безпеки; статистичного порівняння – для оцінювання показників рівня життя населення, зокрема рівня споживання продуктів харчування; логічного узагальнення – для обґрунтування рекомендацій та формулювання висновків.

Результати дослідження. Як доведено практикою, позитивні зміни на засадах сталого розвитку досягаються тоді, коли їх головним рушієм стають наука та соціально-культурна сфера. Важливим є забезпечення соціальної безпеки. Відповідно проаналізовано показники, що характеризують соціально-економічну ситуацію в Україні та становлять індикатори стану соціальної безпеки. Визначаються групи чинників – економічних, політичних, екологічних та демографічних, урахування яких надасть можливість успішно реалізувати основні цілі сталого розвитку. Обґрунтовується необхідність пріоритетного розвитку сфери надання соціально-культурних послуг, що має сприяти гарантуванню соціальної безпеки. Підкреслюється необхідність реалізації інноваційної діяльності в цьому напрямі.

Висновки. Інноваційний аспект сьогодні має бути визначальним для забезпечення сталого розвитку і соціальної безпеки на основі розвитку науки, що зумовлює необхідність підготовки фахівців, що професійно працюють на рівні світових стандартів.

Перспективи майбутніх досліджень. Подальші дослідження мають спрямовуватись на активне виявлення та реалізацію чинників, що сприяють посиленню соціально-культурної сфери у напрямі досягнення соціальної безпеки в Україні.

Ключові слова: соціальні стандарти; соціальна сфера; соціальні проекти; соціальна безпека; сталий розвиток; цілі сталого розвитку.

Формули: 0; рис. 0; табл. 3; бібл.: 12.

Olena GARASHCHUK,

D.Sc (Economics), Professor,

Department head of Communications and International Cooperation

State service of education quality of Ukraine,

St. Isahakyan, 18, Kyiv, 01135, Ukraine,

e-mail: mon7@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5572-5357>

Vira KUTSENKO,

D.Sc (Economics), Professor,

Honored Scientist of Ukraine

Chief Researcher of Department of Natural-Technogenic and Environmental Safety

Public Institution "Institute of Environmental Economics

and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine",

Blvd. Taras Shevchenko, 60, Kyiv, 01032, Ukraine,

e-mail: kutsenkovira@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3102-0744>

INNOVATIVE ASPECTS OF FORMATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND SOCIAL SAFETY IN THE SOCIO-CULTURAL CONTEXT

Abstract

Entry. *The development of modern society is now affected by negative phenomena of natural and social nature, which makes it very important issues of social safety. The best way to achieve it is to implement the principles of sustainable development, which involves a harmonious combination of social, economic and environmental components.*

The purpose of the study. *The purpose of the research presented in this article is to find scientifically sound ways to form social safety and achieve sustainable development in the country.*

Research methods. *To achieve the goal of the study used a set of general scientific methods of cognition, namely: a systematic approach to the study of innovative aspects of sustainable development and social safety; classification and grouping – to analyze the factors contributing to the main goals of sustainable development; tabular – to highlight the components of the socio-economic environment that reflect indicators of social safety; statistical comparison – to assess living standards and in particular the level of food consumption; logical generalization – to substantiate the recommendations and formulate conclusions.*

The results of the study. *As practice has shown, positive changes on the basis of sustainable development are achieved when their main drivers are science and socio-cultural sphere. At the same time, it is important to ensure social safety. Accordingly, the indicators that characterize the socio-economic situation in Ukraine and are indicators of the state of social safety are analyzed. Groups of factors are identified – economic, political, environmental and demographic, taking into account which will enable the successful implementation of the main goals of sustainable development. The necessity of priority development of the sphere of social and cultural services, which should contribute to guaranteeing social safety, is substantiated. The need to implement innovative activities in this direction is emphasized.*

Conclusions. *Today, the innovation aspect must be crucial for sustainable development and social safety based on the development of science, which necessitates the training of professionals working at the level of world standards.*

Prospects for future research. *Further research should be aimed at actively identifying and implementing factors contributing to the strengthening of the socio-cultural sphere in the direction of achieving social safety in Ukraine.*

Keywords: *social standards, social sphere, social projects, social safety, sustainable development, sustainable development goals.*

Formulas: 0; fig.: 0; tabl.: 3; bibl.: 12.

JEL classification: I31, O39, Q01

«Новий синтез науки й інновацій,
що відкриває можливість систематичного
та організованого технологічного прогресу
є однією з фундаментальних основ
постіндустріального суспільства»

Данієл Д. Белл

Постановка проблеми. Останнім часом у світі відбуваються масштабні соціально-економічні зміни. До цих процесів активно долучається українське суспільство. Світова практика засвідчує, що без зміни духовно-культурологічного підґрунтя практично неможливо сформувати безпечне й гармонійне середовище взаємодіяльності. Головною рушійною силою цих процесів є знання та соціально-культурні послуги. Скажімо, у країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) більше половини валового внутрішнього продукту створюється в інтелектуальному середовищі [1].

Це не дивно, адже, як зазначає Данієл Д. Белл, сучасне суспільство – це суспільство знань, поширення інформаційних технологій, посилення ролі людського капіталу й соціокультурних послуг.

Водночас в умовах глобалізації активно відбувається вплив на розвиток суспільства негативних, у тому числі природних явищ – глобального потепління, негативні зміни природно-кліматичних умов тощо [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначені проблеми досліджували багато науковців і практиків, зокрема В. Андрущенко, Є. Біденко, Г. Білявський, П. Воробйова, П. Головченко, Г. Гришова, І. Дейнега, Ю. Дзядикевич, С. Діденко, Н. Дічек, І. Іванюк, І. Колодій, П. Коренюк, І. Костіков, В. Кремень, В. Луговий, Р. Мінін, М. Нестерова, Я. Олійник, А. Похресник, П. Саух, П. Сікорський, М. Сокур, Р. Фурдуй, А. Цимбал, А. Яцишин та ін., які велику увагу звертають на питання створення в країні безпечної ситуації та забезпечення сталого розвитку.

Незважаючи на наявність системних досліджень, ще недостатньо розкрита роль інноваційного підходу, а також соціальних чинників у забезпеченні сталого розвитку та досягненні соціальної безпеки.

Мета дослідження. Метою нашого дослідження є пошук науково обґрунтованих шляхів, спрямованих на формування соціальної безпеки та досягнення сталого розвитку в країні.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження використано комплекс загальнонаукових методів пізнання, а саме: системний підхід до вивчення інноваційних аспектів, що формують сталий розвиток і соціальну безпеку; класифікація та групування – для аналізу чинників, що сприяють реалізації основних цілей сталого розвитку; табличний – для виділення складових соціально-економічного середовища,

що відображають індикатори стану соціальної безпеки; статистичного порівняння – для оцінювання показників рівня життя населення, зокрема рівня споживання продуктів харчування; логічного узагальнення – для обґрунтування рекомендацій та формулювання висновків.

Результати дослідження. Світова й вітчизняна практика засвідчують, що зміни, які відбуваються в суспільстві, досягають позитивних результатів тоді, коли наука та соціально-культурна сфера стають головним рушієм прогресивних змін у всіх сферах життєдіяльності, зокрема у суспільному виробництві [3; 4].

У цьому контексті важливе завдання науки – це досягнення в країні соціальної безпеки шляхом подолання тих негативних характеристик, що притаманні нині Україні, а саме: економічної кризи, пандемії коронавірусу, погіршення стану навколишнього середовища, що негативно впливає на ситуацію з соціальною безпекою та сталим розвитком.

Соціальна безпека – це складова національної безпеки, це такий стан суспільства, всіх основних сфер виробництва, за якого досягаються сприятливі умови для життя і діяльності, зокрема: матеріальні, санітарно-епідеміологічні, екологічні, що визначають рівень і якість життя.

Рівень життя – це рівень доходів людини, сім'ї, домогосподарства, не нижчий прожиткового мінімуму, що визначається для певної соціальної групи населення.

Якість життя – це ступінь задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини, що визначається порівнянням фактичного задоволення потреб із базовим [5].

Наразі для нашої країни характерні низькі показники ВВП на душу населення; низька середньомісячна заробітна плата; низькі грошові доходи та витрати на душу населення; низький обсяг реалізованих послуг у розрахунку на одну особу.

В Україні, на жаль, все ще є соціальні загрози й виклики (поширення соціальних негараздів – захворюваності на активний туберкульоз, злочинності, самогубств, значна кількість потерпілих на виробництві тощо); водночас поглиблюється дія деструктивних факторів, що негативно позначаються на рівні та якості життя, на стані соціальної безпеки, яка є адаптивним потенціалом у швидкоплинному трансформаційному суспільстві до сучасних соціоекономічних реалій, що стає найважливішою умовою успішного сталого розвитку [6].

На це впливає багато чинників, зокрема:

– економічні, складовими елементами яких є:

а) рівень економічного розвитку;

б) диспропорції розвитку між окремими галузями та територіями;

в) вплив економіки на соціальну структуру суспільства, врахування того, що трансформація виробничо-майнових відносин призводить до формування та становлення нової класової структури суспільства, посилення процесів соціальної диференціації;

– політичні, а саме:

а) виникнення та розвиток кризових явищ, що посилюють диференціацію соціальної безпеки, коли політичні уподобання мають чітко виражений характер;

б) політичні вподобання є важливим чинником соціальної безпеки українського соціуму, враховуючи, що вони зумовлюють різновекторність спрямованості мешканців різних територій і соціальних груп;

в) формування зовнішньополітичних поглядів людей;

– екологічні. Екологічні загрози, екологічне забруднення суперечать настановам сталого розвитку. Покращення екологічної ситуації потребує розробки та здійснення збалансованої еколого-економічної політики, що передбачає необхідність використання новітніх виробничих технологій, застосування яких звелю б до мінімуму обсяги шкідливих викидів. У зв'язку з цим позитивним є торгівля квотами, перенесення бази оподаткування з трудових ресурсів на споживання природних ресурсів. Така політика простежується в країнах Західної Європи, зокрема Нідерландах, Німеччині, й продемонструвала позитивні результати;

– демографічні. Нині для цього чинника в Україні характерні: низький коефіцієнт народжуваності, від'ємний природний приріст, високий коефіцієнт смертності, старіння населення, значне перевищення частки жіночого населення.

Врахування зазначених чинників дасть змогу покращити середовище життя населення та задовольнити його потреби; успішно реалізувати основні цілі сталого розвитку. Як відомо, у 2015 р. були затверджені «Глобальні цілі сталого розвитку», що адаптуються до вимог сталого розвитку. У 2017 р. Уряд України представив національну доповідь «Цілі сталого розвитку України», де визначено базові показники щодо досягнення вказаних цілей, а також наведені результати здійснення адаптації 17 глобальних цілей з урахуванням специфіки розвитку України [7].

Основними цілями сталого розвитку, які спрямовані на гарантування соціальної безпеки, є такі: подолання бідності та голоду; досягнення продовольчої безпеки; забезпечення здорового способу життя; досягнення якості освіти; сприяння зайнятості та гідній оплаті праці тощо.

Статистика свідчить, що зростання абсолютних чи відносних показників щодо окремих з названих цілей назавжди сприяє покращенню соціальної безпеки (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка основних індикаторів соціальної безпеки в Україні

Показник	2010	2015	2019	2019-2010, +,-
– Середньомісячна номінальна зарплата, грн.	2239	4195	10727	+8488
– Відносна бідність, %	24,1	22,9	24,4	+0,3
– Рівень безробіття, %	8,9	9,5	9,5	+0,6
Споживання продуктів харчування в домогосподарствах, % до сукупних витрат	51,6	62,5	63,4	+11,8

Джерело: [8, с. 78].

Згідно з табл. 1, середньомісячна зарплата в Україні постійно зростає, проте вона не забезпечує покращення життєвого рівня населення. В Україні все ще висока відносна бідність – один із основних показників життєвого рівня населення, що становить соціальну загрозу.

На величину зазначеного показника впливають такі індикатори соціальної безпеки, як безробіття, вартість споживання продуктів харчування у загальних витратах та інші складові соціально-економічного середовища (табл. 2).

Таблиця 2

Основні складові соціально-економічного середовища

Індикатор	Характеристика (основні його складові)
Демографічний	Коефіцієнт демографічного навантаження; коефіцієнт природного приросту населення; очікувана тривалість життя; міграційний приріст населення
Ринок праці	Чисельність економічно активного населення; рівень безробіття та зайнятості
Соціальний захист населення	Частка населення з доходами менше величини прожиткового мінімуму; співвідношення доходів населення до величини прожиткового мінімуму; співвідношення середнього розміру пенсій до величини прожиткового мінімуму; загальна площа житла на 1 жителя
Доступність якісних медичних послуг	Забезпеченість населення лікарями (кількість населення на одного лікаря); забезпеченість населення середнім медичним персоналом; забезпеченість населення лікарняними ліжками; потужність амбулаторних поліклінік; захворюваність на 1 тис. осіб
Доступність і якість освітніх послуг і сфери культури	Кількість учнів, студентів на 10 тис. осіб; кількість відвідувань театрів, музеїв на 10 тис. осіб

Джерело: розроблено авторами.

Всі показники, зазначені в табл. 2, впливають на показник бідності. В Україні, на жаль, бідність поширена і серед працюючого населення. Так, за даними Світового банку, за величиною валового внутрішнього продукту на душу населення Україна залишила позаду лише Албанію та Молдову, не досягнувши соціальних нормативів, які, до речі, поділяються на:

- нормативи раціонального споживання – рівень, що гарантує оптимальне задоволення потреб;
- нормативи мінімального споживання – соціально прийнятний рівень споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг з огляду на соціальну та фізіологічну потребу;
- статистичні нормативи, що визначаються на основі показників фактичного споживання.

Від величини цього показника залежить рівень споживання. Як зазначалось вище, доходи зростають в Україні, але водночас зростають ціни, зокрема на продукти харчування. Тож не дивно, що надзвичайно великою є частка доходів, які населення витрачає на ці продукти. В багатьох європейських країнах в разі зростання цін зразу запускається механізм індексації. Скажімо, в Італії це відбувається уже під час зростання індексу цін на 1%, у Данії – на 3%, в Бельгії – на 2%, в Люксембурзі – на 2,5% [9].

Це своєрідні соціальні трансферти, які бувають грошовими, натуральними, безготівковими, тільки під час оплати товарів і послуг. Їхні основні функції такі:

- цільова допомога;
- соціальне забезпечення (система інтернатних установ і територіальних центрів);
- соціальний захист населення через недержавні організації;
- соціальна допомога з фондів підприємств, організацій тощо.

Соціальному захисту, у тому числі через формування соціально безпечного середовища, сприяє розвиток соціальної сфери, функціонування якої передбачає створення умов для розвитку соціально значущих якостей особистості – споживача соціально-культурних послуг. Для цього самі об'єкти соціальної сфери мають бути безпечними. В основі такої оцінки мають бути: критерії, показники, індикатори [10].

Тут важливо задіяти не лише соціальний потенціал всієї соціальної сфери, який охоплює ресурсний і кадровий потенціал, а й енергію, фізичні та духовні сили людини-працівника, забезпечуючи сталий розвиток суспільства шляхом створення та реалізації високоефективних проєктів у сфері науки, виробництва, бізнесу, відпочинку. Цей потенціал формується ще в школі та інших закладах освіти і зростає протягом усього життя [11].

Особливо важливим та ефективним для забезпечення сталого розвитку та соціальної безпеки є інноваційний потенціал, направлений на створення (або пошук) та реалізацію новацій.

Інновації – це своєрідний інструмент досягнення поставлених цілей, тобто – це сукупність цілей, завдань, засобів, способів, методів, пріоритетів, орієнтирів розвитку тощо.

Як зазначає Є. Сірий, важливою складовою інноваційного потенціалу є діяльність, що охоплює всі його складові і має забезпечити:

- єдність наукового й освітнього процесів, спрямованих на забезпечення економічного, соціального й духовного розвитку суспільства;
- оптимальне поєднання державного регулювання та саморегулювання;
- формування інноваційних проєктів за пріоритетними напрямками дослідження, які визначає держава й регіональна інноваційна та науково-технічна політика;
- підтримку провідних науковців, наукових колективів, науково-педагогічних шкіл, здатних забезпечити випереджувальний рівень наукових досліджень, розвиток науково-технічної творчості;
- підтримку підприємницької діяльності в науковій та освітній сферах;
- інтеграцію науки й освіти в міжнародне співтовариство;
- формування мережевих структур у процесі організації інноваційної й наукової діяльності тощо.

Організація інноваційної і наукової діяльності передбачає формування та здійснення на її основі:

- безперервного зміцнення інноваційного потенціалу;
- комплексного розвитку інновацій, за якого всі їхні види тісно пов'язані між собою і здійснюють взаємне просування один одного;
- максимального використання фінансових, матеріальних та інтелектуальних ресурсів для реалізації інноваційної діяльності;

– забезпечення матеріального, морального й соціального стимулювання інноваційної діяльності тощо.

Зростанню інноваційного потенціалу, скажімо, майбутніх фахівців сприяє їхня участь під час навчання у наукових конференціях, олімпіадах, наукових дослідженнях, роботах круглих столів, відповідному спілкуванні по Інтернету тощо. Водночас у таких умовах зростає інноваційний потенціал викладачів, які проводять ці заняття. Щоправда, крім цього, зростанню інноваційного потенціалу останніх також сприяє вивчення досвіду колег, талановитих освітян; знайомство з передовими технологіями; розробка власних проєктів; спілкування з колегами; вивчення нової науково-методичної та спеціальної літератури тощо.

Все це сприяє посиленню факторів, які позитивно впливають на формування та гарантування в країні соціальної безпеки [5]. Остання, як зазначалось вище, практично відображає життєвий рівень населення, складовою частиною якого є рівень споживання. В Україні цей рівень не відповідає раціональним нормам, спостерігається незбалансованість раціону через низьку купівельну спроможність, значна частина населення забезпечує власні потреби у поживних речовинах за рахунок дешевих, менш якісних продуктів харчування. Тобто переважна більшість населення не може дозволити собі споживати життєво важливі продукти харчування на достатньому рівні з медичної точки зору (табл. 3).

Таблиця 3

Споживання продуктів харчування у домогосподарствах (у середньому на місяць у розрахунку на одну особу), кг

Показник	Раціональна норма на одну особу за місяць	у середньому за місяць			
		2015	2019	2020	2015-2020, +,-
М'ясо і м'ясопродукти, кг	6,6	4,6	5,1	5,2	+0,6
Молоко і молочні продукти, кг	31,6	19,8	19,0	18,9	-0,9
Яйця, шт.	24	19	20	19	–
Риба і рибопродукти, кг	1,6	1,2	1,5	1,4	+0,2
Цукор, кг	3,1	2,8	2,6	2,4	-0,4
Олія та інші рослинні жири, кг	1,1	1,6	1,4	1,4	-0,2
Картопля, кг	10,6	6,6	6,2	6,0	-0,6
Овочі, баштанні культури, кг	13,4	8,8	8,8	8,7	-0,1
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кг	7,5	3,1	4,0	3,7	-0,6
Хліб і хлібні продукти, кг	8,4	8,5	8,1	8,0	-0,5

Джерело: [12, с. 95].

Аналіз даних табл. 3 та іншої інформації дає змогу зробити такі висновки:

- в Україні простежується висока частка витрат домогосподарств на продукти харчування у структурі загальних витрат;
- знижується місткість внутрішнього ринку за окремими продуктами харчування;

• повільно відбувається впровадження міжнародних стандартів і системи якості продуктів харчування;

• гострою проблемою все ще є незбалансованість споживання продуктів харчування, низький рівень споживання продуктів тваринного походження в енергетичному раціоні населення, що негативно позначається не лише на якості людського потенціалу, а й на стані соціальної безпеки.

Це відбувається незважаючи на те, що Україна володіє винятковими природними ресурсами та географічним положенням для розбудови потужного сектора щодо формування продовольчої та соціальної безпеки, зокрема для:

- нарощування виробництва продуктів харчування;
- поліпшення їхньої якості та збалансованості за поживними речовинами;
- створення конкурентоспроможної економіки, інтегрованої у світову господарську систему;
- активного впровадження засад сталого розвитку та соціальної безпеки [13; 14].

Для реалізації таких завдань необхідно:

- розробити, створити й впровадити нові технологічні процеси;
- впровадити ресурсозберігаючу техніку, маловідходні і безвідходні технології, що забезпечують комплексне освоєння природних ресурсів;
- розробити і випустити нові екологічно чисті продукти і створити необхідні потужності для їх виробництва;
- впровадити нові організаційні форми, що сприяють зниженню потенційно необхідних виробництв;
- сформуванню нового мислення у розробників інноваційної продукції з точки зору необхідності її екологізації шляхом упровадження екологічної освіти;
- впровадити екологічні інновації.

Останнє пов'язано з розвитком науково-технічного прогресу, що забезпечує збільшення економічного, соціального або екологічного ефекту, спрямованого на:

- досягнення ресурсозбереження в рамках екологічного життєвого циклу продукції (послуг);
- формування науково-природно-технологічних кластерів конкурентоспроможності;
- розробку добровільних індустріально-технологічних програм і розвиток партнерства тощо [15; 16; 17].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, сучасний період соціально-економічного розвитку характеризується глобальністю технологічного освоєння світу. Загальноновизнаним є те, що науково-технічні ідеї й розробки, високі технології, наукомістка продукція, що розробляються за допомогою вмілого використання творчого потенціалу (а не просто нагромадження капіталу), є джерелом і головною рушійною силою сталого розвитку та соціальної безпеки. Розвиток науки, економіки, інтенсифікація зовнішньоекономічних, політичних, культурних зв'язків між країнами, прагнення до виведення всіх сфер людської діяльності на більш високий рівень – усе це веде до необхідності підготовки фахівців нового, більш високого рівня, що поєднують у собі як глибокі теоретичні, так і практичні знання, що вміють професійно виконувати свої функції на благо сучасного суспільства на рівні світових стандартів. Цьому має сприяти регулярна продуктивна праця, що є важливим стимулом активного

засобу того навчального матеріалу, який має важливе практичне значення, а саме: формування професійної компетентності, розвиток комунікативних здібностей, творчої діяльності, а також активний розвиток інноваційних технологій, впровадження яких відкриває працівникам, що діють у сферах гарантування соціальної безпеки, доступ до різних джерел інформації, надають нові можливості для творчості, набуття та закріплення професійних навиків, поряд з успішною реалізацією принципово нових методів професійної діяльності.

Все це, на наш погляд, сприятиме прискоренню соціально-економічного розвитку України (адже наша країна, на жаль, наразі перебуває на рівні четвертого технологічного укладу, тоді як, скажімо, країни Європи – на шостому), а також підвищенню якості життя, за показниками якого наша країна також відстає від розвинутих країн.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на активне виявлення та задіяння чинників, використання яких сприятиме посиленню галузей соціально-культурного комплексу як у гарантуванні соціальної безпеки, так і зростанні конкурентоздатності України.

Література

1. Human development Report 1999. United Nations Development Programme. Oxford. 1999. 57 p. URL: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-1999>
2. Khvesyk M. A., Bystryakov I. K., Obykhod H. O., Khvesyk Yu. M. Assessment of the Safety of Environment in the System of Sustainable Development. *Economic Annals-XXI: Research Journal*. 2018. № 3–4. P. 22–26.
3. Андрущенко В. Економічна парадигма української освіти. Вища освіта України. 2019. № 4. С. 5–12.
4. Екологічна безпека та економіка : моногр. / М. І. Сокур, В. М. Шмандій, Є. К. Бабець, В. С. Білецький, І. Є. Мельнікова, О. В. Харламова, Л. С. Шелудченко. Кременчук, ПП Щербатих О. В., 2020. 240 с.
5. Давидюк О. О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови системи показників. Київ : Абрис, 2002. 158 с.
6. Ostapchuk A., Kustrich L., Tranchenko L., Botsula O., Kolmakova V., Patoka I. Modeling the Labor Market Stability in Conditions of Uncertainty as a Component of Strategic Management. In: Alareeni B., Hamdan A., Elgedawy I. (eds) *The Importance of New Technologies and Entrepreneurship in Business Development: In The Context of Economic Diversity in Developing Countries*. ICBT 2020. Lecture Notes in Networks and Systems, 2021. vol 194. Springer, Cham. P. 261–272.
7. Цілі сталого розвитку 2015-2030. ПРООН. Україна. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html>
8. Якимчук А. Ю., Кардаш О. Л., Постельжук О. П., Якимчук О. Ф. Оцінка показників соціальної безпеки України у контексті національної безпеки держави задля досягнення цілей сталого розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 13–14. С. 75–80.
9. Семенов В. М., Рагуліна Ю. М. Імплементация в Україні європейського досвіду державного управління соціальною сферою. *Правові горизонти: тези*

-
- міжнародної наукової конференції. Суми: Сумський державний університет, 2017. С. 7–13.
10. Кучер В.А. Сравнительный анализ педагогических моделей образовательной среды В. А. Ясвина и В. И. Панова. Сибирский педагогический журнал. 2011. № 5. С. 90–97.
 11. Блинов П. Н., Пиралова О. Ф. Принципы оптимизации обучения инженера профессиональным дисциплинам в системе многоуровневого образования. Высшее образование сегодня. 2010. № 7. С. 71–72.
 12. Статистичний щорічник України за 2020 рік. Державна служба статистики України. Київ, 2021. 455 с.
 13. Shtogryn H., Sakal O., Zapukhliak I, Kinash I. The Ecologization of Housing and Communal Services of Ukraine in the Context of Sustainable Development. *Journal of Eastern European and Central Asian Research*. 2019. № 6 (1). P. 113–130.
 14. Stehnei M., Boiko Y., Khaustova K., Rohatina L., Irtysheva I. Conceptual approaches to the formation of regional food security strategy in the context of sustainable development. *Problems and Perspectives in Management*. 2018. Volume 16, Issue 4. P. 42–50.
 15. Veklych O., Karintseva O., Yevdokymov A., Guillamon-Saorin E. Compensation mechanism for damage from ecosystem services deterioration: constitutive characteristic. *International Journal of Global Environmental Issues*. 2020. Vol. 19, Nos. 1/2/3. P. 129–142.
 16. Белякова О. В. Екологічні інновації – шлях розвитку ринку екологічно чистих товарів. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2011. № 4 С. 268–272.
 17. Данилишин Б. М., Хвесик М. А., Голян В. А. Економіка природокористування. Київ : Кондор, 2010. 465 с.

References

1. United Nations Development Programme (1999). Human development Report 1999. Oxford. Retrieved from: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-1999> [in English].
2. Khvesyuk, M. A., Bystryakov, I. K., Obykhod, H. O., Khvesyuk, Yu. M. (2018). Assessment of the Safety of Environment in the System of Sustainable Development. *Economic Annals-XXI: Research Journal*. 3–4, 22–26 [in English].
3. Andrushchenko, V. (2019). Ekonomichna paradyhma ukrayins'koyi osvity. [Economic paradigm of Ukrainian education]. *Vyshcha osvita Ukrayiny – Higher Education of Ukraine*, 4, 5-12 [in Ukrainian].
4. Sokur, M. I., Shmandiy, V. M., Babets', Ye. K., Bilets'kyy, V. S., Mel'nikova, I. Ye., Kharlamova, O. V., Sheludchenko, L. S. (2020). *Ekolohichna bezpeka ta ekonomika: monohraf*. [Ecological safety and economy: monograph]. Kremenchuk: PP Shcherbatykh, O.V. [in Ukrainian].
5. Davydyuk, O. O. (2002). *Sotsial'na bezpeka: problemy teoretychnoho analizu ta pobudovy systemy pokaznykiv* [Social security: problems of theoretical analysis and construction of a system of indicators]. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].

6. Ostapchuk, A., Kustrich, L., Tranchenko, L., Botsula, O., Kolmakova, V., Patoka, I. (2021). Modeling the Labor Market Stability in Conditions of Uncertainty as a Component of Strategic Management. In: Alareeni B., Hamdan A., Elgedawy I. (eds) The Importance of New Technologies and Entrepreneurship in Business Development: In The Context of Economic Diversity in Developing Countries. ICBT 2020. Lecture Notes in Networks and Systems, vol 194. Springer, Cham. pp 261-272 [in English].
7. United Nations Development Programme. Ukraine. (2015). Tsili staloho rozvytku 2015-2030 [Sustainable Development Goals 2015-2030]. Retrieved from: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html> [in Ukrainian].
8. Yakymchuk, A. Yu., Kardash, O. L., Postel'zhuk, O. P., Yakymchuk, O. F. (2020). Otsinka pokaznykiv sotsial'noyi bezpeky Ukrayiny u konteksti natsional'noyi bezpeky derzhavy zadlya dosyahnennya tsiley staloho rozvytku [Estimation of Ukraine's social safety indicators in the context of national security of the state in order to achieve sustainable development goals]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 13-14, 75–80 [in Ukrainian].
9. Semenov, V. M., Rahulina, Yu. M. (2017). Implementatsiya v Ukrayini yevropeys'koho dosvidu derzhavnogo upravlinnya sotsial'noyu sferoyu [Implementation of the European experience of public administration in the social sphere in Ukraine]. *Pravovi horyzonty: tezy mizhnarodnoyi naukovoï konferentsiyi – Legal horizons: abstracts of the international scientific conference*. Sumy: Sumy State University [in Ukrainian].
10. Kucher, V. A. (2011). Sravnitel'nyy analiz pedagogicheskikh modeley obrazovatel'noy sredey V. A. Yasvina i V. I. Panova [Comparative analysis of pedagogical models of the educational environment V. A. Yasvin and V. I. Panova]. *Sibirskiy pedagogicheskyy zhurnal – Siberian Pedagogical Journal*, 5, 90-97 [in Russian].
11. Blinov, P. N., Piralova, O. F. (2010). Printsipy optimizatsii obucheniya inzhenera professional'nym distsiplinam v sisteme mnogourovnevevogo obrazovaniya [Principles of optimization of training of an engineer in professional disciplines in the system of multilevel education]. *Vyssheye obrazovaniye segodnya – Higher education today*, 7, 71-72 [in Russian].
12. State Statistics Service of Ukraine (2021). Statystychnyy shchorichnyk Ukrayiny za 2020 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2020]. Kyiv [in Ukrainian].
13. Shtogryn, H., Sakal, O., Zapukhliak, I., Kinash, I. (2019). The Ecologization of Housing and Communal Services of Ukraine in the Context of Sustainable Development. *Journal of Eastern European and Central Asian Research*, 6 (1), 113–130 [in English].
14. Stehnei, M., Boiko, Y., Khaustova, K., Rohatina, L., Irtysheva, I. (2018). Conceptual approaches to the formation of regional food security strategy in the context of sustainable development. *Problems and Perspectives in Management*. 16, 4, 42–50 [in English].
15. Veklych, O., Karintseva, O., Yevdokymov, A., Guillamon-Saorin, E. (2020). Compensation mechanism for damage from ecosystem services deterioration:

-
- constitutive characteristic. *International Journal of Global Environmental Issues*. 19, 1/2/3, 129–142 [in English].
16. Belyakova, O. V. (2011). Ekolohichni innovatsiyi – shlyakh rozvytku rynku ekolohichno chystykh tovariv [Ecological innovations are a way to develop the market of ecologically clean goods]. *Marketynh i menedzhment innovatsiy – Marketing and innovation management*, 4, 268-272 [in Ukrainian].
 17. Danylyshyn, B. M., Khvesyk, M. A. & Holyan, V. A. (2010). *Ekonomika pryrodokorystuvannya* [Economics of nature management]. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].

Статтю отримано 24 грудня 2021 р.
Article received December 24, 2021.

UDC 658.14:005

JEL classification: I22

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.022>

Людмила ЮРЧИШЕНА,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів і банківської справи,
Донецький національний університет імені Василя Стуса,
вул. 600-річчя, 21, Вінниця, 21021, Україна,
e-mail: l.yurchishena@donnu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5904-0758>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ УНІВЕРСИТЕТІВ

Юрчишена Л. Теоретичні засади фінансової стійкості університетів. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 1. С. 22–37. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.022>

Yurchyshena, L. (2022). Teoretychni zasady finansovoi stiiikosti universytetiv [Theoretical basis of financial stability of universities]. *Visnyk ekonomiky – The Herald of Economics*, 1, 22–37. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.022>

Анотація

Вступ. Зміна парадигми вищої освіти, підходів до фінансування, зростання фінансової автономії університетів, посилення конкуренції на національному і міжнародному рівні, формування стратегічних напрямків розвитку актуалізують проблему забезпечення стійкості університетів, у т. ч. фінансової. В умовах скорочення бюджетного фінансування та зниження контингенту здобувачів постає проблема сталого розвитку ЗВО, що потребує системного розуміння понять «стійкість» та «фінансова стійкість університету».

Мета – обґрунтування теоретичних підходів та формування цілісної системи теоретичних положень до понять «стійкість», «фінансова стійкість університету», визначення критеріїв і видів фінансової стійкості.

Методологія. Застосовано діалектичний метод для визначення дискусійних підходів до поняття «стійкість», «фінансова стійкість», метод аналізу для виявлення ознак стійкості; синтез – для обґрунтування цілісності досліджуваних понять; системний метод для систематизації підходів та визначення критеріїв, класифікаційних ознак понять «стійкість», «фінансова стійкість».

Основні результати дослідження. Систематизовано підходи до поняття «стійкість», запропоновано поняття «стійкість закладів вищої освіти» із врахуванням двох рівнів – загального та індивідуального, визначено основні ознаки стійкості ЗВО, доведено взаємозв'язок понять «стійкість» – «економічна модель розвитку університету» – «фінансова стійкість». Досліджено теоретичні підходи

до поняття «фінансова стійкість університету», запропоновано авторський підхід до цього поняття, визначено критерії та узагальнено класифікаційні ознаки, види фінансової стійкості університету.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Результатом наукового дослідження є формування цілісного погляду до категорійного апарату поняття «стійкість», «фінансова стійкість університету», визначення взаємозв'язку цих понять, критеріїв та класифікаційних ознак для поділу на види. Подальші наукові дослідження доцільно зосередити на розробці й систематизації методичного інструментарію оцінювання фінансової стійкості університетів та детермінантів їхнього виміру.

Ключові слова: стійкість; ознаки стійкості; види стійкості; фінансова стійкість, університет, ЗВО.

Формули: 0, **рис.:** 3, **табл.:** 0, **бібл.:** 27.

Liudmyla YURCHYSHENA,

PhD (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of Department of Finance and Banking,
Vasyl' Stus Donetsk National University,
21, street 600th anniversary, Vinnytsia, 21021, Ukraine,
e-mail: l.yurchishena@donnu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5904-0758>

THEORETICAL BASIS OF FINANCIAL STABILITY OF UNIVERSITIES

Abstract

Introduction. *Changing the paradigm of HEIs, approaches to funding, increasing the financial autonomy of universities, the competitive environment, the formation of strategic directions of development raise the issue of ensuring the sustainability of universities. In the context of reducing budget funding, reducing the number of students there is a problem of sustainable development of HEIs, which requires clarification of the concept of «stability» and «financial stability of university».*

Purpose is to stability theoretical approaches and to form a holistic system of theoretical provisions for the concepts of «stability», «financial stability of university», definition of criteria and types of financial stability.

Methodology. *The dialectical method of cognition of discussion approaches of the concept «stability», «financial stability», the analytical method for revealing signs of stability is applied; synthesis method for substantiating the integrity of the studied concepts; system method for systematization of approaches to concepts, definition of classification features.*

The main results of the study. *Approaches to the concept of «stability» are systematized, the concept of «stability of HEIs» is proposed considering two levels - general and individual, the main features of the stability of free economic zones are identified, the relationship. Theoretical approaches to the concept of «financial stability of university» are*

studied, the author's approach to this concept is offered, the classification features and types of financial stability of the university are generalized.

Conclusions and prospects for further exploration. *The result of scientific research is the formation of a holistic view of the categorical apparatus «stability», «financial stability of university», determining the relationship of these concepts, criteria and classification criteria for the division into species. Further research should focus on the development and systematization of methodological tools for assessing the financial stability of universities and the determinants of their measurement.*

Keywords: *stability; resilience; signs of stability; types of stability; financial stability, university, HEIs.*

Formulas: 0, **fig.:** 3, **tab.:** 0, **bibl.:** 27.

JEL classification: I22

Постановка проблеми. Системні перетворення у вищій освіті обумовили зміну підходів до управління закладами вищої освіти, розширення їхньої автономії, і одночасно посилення конкуренції на ринку освітніх послуг. Скорочення контингенту в університетах, зміна співвідношення між здобувачами бюджетної і контрактної форми навчання призвела до скорочення бюджетного фінансування, в т. ч. за рахунок впровадження формульного підходу до фінансування, що враховує результати діяльності університетів. Зазначені тренди вимагають від університетів прийняття гнучких управлінських рішень, вміння адаптуватися, відчуття запитів ринку освітніх послуг, здатність формувати ціннісні пропозиції партнерам, стейкхолдерам, що як результат, відображається в здатності університетів генерувати доходи, раціонально розподіляти ресурси, і є запорукою їхньої стійкості.

Скорочення бюджетного фінансування негативно впливає на фінансову стійкість університетів державної форми власності, більшість з яких звикли працювати традиційно. Наразі університети потребують не лише адекватного, стабільного фінансування, а й забезпечення фінансової стійкості в коротко і довгостроковому періоді, що актуалізує необхідність теоретичного обґрунтування цього поняття.

Короткий огляд літератури. Теоретико-концептуальні підходи дослідження фінансової стійкості представлені в працях іноземних науковців, таких як: Kosovac A., Tom McLeod Logan, Martin-Breen P., Anderies J., Rocha J., Lanyon C., Garry D. Peterson, Folke C., Pereira C., Da Silva A.L., Rocha J., Lanyon C., Garry D. Peterson та ін. Вчені з різних аспектів трактують поняття стійкості, що дає можливість систематизувати й обґрунтувати розуміння поняття «стійкість» для закладів вищої освіти. Більш поширеним є термін «фінансова стійкість», що досліджують такі науковці, як I. Pozhar, M. Савченко, О. Шкуренко, В. Бугай, Е. Резанов, Н. Мамонтова та інші, з позиції забезпечення фінансової стійкості фінансових установ та підприємств. Досить незначна кількість публікацій присвячена проблематиці стійкості для закладів вищої освіти, зокрема праці О. Лактіонової, О. Капустіна, Ю. Петренко, Т. Estermann, В. Pruvot, Di Carlo F., G. Modugno, T. Agasisti, G. Catalano та ін. Значна кількість напрацювань є підґрунтям для дослідження теоретичних підходів до розуміння фінансової стійкості університетів.

Метою дослідження є обґрунтування теоретичних підходів та формування цілісної системи теоретичних положень до понять «стійкість», «фінансова стійкість університету», визначення критеріїв і видів фінансової стійкості.

Методологія. Проведене наукове дослідження здійснювалося через призму критичного огляду праць вітчизняних та іноземних науковців для пізнання категорії «стійкість», «фінансова стійкість університетів». Застосовано: діалектичний метод пізнання для визначення сутності досліджуваних поняття; метод аналізу; для виявлення ознак стійкості; синтез метод для обґрунтування цілісності досліджуваних понять, визначення специфіки їх застосування для університетів; системний метод для систематизації підходів, визначення критеріїв та класифікаційних ознак до поняття «фінансова стійкість університету».

Основні результати дослідження.

1. Теоретичні підходи до поняття «стійкість» та визначення ознак стійкості.

Концепція стійкості набула популярності в академічних дослідженнях з ХХ ст., дискурс щодо цього поняття доволі багатогранний і розглядається в поєднанні з теорією складних систем, набуваючи специфічного розуміння у науковій спільноті. Дослідження поняття «стійкість» зводиться до трьох категорій: статична або інженерна стійкість як здатність системи підтримувати або швидко повертатися до попереднього стану; динамічна або екологічна стійкість передбачає можливі зміни шляхом поглинання зривів, адаптації або реорганізації; стійкість спільноти – процес адаптації, трансформації для отримання бажаного стану [1]. Такі підходи дають можливість виокремити дві точки зору: перша – стійкість дає можливість повернутися до стану, який передував кризі, друга – здатність до трансформації, тобто відскочити і рухатися вперед до змін, забезпечувати розвиток системи в нових умовах.

Поняття «стійкість» походить від латинського «resilio», що в перекладі означає «відскочити». Стійкість – це несподівана, прихована властивість, яку не можна спостерігати безпосередньо, про її наявність можна стверджувати з огляду на те, як система, суб'єкт поводить себе зіткнувшись із порушеннями, що обумовлені кризою [2].

Стійкість – здатність протистояти несприятливим умовам, продовжувати надавати послуги [3]. Стійкість – це те, як суб'єкти реагують на кризу, здатність передбачити кризу задовго до її настання, вживати відповідних заходів щодо пом'якшення наслідків її впливу. Стійкість – це процес постійної підготовки і пристосування до змін, здатність окремих домогосподарств, суб'єктів ринку зменшувати і пом'якшувати ризики, справлятися з кризовими явищами, коливаннями життєвого циклу, відновлюватися від них за рахунок зменшення поточного споживання та забезпечення довгострокового благополуччя [4].

Системного підходу до поняття «стійкість» дотримуються Juan Rocha, Carla Lanyon, Garry D. Peterson [5] та C. Folke [6], розглядаючи стійкість як здатність системи зберігати свою функцію, структуру, ідентичність, здатність поглинати порушення та реорганізовуватися під час змін для їх збереження. Pereira C. R., Da Silva A. L. [7] дотримуються підходу, що стійкість підтримується гнучкими і різноманітними ресурсами, якими можна скористатися під час кризи.

Стійкість – відсутність вразливості системи. За такої умови системи поділяються на: стійкі і вразливі (за умови, коли всі або більшість її компонентів чутливі до кризових

умов, проте структура системи здатна компенсувати таку чутливість); нестійкі і невразливі (за умови, коли система має низьку структурну здатність зазнавати порушень). Щодо часових рамок стійкості поділяють на поточну (як здатність системи змінювати свої компоненти, підтримувати діяльність на заданому рівні, суттєво не змінюючи структури); довгострокову (як гнучкість або наполегливість системи в умовах адаптації до змін) [8]. Щодо наслідків впливу системи поділяють на: стійкі, трансформаційні, нестійкі [5].

З позиції адаптації до певних умов, стійкість забезпечує підтримку поточних траєкторій розвитку або трансформації суб'єкта.

Зміна парадигми вищої освіти, що обумовлена глобальними, національними та локальними драйверами [9], потребує обґрунтування поняття «стійкість закладів вищої освіти» на двох рівнях: перший – загальний, як здатність закладів вищої освіти попереджати кризу, реагувати на зміни, трансформуватися, створювати ціннісні пропозиції, адаптуватися до нових умов забезпечуючи відновлення і розвиток; другий – індивідуальний відносно структурних підрозділів (інститутів, факультетів, кафедр), як здатність функціонувати в умовах кризи без порушення якості надання освітніх послуг, збереження наявного контингенту здобувачів вищої освіти та продукування наукових досліджень. Стійкість ЗВО пов'язана із їхньою здатністю відчувати потреби стейкхолдерів, партнерів, гнучко змінювати ціннісні пропозиції на їхні запити, пропонувати традиційні, іміджеві, бізнес програми, курси, тренінги тощо. Поняття «стійкість» обумовлено не лише діяльністю ЗВО, а й залежить від фінансової стійкості мережі партнерів, стейкхолдерів, здатності передбачати розвиток ринку освітніх послуг, що дає можливість адаптуватися до нових умов. Не менш важливими виявами стійкості є здатність до самоорганізації, орієнтація в умовах невизначеності для забезпечення подальшого розвитку на новому рівні.

Підсумовуючи, можна виокремити ознаки стійкості, такі як: чутливість, адаптивність, гнучкість, передбачуваність, міцність, здатність до самоорганізації, здатність орієнтуватися в умовах невизначеності (рис. 1).

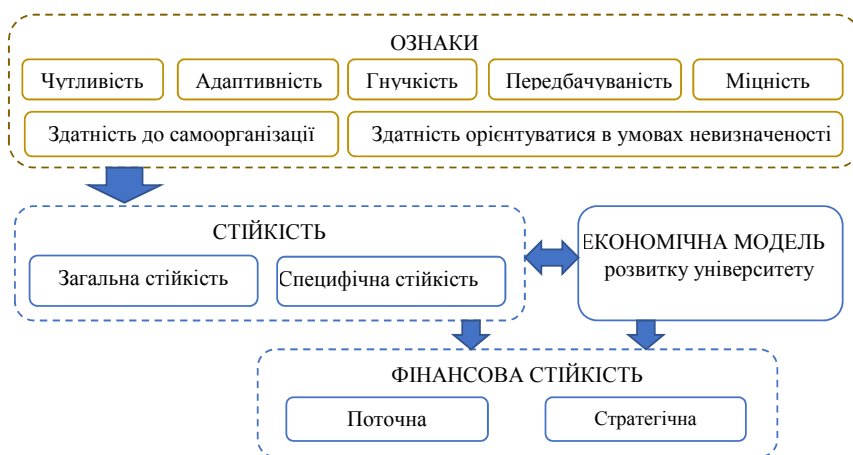


Рис. 1. Взаємозв'язок понять «стійкість» і «фінансова стійкість» для ЗВО
Джерело: розроблено автором.

2. Трактування сутності поняття «фінансова стійкість університетів».

У науковій спільноті не сформувалося єдиного бачення до розуміння поняття «фінансова стійкість», що обумовлено різними сферами дослідження. Вчені-економісти розглядають його з позиції платоспроможності, наявності достатнього обсягу власного капіталу, оптимальної структури капіталу, збалансованості активів і пасивів, перевищення доходів над витратами, синхронності грошових потоків, фінансової безпеки, збереження кредитоспроможності, інвестиційної привабливості в умовах мінливого внутрішнього і зовнішнього середовища для забезпечення сталого розвитку тощо. Поняття «фінансова стійкість університетів» є відносно новим, і потребує подальшого дослідження.

Поняття «фінансова стійкість» комерційних і некомерційних організацій різняться, що обумовлено метою діяльності, джерелами фінансування, межами фінансової автономії щодо залучення і розподілу ресурсів, структурою доходів і витрат, стратегією тощо. Так, М. О. Лищенко [10], Є. П. Пожар [11, с. 89], М. В. Савченко, О. В. Шкуренко [12] визначають фінансову стійкість як здатність підприємства здійснювати безперервну діяльність в умовах нестабільності зовнішнього і внутрішнього середовища, забезпечуючи розширене відтворення і отримуючи позитивний фінансовий результат. В. З. Бугай, Е. О. Резанов [13] розглядають фінансову стійкість з позиції здатності суб'єкта господарювання вільно маневрувати грошовими коштами для забезпечення поточної платоспроможності. Подібного підходу дотримується Н. А. Мамонтова [14, с. 4] визначаючи фінансову стійкість як перевищення доходів над витратами, забезпечуючи ефективний рух грошових коштів та безперервність господарської діяльності. Ю. В. Шушкова [15] оцінює стійкість як стан фінансової рівноваги та ефективність функціонування підприємства на ринку за умови оптимального співвідношення власних і позикових коштів.

Поширеним підходом до поняття «фінансова стійкість» є ототожнення його з системою. Так, Peterson K. Ozili визначає позитивний вплив злагодженої роботи компонентів фінансової системи (фінансова інфраструктура, фінансові установи і фінансові ринки) на загальну фінансову стійкість, у разі порушення рівноваги будь-якого компонента рівень фінансової стійкості знижується [16].

Світовий банк визначає стійкість фінансової системи як відсутність загальносистемних епізодів, тобто здатність ефективно розподіляти ресурси, оцінювати й управляти ризиками, підтримувати певний рівень зайнятості, мінімізувати коливання цін на активи, що впливають на монетарну стабільність або рівень зайнятості [17].

Фінансова стійкість визначається як стан, у якому фінансова система складається із фінансових посередників, ринків, їхньої інфраструктури, здатна протистояти потрясінням, шокам, вирішенню фінансових дисбалансів, зменшуючи ймовірність збоїв у процесі фінансового посередництва, які здатні суттєво погіршити розподіл заощаджень до вигідних інвестиційних можливостей [18]. Такий підхід до трактування поняття «фінансова стійкість» доречний для будь-якого суб'єкта ринку, в т. ч. закладів вищої освіти, як суб'єктів ринку освітніх послуг.

Прихильники теорії мереж у фінансах розглядають фінансову стійкість через стійкість кожного із учасників мережі договірних взаємовідносин, збільшення контрагентів мережі, вплив найбільш вагомих відносно фінансових зобов'язань

установи, що входять у систему, водночас визначають мережі як взаємопов'язані вузли – суб'єкти, що об'єднані зв'язками і становлять договірні потоки зобов'язань у мережі [19]. Такий підхід до розуміння фінансової стійкості університету пояснює вплив партнерів, стейкхолдерів на потенційні / наявні доходи установи через здатність реагувати на їхні запити та створювати ціннісні пропозиції.

Фінансова стійкість – це процес, який забезпечується за рахунок злагодженої взаємодії всіх компонентів економічної системи. На думку Bowman W. [20], фінансова стійкість – це здатність організації підтримувати фінансову спроможність у довгостроковій перспективі, в т. ч. за рахунок збереження або розширення послуг, підтримуючи стійкість у короткостроковій перспективі, наслідками втрати якої є нестача грошових коштів.

О. Капустян, Ю. Петленко, А. Рижов, Г. Харламова досліджують фінансову стійкість як здатність фінансової системи забезпечувати ефективний розподіл фінансових ресурсів, управляти фінансовими ризиками, створювати умови для функціонування в період криз, забезпечувати модель сталого розвитку класичних університетів в умовах невизначеності, ризиків впливу на основні показники діяльності [21, с. 3421].

Фінансову стійкість університетів через призму доходів, їхню диференціацію, збалансування структури досліджують Estermann T., Bennetot Pruvot E. [22], визначаючи бюджетне фінансування як базове. Притримуючись такого підходу, Di Carlo F., Modugno G., Agasisti T., Catalano G. [23] додають, що одним із індикаторів фінансової стійкості університетів є збалансування доходів і витрат. Скорочення доходів ЗВО за рахунок зниження контингенту здобувачів змушує керівництво ЗВО до радикальних дій, зокрема, скорочення програм, звільнення викладачів, зниження якості освітніх послуг тощо. Водночас є університети, які здатні продукувати інноваційні освітні та наукові продукти в період кризи, формуючи додаткові доходи для забезпечення розвитку та підтримки фінансової стійкості.

Фінансова стійкість неприбуткових організацій в умовах кризи набуває все більшого значення через скорочення бюджетного фінансування, зменшення благодійних внесків і потребує від керівництва вчасної реакції та обрання тактичних заходів щодо моніторингу грошових потоків, пошуку нових джерел фінансування, диверсифікації доходів, продажу активів, відкриття кредитної лінії, резервів, зменшенню неосновних витрат. Фінансова стійкість є лише однією із складових стійкості організації, що охоплює стійкість людських ресурсів, роз'яснювальну роботу, програми і послуги, менеджмент і лідерство [3].

Трактування поняття «фінансова стійкість університетів» є відносно новим, що підтверджується незначною кількістю публікацій з цієї проблематики. Sami Al Kharusi, Sree Rama Murthy Y. [24], досліджуючи фінансову стійкість приватної вищої освіти, визначають важливість бізнес-моделі в діяльності університету, стверджують, що стійкість ЗВО – це можливість безперервно займатись діяльністю за рахунок власного капіталу, досягати поставлених цілей і додавати цінність стейкхолдерам.

Новий концептуальний підхід у сфері вищої освіти заснований на бізнес-моделі, показує, як використовуються ресурси для створення ціннісної пропозиції в коротко-, середньо- і довгостроковій перспективі [25, с. 16]. Забезпечення фінансової стійкості відповідно до економічної моделі розвитку університету із врахуванням ціннісного підходу є інструментом реагування на запити та інтереси партнерів, стейкхолдерів

пояснює процес створення ціннісної пропозиції в коротко- і довгостроковій перспективі. Взаємозв'язок між ключовими компонентами економічної моделі спрямований на генерування доходів, що забезпечує фінансову стійкість університету в коротко- і довгостроковій перспективі [26]. Наразі фінансова стійкість університетів виявляється у здатності формувати позитивний фінансовий простір для фінансового забезпечення стратегічних напрямків розвитку, реалізації операційної діяльності, здатності гнучко реагувати на зміни у вищій освіті, диверсифікувати і збільшувати частку власних доходів, фінансувати наукові дослідження [9].

Критично оцінюючи погляди науковців на досліджувану проблему, доцільно обґрунтувати власну позицію: фінансова стійкість університету – це здатність закладу вищої освіти формувати позитивний фінансовий простір шляхом створення ціннісної пропозиції через впровадження економічної моделі розвитку, збільшення і диференціацію доходів, зменшення залежності від бюджетного фінансування, раціонального розподілу ресурсів, підтримання прийнятного рівня ліквідності і платоспроможності, здатність гнучко реагувати на зміни попиту на освітні послуги, дослідження, приймати гнучкі та ефективні рішення для забезпечення поточної діяльності та стратегічних напрямків розвитку університету. Отже, фінансова стійкість університетів – це процес злагодженої взаємодії всіх компонентів економічної моделі, що потребує прийняття поточних і стратегічних рішень відповідно до прийнятої фінансової стратегії.

3. Критерії фінансової стійкості університету.

Відповідно до розглянутих вище теоретичних підходів до поняття «фінансова стійкість» та запропонованих Ganesh K.T., S. Swami Doss, Shaik Mohamad Usman [27] вимог щодо досягнення фінансової стійкості (довгострокові зобов'язання, лідерство, вкладення в час і гроші, бізнес-план, ефективність менеджменту, командна робота), визначимо критерії фінансової стійкості університетів (рис. 2), зміна яких призводить до її порушення або зміцнення.

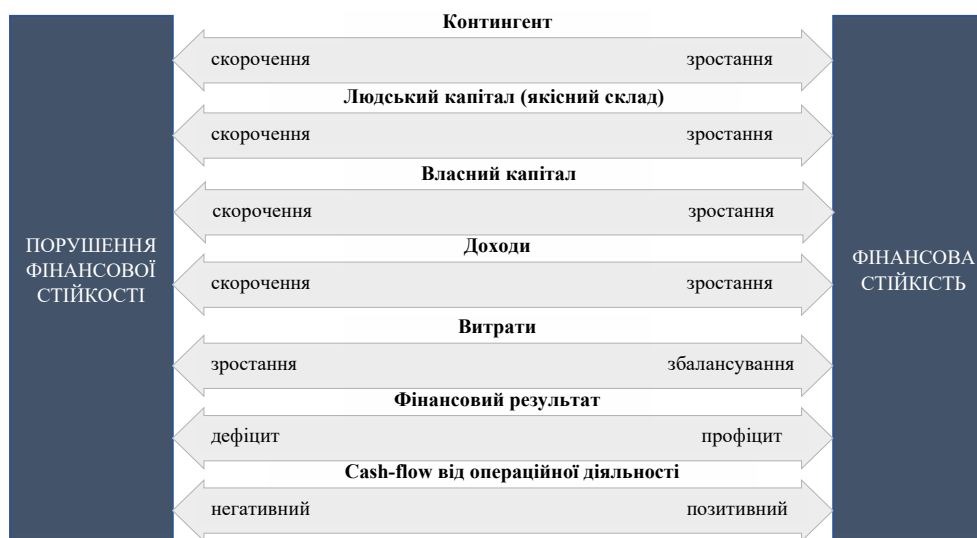


Рис. 2. Критерії фінансової стійкості університету

Джерело: розроблено автором.

Ступінь впливу критерію / критеріїв доволі неоднозначна, що обумовлено їх зміною, і визначається певними особливостями, зокрема:

1) контингент є основним критерієм забезпечення фінансової стійкості, позитивний вплив якого оцінюється зростанням обсягів і збалансованою структурою. Збільшення контингенту на бюджетній формі навчання позитивно впливає на розмір бюджетних асигнувань, а контрактній – збільшує обсяг доходів від надання послуг. Тому забезпечення фінансової стійкості в коротко- і довгостроковій перспективі досягається в результаті збалансованої структури контингенту (бюджет / контракт). Закордонна практика свідчить про позитивний вплив переважання контингенту на контрактній формі, але вітчизняні реалії показують, що зазначені тенденції негативно відображаються на фінансовій стійкості університету, оскільки вартість навчання на контракті не відповідає витратам на їх надання, а більшою мірою компенсується ЗВО із загального фонду. На фінансову стійкість університетів впливає співвідношення студентів денної і заочної форми, адже витрати на освітні послуги для заочної форми становлять $\frac{1}{4}$ денної.

2) людський капітал як критерій фінансової стійкості університету відіграє вагомую роль, адже наявність кадрового ядра, прогресивних науково-педагогічних працівників забезпечує здатність університету створювати і реалізовувати ціннісні пропозиції на запити стейкхолдерів, відчувати тренди ринку освітніх послуг, проводити дослідження, як результат формувати імідж закладу і генерувати додатковий дохід університету.

3) власний капітал університету дорівнює чистим активам, які залишаються після вирахування із сукупних активів зобов'язань. На власний капітал найбільше впливають фінансові результати, що більшою мірою формуються за рахунок операційного доходу університету, тому негативний фінансовий результат призводить до фінансової вразливості і «з'їдання» власного капіталу, в т. ч. сформованих резервів. Скорочення цільового фінансування призводить до порушення фінансової стійкості.

4) доходи як критерій забезпечення фінансової стійкості розглядається через призму їх диференціації і зростання [27]. Наразі в університетах України переважають два джерела доходів: бюджетні асигнування і дохід від надання послуг (виконання робіт), що однаково вразливі і залежні від контингенту студентів. Фінансова стійкість університетів забезпечується за рахунок позитивного приросту доходів, що компенсують інфляційний фактор, зростання витрат на оплату праці, комунальні послуги тощо, або за рахунок збалансування впливу джерел фінансування, збільшення їх кількості за відносно однакової частки.

5) витрати університетів прямо впливають на фінансову стійкість, зростання яких за незмінних доходів призводить до фінансової вразливості. Важливим інструментом є збалансування витрат за рахунок непрямих, оскільки скорочення прямих витрат може вплинути на якість освітніх послуг, як наслідок зниження доходів. Рівень фінансової стійкості залежить від частки витрат на оплату праці, що може досягати у вітчизняних університетах до 80%.

6) фінансовий результат як критерій забезпечення фінансової стійкості, за рахунок якого створюється позитивний фінансовий простір – фінансові можливості університету задля реалізації поточних і стратегічних цілей розвитку. Дефіцит призводить до порушення фінансової стійкості, профіцит – до нарощування, але

абсолютна величина не відображає вплив зміни вартості грошей у часі, тому доцільно застосовувати відносні показники оцінювання.

7) cash-flow від операційної діяльності показує залишок коштів внаслідок надходження грошових коштів від основної діяльності (бюджетних асигнувань, надання освітніх послуг, виконання робіт, продажу активів, досліджень тощо) після сплати поточних фінансових зобов'язань на здійснення операційної діяльності.

4. Класифікація фінансової стійкості закладів вищої освіти.

Фінансову стійкість закладів вищої освіти доцільно класифікувати за певними ознаками (рис. 3).

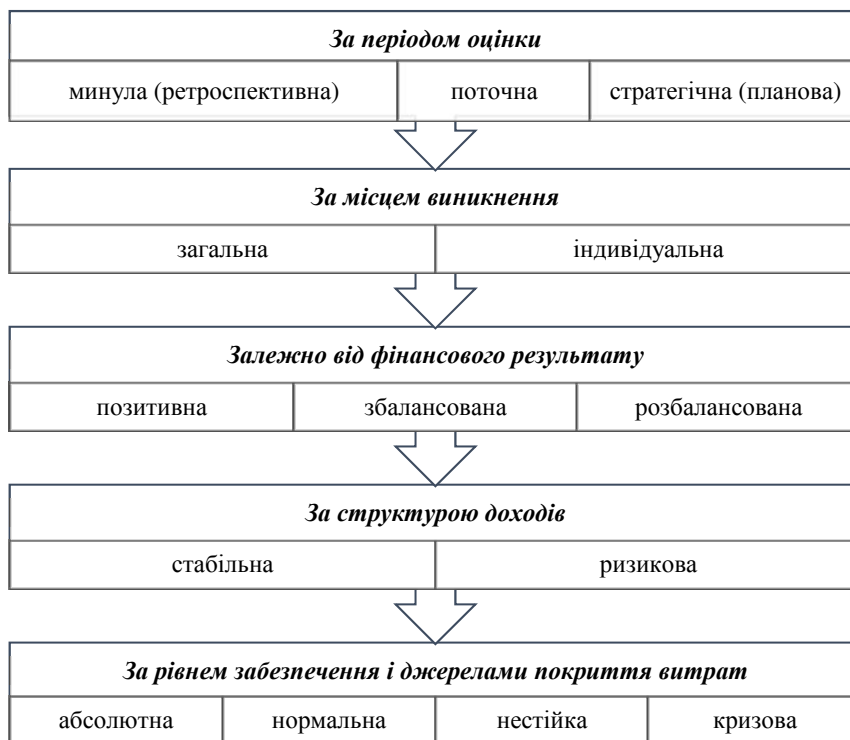


Рис. 3. Класифікація фінансової стійкості університетів

Джерело: розроблено автором.

За періодом оцінювання: минула (ретроспективна) – інструмент прийняття поточних і стратегічних управлінських рішень на основі оцінювання фінансової стійкості університету в ретроспективі; поточна – інструмент оперативного, гнучкого реагування та прийняття управлінських рішень щодо забезпечення фінансової стійкості за рахунок збалансування доходів і витрат, підтримання достатнього рівня ліквідності, платоспроможності та формування позитивного фінансового простору в поточному періоді; стратегічна (планова) передбачає оцінювання планових показників фінансової стійкості, в т. ч. здатність університету до диверсифікації і нарощування власних доходів, зростання власного капіталу, зменшення залежності від бюджетного

фінансування, забезпечення гнучкості прийняття фінансових рішень відповідно до фінансової стратегії [9].

За місцем виникнення: загальна як здатність ЗВО формувати позитивний фінансовий простір (перевищення доходів над витратами) в цілому по установі задля реалізації стратегічних напрямків розвитку; індивідуальна – як складова загальної, розглядається як здатність структурних підрозділів (філій, інститутів, факультетів) створювати ціннісні пропозиції (освітні, сертифікатні, тренінгові програми тощо), генерувати доходи до спеціального фонду, впливати на обсяг бюджетного фінансування за рахунок результативних показників діяльності, забезпечувати позитивний фінансовий простір на індивідуальному рівні з урахуванням стратегічних напрямків їх розвитку;

Залежно від фінансового результату: позитивна – фінансові можливості ЗВО, утворені в результаті перевищення доходів над витратами, що характеризується позитивним фінансовим простором; збалансована – фінансові можливості університету відповідають поточним потребам за рахунок збалансування доходів і витрат, обмежують фінансове забезпечення стратегічних пріоритетів розвитку; розбалансована (дефіцитна) – обмежені фінансові можливості університету за рахунок перевищення витрат над доходами, що обумовлює розрив фінансового простору.

За структурою доходів: стабільна – наявність диференційованої структури доходів університету без відносної концентрації одного джерела; ризикова – концентрація доходів щодо одного джерела.

За рівнем забезпечення і джерелами покриття витрат: абсолютна – високий рівень платоспроможності, витрати покриваються поточними фінансовими активами; нормальна – середній рівень платоспроможності, витрати покриваються поточними фінансовими активами та довгостроковими зобов'язаннями; нестійка – низький рівень платоспроможності, витрати покриваються поточними фінансовими активами, довгостроковими і поточними зобов'язаннями; кризова – втрата або нестійка платоспроможність, для покриття витрат недостатньо поточних фінансових активів, довгострокових і поточних зобов'язань, залучається вільний власний капітал.

Висновки і перспективи подальших розвідок. За результатами досліджень систематизовано підходи до поняття «стійкість», запропоновано поняття «стійкість закладів вищої освіти», що забезпечується на двох рівнях: перший – загальний, як здатність закладів вищої освіти попереджати кризу, реагувати на зміни, трансформуватися, створювати ціннісні пропозиції, адаптуватися до нових умов, забезпечуючи відновлення і розвиток; другий – індивідуальний відносно структурних підрозділів (інститутів, факультетів, кафедр), як здатність функціонувати в умовах кризи без порушення якості надання освітніх послуг, збереження наявного контингенту здобувачів вищої освіти та продукування наукових досліджень. Визначено ознаки стійкості ЗВО, доведено взаємозв'язок понять «стійкість» – «економічна модель розвитку університету» – «фінансова стійкість». Досліджено теоретичні підходи до поняття «фінансова стійкість університету», запропоновано авторський підхід до поняття як здатність закладу вищої освіти формувати позитивний фінансовий простір шляхом створення ціннісної пропозиції через впровадження економічної моделі

розвитку, збільшення і диференціацію доходів, зменшення залежності від бюджетного фінансування, раціональний розподіл ресурсів, підтримання прийнятного рівня ліквідності і платоспроможності, здатність гнучко реагувати на зміни попиту на освітні послуги, дослідження, приймати гнучкі та ефективні рішення для забезпечення поточної діяльності та стратегічних напрямків розвитку університету. Визначено критерії впливу на фінансову стійкість університету, такі як: контингент, людський капітал, власний капітал, доходи, витрати, фінансовий результат, Cash-flow від операційної діяльності; систематизовано класифікаційні ознаки та види фінансової стійкості університету.

Подальші наукові дослідження доцільно зосередити на розробці й систематизації методичного інструментарію оцінювання фінансової стійкості університетів.

Література

1. Kosovac A., Tom McLeod Logan. Resilience: Lessons to be learned from safety and acceptable risk. *Journal of Safety Science and Resilience*. 2021. Volume 2, Issue 4, P. 253–257. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jnlssr.2021.10.002>
2. Martin-Breen P., Anderies J. M. Resilience: A literature review. 2011. URL: <https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/handle/123456789/3692>.
3. Elizabeth A. M. Searing, Kimberly K. Wiley, Sarah L. Young. Resiliency tactics during financial crisis: The nonprofit resiliency framework. *Nonprofit Management and Leadership*. 2021. 32 (2), P. 179–196. DOI: <https://doi.org/10.1002/nml.21478>.
4. McKay C., Zetterli P. Let's Talk About Resilience. URL: <https://www.cgap.org/blog/lets-talk-about-resilience>.
5. Juan Rocha, Carla Lanyon, Garry D. Peterson. Upscaling the resilience assessment through comparative analysis. *Global Environmental Change*. 2021. Vol. 72. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2021.102419>
6. Folke C. Resilience (Republished). *Ecology and Society*. 2016. 21(4):44. DOI: <https://doi.org/10.5751/ES-09088-210444>.
7. Pereira C. R., Da Silva A. L. Key organisational factors to building supply chain resilience: A multiple case study of buyers and suppliers. *Journal of Operations and Supply Chain Management*. 2015. 8 (2), pp. 77–95.
8. Urquiza A., Amigo C., Billi M., Calvo R., Gallardo L., Neira C., Rojas M. An Integrated Framework to Streamline Urban Resilience in the context of Climate Risk Assessment. *Earth's Future*, 2021. Vol. 9. Is. 9. DOI: <https://doi.org/10.1029/2020EF001508>
9. Юрчишена Л. В. Формування нової парадигми вищої освіти: драйвери та економічна модель університетів. *Економіка і організація управління*. 2021. № 2 (42). С. 142–152.
10. Lyshenko M. Analysis of financial stability of the enterprise as a element to provide financial stability of the business of the enterprise. *Bulletin of the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University. Economic Sciences*, 2018. Vol. 2.
11. Пожар Є. П. Шляхи оптимізації фінансової стійкості підприємства в період кризи. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2021. № 21 (49). С. 88–93. DOI: [https://doi.org/10.25264/2311-5149-2021-21\(49\)-88-93](https://doi.org/10.25264/2311-5149-2021-21(49)-88-93).

12. Савченко М. В., Шкуренко О. В. Фінансова стійкість як передумова розвитку міжнародного бізнесу. *Бізнесінформ*. 2019. № 1. С. 96–104.
13. Бугай В. З., Резанов Е. О. Основні напрями збереження фінансової стійкості підприємства в умовах кризи. *Економічний простір*. 2019. № 142. С. 112–122. URL: <http://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/55>
14. Мамонтова Н. А. Фінансова стійкість акціонерних підприємств і методи її забезпечення (на прикладі підприємств харчової промисловості) : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит. Київ : НАН України. Ін-т екон. прогнозування, 2001. 17 с.
15. Шушкова Ю. В., Гельмак М. М. Стратегічна карта як новітній інструмент ефективного управління фінансовою стійкістю підприємств будівельної галузі. *Молодий вчений*. 2018. № 11 (63). С. 1235–1241.
16. Ozili PK. Financial stability: does social activism matter? *Journal of financial regulation and compliance*. 2019. № 28(2), P. 183–214. DOI: 10.1108/JFRC-08-2018-0118.
17. Financial stability. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/gfdr/gfdr-2016/background>
18. European Central Bank «Progress towards a framework for financial stability assessment», speech by José-Manuel González-Páramo, Member of the Executive Board of the ECB, OECD World Forum on «Statistics, Knowledge and Policy». 2007.
19. Markose S., Giansante S., Shaghghi A.R. Too interconnected to fail' financial network of US CDS market: *topological fragility and systemic risk*. *Journal of Economic Behavior & Organization*. 2012. Vol. 83 No. 3, P. 627–646.
20. Bowman W., Financial Capacity and Sustainability of Ordinary Nonprofits. *Nonprofit Management and Leadership*. 2011. Vol. 22, No. 1, P. 37–51.
21. Olena Kapustian, Yulia Petlenko, Anton Ryzhov and Ganna Kharlamova. Financial sustainability of a Ukrainian university due to the COVID-19 pandemic: A calculative approach. *Investment Management and Financial Innovations*. 2021. 18 (4), 340–354. DOI: [https://doi.org/10.21511/imfi.18\(4\).2021.28](https://doi.org/10.21511/imfi.18(4).2021.28)
22. Estermann T., Bennetot Pruvot E. Financially Sustainable Universities II: European universities diversifying income streams. Brussels: EUA. (2011). URL: <https://www.eua.eu/resources/publications/405:financially-sustainable-universities-ii-european-universities-diversifying-income-streams.html>
23. Di Carlo F, Modugno G, Agasisti T, Catalano G. Changing the Accounting System to Foster Universities' Financial Sustainability: First Evidence from Italy. *Sustainability*. 2019. № 11(21), P. 6151. DOI: <https://doi.org/10.3390/su11216151> [in English].
24. Sami Al Kharusi, Sree Rama Murthy Y. Financial sustainability of private higher education institutions: the case of publicly traded educational institutions. *Investment Management and Financial Innovations*. 2017. 14 (3), P. 25–38. DOI: [https://doi.org/10.21511/imfi.14\(3\).2017.03](https://doi.org/10.21511/imfi.14(3).2017.03) [in English].
25. A BUFDG Guide to Understanding University Finance. 2021. P. 118. URL: <https://www.bufdg.ac.uk/ViewDocument.aspx?t=1&ID=12141&GUID=2e7095c2-00bf-4107-b9bc-0a4485694489&dl=1>

-
26. Yurchyshena, L., Laktionova, O., & Matviychuk, V. Income and financial stability of university: sectoral approach. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2021. 5 (40). P. 204–215. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v5i40.244985>.
 27. Ganesh K.T., Dr. S. Swami Doss, Shaik Mohamad Usman. Financial sustainability: a model to govern the non-profit organization. *International Journal of Business and Administration Research Review*, Vol. 3 Issue.10, April- June, 2015. P. 242.

References

1. Kosovac, A., Logan, & Tom McLeod. (2021). Resilience: Lessons to be learned from safety and acceptable risk. *Journal of Safety Science and Resilience*. Volume 2, Issue 4, P. 253-257. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jnlssr.2021.10.002> [in English].
2. Martin-Breen, P., & Anderies, J. M. (2011). *Resilience: A literature review*. Retrieved from: <https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/handle/123456789/3692> [in English].
3. Elizabeth, A. M. Searing, Kimberly, K. Wiley, & Sarah, L. Young. (2021). Resiliency tactics during financial crisis: The nonprofit resiliency framework. *Nonprofit Management and Leadership*. 32(2), 179-196. DOI: <https://doi.org/10.1002/nml.21478> [in English].
4. McKay, C., Zetterli, & P. Let's. Talk About Resilience. Retrieved from: <https://www.cgap.org/blog/lets-talk-about-resilience> [in English].
5. Juan Rocha, Carla Lanyon, & Garry D. Peterson. (2021). Upscaling the resilience assessment through comparative analysis. *Global Environmental Change*, Vol. 72. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2021.102419> [in English].
6. Folke, C. Resilience (Republished). (2016). *Ecology and Society*. 21(4):44 [in English].
7. Pereira, C., & Da Silva, A. (2015). Key organisational factors to building supply chain resilience: A multiple case study of buyers and suppliers. *Journal of Operations and Supply Chain Management*, 8 (2), 77-95 [in English].
8. Urquiza, A., Amigo, C., Billi, M., Calvo, R., Gallardo, L., Neira, C. & Rojas, M. (2021). An Integrated Framework to Streamline Urban Resilience in the context of Climate Risk Assessment. *Earth's Future*, 9, DOI: <https://doi.org/10.1029/2020EF001508> [in English].
9. Yurchyshena, L.V. (2021). Formuvannia novoi paradyhmy vyshchoi osvity: draivery ta ekonomichna model universytetiv [Formation of a new paradigm of higher education: drivers and the economic model of universities]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia – Economics and organization of management*, 2 (42), 142-152 [in Ukrainian].
10. Lyshenko, M. (2018). Analysis of financial stability of the enterprise as a element to provide financial stability of the business of the enterprise. *Bulletin of the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University. Economic Sciences*, 2 [in Ukrainian].
11. Pozhar, Ye. (2021). Shliakhy optymizatsii finansovoi stiiikosti pidpriemstva v period kryzy [Optimization methods of financial sustainability of the enterprise during the crisis]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», serii «Ekonomika» – Scientific Notes of Ostroh Academy National University*,

- «Economics» Series, (21 (49)), 88-93. DOI: [https://doi.org/10.25264/2311-5149-2021-21\(49\)-88-93](https://doi.org/10.25264/2311-5149-2021-21(49)-88-93) [in Ukrainian].
12. Savchenko, M., & Shkurenko, O. (2019). Finansova stiikist yak peredumova rozvytku mizhnarodnoho biznesu [*Financial Resilience as a Background of the International Business Development*]. *Biznesinform – Business-inform*. 96-104 [in Ukrainian].
 13. Buhai, V., & Riezanov, E. (2019). Osnovni napriamy zberezhenia finansovoi stiikosti pidpriemstva v umovakh kryzy [Main directions of protection of financial stability of the enterprise in the terms of crisis]. *Ekonomichnyi prostir – Economic space*. 142, 112-122. Retrieved from: <http://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/55> [in Ukrainian].
 14. Mamontova, N. (2001). Finansova stiikist aktsionernykh pidpriemstv i metody yii zabezpechennia (na prykladi pidpriemstv kharchovoi promyslovosti)“ [Financial Stability of Joint-stock Companies and Methods of Its Provision (On the Example of Food Industry Enterprises)]: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.04.01 - finance, money circulation and credit. K .: NAS of Ukraine. Inst. Of Economics forecasting, 2001. 17 p. [in Ukrainian].
 15. Shushkova, Yu., & Helmak, M. (2018). Ctratehichna karta yak novitnii instrument efektyvnoho upravlinnia financovoiu ctiikictiu pidpriemctv budivelnoi haluzi [Strategic map, a new instrument for effective management of financial stability of building enterprises]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, 11 (63), 1235-1241 [in Ukrainian].
 16. Ozili, PK. (2019). Financial stability: does social activism matter? *Journal of financial regulation and compliance* 28 (2), pp. 183-214. DOI: <https://doi.org/10.1108/JFRC-08-2018-0118> [in English].
 17. Financial stability. Retrieved from: <https://www.worldbank.org/en/publication/gfdr/gfdr-2016/background> [in English].
 18. European Central Bank. (2007). Progress towards a framework for financial stability assessment, speech by José-Manuel González-Páramo, Member of the Executive Board of the ECB, OECD World Forum on «Statistics, Knowledge and Policy» [in English].
 19. Markose, S., Giansante, S. & Shaghghi, A. R. (2012). Too interconnected to fail' financial network of US CDS market: topological fragility and systemic risk. *Journal of Economic Behavior & Organization*. Vol. 83 No. 3, 627-646 [in English].
 20. Bowman, W. (2011). Financial Capacity and Sustainability of Ordinary Nonprofits. *Nonprofit Management and Leadership*. Vol. 22, No. 1, 37-51 [in English].
 21. Kapustian, O., Petlenko, Y., Ryzhov, A. & Kharlamova, G. (2021). Financial sustainability of a Ukrainian university due to the COVID-19 pandemic: A calculative approach. *Investment Management and Financial Innovations*, 18(4), 340-354. DOI: [https://doi.org/10.21511/imfi.18\(4\).2021.28](https://doi.org/10.21511/imfi.18(4).2021.28) [in English].
 22. Estermann, T., & Bennetot Pruvot, E. (2011). Financially Sustainable Universities II: European universities diversifying income streams. *Brussels: EUA*. Retrieved from: <https://www.eua.eu/resources/publications/405:financially-sustainable-universities-ii-european-universities-diversifying-income-streams.html> [in English].

-
23. Di Carlo, F., Modugno, G., Agasisti, T., & Catalano, G. (2019). Changing the Accounting System to Foster Universities' Financial Sustainability. *Sustainability*, 11(21):6151. DOI: <https://doi.org/10.3390/su11216151> [in English].
 24. Kharusi, S. Al., & Sree Rama Murthy Y. (2017). Financial sustainability of private higher education institutions: the case of publicly traded educational institutions. *Investment Management and Financial Innovations*. 14(3), 25-38. DOI: [https://doi.org/10.21511/imfi.14\(3\).2017.03](https://doi.org/10.21511/imfi.14(3).2017.03) [in English].
 25. A BUFDG Guide to Understanding University Finance. (2021). 118. URL: <https://www.bufdg.ac.uk/ViewDocument.aspx?t=1&ID=12141&GUID=2e7095c2-00bf-4107-b9bc-0a4485694489&dl=1> [in English].
 26. Yurchyshena, L., Laktionova, O., & Matviychuk, V. (2021). Income and financial stability of university: sectoral aproach. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 5 (40), 204-215. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v5i40.244985> [in English].
 27. Ganesh, K.T., Dr. S. Swami Doss, & Shaik Mohamad Usman (2015). Financial sustainability: a model to govern the non-profit organization. *International Journal of Business and Administration Research Review*, Vol. 3 Issue.10, April- June, 242 [in English].

Статтю отримано 23 грудня 2021 р.
Article received December 23, 2021.

UDC 338.5:658.512

JEL classification: G32

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.038>

Роман ЗВАРИЧ,

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародних економічних відносин,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська 11, м. Тернопіль, 46020, Україна,
e-mail: romazvarych@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0003-3741-2642.

Юрій ДУДНИК,

кандидат педагогічних наук, доцент,
проректор з науково-педагогічної роботи,
Державний університет інфраструктури та технологій,
вул. Кирилівська 9, м. Київ, 04071, Україна,
e-mail: yu.dudnyk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0701-3835.

Вікторія ГОМОТЮК,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська 11, м. Тернопіль, 46020, Україна,
e-mail: vi.bryhadyr@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4723-9097.

Світлана БОДНАР,

Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська 11, м. Тернопіль, 46020, Україна,
e-mail: lana.07.bodnar@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7851-8553.

РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ

Зварич Р., Дудник Ю., Гомотюк В., Боднар С. Ризик-менеджмент цифрової трансформації в умовах пандемії. *Вісник Економіки*. 2022. Вип. 1. С. 38–53. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.038>

Zvarych, R., Dudnyk, Yu., Homotiuk, V., Bodnar, S. (2022). Ryzyk-menedzhment tsyfrovoy transformatsii v umovakh pandemii [Risk management of digital transformation]

Анотація

Вступ. *Розвиток інформаційного простору стимулює економічне зростання, підвищує рівень інтеграції суспільних процесів та конкурентоспроможність національної економіки. Економіка знань та інформація активізують національні соціально-економічні процеси та дають додатковий поштовх розвитку інформаційних технологій. Інформаційні технології активно впливають на економіку, формують простір для напрямів її розвитку та стимулюють бізнес-процеси, що потребують ефективної системи ризик-менеджменту в умовах кризи. Розвинені країни динамічно цифровізують усі сфери економіки, а Україна змушена розвиватись та конвергуватись у такому напрямку в умовах кризи. Сьогодні актуальним є дослідження процесу ризик-менеджменту цифрової трансформації в умовах пандемії.*

Методи. *Методологічною основою дослідження є сукупність основних положень кризової теорії, теорії менеджменту, теорії ризик-менеджменту, а також сучасних концепцій цифрової трансформації. Для вирішення визначених завдань використано набір загальнонаукових методів дослідження: аналіз наукової літератури, метод аналогії та порівняння, теоретичний синтез, класифікація, методологічне узагальнення, економічний та статистичний аналіз: кластерний аналіз, регресійна модель; експертне оцінювання та наукова абстракція.*

Мета дослідження – обґрунтування системи та етапів ризик-менеджменту, оцінювання цифрових викликів, можливостей та питомої ваги цифрової трансформації в Європі, визначення макроекономічних передумови ризику в управлінні і напрацювання заходів ризик-менеджменту цифрової трансформації та його напрямів в умовах пандемії.

Результати. *Оцінено такі методи ризик-менеджменту, як ухилення і локалізація ризику, встановлено його етапи та досліджено його систему. Дано оцінку цифрових викликів та можливостей, що змінили способи спілкування, навчання та діяльність людей. Проведено кластерний аналіз питомої ваги цифрової трансформації суспільства серед країн Європи. Проаналізовано економіку України за рівнем інноваційності та побудовано гістограму національного приросту продуктивності праці. Оцінено макроекономічні передумови ризик-менеджменту в умовах пандемії. Запропоновано базові заходи ризик-менеджменту цифрової трансформації в умовах пандемії та рекомендації для забезпечення безперервної бізнес-діяльності.*

Перспективи. *Подальші наукові пошуки доцільно спрямувати на проблеми цифрових розривів та диспропорцій, а також на урядовий баланс підтримки мобільних грошей для найбільш вразливих верств населення та гарантією безпеки їхніх коштів в умовах кризи.*

Ключові слова: *дистанційне керівництво, кіберризик, криза комунікації, пандемія, ризик-менеджмент, цифрові виклики, цифрова трансформація.*

Формули: 0, **рис.:** 7, **таб.:** 0, **бібл.:** 17.

Roman ZVARYCH,

D.Sc (Economics), Professor,
Head of International Economic Relations Department,
West Ukrainian National University,
11 Lvivska st., Ternopil, 46020, Ukraine,
e-mail: romazvarych@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0003-3741-2642.

Yuriy DUDNYK,

PhD (Pedagogic), Associate Professor,
Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work,
State University of Infrastructure and Technology,
11 Lvivska st., Ternopil, 46020, Ukraine,
9 Kyrylivska, Kyiv, 04071, Ukraine,
e-mail: yu.dudnyk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0701-3835.

Viktoriiа HOMOTIUK,

PhD (Economics), Associate Professor
of International Economic Relations Department,
West Ukrainian National University,
11 Lvivska st., Ternopil, 46020, Ukraine,
e-mail: vi.bryhadyr@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4723-9097.

Svitlana BODNAR,

West Ukrainian National University,
11 Lvivska st., Ternopil, 46020, Ukraine,
e-mail: lana.07.bodnar@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7851-8553.

RISK MANAGEMENT OF DIGITAL TRANSFORMATION UNDER PANDEMIC

Abstract

Introduction. *Development of the information space stimulates economic growth, increases the level of integration of social processes and the competitiveness of the national economy. The knowledge and information economy intensifies national socio-economic processes and gives an additional impetus to the development of information technologies. Information technologies actively influence the economy, create space for its development and stimulate business processes that require an effective risk management system in a crisis. Developed countries are dynamically digitizing all sectors of the economy but Ukraine is forced to develop and converge in this direction during the crisis. Today it is important to study the process of risk management of digital transformation during pandemic.*

Methods. *The methodological basis of the study is a set of fundamental provisions of crisis theory, management theory, risk management theory, as well as modern concepts of digital transformation. The solution of the set tasks was carried out by using a set of general scientific research methods: analysis of scientific literature, method of analogy and comparison, theoretical synthesis, classification, methodological generalization, economic and statistical analysis: cluster analysis, regression model; expert assessments and scientific abstraction.*

The purpose of research – *to substantiate the system and stages of risk management, estimation the digital challenges, opportunities and share of digital transformation in Europe, identify macroeconomic preconditions for risk management and develop risk management of digital transformation and its directions under pandemic.*

Results. *Risk management methods such as risk elimination and localization are evaluated, its stages are established and its system is studied. Digital challenges and opportunities that have changed the way people communicate, learn and work are assessed. A cluster analysis of the share of digital transformation of society among European countries is carried out. The economy of Ukraine is analyzed according to the level of innovation and the histogram of national growth of labor productivity is constructed. The macroeconomic preconditions of risk management in a pandemic are assessed. Basic measures of risk management of digital transformation in the conditions of pandemic and recommendations for ensuring continuous business activity are offered.*

Prospects. *The prospect of further research is to focus on the problems of digital gap and imbalance, as well as on the government's balance of support for e-money for the most vulnerable segments of the population and guarantee the security of their funds in a crisis.*

Keywords: *digital challenges, digital transformation, distance business management, communication crisis, cyber risk, pandemic, risk management.*

Formulas: 0, fig.: 7, tabl.: 0, bibl.: 17.

JEL classification: G32.

Постановка проблеми. Дієвим способом стимулювання економічного розвитку, підвищення рівня інтегрованості суспільних процесів та покращення конкурентоспроможності національної економіки в умовах зростання ролі знань та інформації у соціально-економічних процесах є розвиток інформаційного простору. Інформаційні технології розширюють свій вплив на сфери господарської діяльності, формують простір для розвитку та вдосконалення господарських процесів, що є базою для ефективної системи ризик-менеджменту в умовах кризи. У той час, як прогресивні світові держави масштабно запроваджують цифровізацію усіх сфер економіки, Україна, докладаючи зусиль, змушена наздоганяти та розвиватись у такому аспекті в умовах кризи. Особливої актуальності набуває процес ризик-менеджменту цифрової трансформації в умовах пандемії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процеси розвитку цифрової трансформації економіки в умовах кризи вивчали такі науковці, як С. Блекберн [1], С. Дутта [2], Л. Лаберж [1], Б. Ланвін [2], К. Отул [1], Д. Шнайдер [1] та ін. Проблеми ризик-менеджмент та його ефективності в умовах кризи досліджували різні науковці, зокрема Т. Авен [3], В. Байда [4], С. Будова [4], О. Тарасенко [4], П. Хопкін [5] та інші. Ці

автори зробили певний внесок у вирішення проблем, що досліджуються в цій статті, проте деякі питання залишилися поза їхньою увагою, що дало змогу розвинути ці ідеї чи напрацювати нові, що базуються на вказаних наукових засадах.

Мета статті полягає в обґрунтуванні системи та етапів ризик-менеджменту, оцінці цифрових викликів, можливостей та питомої ваги цифрової трансформації в Європі, визначенні макроекономічних передумови ризику в управлінні і напрацюванні заходів ризик-менеджменту цифрової трансформації та його напрямів в умовах пандемії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поява та розвиток у другій половині ХХ ст. нових технічних та технологічних рішень у галузі передачі та обробки інформації, розширення фінансових ринків, посилення конкуренції, початок глобалізації та активний розвиток фінансових інструментів стали основними передумовами до глибокого вивчення процесу управління ризиками. Оскільки, зі зростанням технічного та технологічного прогресу збільшуються фактори невизначеності як у кількісному, так і в якісному відношенні. Відповідно, ризик-менеджмент є новою філософією менеджменту, підґрунтям якої є концептуально цілісний підхід до бізнесу.

У науковій літературі є велике різноманіття трактування поняття «ризик». Однак, незважаючи на це, немає єдиного чіткого визначення щодо розуміння ризику. Так, Оксфордський словник англійської мови визначає поняття «ризик», як: «шанс або можливість небезпеки, втрати, пошкодження або інші несприятливі наслідки» [6]. В сучасному світі під поняттям «ризик» розуміється будь-яка загроза, пов'язана з незапланованими витратами, або отриманням виручки, що є меншою від тієї, на яку розраховувала компанія [5]. В цьому контексті ризик використовується для позначення негативних наслідків. У рідкісних випадках, компанія, яка ризикує, отримує великий прибуток. Тому важливо обрати правильне вирішення управління ризиком у підприємницькій діяльності. Для зниження впливу ризику необхідний його аналіз, згідно з його результатами здійснюється керування ним. Тобто ризик-менеджмент має починатися з виявлення проблеми та закінчуватися лише тоді, коли буде відомий результат дії заходів, вжитих для вирішення проблеми [5]. Саме в такий спосіб потрібно переходити від одного вразливого місця до іншого або здійснювати аналіз ризиків паралельно (рис. 1).



Рис. 1. Етапи ризик-менеджменту

Джерело: розроблено авторами за [3].

Значна кількість європейських компаній використовують такі методи ризик-менеджменту, як ухилення і локалізація ризику. Перший метод полягає у відмові від проєктів, які викликають у підприємця навіть невеликі сумніви. Наприклад, компанії вважають за краще співпрацювати тільки з перевіреними постачальниками, з партнерами, які викликають довіру, і не укладають договори з новими компаніями. Другий варіант – ідентифікація джерел ризику і на цій основі контроль найбільш

небезпечних джерел. Також, для європейських компаній популярні інші методи зниження ризику (рис. 2). До них належать такі: самострахування, страхування, лімітування та хеджування [7]. Самострахування полягає у формуванні компанією спеціальних фондів для подолання негативних впливів ризику. Страхування передбачає передачу своєї відповідальності за ризики страховій фірмі. Метод лімітування часто застосовують великі компанії, що мають розгалужену структуру. Прикладом реалізації цього методу може бути встановлення меж інвестування у конкретний проект. Хеджування передбачає негайне укладання компанією договору через ймовірну зміну курсів валют, що може негативно вплинути на економічну діяльність підприємства.

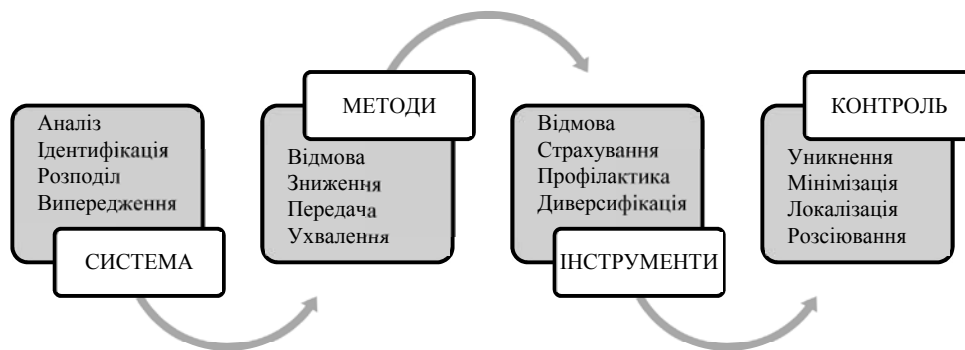


Рис. 2. Система ризик-менеджменту

Джерело: розроблено авторами.

Таким чином основу ризик-менеджменту становить всебічний аналіз фінансово-економічних, виробничих, технологічних та інших факторів, які здатні впливати на результати діяльності компанії. Варто приділяти увагу не лише відомим ризикам, а й потенційним, щоби своєчасно вживати заходів щодо їх скорочення. Для фахівців у галузі управління ризиками настав переломний момент. Сьогодні організації стрімко освоюють цифрові технології в умовах, коли обсяг даних збільшується, рівень автоматизації підвищується, кібератаки стають більш витонченими, а очікування клієнтів постійно зростають і змінюються. Хоча багато технологічних ризиків вже давно відомі, ставки суттєво зросли, оскільки впровадження цифрових технологій підвищує ризики, які не пов'язані з технологіями. Враховуючи спектр нових загроз, що розширився, керівники компаній хочуть бути впевненими в тому, що всі ризики враховані і відповідають допустимому рівню. У міру зниження довіри громадськості до бізнесу топ-менеджмент компаній чітко знає, що вони не можуть допускати помилок у галузі цифрової трансформації.

Цифрові технології будуть мати вплив у будь-якій галузі в період цифрової революції та віртуальної ери, здатної створювати швидше, ефективно, ефективно, безпечно та точно. Зв'язок високотехнологічних винаходів створює кібер-фізичне оточення, що викликає всебічний перегляд способу роботи ресурсів і виробничих методів [8]. Три основні впливи цифрових технологій на промисловий світ охоплюють підвищення продуктивності та гнучкості, велику реорганізацію ланцюга поставок і

масове налаштування. Щоб досягти успіху в найближчому майбутньому, важливо, щоб цифрові індустрії організувалися, щоб покращити досвід своїх клієнтів і оптимізувати результати бізнесу в різних середовищах, формуючи міцні, життєво важливі зв'язки між людьми, інфраструктурою та інформацією для безперервного обміну. Цифровізація швидко виводить на ринок невеликі компанії і проектні команди та допомагає їм створювати нові продукти і вдало конкурувати з великим бізнесом. Така тенденція зміщує «центри інновацій» з великих компаній до стартапів (малих компаній). Цифрова трансформація створює нові унікальні системи та допомагає створювати процеси з новою ціннісною сутністю (цифровий банкінг, Uber, Airbnb, тощо). Виникнення кіберсистем, кібермашин та кібервиробництва згідно з концепцією «Індустрія 4.0» характеризує процес трансформації у промисловості.

Цифрова технологія дає змогу розмістити величезні обсяги інформації на невеликих пристроях зберігання, які можна просто зберігати та передавати. Оцифрування також прискорює швидкість передачі даних. Цифрові технології змінили способи спілкування, навчання та діяльності людей. Розглянемо деякі види продукції і послуг цифрової економіки (рис. 3). Цифрові технології розвивають бізнес за допомогою онлайн-платформ і віртуальних технологій. Виробничі галузі, які тісніше інтегровані, технічно підготовлені, гнучкі, адаптовані та компетентні, мають конкурентні переваги. Найбільш адаптованими до процесу є малі та середні підприємства. Сфери, де цифрові технології тісніше впливають на компанії, охоплюють організацію ланцюга поставок, індустрію робототехніки, чутливі методи виробництва, сектор закупівель і виробництва. Затрати часу та грошей на цю цифрову технологію дає підприємствам глобальну конкурентну перевагу.



Рис. 3. Цифрові виклики та можливості

Джерело: розроблено авторами за [9].

Бізнес-моделі спільної економіки, або економіки спільного користування, що діє на базі цифрових технологій, суттєво впливають на світову економіку. Використання

хмарних технологій та програмно-визначеної архітектури (software-defined architecture) дає змогу зменшити початкові капітальні витрати на цифрову інфраструктуру. Це також дає змогу отримати цінну інформацію для держави, бізнесу та суспільства, шляхом збирання, опису, зберігання та опрацювання даних. Робота з даними та їх аналіз – це можливість першим отримувати цінні ринкові «інсайти», тобто бути більш конкурентними. Розвиток мережі, що охоплює взаємопов'язані фізичні об'єкти / речі чи пристрої з вбудованими датчиками і сенсорами, в тому числі програмне забезпечення, тобто розвиток сфери Інтернет-речей (Internet of things, IIoT, IoT), забезпечує взаємодію фізичних речей із мережами та комп'ютерними системами через Інтернет. Цифрові технології сьогодні – це основа для забезпечення конкурентних переваг на глобальних ринках та база, яка створює нові продукти, властивості й цінності.

Трансформація лінійної моделі створення цінності до мережевої передбачає певний перехід: від використання власних ресурсів до алокації зовнішніх; від інтраконтролю якості внутрішніх бізнес-процесів до зовнішньої інтеркомунікації користувачів платформи; від орієнтації на споживчій цінності до орієнтації на загальні цінності цифрової екосистеми. Цифрова платформа, згідно з Дж. Паркером, – це певний бізнес, що заснований на створенні певних цінностей через взаємодію зовнішніх виробників і споживачів [10]. Такий бізнес пропонує учасникам, що взаємодіють, доступ до інфраструктури та встановлює для них інституційні правила (регуляторні режими). Платформа об'єднує користувачів та полегшує продуктовий обмін між ними, що сприяє створенню загальної цінності для всіх її учасників. Важливим індикатором платформи є рівень використання зовнішніх ресурсів користувачами порівняно з власними ресурсами (мова йде про використання мережевої моделі створення цінності, що замінила лінійну, наприклад “Airbnb” – це створення цінності за допомогою використання не власного житлового фонду, на відміну від мережі “Hilton”). В умовах, коли кожен залучений користувач платформи створює корисність для інших її учасників і перетворює її на ресурс для саморозвитку, виявляється «мережевий ефект». Саме на такий ефект вказує питома вага цифрової трансформації суспільства серед країн Європи (рис. 4). Країни демонструють рівень зв'язку, який не залежить від їхнього географічного розташування, а приріст користувачів інтернету в країні не має прямої залежності від її питомої ваги та обсягу населення.

Прикладом країни, яка швидко та результативно пододала наслідки пандемії, є Китай. Нові технології та цифровізація бізнесу відіграли важливу роль у досягненні успіху країни. Зокрема, Китай використовує цифрові технології у чотирьох найважливіших напрямках [11]. Обмеження поширення вірусу: технології (LBS-сервіси, аналіз великих даних та робототехніка) застосовувалися для відстеження та ідентифікації випадків підвищеного ризику, обмеження пересування та мінімізації контактів людей. Інформування населення: цифрові платформи та технології для забезпечення прозорості й доступу до інформації в реальному часі суттєво допомогли послабити суспільну паніку. У Китаї були розроблені платформи для збирання та розповсюдження життєво важливої інформації. Оповіщення на основі місцезнаходження гарантували безпеку та інформували громадян. Гарантія якості життя: компанії максимально використовують O2O («з онлайн в офлайн») сервіси та платформи, а також рішення на основі технології віртуальної реальності, щоб не

тільки задовольнити основні потреби людей у період самоізоляції, а й допомогти їм подолати нудьгу та обмеження, пов'язані з перебуванням у будинку впродовж тривалого часу. Відновлення продуктивності: компанії Китаю використовували цифрові технології відновлення операційної діяльності, зокрема організовували прямі трансляції різних подій для підтримки інтересів споживачів, використовували IoT та робототехніку для автоматизації виробництва, застосовували цифрові рішення для організації віддаленої роботи працівників.

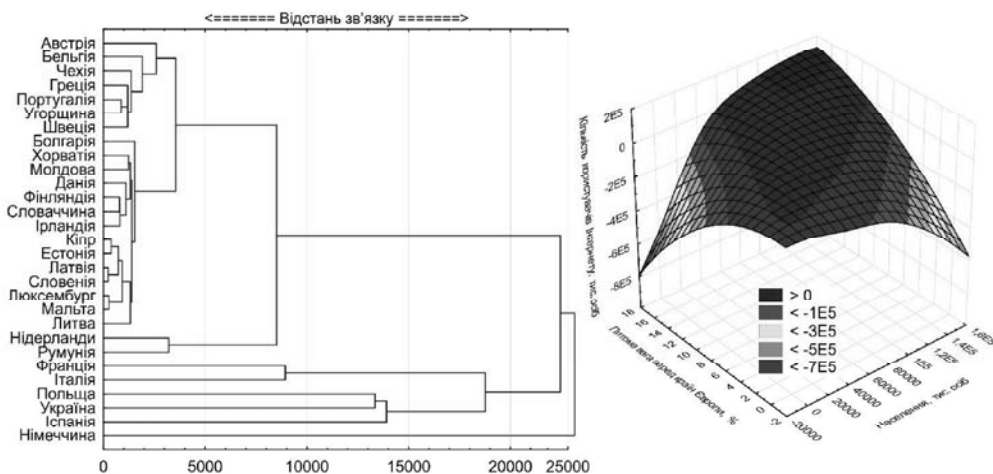


Рис. 4. Кластерний аналіз питомої ваги цифрової трансформації суспільства серед країн Європи

Джерело: розроблено авторами за [2].

Також корисний досвід розвинених країн щодо проектів з цифровізації. Так, вони можуть вибудовуватися як за принципом впровадження будь-якої однієї перспективної групи технологій у кількох галузях, де це особливо актуально, так і передбачають цифрову трансформацію певної галузі за допомогою форсованого впровадження множини технологічно різних рішень, які затребувані у цьому секторі економіки чи в соціальній сфері. Прикладом першого підходу є програма розвитку штучного інтелекту (II) в Сінгапурі, яка передбачає реалізацію п'яти секторальних проектів: інтелектуальне планування вантажних перевезень, безшовне надання державних послуг, рання діагностика та прогнозування хронічних захворювань, персоналізація освітніх траєкторій та автоматизація міграційних процедур [12]. Другий підхід ілюструють програми, ініційовані у 2020 р. у сфері охорони здоров'я у зв'язку з необхідністю боротьби з пандемією COVID-19. Так, у США реалізовано програму підтримки сервісів телемедицини обсягом 200 млн дол. [13]; Європейський союз спрямував 55,2 млн євро на підтримку інноваційних проектів боротьби з пандемією [14]; Міністерство охорони здоров'я ФРН виділило 3 млрд євро на впровадження високотехнологічних рішень, дистанційних сервісів для пацієнтів, медичної робототехніки, а також підвищення інформаційної безпеки [15].

Щодо України, то у 2020 р. її кваліфікували як 45-у за рейтингом інноваційності економіки та другу серед країн із доходом нижче середнього. Вразивши одні галузі, COVID-19 стимулює розвиток та фінансування інновацій в інших, особливо у сфері охорони здоров'я [2]. За оцінками експертів GII, за рівнем інноваційності економіки Україна на 45 місці серед 131 країни і має позитивну динаміку приросту продуктивності праці (рис. 5). У нашій країні заходи, спрямовані на подолання умов коронавірусу, слугують акселератором цифрової трансформації економіки. В 2019 р. в Україні було створено Міністерство цифрової трансформації, основна мета якого – побудова цифрової держави. В основі концепції Міністерства – портал і мобільний додаток Дія, через який вже доступно десять цифрових документів (паспорт, водійські права, COVID-сертифікати та інші основні особисті документи). Дія – це фундамент цифрової екосистеми України, вона охоплює понад 13 млн користувачів і надає доступ до 11 різних цифрових документів і 12 сервісів (через вебпортал «Дії» доступні 70 державних онлайн-сервісів для громадян і бізнесу). Україна – перша держава у світі, яка прирівняла цифровий паспорт в статусі з традиційним паперовим аналогом для внутрішнього використання. Вона – одна з чотирьох європейських країн з повністю цифровими водійськими правами. Україна пропонує одну з найшвидших у світі послуг реєстрації бізнесу – для заповнення заявки потрібно лише десять хвилин, а для відкриття власного бізнесу – лічені секунди.

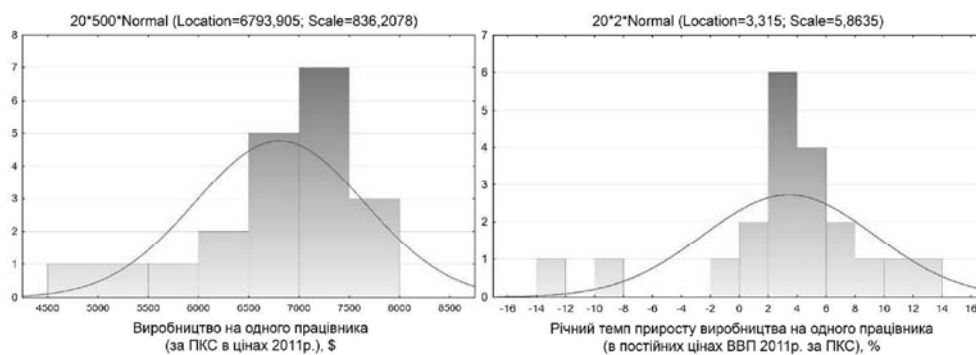


Рис. 5. Гістограма приросту продуктивності праці в Україні, 2001–2020 рр., \$, %

Джерело: розроблено авторами за [2; 9].

Одними з головних драйверів подальшої цифровізації тепер є потреби галузей і населення, що змінилися. У 2020 р. не тільки утворились нові сфери застосування цифрових технологій (CovidTech), а й відбулася переоцінка їхньої ролі в житті людей: у центрі уваги опинилися їхні повсякденні потреби незалежно від місцезнаходження з необхідністю надання кастомізованих дистанційних сервісів. Крім того, суттєво зріс темп змін: за кілька місяців пандемії здійснено прорив за рівнем цифровізації внутрішніх процесів та продуктових лінійок у різних секторах економіки, який можна порівняти з аналогічними змінами за попередні 3–4 роки [16]. Соціальне дистанціювання, віддалена робота, навчання та інші «пандемічні» реалії 2020 р. змінили уявлення населення про комфортне та безпечне середовище для життя,

каталізували тенденцію до злиття цифрової та фізичної реальності. Цифрові канали та сервіси дали споживачеві можливість отримувати широкий спектр послуг навіть на піку локдауну.

Пандемія створила певний вплив на діяльність компаній. Операційну модель компаній було переглянуто і відкореговано у зв'язку з кризою: динамічний фокус на цифровій трансформації, посилена організаційна еластичність, підвищені вимоги до постачальників, посилена кібербезпека. За результатами впливу кризи змінились поточні регуляторні вимоги та запроваджено нові вимоги для окремих сфер діяльності. Загалом у глобальній економіці відбулось зниження бізнес-активності та зростання частки проблемних боргів. Криза призвела до зміни структури ринку: ринкові угоди злиття і поглинання, обмежені можливості на ринку FinTech, обмежений доступ до капіталу середніх / малих банків та зниження рівня прибутковості (рис. 6).

22

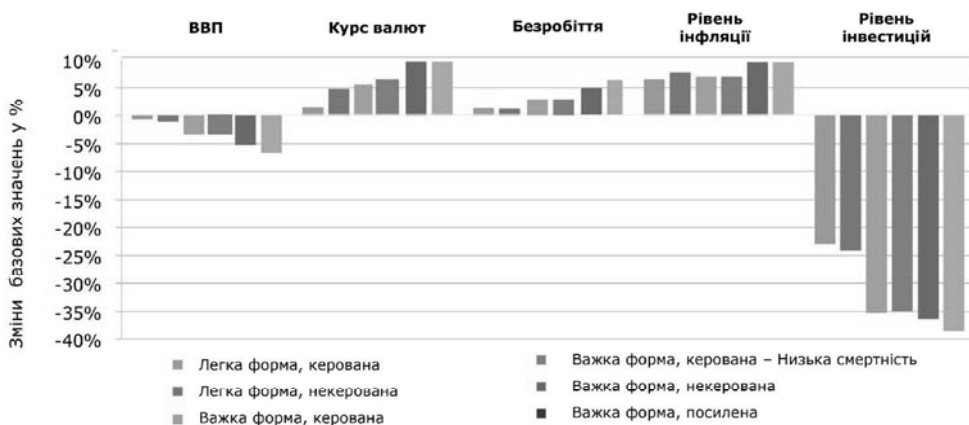


Рис. 6. Макроекономічні передумови ризик-менеджменту в умовах пандемії
Джерело: розроблено авторами за [4].

Для більш активного та ефективного процесу мінімізації можливих ризиків від пандемії COVID-19, варто звернути увагу на інші перспективні технологічні напрями, які активно розвиваються за кордоном: геоінформаційні та навігаційні технології (просторові дані); технології фотоніки; технології хмарних обчислень; кібербіологічні системи (у тому числі нейротехнології); технології аутентифікації та ідентифікації (зокрема біометричні технології); суперкомп'ютерні та ґрид-технології. Новий сплеск прискореного створення та виходу на ринок продуктів та послуг, як очікується, буде пов'язаний із комбінуванням в одному рішенні розробок різних технологічних напрямків. Наочна ілюстрація – динамічний розвиток систем на основі «цифрових двійників», що включають елементи Інтернету речей, технологій бездротового зв'язку, сенсорики та інших технологій. Щорічний приріст цього ринку з 2020 по 2026 р. становитиме близько 58% [17].

Технології, що зароджуються, призведуть до нового прориву на базі вже більш зрілих. Серед прикладів появи перспективних рішень на стику технологій: квантовий Інтернет речей. Створення квантових нейронних мереж дасть змогу суттєво скоротити

термін навчання моделей, на який сьогодні потрібно кілька років. У результаті буде можливо вирішити нетривіальні завдання, зокрема моделювання білків з урахуванням їхньої структури, що змінюється, для створення ліків (у тому числі персоналізованих) або оптимізація молекулярної структури речовин для розробки нових видів матеріалів і палива [18]. Відомі прогнози, що через 5–10 років бездротові мережі п'ятого (5G) та шостого (6G) покоління за рахунок високої швидкості зв'язку та низької затримки кардинально змінять комунікаційні можливості (аж до реалізації тактильного Інтернету, телеприсутності та передачі 3D-голограм) та створять «точки зростання» у різних секторах. Набудуть значного поширення нові галузі застосування: моніторинг та управління процесами виробництва в реальному часі через імерсивні аудіовізуальні канали, дистанційна роботизована хірургія та передача тактильних відчуттів для відстеження стану пацієнта, повне «оцифрування» всіх елементів фермерського господарства, виконання рутинних операцій дистанційно керованими роботами в режимі реального часу та ін.

Через забезпечення структури планування пандемічної кризи організації надають послуги під час тривалої невизначеності та підтримують стійкий фінансовий стан на основі чіткого плану дій. Своєчасне та якісне управління ризиками дає змогу мінімізувати вплив на фінансовий стан організації (рис. 7). Базовими заходами ризик-менеджменту цифрової трансформації в умовах пандемії для забезпечення бізнес-діяльності є такі: застосування планів реагування (зокрема розподілу ресурсів та працівників); моніторинг критичної залежності бізнесу (ключові технології, працівники та постачальники); оцінка ключових ризиків діяльності компанії, визначення та моніторинг заходів з пом'якшення ризиків; перевірка готовності інфраструктури до навантаження в умовах дистанційної роботи працівників; аналіз ключових працівників та їх резервне планування; створення механізму комунікації з працівниками, партнерами, постачальниками, владою та громадськістю.

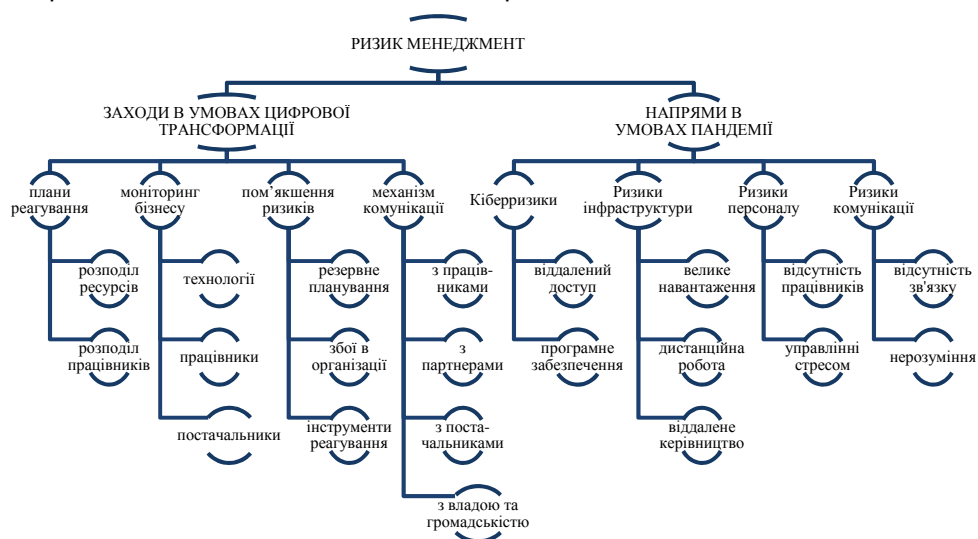


Рис. 7. Заходи та напрямки ризик-менеджменту

Джерело: розроблено авторами.

До базових рекомендацій ризик-менеджмент в умовах пандемії у процесі забезпечення безперервної діяльності належать ризики безперервної діяльності, зокрема відображення точок збоїв в організації (процеси, співпрацівники, технології), проектування контрзаходів, а також створення планів реагування (процедури, розподіл працівників та інструменти). Потребують уваги кіберризиками в напрямку перевірки роботи та забезпечення моніторингу програм для віддаленого доступу, а також забезпечення тестування програми для віддаленого доступу (VPN). Напрями реагування на ризики інфраструктури потребують перевірки її готовності до великого навантаження у зв'язку з віддаленою роботою працівників та можливості корпоративних систем віддаленого керування, без фізичної присутності ІТ-працівників. Варто приділити увагу ризикам персоналу через аналіз ключових ролей працівників, які мають бути на місцях, резервного планування у разі їхньої відсутності, напрацюванні заходів, що допомагають працівникам управляти стресом та стресовими ситуаціями. Ризики комунікації зменшуються через ефективний механізм комунікації з працівниками, партнерами, постачальниками, владою на випадок відсутності зв'язку, або незрозуміння в комунікації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Цифрова трансформація має глибокий вплив на світовий економічний, політичний та технологічний ландшафт та зумовлює зміни у методах виробництва, способі життя та управлінні. Глобальна пандемія дала Україні додатковий імпульс для цифрової траєкторії країни. В нашій країні заходи, спрямовані на подолання умов пандемії, слугують акселератором цифрової трансформації економіки. Мінімізація можливих ризиків від пандемії потребує уваги перспективних технологічних напрямів, які активно розвиваються за кордоном: геоінформаційні та навігаційні технології, технології фотоніки, хмарних обчислень, кібербіологічні системи, системи аутентифікації та ідентифікації, суперкомп'ютерні та ґрід-технології. У результаті цього основними заходами ризик-менеджменту цифрової трансформації в умовах пандемії для забезпечення бізнес-діяльності є такі: застосування планів реагування, моніторинг заходів з пом'якшення ризиків, перевірка готовності інфраструктури до навантаження, резервне планування роботи працівників, створення механізму дистанційної комунікації.

Майбутні дослідження у цьому напрямку мають бути спрямовані на проблеми цифрових розривів та диспропорцій, а також на урядовий баланс підтримки мобільних грошей для найбільш вразливих верств населення та гарантію безпеки їхніх коштів в умовах кризи.

Література

1. Blackburn, S., LaBerge, L., O'Toole, C., Schneider J. (2020). Digital strategy in a time of crisis. URL: <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/digital-strategy-in-a-time-of-crisis>
2. Dutta S., Lanvin B. Global Innovation Index. World Intellectual Property Organization. 14th Edition. 2021. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021.pdf

-
3. Aven, T. (2016). Risk assessment and risk management: Review of recent advances on their foundation. *European Journal of Operational Research*, 253 (1). doi.org/10.1016/j.ejor.2015.12.023
 4. Байда В., Тарасенко О., Будова С. Ризик менеджмент в умовах високої невизначеності. ТОВ «Делойт енд Туш ЮСК». 2020. URL: https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ua/Documents/webinar/Webinar_Risk_Management_14.04.2020.pdf
 5. Hopkin, P. Fundamentals of Risk Management (5th ed.). *Kogan Page*. 2018. URL: <https://www.perlego.com/book/1589592/fundamentals-of-risk-management-pdf> (Original work published 2018)
 6. Oxford English Dictionary. URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/risk_1.
 7. Разумное управление рисками в ходе цифровой трансформации. Исследование PWC из серии «Взгляд на риски». 2019. URL: <https://www.pwc.ru/ru/publications/risk-study.html>
 8. Національна стратегія Індустрії 4.0. 2019. URL: <http://www.ism.kiev.ua/images/strategy.pdf>
 9. Цифрова адженда України – 2020. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>
 10. Parker G., Van Alstyne M., Jiang X. Platform Ecosystems: How Developers Invert The Firm. *MIS Quarterly*. 2017. Vol. 41. No. 1. P. 255–266.
 11. Опыт Китая: цифровые технологии на передовой борьбы с COVID-19. Отчет Accenture, апрель 2020. URL: https://www.accenture.com/_acnmedia/PDF-126/Accenture-How-China-Using-Digital-Technologies-Combat-COVID-19-RU.pdf
 12. Smart Nations. Singapore. National Artificial Intelligence Strategy. 2019. URL: <https://www.smartnation.gov.sg/docs/default-source/default-document-library/national-ai-strategy.pdf>
 13. Federal Communications Commission. FCC Fights COVID-19 with \$200M; Adopts Long-term Connected Care Study. 2020. URL: <https://www.fcc.gov/document/fcc-fights-covid-19-200m-adopts-long-term-connect-ed-care-study>
 14. European Commission. Digital Health Technologies Addressing the Pandemic. 2021. URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/digital-health-technologies-addressing-pandemic>
 15. Gesetzentwurf der Fraktionen der CDU/CSU und SPD. Entwurf eines Gesetzes für ein Zukunftsprogramm Krankenhäuser (KHZG). 2020. URL: https://www.bundesgesundheitsministerium.de/fileadmin/Dateien/3_Downloads/Gesetze_und_Verordnungen/GuV/K/KHZG-BT_bf.pdf
 16. McKinsey&Company. How COVID-19 Has Pushed Companies over the Technology Tipping Point and Transformed Business Forever. 2020. URL: <https://www.mckinsey.com/business-functions/strategy-and-corporate-finance/our-insights/how-covid-19-has-pushed-companies-over-the-technology-tipping-point-and-transformed-business-forever>
 17. Markets and Markets. Digital Twin Market by Technology, Type, Application, Industry and Geography – Global Forecast to 2026. 2020. URL: <https://www.>

marketsandmarkets.com/Market-Reports/digital-twin-market-225269522.html?gclid=CjwKCAiAp4KCBhB6EiwAxR_xbpGYuflQuV_pdY_F6-ygzlBcS74lahuSwUHEI7vWaNAKJZTqy-l2BAvRoCV4oQAvD_BwE

18. CB Insights. 12 Tech Trends to Watch Closely in 2021. 2021. URL: <https://www.cbinsights.com/research/report/top-tech-trends-2021>

References

1. Blackburn, S., LaBerge, L., O'Toole, C., Schneider J. (2020). Digital strategy in a time of crisis. Retrieved from: <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/digital-strategy-in-a-time-of-crisis> [in English].
2. Dutta S., Lanvin B. (2021). Global Innovation Index. World Intellectual Property Organization. 14th Edition. Retrieved from: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021.pdf [in English].
3. Aven, T. (2016). Risk assessment and risk management: Review of recent advances on their foundation. *European Journal of Operational Research*, 253 (1). doi.org/10.1016/j.ejor.2015.12.023 [in English].
4. Bayda V., Tarasenko O., Budova S. (2020). Ryzhik menedzhment v umovah visokoyi nevyznachenosti [Risk management in conditions of high uncertainty]. TOV "Deloitte end Tush YuSK" – Deloitte Touche Tohmatsu Limited. Retrieved from: https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ua/Documents/webinar/Webinar_Risk_Management_14.04.2020.pdf [in Ukrainian].
5. Hopkin, P. (2018). Fundamentals of Risk Management (5th ed.). *Kogan Page*. Retrieved from: <https://www.perlego.com/book/1589592/fundamentals-of-risk-management-pdf> [in English].
6. Oxford English Dictionary. Retrieved from: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/risk_1 [in English].
7. Razumnoje upravlenije riskami v hode cyfrovoy transformacii. (2019). Issledovanije PWC iz serii Vzglyad na riski [Smart risk management during digital transformation. PWC study from the series "A Look at the Risks"]. Retrieved from: <https://www.pwc.ru/ru/publications/risk-study.html> [in English].
8. Nacional'na strategija Industriji 4.0. (2019). [National Strategy of Industry 4.0]. Retrieved from: <http://www.ism.kiev.ua/images/strategy.pdf> [in Ukrainian].
9. Cyfrova adzhenda Ukrayiny – 2020. (2020). [Digital Agenda of Ukraine – 2020]. Retrieved from: <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> [in Ukrainian].
10. Parker G., Van Alstyne M., Jiang X. (2017). Platform Ecosystems: How Developers Invert The Firm. *MIS Quarterly*. Vol. 41, No. 1, pp. 255–266 [in English].
11. Opyt Kitaja: cyfrovue tehnologii na peredovoj bor'bu s COVID-19. (2020). *Otchet Accenture*, aprel'. [China's experience: digital technologies at the forefront of the fight against COVID-19]. Retrieved from: https://www.accenture.com/_acnmedia/PDF-126/Accenture-How-China-Using-Digital-Technologies-Combat-COVID-19-RU.pdf [in Russian].
12. Smart Nations. (2019). Singapore. National Artificial Intelligence Strategy. Retrieved from: <https://www.smartnation.gov.sg/docs/default-source/default-document-library/national-ai-strategy.pdf> [in English].

-
13. Federal Communications Commission. (2020). FCC Fights COVID-19 with \$200M; Adopts Long-term Connected Care Study. Retrieved from: <https://www.fcc.gov/document/fcc-fights-covid-19-200m-adopts-long-term-connect-ed-care-study> [in English].
 14. European Commission. (2021). Digital Health Technologies Addressing the Pandemic. Retrieved from: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/digital-health-technologies-addressing-pandemic> [in English].
 15. Gesetzentwurf der Fraktionen der CDU/CSU und SPD. (2020). Entwurf eines Gesetzes für ein Zukunftsprogramm Krankenhäuser (KHZG) [Draft law by the parliamentary groups of the CDU/CSU and SPD (2020). Draft law for a future program for hospitals (KHZG)]. Retrieved from: https://www.bundesgesundheitsministerium.de/fileadmin/Dateien/3_Downloads/ Gesetze_und_Verord-nungen/GuV/K/ KHZG-BT_bf.pdf [in German].
 16. McKinsey&Company. (2020). How COVID-19 Has Pushed Companies over the Technology Tipping Point and Transformed Business Forever. Retrieved from: <https://www.mckinsey.com/business-functions/strategy-and-corporate-finance/our-insights/how-covid-19-has-pushed-com-panies-over-the-technology-tipping-point-and-transformed-business-forever> [in English].
 17. Markets and Markets. (2020). Digital Twin Market by Technology, Type, Application, Industry and Geography – Global Forecast to 2026. Retrieved from: https://www.marketsandmarkets.com/Market-Reports/digital-twin-market-225269522.html?gclid=CjwKCAiAp4KCBhB6EiwAxRxbpGYuflQuV_pdY_F6-ygzlBcS74lahuSwUHEI7vWaNAKJZTqy-l2BAvRoCV4oQAvD_BwE [in English].
 18. CB Insights. (2021). 12 Tech Trends to Watch Closely in 2021. Retrieved from: <https://www.cbinsights.com/research/report/top-tech-trends-2021> [in English].

Статтю отримано 08 січня 2022 р.

Article received January 08, 2022.

UDC 331.5

JEL Classification: F16, J00, J21, J48, P51

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.054>

Тетяна ДЛУГОПОЛЬСЬКА,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: tetianadluhopolska@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1925-963X

Мар'яна ХІТА,

молодший бухгалтер, відділ бухгалтерського обліку та звітності,
ТОВ «Нестле Бізнес Сервіс в Європі»,
вул. Угорська, 14, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: khitamariana@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1925-963X

ВПЛИВ ПАНДЕМІЇ COVID-19 НА МІЖНАРОДНИЙ РИНОК ПРАЦІ

Длугопольська Т., Хіта М. Вплив пандемії COVID-19 на міжнародний ринок праці. *Вісник Економіки*. 2022. Вип. 1. С. 54–70. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.054>

Dluhopolska, T., Khita, M. (2022). Vplyv pandemii COVID-19 na mizhnarodnyi rynek pratsi [The impact of the Covid-19 pandemic on the international labor market]. *Visnyk ekonomiky – The Herald of Economics*, 1, 54–70. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.054>

Анотація

Вступ. Пандемія COVID-19 призвела до значних змін на ринках праці по всьому світу. Надзвичайні політичні зусилля були зроблені для подолання наслідків коронакризи. Уряди разом із профспілками вжили негайних заходів для вирішення проблем, спричинених пандемією COVID-19, зокрема щодо захисту робочих місць, у т. ч. надання фінансової підтримки підприємствам та домогосподарствам, які переживають різке зниження доходів.

Мета. Обґрунтувати вплив пандемії COVID-19 на міжнародний ринок праці.

Методи. У процесі дослідження застосовувалися такі методи: декомпозиції – для формування мети дослідження та постановки завдань; теоретико-методологічний – для розкриття теоретичних аспектів міжнародного ринку праці; економічного аналізу – для вивчення регіональних та галузевих аспектів впливу пандемії COVID-19 на міжнародний ринок праці; синтезу, порівняння, аналогії – для вивчення наслідків пандемії COVID-19 для регіональних ринків праці; логічного узагальнення – для виявлення проблем функціонування міжнародного ринку праці,

© Тетяна Длугопольська, Мар'яна Хіта, 2022.

спричинених пандемією COVID-19; графічний метод – для наочного відображення результатів дослідження.

Результати. Пандемія COVID-19 спричинила негативний вплив на рівень участі населення в робочій силі, знизивши зайнятість у всіх регіонах світу з різним рівнем доходів як серед чоловіків, так і серед жінок, а також збільшивши рівень безробіття. Емпіричний аналіз показав, що найбільше зниження рівня зайнятості простежується у країнах з доходом нижче та вище середнього. У 2020 р. порівняно із 2019 р. загальний робочий час у світі скоротився приблизно на 8,8%, що еквівалентно штатній роботі 255 млн працівників. Втрата робочого часу була особливо серйозною в країнах Латинської Америки та Карибського басейну (16,2%), Південної Європи та Південної Азії, а загальні втрати робочого часу в країнах Північної та Південної Америки становили 13,7%. Загалом криза COVID-19 вплинула на глобальний робочий час приблизно в чотири рази сильніше, ніж світова економічна криза 2008–2009 рр. Зниження зайнятості було найвищим в Америці і найнижчим у Європі та Центральній Азії, де скорочення робочого часу компенсувалося схемами збереження робочих місць. Багато людей стали неактивними суб'єктами ринку праці, оскільки не бачили можливості успішно знайти роботу або просто не могли зайнятись її пошуками через карантинні обмеження, спричинені поширенням глобальної пандемії. Варто зазначити, що в країнах з високим рівнем доходу рівень безробіття в період 2019–2020 рр. (2,0%) був дуже близький до того, що спостерігалось в період 2008–2009 рр. (2,1%). Жіноча частина працездатного населення постраждала сильніше від зниження зайнятості, ніж чоловіча. Особливо від кризи 2020 р. постраждали молоді працівники у всіх регіонах та групах країн, що призвело до скорочення їхньої зайнятості на 8,7% порівняно із 3,7% серед дорослих.

Перспективи. Внаслідок пандемії COVID-19 найбільше постраждали підприємства та працівники неформальної економіки. Більшості неформальних підприємств притаманна низька продуктивність, незначні заощадження та інвестиції й мізерне накопичення капіталу, що робить їх особливо вразливими до фінансово-економічних потрясінь. Більшість працівників не могли дозволити собі припинити роботу, бо це означало б, що вони не зможуть задовольняти свої базові потреби (наприклад, харчування). Там, де в умовах жорсткого локдауну або комендантської години закрилися ринки та торгові майданчики, доходи багатьох неформальних працівників, особливо вуличних торговців, миттєво зникли, поставивши їх у небезпечне становище щодо доступу до продовольства. Неформальні надомні працівники, які виробляють товари або послуги для місцевих, національних або глобальних систем постачання, втратили комерційні замовлення підприємств-клієнтів і в багатьох випадках не змогли отримати оплату за раніше виконані замовлення. Біженці та трудові мігранти теж особливо постраждали від економічних наслідків пандемії COVID-19. Вони переважно зосереджені в секторах з високим рівнем тимчасової, неформальної або незахищеної зайнятості, що характеризується низькою заробітною платою й відсутністю соціального захисту. Для багатьох мігрантів втрата роботи не тільки безпосередньо впливає на власні доходи, а й призводить до скорочення їхніх грошових переказів. Післяпандемічний період буде часом побудови майбутнього шляхом створення нових робочих місць,

однак це відбудеться лише за умови реалізації ефективної політики на ринку праці як на національному, так і глобальному рівнях.

Ключові слова: ринок праці, пандемія, робоча сила, безробіття, зайнятість.

Формули: 0, **рис.:** 2, **табл.:** 5, **бібл.:** 25.

Tetiana DLUHOPOLSKA,

PhD (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the International Economic Relations Department,
West Ukrainian National University
11 Lvivska street, Ternopil, 46009, Ukraine
e-mail: tetianadluhopolska@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1925-963X

Mariana KHITA,

Junior Accountant, Accounting and Reporting Department,
«Nestle Business Service in Europe»,
Gorska street, 14, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: khitamariana@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1925-963X

THE IMPACT OF COVID-19 PANDEMIC ON INTERNATIONAL LABOR MARKET

Abstract

Introduction. *The COVID-19 pandemic has led to significant changes in labor markets around the world. Extraordinary political efforts have been made to overcome the effects of the corona crisis. Governments, together with trade unions, have taken immediate action to address the challenges posed by the COVID-19 pandemic, including the protection of jobs, including financial support for businesses and households experiencing sharp declines in income.*

Purpose. *Justify the impact of the COVID-19 pandemic on the international labor market.*

Methods. *The following methods were used in the research process: decomposition – to form the purpose of the research and set tasks; theoretical and methodological – to reveal the theoretical aspects of the international labor market; economic analysis – to study the regional and sectoral aspects of the impact of the COVID-19 pandemic on the international labor market; synthesis, comparison, analogy – to study the consequences of the COVID-19 pandemic for regional labor markets; logical generalization – to identify problems in the functioning of the international labor market caused by the COVID-19 pandemic; graphical method – to visualize the results of the study.*

Results. *The COVID-19 pandemic has had a negative impact on the participation of the population in the labor force, reducing employment in all regions of the world with different income levels, both men and women, as well as increasing unemployment. Empirical analysis has shown that the greatest decline in employment among both men and women is observed in countries with incomes below and above average. In 2020, compared to 2019, the total working time in the world decreased by about 8.8 %, which*

is equivalent to the full-time work of 255 million employees. The loss of working time was particularly severe in Latin America and the Caribbean (16.2 %), Southern Europe and South Asia, and the total loss of working time in North and South America was 13.7 %. Overall, the COVID-19 crisis affected global working hours by about four times more than the global economic crisis of 2008-2009. The decline in employment was highest in the United States and lowest in Europe and Central Asia, where working hours were offset by job retention schemes. Many people have become inactive in the labor market because they did not see the opportunity to find a job successfully or simply could not search for it due to quarantine restrictions caused by the spread of the global pandemic. It should be noted that in high-income countries the unemployment rate in the period 2019-2020 (2.0 %) was very close to that observed in the period 2008-2009 (2.1 %). The female part of the working population suffered more from the decline in employment than the male. Young workers in all regions and groups of countries were particularly affected by the 2020 crisis, which led to a reduction in their employment by 8.7% compared to 3.7% among adults.

Discussion. The COVID-19 pandemic has hit businesses and the informal economy hardest. Most informal enterprises are characterized by low productivity, low savings and investment, and scarce capital accumulation, which makes them particularly vulnerable to financial and economic shocks. Most workers could not afford to stop working because it would mean that they would not be able to meet their basic needs (such as food). Where markets and trading floors were closed during a harsh lockdown or curfew, the incomes of many informal workers, especially street vendors, disappeared instantly, putting them at risk of access to food. Informal homeworkers who produce goods or services for local, national or global supply systems have lost commercial orders from customer companies and in many cases have not been able to get paid for previously executed orders. Refugees and migrant workers have also been particularly affected by the economic consequences of the COVID-19 pandemic. They are mainly concentrated in sectors with high levels of temporary, informal or unprotected employment, characterized by low wages and lack of social protection. For many migrants, losing their job not only directly affects their own income, but also reduces their remittances. The post-pandemic period will be a time of building the future by creating new jobs, but this will only happen if effective labor market policies are implemented at both the national and global levels.

Keywords: labor market, pandemic, labor force, unemployment, employment.

Formulas: 0, **fig.:** 2, **tabl.:** 5, **bibl.:** 25.

JEL Classification: F16, J00, J21, J48, P51.

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19 завдала значного негативного впливу на рівень зайнятості, індикатори безробіття, забезпечення гідних умов праці та добробуту працівників по всьому світу, особливо в країнах, що розвиваються. На сьогодні деякі сектори економіки успішно перейшли на роботу в онлайн-режимі, проклавши шлях до вражаючих інновацій у сфері зайнятості. Однак мільйони працівників все ж таки втратили засоби для існування. Водночас нинішня криза COVID-19 показує, як сильно економіка країн і ринки праці залежать один від одного. Цю взаємозалежність варто переосмислити у майбутньому для побудови інклюзивного і сталого суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні в економічній літературі відсутня єдність та узгодженість думок щодо категорії «ринок праці», що прийнято розглядати як у вузькому, так і в широкому значеннях.

У вузькому розумінні ринок праці є «механізмом узгодження попиту й пропозиції робочої сили...» [1, с. 63]. Звужений підхід охоплює кілька складових пропозиції праці: 1) «ті, хто не має роботи, однак хоче працювати й шукає роботу (наприклад, безробітні, що мають відповідний статус; особи, які вперше вступають у трудову діяльність; особи, які шукають роботу після перерви); 2) ті, хто мають роботу, проте не задоволені нею й шукають інше місце основної або додаткової праці; 3) зайняті, які мають ризик втратити роботу» [2, с. 67]. Прибічники вузького підходу трактування «ринку праці» аргументують свою позицію так: 1) для чого особи, які задоволені своїм робочим місцем, відповідають вимогам працедавця, мають перебувати на ринку праці? 2) чи є доцільність розглядати усе економічно активне населення, що перебуває на ринку праці? [3, с. 58]. Вузький підхід доцільно використовувати з метою оперативного вирішення проблем зайнятості, однак така точка зору виводить зі сфери ринку праці інші вагомі її аспекти, зокрема стабільність робочих місць, досягнення максимальної кореляції працівника та робочого місця, питання стимулювання праці, її результативності [4, с. 122].

У широкому розумінні ринок праці можна представити як «систему суспільних взаємовідносин, соціальних норм та інститутів, що забезпечують на основі дотримання загальноприйнятих прав та свобод людини формування, обмін та використання робочої сили за ціною, що визначається співвідношенням попиту і пропозиції» [5, с. 48]. Згідно з цим підходом «пропозицію праці становить усе економічно активне населення, а попит на працю визначається сумарною кількістю зайнятих та вакантних робочих місць» [6, с. 31]. Аргументація цього підходу базується на тому, що зайняті не можуть такими вважатись раз і назавжди – у процесі виробництва перманентно відбуваються зміни умов зайнятості, виникає потреба руху робітників (за професіями та рівнями кваліфікації), їх територіального переміщення тощо. Нарешті, обмеження масштабів ринку праці лише особами, які у даний час вільні від роботи, суттєво звужує сферу активних дій соціальних партнерів на цьому ринку – представницьких організацій працівників (профспілок), головна сфера інтересів яких – соціально-економічне становище самих працівників.

Загалом, кожен із зазначених підходів може бути корисними для використання залежно від контексту: 1) які процеси досліджуються?; 2) які завдання ставляться?; 3) які висновки і рекомендації розробляються? Аналіз наукової літератури [7; 8; 9; 10; 11; 12] дає змогу зробити висновок, що проблематика ринку праці постійно перебуває у фокусі уваги дослідників, оскільки його стан слугує надійним індикатором успішності соціальних й економічних реформ.

Мета статті полягає у дослідженні впливу пандемії COVID-19 на міжнародний ринок праці.

Виклад основного матеріалу. Кількість працівників, які проживають у країнах, де були введені обмеження на робочих місцях у зв'язку з пандемією COVID-19, станом на кінець 2021 р. була високою (близько 93% їх загальної кількості). Під час пандемії карантинні обмеження поступово трансформувались від загальнонаціональних і

жорстких (2020 р.) до територіально-секторальних і внутрішньогалузевих (2021 р.) [13]. Тенденції скорочення кількості робочих місць значно різняться в різних регіонах світу. На початку 2021 р. 20% працівників країн Європи і Центральної Азії проживали в країнах, де відбулося значне скорочення кількості робочих місць не тільки в життєво важливих галузях промисловості, а й загалом у національній економіці [14].

Обмеження в Азійсько-Тихоокеанському регіоні все ще поширені, причому понад 90% працівників у регіоні проживають у країнах, де існує скорочення кількості робочих місць. Однак, відповідно до глобальної тенденції, заходи стали більш територіально цільовими, і лише невелика частка працівників підпадає під загальноекономічні обмеження. В інших великих регіонах обмеження поступово послаблюються.

Щодо працевлаштованого населення країн Африки, то приблизно кожен п'ятий працівник проживає в країнах із суттєвим скороченням кількості робочих місць. Більшість заходів, які сьогодні діють у регіоні, охоплюють конкретні сектори або географічні райони в межах країн Африки.

У Північній Америці частка працівників, які проживають країнах з певною формою скорочення зайнятості, теж близька до 90%. Однак майже всі обмеження націлені на певні географічні райони або сектори економіки, що свідчить про загальне покращення ситуації [14].

Порівняльний аналіз рівня зайнятості, кількості робочої сили та показників безробіття у 2019–2020 рр. за статтю та віком в регіонах, згрупованих за рівнем доходу, наведено в табл. 1. Пандемія COVID-19 загалом негативно вплинула на рівень участі населення в робочій силі, знизивши зайнятість у всіх регіонах з різним рівнем доходів як серед чоловіків, так і серед жінок, а також збільшивши рівень безробіття в цих регіонах. Найбільше зниження рівня зайнятості простежується у країнах з доходом нижче та вище середнього.

Таблиця 1

Показники рівня зайнятості, робочої сили та безробіття у 2020 р. порівняно з 2019 р. за статтю в регіонах, згрупованих за рівнем доходу

Регіони світу	Особи	Зайнятість		Робоча сила		Безробіття	
		Млн	Рівень*	Млн	Рівень*	Млн	Рівень*
Увесь світ	Всього	-114	-2,7	-81	-2,2	33	1,1
	Жінки	-54	-2,4	-45	-2,1	9	0,9
	Чоловіки	-60	-3,0	-36	-2,2	24	1,2
Країни з низьким доходом	Всього	-0,9	-2,2	0,4	-2,0	1,3	0,5
	Жінки	-1,9	-2,6	-1,5	-2,5	0,4	0,4
	Чоловіки	0,9	-1,8	1,9	-1,4	0,9	0,6
Країни з доходом нижче середнього	Всього	-47	-3,2	-35	-2,7	11	1,2
	Жінки	-17	-2,3	-17	-2,2	0,5	0,4
	Чоловіки	-29	-4,1	-19	-3,1	11	1,6
Країни з доходом вище середнього	Всього	-48	-2,6	-40	-2,3	8	0,7
	Жінки	-26	-2,7	-24	-2,5	2,7	0,7
	Чоловіки	-22	-2,5	-17	-2,1	5	0,8

продовження таблиці 1

Країни з високим доходом	Всього	-18	-2,0	-6	-0,9	12	2,0
	Жінки	-9	-1,9	-3,1	-0,8	6	2,1
	Чоловіки	-9	-2,2	-2,9	-0,9	6	1,9

* Значення у трьох стовпцях, відповідно, – частка зайнятих у кількості населення; рівень участі у складі робочої сили; рівень безробіття.

Джерело: розроблено на основі [14].

У табл. 2 наведено показники рівня зайнятості, робочої сили та безробіття у 2020 р. за віком у регіонах, згрупованих за рівнем доходу. Згідно з даними пандемія COVID-19 негативно вплинула на зайнятість та рівень участі населення в робочій силі, знизивши їх у всіх регіонах з різним рівнем доходів як серед молоді, так і серед дорослих, а також збільшивши рівень безробіття в цих регіонах. Найбільше зниження зайнятості простежувалось у країнах з доходом нижче та вище середнього.

У табл. 3 наведено показники рівня зайнятості, робочої сили та безробіття у 2020 р. за віком у географічних регіонах світу, згрупованих за рівнем доходу. Згідно з даними, пандемія COVID-19 мала негативний вплив на рівень зайнятості: рівень безробіття в цих регіонах збільшився як серед молодих людей, так і серед дорослого населення. Найбільше зниження зайнятості простежувалось у країнах Латинської Америки та Карибського басейну, а також Азійсько-Тихоокеанського регіону.

Таблиця 2

Показники рівня зайнятості, робочої сили та безробіття у 2020 р. порівняно з 2019 р. за віком у регіонах, згрупованих за рівнем доходу

Регіони світу	Особи	Зайнятість		Робоча сила		Безробіття	
		Млн	Рівень*	Млн	Рівень*	Млн	Рівень*
Увесь світ	Всього	-114	-2,7	-81	-2,2	33	1,1
	Молодь	-39	-3,4	-40	-3,4	-0,7	1,0
	Дорослі	-74	-2,6	-41	-1,9	33	1,2
Країни з низьким доходом	Всього	-0,9	-2,2	0,4	-2,0	1,3	0,5
	Молодь	-2,4	-3,0	-2	-2,8	0,3	0,8
	Дорослі	1,5	-1,8	2,4	-1,6	0,9	0,4
Країни з доходом нижче середнього	Всього	-47	-3,2	-35	-2,7	11	1,2
	Молодь	-19	-3,8	-22	-4,4	-3	0,2
	Дорослі	-27	-3,1	-13	-2,2	14	1,6
Країни з доходом вище середнього	Всього	-48	-2,6	-40	-2,3	8	0,7
	Молодь	-13	-3,0	-13	-3,0	-0,2	1,1
	Дорослі	-35	-2,6	-27	-2,2	8	0,7
Країни з високим доходом	Всього	-18	-2,0	-6	-0,9	12	2,0
	Молодь	-5	-3,2	-3	-1,7	2,1	3,9
	Дорослі	-13	-1,9	-2,9	-0,8	10	1,8

* Значення у трьох стовпцях, відповідно, – частка зайнятих у кількості населення; рівень участі у складі робочої сили; рівень безробіття.

Джерело: розроблено на основі [14].

У 2020 р. у всьому світі близько 38% робочої сили (1,25 млрд працівників) були зайняті в секторах з високим ризиком. Сектори з високим ризиком є доволі

трудомісткими і наймають мільйони низькооплачуваних та низькокваліфікованих працівників. Найбільше від негативного впливу пандемії коронавірусу на світовий ринок праці та зниження виробництва постраждали такі сектори, як: громадське харчування та сфера гостинності, роздрібна та оптова торгівля (482 млн), підприємництво та адміністрування (157 млн), а також виробництво (463 млн). Велика частина працівників, зайнята в мікропідприємствах, малих і середніх фірмах, у 2020 р. втратила роботу. Щодо ризиків у сфері охорони праці та громадського здоров'я, то працівники цих життєво важливих галузей, які працюють часто без необхідних заходів фізичного дистанціювання, захисних та інших засобів, найбільше ризикують [15].

Таблиця 3

Показники рівня зайнятості, робочої сили та безробіття у 2020 р. порівняно з 2019 р. за віком у регіонах світу

Регіони світу	Особи	Зайнятість		Робоча сила		Безробіття	
		Млн	Рівень*	Млн	Рівень*	Млн	Рівень*
Увесь світ	Всього	-114	-2,7	-81	-2,2	33	1,1
	Молодь	-39	-3,4	-40	-3,4	-0,7	1,0
	Дорослі	-74	-2,6	-41	-1,9	33	1,2
Африка	Всього	-4	-2,1	-2,1	-2,0	1,9	0,4
	Молодь	-3,6	-2,4	-3,2	-2,4	0,3	0,6
	Дорослі	-0,4	-2,0	1,1	-1,9	1,4	0,4
Латинська Америка та Карибський басейн	Всього	-28	-6,3	-23	-5,4	4,9	2,3
	Молодь	-7	-6,2	-7	-6,1	0	2,7
	Дорослі	-20	-6,4	-16	-5,3	4,7	2,3
Північна Америка	Всього	-10	-4,0	-2,1	-1,2	8	4,5
	Молодь	-2,8	-5,7	-1,3	-2,4	1,6	6,8
	Дорослі	-8	-3,7	-0,8	-1,0	7	4,2
Азійсько-Тихоокеанський регіон	Всього	-62	-2,5	-48	-2,1	14	0,8
	Молодь	-23	-3,4	-26	-3,8	-3	0,2
	Дорослі	-38	-2,4	-22	-1,8	16	1,0
Північна, Південна та Західна Європа	Всього	-3,6	-1,1	-2,4	-0,8	1,2	0,6
	Молодь	-1,1	-2,1	-0,8	-1,5	0,3	2,0
	Дорослі	-2,5	-0,9	-1,6	-0,7	0,9	0,5
Східна Європа	Всього	-3,2	-1,2	-1,9	-0,6	1,3	1,0
	Молодь	-0,6	-1,8	-0,5	-1,6	0,1	1,6
	Дорослі	-2,6	-1,1	-1,4	-0,5	1,2	1,0

* Значення у трьох стовпцях, відповідно, – частка зайнятих у кількості населення; рівень участі у складі робочої сили; рівень безробіття.

Джерело: розроблено на основі [14].

У 2020 р. загальний робочий час у світі скоротився приблизно на 8,8% порівняно з 2019 р., що еквівалентно штатній роботі 255 млн працівників (за умови 48-годинного робочого тижня) [16]. Втрата робочого часу була особливо серйозною в країнах Латинської Америки та Карибського басейну (16,2%), Південної Європи та Південної Азії, а загальні втрати робочого часу в країнах Північної та Південної Америки становили 13,7%. Втрати робочого часу у двох найбільших країнах Латинської Америки та Карибського басейну – Бразилії та Мексиці – оцінюються у 15,0% та 12,5%

відповідно. У Північній Америці втрати оцінюються нижче 9,2%. Рівень втрат у Канаді та США приблизно однаковий – 9,2 % та 9,3% відповідно [13].

В Європі та Центральній Азії втрати робочого часу оцінюються на рівні 9,1%. Найбільше постраждав субрегіон Південна Європа (12,3%) через втрати в Італії та Іспанії – 13,5% і 13,2% відповідно. У країнах з найбільшою кількістю населення Східної Європи та Центральної Азії – Росії і Туреччині – втрати оцінюються у 8,5% і 14,7% відповідно [16].

В арабських країнах загальне скорочення робочого часу в 2020 р. становило 9,0%. У двох найбільш густонаселених країнах регіону – Іраку та Саудівській Аравії – втрати становили 8,3% та 10,8% відповідно [14]. Втрати в азійських субрегіонах дуже неоднорідні: Східна Азія – 4,2%, Південно-Східна Азія і Тихий океан – 8,2%, Південна Азія – 12,7% [16].

У 2020 р. робочий час в Африці скоротився на 7,7%, що є відносно невеликим показником. Новіші оцінки втраченого робочого часу вказують на найбільше його зниження в Південній Африці (12,6%), Північній Африці (10,4%), Східній Африці (7,2%), Центральній Африці (6,8%) і Західній Африці (6,4%). У двох найбільш густонаселених країнах регіону – Нігерії та Ефіопії – оцінка щорічних втрат становить 8,9% і 9,5% відповідно [16].

Таким чином, криза COVID-19 вплинула на глобальний робочий час приблизно в чотири рази більше, ніж світова економічна криза 2008–2009 рр. Квартальні оцінки 2020 р., наведені в табл. 4, відображають коливання кількості робочого часу під час перших хвиль пандемії.

Таблиця 4

Квартальні оцінки коливання кількості робочого часу під час пандемії у 2020 р. (загальносвітові показники та групи країн за рівнем доходу), %

Регіон	2020 р.	Квартали 2020 р.			
		1 кв.	2 кв.	3 кв.	4 кв.
Світ	8,8	5,2	18,2	7,2	4,6
Країни з низьким рівнем доходу	6,7	2,5	13,4	7,6	3,3
Країни з низьким та середнім рівнем доходу	11,3	2,5	29,0	9,3	4,5
Країни з середнім рівнем доходу	7,3	8,4	11,5	5,6	3,9
Країни з високим рівнем доходу	8,3	3,0	15,8	7,3	7,0

Джерело: розроблено на основі [13].

За перший квартал 2020 р. глобальний робочий час скоротився приблизно на 5,2% (порівняно з початковими оцінками в 5,6%) порівняно з четвертим кварталом 2019 р., що еквівалентно штатній роботі 150 млн працівників (за умови 48-годинного робочого тижня). Введення жорстких обмежувальних заходів у всьому світі призвело до збільшення втраченого робочого часу до рекордного рівня в другому кварталі 2020 р. – втрати досягли 18,2% (перевищення попереднього прогнозу в 17,3%), що еквівалентно штатній роботі 525 млн працівників. Оцінки за третій квартал були суттєво переглянуті в бік зниження до 7,2%, що майже на 5% нижче попередньої оцінки в 12,1%. Цей

перегляд ґрунтується на новіших даних, що показують виражений вплив кризи у всіх групах країн, особливо в країнах з низьким рівнем доходу, де обмежувальні заходи були менш жорсткими, а економічна активність швидко відновилася. Глобальна втрата робочого часу в третьому кварталі 2020 р. була еквівалентна штатному робочому часу 205 млн працівників [13]. Втрачений робочий час у четвертому кварталі 2020 р. оцінюється в 4,6%, що еквівалентно штатній роботі 130 млн працівників, порівняно з докризовим рівнем. Ця більш позитивна тенденція є наслідком значного відновлення в третьому кварталі 2020 р.

Протягом 2020 р. саме країни з низьким та середнім рівнем доходу зазнали найбільшої втрати робочого часу – 11,3%, що значно перевищує середній світовий показник у 8,8%. Країни з середнім і високим рівнем доходу втратили 7,3% і 8,3% робочого часу відповідно, однак відмінності в квартальних тенденціях є значними. В країнах з низьким рівнем доходу втрата робочого часу в 2020 р. була найнижчою серед усіх груп країн і становила 6,7%.

Варто зазначити, що робочий час складається з двох параметрів адаптації ринку праці: скорочення зайнятості та скорочення робочого часу для тих, хто зберіг роботу. Працівники, які стикаються з втратою зайнятості, є або «безробітними» (активно шукають нову роботу), або «неактивними суб'єктами ринку праці» (вихід з ринку праці, оскільки вони не готові працювати та / або не шукають роботу) [17]. Проте існують значні відмінності в регіональному розрізі (табл. 5). Зниження зайнятості було найвищим в Америці і найнижчим в Європі та Центральній Азії, де скорочення робочого часу компенсувалося схемами збереження робочих місць.

Таблиця 5

Причини втраченого робочого часу: безробіття, бездіяльність та скорочення робочого часу (загальносвітові та регіональні показники), 2020 р., %

Регіон	Безробіття	Бездіяльність	Скорочений або нульовий робочий час
Світ	0,9	3,4	4,5
Країни з низьким рівнем доходу	0,4	2,9	3,4
Країни з низьким та середнім рівнем доходу	1,0	4,8	5,5
Країни з середнім рівнем доходу	0,5	3,3	3,5
Країни з високим рівнем доходу	2,0	1,4	4,9
Африка	0,2	3,3	4,1
Америка	2,7	6,3	4,7
Арабські держави	1,7	2,5	4,9
Азійсько-Тихоокеанський регіон	0,7	3,1	4,1
Європа та Центральна Азія	0,6	1,6	7,0

Джерело: розроблено на основі [14].

На відміну від попередніх криз, основна частина глобального скорочення зайнятості в 2020 р. була пов'язана, перш за все, із зростанням бездіяльності, а не безробіття, що призвело до бездіяльності 81 млн осіб на ринку праці, а також 33 млн безробітних

[18, с. 8]. Багато осіб стали неактивними суб'єктами ринку праці, оскільки не бачили можливості успішно знайти роботу або просто не могли зайнятись її пошуками через карантинні обмеження, спричинені поширенням глобальної пандемії. Варто зазначити, що в країнах з високим рівнем доходу рівень безробіття в період 2019–2020 рр. (2,0%) був дуже близький до того, що спостерігалось в період 2008–2009 рр. (2,1%) [13].

Також простежуються відмінності у рівнях безробіття за гендерною ознакою. Загалом жіноча частина працездатного населення постраждала більше від зниження зайнятості, ніж чоловіча – зниження зайнятості серед жінок у 2020 р. становило 5,0%, а серед чоловіків – 3,9% (рис. 1). Особливо криза 2020 р. негативно вплинула на молодих працівників у всіх регіонах та групах країн, що призвело до скорочення їх зайнятості на 8,7% порівняно із 3,7% серед дорослих.

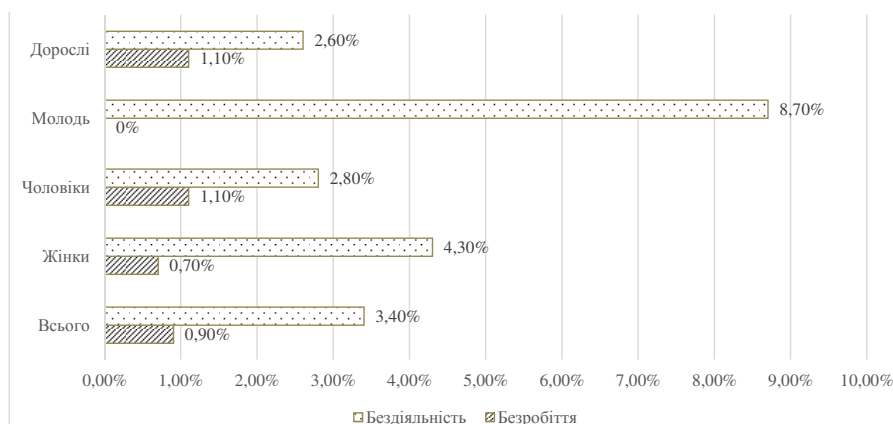


Рис. 1. Показники безробіття та бездіяльності за статтю та віком у всьому світі за 2020 р., %.

Джерело: розроблено на основі [14].

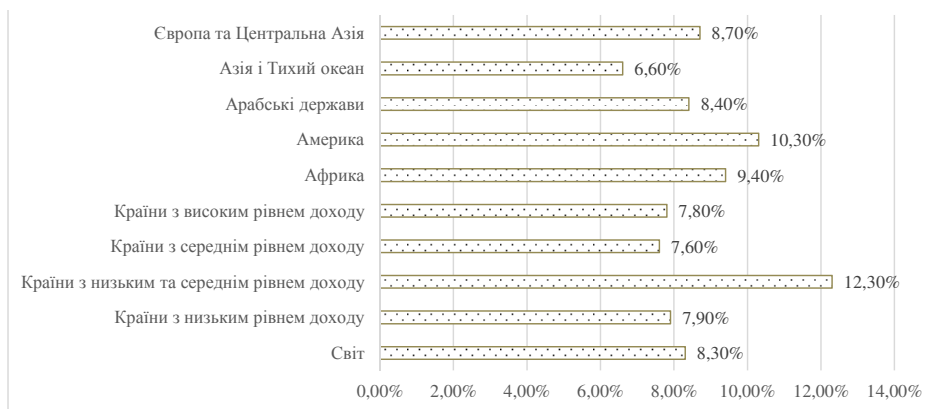


Рис. 2. Частка втраченого трудового доходу через втрату робочого часу в 2020 р. у всьому світі, за регіонами і за рівнем доходів, %.

Джерело: побудовано на основі [14].

Через масштабні втрати робочого часу доходи працівників від трудової діяльності в усьому світі значно скоротилися. Згідно з даними рис. 2 загальний світовий дохід робочої сили скоротився на 8,3%. Найбільше доходів втратили країни з низьким рівнем доходу – 12,3%.

У грошовому виразі загальний світовий дохід від праці в 2020 р. скоротився приблизно на \$3,7 трлн, що відповідає 4,4% світового ВВП 2019 р. Ці значні втрати доходу від робочої сили негативно впливали на діяльність домогосподарств, призвели до скорочення споживання, зменшення сукупного попиту.

Як раніше зазначалось, внаслідок пандемії COVID-19 найбільше постраждали підприємства та працівники неформальної економіки. Більшості неформальних підприємств притаманна низька продуктивність, незначні заощадження та інвестиції й мізерне накопичення капіталу, що робить їх особливо вразливими до фінансово-економічних потрясінь. Саме тому їх доволі часто вилучають із короткострокових програм фінансової допомоги для боротьби із наслідками кризи COVID-19. Тому за сучасними прогнозами частка неформальних працівників у світі, які належать до категорії осіб у статусі відносної бідності, подвоїться (з 26% до 59%), а в країнах з низьким рівнем доходу та доходом нижчим від середнього рівня зросте з 18% до 74%, якщо не буде задіяно альтернативних джерел доходу [19, с. 126].

Загалом відсутність соціального захисту під час пандемії COVID-19 стала проблемою для працівників та підприємств неформального сектору. Не розраховуючи на захист, який забезпечує соціальне страхування, багато неформальних працівників змушені працювати в міру своїх можливостей, незважаючи на ризики для власного здоров'я та здоров'я своїх сімей.

Дійсно, більшість працівників не могли дозволити собі припинити роботу, бо це означало б, що вони не зможуть задовольняти свої базові потреби (наприклад харчування). Там, де в умовах жорсткого локдауну або комендантської години закрилися ринки та торгові майданчики, доходи багатьох неформальних працівників, особливо вуличних торговців, миттєво зникли, поставивши їх в небезпечне становище щодо доступу до продовольства. Неформальні надомні працівники, які виробляють товари або послуги для місцевих, національних або глобальних систем постачання, втратили комерційні замовлення підприємств-клієнтів і в багатьох випадках не змогли отримати оплату за раніше виконані замовлення [19]. Варто зазначити, що особи, зайняті доглядом (від 60 до 70% з яких жінки), – це особливо вразлива група працівників, які отримують низьку заробітну плату. Багато з них втратили роботу або працюють, ризикуючи здоров'ям (наприклад, особи, які доглядають за людьми похилого віку) [20]. До кризи жінки виконували втричі більше неоплачуваної роботи з догляду, ніж чоловіки, а в умовах карантину, пов'язаного з пандемією, обсяг такої роботи суттєво збільшився, обмежуючи можливості працевлаштування жінок і посилюючи фактори фізичного й психологічного стресу. Крім того, жінки, які працюють доглядальницями і намагаються поєднувати додаткові домашні обов'язки (для чого потрібен додатковий робочий час) повинні нести непропорційно велику частку соціального тягаря [19].

Також необхідно зазначити, що будь-яка криза найбільш негативно впливає на молодь. До пандемії COVID-19 178 млн молодих осіб, зайнятих у всьому світі (понад 40%), працювали в оптовій та роздрібній торгівлі, виробництві, сфері гостинності та

громадському харчуванні, а також в інших сферах послуг, у т. ч. нерухомості, яка суттєво постраждала внаслідок кризи [14]. Дані ринку робочої сили свідчать про те, що безробіття серед молоді, особливо жінок, зростає швидшими темпами, ніж серед дорослого населення [21]. У зв'язку з цим існує високий ризик формування т. з. «покоління ізоляції».

Варто зазначити, що пандемія загрожує не тільки життю й безпеці осіб похилого віку, а й доступу до медичних послуг усіх груп населення. Оскільки частка літніх людей у робочій силі за останні три десятиліття збільшилася майже на 10% на глобальному рівні, вплив на їхні доходи та зайнятість є значним.

Біженці та трудові мігранти теж особливо постраждали від економічних наслідків пандемії COVID-19. Вони, як правило, зосереджені в секторах з високим рівнем тимчасової, неформальної або незахищеної зайнятості, що характеризується низькою заробітною платою й відсутністю соціального захисту. Для багатьох мігрантів втрата роботи не тільки безпосередньо впливає на власні доходи, а й призводить до скорочення їхніх грошових переказів. Повернутися на роботу стає складніше через втрату або необхідність продовження віз, дозволів на роботу або на проживання [22, с. 99; 23; 24; 25].

Ситуація на ринку праці також погіршується для багатьох інших груп населення, у т. ч. осіб з інвалідністю, членів знедолених етнічних груп, біженців, внутрішньо-переміщених осіб та дрібних фермерів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Бізнес-сектор у всьому світі сьогодні відчуває нестачу працівників. Зокрема, виробництво в Європі вже повністю відновилося після кризи у першій половині 2021 р., як і міжнародна торгівля. Виробники намагаються вирішити проблему величезної кількості невиконаних раніше замовлень, спричинених закриттям та призупиненням виробничої діяльності.

Пандемія COVID-19 негативно вплинула на зайнятість, рівень участі населення в робочій силі, знизивши їхній рівень у всіх регіонах з різним рівнем доходів як серед чоловіків, так і серед жінок, а також збільшивши рівень безробіття в регіонах світу як серед молоді, так і серед дорослого населення. Найбільше зниження зайнятості простежувалось у країнах з доходом нижче та вище середнього.

Післяпандемічний період з 2022 р. – це час побудови майбутнього шляхом створення нових робочих місць, однак це відбудеться лише за умови реалізації ефективної політики на ринку праці як на національному, так і глобальному рівнях.

Необхідність створення нових робочих місць і доступ до засобів існування для мільйонів осіб потребує гармонійного поєднання соціально-економічних систем, інвестицій у навички, компетентності, інфраструктуру й технології, а також допомоги – через фінансові стимули та інші заходи – задля переходу до інклюзивної та гендерно-чутливої економіки, орієнтованої на людей, що може стати предметом подальших досліджень.

Література

1. Назарова Г. В. Економіка праці : навч. посіб. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. 330 с.

-
2. Бабенко А. Г. Економіка праці і соціально-трудова відносина : навч.-наочн. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Дніпропетровськ : Дніпропетровська державна фінансова академія, 2011. 268 с.
 3. Скворцов І. Б., Войцеховська В. В., Загорецька О. Я. Економіка праці й соціально-трудова відносина : навч. посіб. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2016. 265 с.
 4. Шаповалов В. В. Теоретичне дослідження категорій ринку праці. Економіка і суспільство. 2016. № 5. С. 122–125.
 5. Акулов В. Г. Економіка праці та соціально-трудова відносина : підруч. Київ : Знання, 2012. 390 с.
 6. Федунчик Л. Г. Ринок праці в Україні: проблеми та напрями їх вирішення. Ринок праці та зайнятість населення. 2016. № 2. С. 31–34.
 7. Friedrich B. COVID has accelerated these 4 labor market trends. Kellogg School of Management, Northwestern University. URL: <https://insight.kellogg.northwestern.edu/article/labor-market-pandemic-trends>
 8. McKibbin W.J., Roshen F. (2020). The global macroeconomic impacts of COVID-19: seven scenarios. *CAMA Working Paper*, Vol.19. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID3547729_code1532085.pdf?abstractid=3547729&mirid=1&type=2
 9. Kiziloglu M., Dluhopolskyi O., Koziuk V., Kozlovskyi S., Vitvitskyi S. (2021). Dark personality traits and job performance of employees: the mediating role of perfectionism, stress, and social media addiction. *Problems and Perspectives in Management*, 19(3). P. 533–544.
 10. Zhukovska A., Dluhopolskyi O., Zheliuk T., Shushpanov D., Brechko O., Kryvokulska N., Horiachk K. (2021). “Silver economy”: analysis of world trends and forecast for Ukraine. *Journal of Management Information and Decision Sciences*, 24 (7). P. 1–12.
 11. Kozlovskyi S., Bilenko D., Dluhopolskyi O., Vitvitskyi S., Bondarenko O., Korniiichuk O. (2021). Determinants of COVID-19 death rate in Europe: empirical analysis. *Problemy Ekorozwoju / Problems of Sustainable Development*, 16 (1). P. 17–28.
 12. Dluhopolskyi O., Zatonatska T., Lvova I., Klapkiv Y. (2019). Regulations for returning labour migrants to Ukraine: international background and national limitations. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*, 22 (3). P. 45–64.
 13. Офіційний сайт Міжнародної організації праці. URL: <https://www.ilo.org>
 14. ILO monitor: COVID-19 and the world of work. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf
 15. World economic situation and prospects (2021). Briefing, Vol.155, United Nations. URL: <https://www.un.org/development/desa/dpad>
 16. ILOSTAT data tools to find and download labour statistics. URL: <https://ilostat.ilo.org/data>
 17. World Employment and Social Outlook. URL: <https://www.ilo.org/wcmsp5>
 18. Небольсина Е. В. Система страхування от безработицы в США во время пандемии коронавируса. *Страховое право*. 2020. № 2 (87). С. 3–12.

19. Никитина Н. А. Изменения на рынках труда в условиях пандемии. Социальные и экономические системы. 2020. № 3. С. 125–136.
20. Аранжин В. В. Глобальные тренды и тенденции в области занятости. Экономика труда. 2019. Т. 6, № 4. С. 1353–1372.
21. Сфера труда и COVID-19: аналитическая записка. URL: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/sg_policy_brief_world_of_work_and_covid_19_russian.pdf
22. Костриця В. І., Бурлай Т. В. Дисбаланси і дивергенція у сфері зайнятості: підходи ЄС та України до їх подолання. *Ukr. Socium*. 2020. № 1 (72). С. 98–100.
23. Длугопольська Т. І., Хіта М. Ю. Сучасні тенденції розвитку міжнародного ринку праці в умовах світової пандемії COVID-19. Інноваційні процеси економічного та соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід: Тези доповідей XIV Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів (14-15 квітня 2021 р.). Тернопіль : ЗУНУ, 2021. С. 58–60.
24. Длугопольська Т. І., Хіта М. Ю. Міжнародна організація праці як інструмент регулювання світового та національного ринку праці. Сучасні аспекти розвитку міжнародних економічних відносин і світового господарства: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (12-13 листопада 2021 р.). Ужгород : Гельветика, 2021. С. 31–33.
25. Длугопольська Т. І. Міжнародна міграційна політика: від теорій до імплементацій. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. 2020. № 12. С. 31–49.

References

1. Nazarova, G. V. (2019). Labor economics: a textbook. Kharkiv: KhNEU named after S. Kuznets. 330 p. [in Ukraine].
2. Babenko, A. G. (2011). Labor economics and social-labor relations: a guide for students of higher educational institutions. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovsk State Financial Academy. 268 p. [in Ukraine].
3. Skvortsov, I. B., Voytsehovska, V. V., Zagoretska, O. Y. (2016). Labor economics and social and labor relations: textbook. Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House. 265 p. [in Ukraine].
4. Shapovalov, V. V. (2016). Theoretical study of labor market categories. *Economy and society*, 5, 122-125 [in Ukraine].
5. Akulov, V. G. (2012). Labor economics and social-labor relations: a textbook. Kyiv: Knowledge. 390 p. [in Ukraine].
6. Fedunchyk, L. G. (2016). Labor market in Ukraine: problems and solutions. *Labor market and employment*, 2, 31-34 [in Ukraine].
7. Friedrich, B. COVID has accelerated these 4 labor market trends. Kellogg School of Management, Northwestern University. Retrieved from: <https://insight.kellogg.northwestern.edu/article/labor-market-pandemic-trends> [in English].
8. McKibbin, W. J., Roshen, F. (2020). The global macroeconomic impacts of COVID-19: seven scenarios. *CAMA Working Paper*, Vol. 19. Retrieved from: <https://>

-
- papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID3547729_code1532085.pdf?abstractid=3547729&mirid=1&type=2 [in English].
9. Kiziloglu M., Dluhopolskyi O., Koziuk V., Kozlovskiy S., Vitvitskyi S. (2021). Dark personality traits and job performance of employees: the mediating role of perfectionism, stress, and social media addiction. *Problems and Perspectives in Management*, Vol. 19 (3), 533-544 [in English].
 10. Zhukovska A., Dluhopolskyi O., Zheliuk T., Shushpanov D., Brechko O., Kryvokulska N., Horiachk K. (2021). "Silver economy": analysis of world trends and forecast for Ukraine. *Journal of Management Information and Decision Sciences*, 24 (7), 1-12 [in English].
 11. Kozlovskiy S., Bilenko D., Dluhopolskyi O., Vitvitskyi S., Bondarenko O., Korniiichuk O. (2021). Determinants of COVID-19 death rate in Europe: empirical analysis. *Problemy Ekorozwoju / Problems of Sustainable Development*, 16 (1), 17-28 [in English].
 12. Dluhopolskyi, O., Zatonatska, T., Lvova, I., Klapkiv, Y. (2019). Regulations for returning labour migrants to Ukraine: international background and national limitations. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*, 22 (3), 45-64 [in English].
 13. Official site of the International Labor Organization. Retrieved from: <https://www.ilo.org> [in English].
 14. ILO monitor: COVID-19 and the world of work. Retrieved from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf [in English].
 15. World economic situation and prospects (2021). Briefing, Vol.155, United Nations. Retrieved from: <https://www.un.org/development/desa/dpad> [in English].
 16. ILOSTAT data tools to find and download labour statistics. Retrieved from: <https://ilostat.ilo.org/data> [in English].
 17. World Employment and Social Outlook. Retrieved from: <https://www.ilo.org/wcmsp5> [in English].
 18. Nebolsyna, E. V. (2020). The US unemployment insurance system during the coronavirus pandemic. *Insurance law*, 2 (87), 3-12 [in Russian].
 19. Nikitina, N. A. (2020). Changes in labor markets during the pandemic. *Social and economic systems*, 3, 125-136 [in Russian].
 20. Aranzhyn, V. V. (2019). Global trends and employment trends. *Labor economics*. Issue 6, № 4, 1353-1372 [in Russian].
 21. The world of work and COVID-19: Policy Brief. Retrieved from: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/sg_policy_brief_world_of_work_and_covid_19_russian.pdf [in Russian].
 22. Kostrytsa, V. I., Burlay, T. V. (2020). Employment imbalances and divergence: EU and Ukraine approaches to overcoming them. *Ukr. socium*, 1 (72), 98-100 [in Ukraine].
 23. Dluhopolska T. I., Hita M. Y. (2021). Current trends in the international labor market in the global pandemic COVID-19. Innovative processes of economic and socio-cultural development: domestic and foreign experience: Abstracts of the XIV

International Scientific and Practical Conference of Young Scientists and Students (April 14-15, 2021). Ternopil: WUNU, 58-60 [in Ukraine].

24. Dluhopolska, T. I., Hita, M. Y. (2021). International Labor Organization as a tool for regulating the world and national labor market. *Modern aspects of the development of international economic relations and the world economy: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (November 12-13, 2021). Uzhhorod: Helvetica, 31-33 [in Ukraine].
25. Dluhopolska, T. I. (2020). International migration policy: from theories to implementatons. *Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazin. Series: International Relations. Economy. Geography. Tourism*, № 12, 31-49 [in Ukraine].

Статтю отримано 21 грудня 2021 р.

Article received December 21, 2021

UDC 339.138; 351

JEL classification: G38, H73, M31

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.071>

Тетяна БОРИСОВА,
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри маркетингу,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, Україна, 46009,
e-mail: borisova.tanushka@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2906-2769>

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ: РЕЗУЛЬТАТИ МАРКЕТИНГОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Борисова Т. Економічні аспекти забезпечення гендерної рівності: результати маркетингового дослідження. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 1. С. 71–82. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.071>

Borysova, T. (2022). Ekonomichni aspekty zabezpechennya gendernoyi rivnosti: rezultaty marketyngovogo doslidzhennya [Economic aspects of gender equality: results of marketing research]. *Visnyk ekonomiky – The Herald of Economics*, 1, 71–82. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.071>

Анотація

Вступ. Стаття презентує результати емпіричного дослідження, проведеного спільно з Київським інститутом гендерних досліджень за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Данії у рамках проєкту «Громадська оцінка стану виконання державних документів з гендерної рівності».

Аналіз наукових праць виявив брак досліджень щодо економічних аспектів забезпечення гендерної рівності на регіональному рівні в умовах COVID19.

Метою статті є виявлення економічних аспектів забезпечення гендерної рівності у контексті реалізації Національного плану дій з виконання рекомендацій Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок у Тернопільській області.

Методи дослідження: аналіз вторинної інформації; анкетування; спостереження; особисті інтерв'ю; метод компаративного аналізу; синтез; узагальнення; групування.

Результати. Під час дослідження виявлено таке:

1. В організаційній структурі управління двох з трьох районних державних адміністрацій питання гендерної політики належить до повноважень інших підрозділів, на рівні області є відділ з питань сімейної та гендерної політики, в одному районі це питання передано до ОТГ. На рівні районів при районних державних

© Тетяна Борисова, 2022.

адміністраціях дорадчі консультативно-експертні органи, робочі групи з гендерних питань не працюють. На рівні області діє обласна координаційна рада з питань сім'ї, гендерної рівності, запобігання домашньому насильству та протидії торгівлі людьми. На рівні районів радники з гендерних питань відсутні. На рівні області є радник з гендерних питань;

2. Слабка або відсутня співпраця з жіночими організаціями чи групами, що представляють жінок множинної дискримінації на рівні районів. Виконано вкрай мало рекомендацій Нацплану – 29%. Лише для виконання однієї з 4-х рекомендацій передбачено 50 тис. грн з обласного бюджету. Кількість впроваджених заходів Нацплану становила 30%, не всі заходи, що включені в нормативні документи, прийняті в області, бюджет становив 0 грн.

Перспективи. Подальші дослідження будуть присвячені розробці маркетингових стратегій просування гендерної рівності на регіональному рівні.

Ключові слова: маркетингове дослідження; гендерна рівність; маркетинг; публічне управління та адміністрування; публічна інформація.

Формули: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 1, **бібл.:** 16.

Tetiana BORYSOVA,

D.Sc (Economics), Professor,
Head of the Department of Marketing,
11 Lvivska str., Ternopil, Ukraine, 46009,
e-mail: borisova.tanushka@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2906-2769>

ECONOMIC ASPECTS OF GENDER EQUALITY: RESULTS OF MARKETING RESEARCH

Abstract

Introduction. The article presents the results of an empirical study conducted jointly with the Kyiv Institute for Gender Studies with the financial support of the Danish Ministry of Foreign Affairs in the framework of the project «Public assessment of the state of implementation of state documents on gender equality».

The analysis of scientific works revealed a lack of research on the economic aspects of ensuring gender equality at the regional level in the context of COVID19.

The aim of the article was to identify economic aspects of gender equality in the context of the implementation of the National Action Plan to implement the recommendations of the UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women in Ternopil region.

Research methods: analysis of secondary information; questionnaires; observation; personal interviews; method of comparative analysis; synthesis; generalization; grouping.

Results. The study revealed the following:

1. In the organizational structure of management of two of the three district state administrations the issue of gender policy is referred to the powers of other units, at the oblast level there is a department for family and gender policy, in one district this issue is transferred to JTT. At the district level, advisory advisory bodies and working groups

on gender issues do not work at district state administrations. At the oblast level, there is a regional coordination council on the family, gender equality, prevention of domestic violence and combating trafficking in human beings. There are no gender advisers at the district level. At the oblast level, there is a gender adviser;

2. Weak or no cooperation with women's organizations or groups representing women with multiple discrimination at the district level. Very few recommendations of the National Plan have been implemented – 29 %. UAH 50,000 is provided only for the implementation of the first of the 4 recommendations. from the regional budget. The number of implemented measures of the National Plan amounted to 30 %, not all measures are included in the regulations adopted in the region, the budget was 0 UAH.

Further research will focus on developing marketing strategies to promote gender equality at the regional level.

Keywords: *marketing research; gender equality; marketing; public administration; public information.*

Formulas: 0, **fig.:** 0, **tabl.:** 1, **bibl.:** 16.

JEL classification: G38, H73, M31.

Вступ (постановка проблеми). Економічні та соціальні виклики пандемії COVID-19 змінили звичні механізми у суспільстві та економіці, наклавши відбиток на гендерну політику. У міжнародному дослідженні [1] в 2021 р. Україні присвоєно індекс гендерної рівності 0,714, що забезпечило 74 місце серед 156 країн світу (на 15 позицій менше, ніж у 2020 р.). Значний вплив на цю ситуацію мав COVID-19, як і в багатьох країнах світу [2-6]. Розпорядженням КМУ [7] у 2018 р. було затверджено Національний план дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 2018–2021 рр. Цим документом передбачено низку заходів для ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок і дівчат, розширення економічних перспектив для жінок, надання рівного доступу до правосуддя, паритетної участі у політичному та суспільному житті.

Короткий огляд літератури. Аналіз наукових джерел виявив, що дослідження питань гендерної рівності в Україні та формування гендерної політики на всіх рівнях влади є актуальними і розкриті у наукових працях вітчизняних науковців Л. Наливайко, І. Грицай, С. Айвазова, Л. Смоляр, М. Рубчак, А. Підгорний, Т. Тюхтій, І. Єфремова та інших.

Мета. Метою статті є виявлення економічних аспектів гендерної політики у контексті імплементації Національного плану дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 2018–2021 рр. у Тернопільській області.

Методи дослідження. У процесі дослідження використані такі методи: аналіз вторинної інформації; анкетування за допомогою поштової розсилки (запити про доступ до публічної інформації); спостереження (аналіз інформації, розміщеної на вебсайтах та офіційних сторінках у соціальних мережах досліджуваних суб'єктів); особисті інтерв'ю; метод компаративного аналізу; графічний метод; синтез; узагальнення;

групування. У роботі використані дані, які автори отримали у ході виконання проєкту «Громадська оцінка стану виконання державних документів з гендерної рівності», що впроваджував Київський інститут гендерних досліджень у партнерстві з організаціями Жіночого консорціуму України та Асоціації міст України з липня 2021 р. до січня 2022 р., в рамках проєкту ПРООН «Громадянське суспільство задля розвитку демократії та прав людини в Україні», що реалізовується за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Данії.

З метою отримання достатнього обсягу інформації, яка охарактеризувала би ситуацію в Тернопільській області, було надіслано інформаційні запити відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» [8] до чотирьох органів виконавчої влади: до Тернопільської обласної державної адміністрації (далі – ТОДА), Тернопільської районної державної адміністрації (далі – ТРДА), Чортківської районної державної адміністрації (далі – ЧРДА) та Кременецької районної державної адміністрації (далі – КРДА).

Основні результати дослідження. Згідно із гендерним профілем Тернопільської області [9] жінки становлять 53,2% населення, їх більше у міських та сільських поселеннях – відповідно 53,6% і 52,9%. Для оцінювання економічної активності населення можна скористатись показником «середньомісячна заробітна плата штатних працівників за статтю». Динаміка і структура у розрізі видів економічної діяльності представлена в табл. 1.

Таблиця 1

Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за статтю за видами економічної діяльності у I-IV кварталі 2021 р.

Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за статтю за видами економічної діяльності у I-IV кварталі 2021 р., Тернопільська область.

Види економічної діяльності	I квартал		II квартал		III квартал	
	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки
Усього	11020	9922	12551	11022	12924	10390
Сільське, лісове та рибне господарство	12604	10162	15148	10784	15214	10960
Промисловість	11148	9768	12553	10908	13145	11528
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	13293	10561	16488	12099	17341	13126
Переробна промисловість	10121	9019	11683	10316	12388	10933
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	13784	13932	14652	14297	14750	15009
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	11685	10266	11708	10722	12436	11058
Будівництво	6658	8389	8305	9863	9124	10054
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	10431	9612	13878	10522	12186	10364

Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	10847	6997	12323	7435	14061	8179
Тимчасове розміщування й організація харчування	9167	6552	9225	7949	9047	9163
Інформація та телекомунікації	9552	10414	10195	10766	12280	10983
Фінансова та страхова діяльність	16558	14975	14767	13743	16036	14557
Операції з нерухомим майном	7591	7237	8273	7880	8612	8170
Професійна, наукова та технічна діяльність	9807	9385	10659	9867	11900	10363
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	6793	6735	6473	6954	7124	6488
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	16088	12453	17976	14661	20337	15020
Освіта	10108	9861	11220	11555	10877	10125
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	12588	10355	11979	10581	10884	9344
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	8112	6479	8248	7164	8662	7330
Надання інших видів послуг	6524	5985	6556	6853	6967	8090

Дані наведено за юридичними особами та відокремленими підрозділами юридичних осіб із кількістю найманих працівників 10 і більше осіб.

Джерело: [10].

Дані табл. 1 демонструють наявність диспропорцій у статевій структурі регіону. Значною мірою економічні показники визначаються рівнем створених організаційних передумов та ступенем пріоритетності питання гендерної рівності для органів місцевої влади.

Дослідження методом опитування виявило [11–16], що окремих структурних підрозділів, відповідальних за вирішення питань гендерної політики, у складі районних державних адміністрацій у Тернопільській області немає. Так, ТРДА проінформувала, що в структурі ТРДА відсутній підрозділ з питань гендерної політики. Цим питанням у районній державній адміністрації займається відділ з питань освіти, охорони здоров'я, культури та спорту ТРДА. Посада начальника відділу з питань освіти, охорони здоров'я, культури та спорту ТРДА, до посадових обов'язків якої належить координація питань у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на рівні Тернопільського району, є вакантною з 09 вересня 2021 р. За інформацією від КРДА, в її структурі відсутній підрозділ з питань гендерної політики. ЧРДА повідомила, що відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» відповідні повноваження передано до територіальних громад району та в межах штатного розпису визначено відповідальних осіб з питань гендерної політики.

Аналіз змісту отриманих відповідей засвідчив, що лише в одному районі із трьох структурним підрозділом районної державної адміністрації, який займається питанням гендерної політики, є відділ з питань освіти, охорони здоров'я, культури та спорту (ТРДА). В Чортківському районі, як зазначено у відповіді від ЧРДА, відповідно

до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» відповідні повноваження передано до територіальних громад району та в межах штатного розпису визначено відповідальних осіб з питань гендерної політики.

У зв'язку з кадровими та структурними змінами, які проводились у І півріччі 2021 р. в ТОДА, функції щодо реалізації сімейної, гендерної політики та протидії домашньому насильству були передані від управління сім'ї та молоді до департаменту соціального захисту населення обласної державної адміністрації. На сьогодні структурним підрозділом Тернопільської обласної державної адміністрації, який займається питанням гендерної політики, є відділ з питань сімейної та гендерної політики, протидії торгівлі людьми, в якому передбачено 5 штатних одиниць: начальник відділу та 4 головних спеціалісти. Цей відділ структурно належить до департаменту соціального захисту населення облдержадміністрації.

На рівні районів при районних державних адміністраціях дорадчі консультативно-експертні органи, робочі групи з гендерних питань не працюють (ТРДА) або не створені (КРДА). При ТОДА діє обласна координаційна рада з питань сім'ї, гендерної рівності, запобігання домашньому насильству та протидії торгівлі людьми. Розпорядженням голови ТОДА від 17 серпня 2021 р. № 530/01.02-01 «Про обласну координаційну раду з питань сім'ї, гендерної рівності, запобігання домашньому насильству та протидії торгівлі людьми» затверджено новий склад координаційної ради та Положення про неї як консультативно-дорадчий орган. У своїх відповідях, наприклад, ТОДА зазначає, що 22 вересня 2021 р. проведено засідання обласної координаційної ради з питань сім'ї, гендерної рівності, запобігання домашньому насильству та протидії торгівлі людьми, яке відбулось під керівництвом заступника голови обласної державної адміністрації (голови координаційної ради) та за участю радника з гендерних питань в області, представників структурних підрозділів обласної державної адміністрації, Головного управління Національної соціальної сервісної служби у Тернопільській області, Головного управління Національної поліції у Тернопільській області, громадської організації ТМЖК, «Відродження нації», Тернопільського благодійного фонду «Карітас».

Щоквартальні засідання обласної координаційної ради з питань сім'ї, гендерної рівності, запобігання домашньому насильству та протидії торгівлі людьми цілком відповідають вимогам, зазначеним у Положенні про координаційну раду з питань сім'ї, гендерної рівності, запобігання домашньому насильству та протидії торгівлі людьми.

Отримані відповіді від районних державних адміністрацій свідчать, що на рівні районів радники з гендерних питань відсутні. Натомість у структурі ТОДА передбачено діяльність радника з гендерних питань.

Згідно зі змістом отриманих відповідей, не всі районні державні адміністрації мають практику співпраці з жіночими організаціями чи групами, що представляють жінок множинної дискримінації. На запитання про співпрацю від районних державних адміністрацій переліку таких організацій не вдалось отримати, є загальна констатація факту співпраці. Так, згідно з листом [11], з метою забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства районна державна адміністрація для вирішення питань гендерної політики співпрацює з громадськими організаціями та територіальними громадами Чортківського району. В листі [12]

зазначено, що місцеві жіночі організації чи групи, що представляють жінок множинної дискримінації, протягом 2018–2021 рр. до ТРДА не зверталися, що може свідчити про відсутність співпраці в цей період.

Щодо виконання у Тернопільській області рекомендацій Національного плану дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 2018–2021 рр. (далі – Нацплану) встановлено наступне. Відповідно до змісту отриманої інформації, ТОДА виконала вкрай мало рекомендацій Нацплану. В узагальненому показнику кількість впроваджених рекомендацій становить 29%. Лише для виконання однієї з чотирьох виконаних рекомендацій передбачено 50 тис. грн з обласного бюджету. Зокрема згідно з листом-відповіддю від КРДА [16], в Кременецькому районі імплементовано 2 рекомендації, а саме: на виконання Р10 за Планом дій надавались соціальні, психологічні та інформаційні послуги згідно з Планом заходів КРДА №01-06 від 29.01.2019 р., а також на виконання рекомендації Р31 Плану дій було виділено у 2018 р. 4 тис. грн, 2019 р. 3 тис. грн, 2020 р. 1,6 тис. грн згідно з районною програмою протидії торгівлі людьми на період до 2020 р., затвердженою рішенням Кременецької райради № 113 від 11.08.2016 р.

Рекомендації «Забезпечення задоволення конкретних потреб різних груп внутрішньо переміщених жінок і дівчат, які піддаються різним формам дискримінації, в тому числі вдів, жінок з інвалідністю, літніх жінок, жінок, що належать до ромських національних меншин або сексуальних меншин, а також забезпечення довгострокових заходів щодо задоволення потреб внутрішньо переміщених жінок і дівчат» та «Забезпечення внутрішньо переміщеним жінкам і дівчатам доступу до медичних послуг, освіти, харчування, житла, свободи переміщення, реєстрації, соціальних пільг, правосуддя і доступу до прийняття довгострокових рішень, а також забезпечення для них стабільної зайнятості» виконувались в рамках обласної програми підтримки внутрішньо переміщених осіб на період 2019–2020 рр., затвердженої рішенням сесії Тернопільської обласної ради № 1499 від 28.11.2019 р. (бюджет 0 грн).

Щодо запровадження комплексної стратегії, що передбачає активні і послідовні заходи, орієнтовані на жінок і чоловіків з усіх прошарків суспільства, то стратегії не вдалось виявити, проте низка заходів затверджена головою Тернопільської обласної державної адміністрації № 03-19\01.02-08 від 24 березня 2016 року «Щодо забезпечення в області Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року», а також «Заходи щодо забезпечення в області Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року» № 128/01.02-08 від 01.03.2021 року (бюджет 0 грн).

«Рекомендації щодо здійснення всебічних заходів щодо запобігання та боротьби з насильством щодо жінок і дівчат та забезпечення притягнення винних до відповідальності і належного покарання в області були включені до обласної цільової соціальної програми підтримки сім'ї та протидії домашньому насиллю на 2017 – 2020 роки» (рішення сесії Тернопільської обласної ради від 02.08.2017 року № 696) та обласної комплексної програми підтримки сім'ї, запобігання домашньому насильству

та протидії торгівлі людьми на період до 2025» (рішення сесії обласної ради від 26 травня 2021 року №185) (бюджет 50 тис. грн).

Загалом кількість впроваджених заходів Нацплану у Тернопільській області становила 30%, не всі заходи внесено в нормативні документи, які прийняті в області. Бюджет становив 0 грн. Згідно з листом-відповіддю від КРДА [16], в Кременецькому районі не впроваджено жодного заходу Нацплану, з інших РДА відповідей на це питання не надійшло. Впроваджені заходи виконувались у рамках Обласної цільової соціальної програми підтримки сім'ї та протидії домашньому насиллю на 2017–2020 роки, затвердженої рішенням сесії Тернопільської обласної ради від 02.08.2017 року № 696 та Обласної програми підтримки внутрішньо-переміщених осіб на період 2019–2020 рр., затвердженої рішенням Тернопільської обласної ради № 1499 від 28.11.2019 р.

Серед заходів вказано 10 засідань круглих столів з територіальними громадами щодо створення регіональних програм підтримки та інтеграції внутрішньо переміщених осіб; відображення інформації про права жінок на вебсайті Управління сім'ї та молоді ТОДА; щомісячне планування роботи та реалізації заходів, де передбачається надання інформації про жінок, підвищення рівня їхньої обізнаності щодо своїх прав і механізму їх реалізації; ваучери на оплату навчання 7 особам; 110 заходів, які провела Тернопільська обласна служба зайнятості.

Заходи, які не здійснювались у Тернопільській області:

1. Аналітичні:

– проведення аналізу чинних форм звітності та визначення переліку форм, які потребують внесення змін відповідно до Заключних зауважень Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок та інших міжнародних зобов'язань України;

– підготовка регулярних статистично-аналітичних матеріалів щодо стану забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в областях, районах, містах (гендерних портретів, інфографіки);

– проведення оцінювання ситуації щодо навчання дівчат та хлопців ромської національності та здійснення заходів для їх заохочення до здобуття освіти та продовження навчання на всіх рівнях освіти;

2. Організаційні:

– включення до Типового порядку проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2017 р. № 640, таких показників, як гендерна чутливість до виявлення проблем, використання гендерної статистики, проведення гендерного аналізу та моніторингу відповідно до компетентностей державних службовців категорій «А», «Б», «В»;

– здійснення заходів щодо включення до програми соціального та економічного розвитку й програми зайнятості населення гендерного компонента;

– проведення заходів з підтримки жінок і чоловіків похилого віку, зокрема чоловіків і жінок, яким виповнилося 100 років;

– визначення осіб, відповідальних за проведення гендерно-правової експертизи під час розроблення нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади та актів органів місцевого самоврядування, здійснення їх спеціальної підготовки;

3. Інформаційно-просвітницькі:

– здійснення перекладу, видання та розповсюдження стратегій Ради Європи, Європейського Союзу, ОБСЄ, інших міжнародних організацій, документів Європейського інституту гендерної рівності, конвенцій Міжнародної організації праці, а також рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;

– створення умов для здобуття дівчатами перспективного фаху (STEM-освіти, професійно-технічних спеціальностей), зокрема шляхом проведення інформаційно-просвітницьких заходів, заохочення та забезпечення умов для рівного доступу дівчат до STEM-освіти та професійно-технічних спеціальностей за професіями загальнодержавного значення;

– проведення на постійній основі навчань з паритетної демократії та активізації участі жінок у політиці;

– проведення інноваційних заходів серед засобів масової інформації для поширення нестереотипних уявлень про дівчат та жінок, хлопців та чоловіків.

Висновки і перспективи подальших розвідок. У процесі дослідження стану виконання державних документів із гендерної рівності у Тернопільській області виявлено таке:

1. На запити дві з трьох РДА не надіслали окремих відповідей на запитання, які містились у таблицях додатків, котрі стосувались конкретизації заходів, завдань, врахування рекомендацій Нацплану;

2. Вдалось встановити середній рівень впровадження заходів та виконання завдань Держпрограми на рівні області, проте на рівні районів ця інформація не була відображена. Відсутність у листах-відповідях від ЧРДА і ТРДА заповнених додатків, відсутність зазначених у листі від ТОДА обласних заходів у листах від КРДА може свідчити про те, що на рівні області про такі заходи не проінформовані та участі в них не брали. Відповідь від ЧРДА свідчить про зміщення відповідальності за питання, що стосуються гендерної рівності, Нацплану та Держпрограму, на ОТГ та низьку активність районів;

3. В організаційній структурі управління двох з трьох РДА питання гендерної політики належить до повноважень інших підрозділів, на рівні області діє відділ з питань сімейної та гендерної політики, в одному районі це питання передано до ОТГ;

4. На рівні районів при районних державних адміністраціях дорадчі консультативно-експертні органи, робочі групи з гендерних питань не працюють (ТРДА) або не створені (КРДА). При ТОДА діє обласна координаційна рада з питань сім'ї, гендерної рівності, запобігання домашньому насильству та протидії торгівлі людьми;

5. На рівні районів радники з гендерних питань відсутні. На рівні області є радник з гендерних питань;

6. Слабка або відсутня співпраця з жіночими організаціями чи групами, що представляють жінок множинної дискримінації на рівні районів;

7. Відповідно до змісту отриманої інформації, ТОДА виконала вкрай мало рекомендацій Нацплану – 29%. Лише для виконання 1-го з 4-х виконаних рекомендацій передбачено 50 тис. грн з обласного бюджету. В Кременецькому районі

імплементовано 2 рекомендації, витрачено з районного бюджету 8,6 тис. грн. З інших РДА відповідей на це питання не надійшло;

8. Кількість впроваджених заходів Нацплану становила 30%, не всі заходи включені в нормативні документи, прийняті в області. Бюджет становив 0 грн. В Кременецькому районі не впроваджено жодного заходу Нацплану, з інших РДА відповідей на це питання не надійшло.

На основі проведеного дослідження можна зробити низку висновків щодо економічних аспектів гендерної політики у контексті імплементації Національного плану дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 2018–2021 рр. у Тернопільській області.

По-перше, статистичні дані, які характеризують економічну діяльність регіону у контексті гендерної рівності, свідчать про наявність розриву у рівні зайнятості, структурі економічно неактивного населення, обсягах середньомісячної заробітної плати жінок та чоловіків.

По-друге, Національний план дій містить рекомендовані завдання та заходи, котрі можуть створити передумови для гендерної рівності, проте результати дослідження виявили невиконання більшості завдань та заходів цього державного документа в Тернопільській області.

По-третє, питанню гендерної рівності значно менше уваги приділяється на рівні районів та об'єднаних територіальних громад, ніж на рівні обласних органів влади.

По-четверте, в області не проводились заходи, які стосувались інформаційно-консультаційної діяльності, аналітичні та організаційні. Це може свідчити про недостатнє кадрове забезпечення надавачів муніципальних послуг на рівні регіону.

Подальші дослідження будуть присвячені розробці маркетингових стратегій просування гендерної рівності на регіональному рівні.

Література

1. Global Gender Gap Report 2021. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2021.pdf
2. Mooi-Reci I., Risman B.J. (2021). The Gendered Impacts of COVID-19: Lessons and Reflections. *Gender & Society*, 35 (2). P. 161-167. DOI: <https://doi.org/10.1177/08912432211001305>
3. Yaish M., Mandel H., Kristal T. (2021). Has the Economic Lockdown Following the Covid-19 Pandemic Changed the Gender Division of Labor in Israel? *Gender & Society*, 35(2), P. 256–270. DOI: <https://doi.org/10.1177/08912432211001297>
4. Pidubnyi, O.Y., Marits, D.O., Yehorova, V.S., Chepulchenko, T.O., & Vladykin, O.N. (2021). Legal aspects of gender identity in Ukraine. *Linguistics and Culture Review*, 5(S4), 1124–1136. DOI: <https://doi.org/10.21744/lingcure.v5nS4.1740>
5. Karhina K., Eriksson M., Ghazinour M., Ng, N. (2019). What determines gender inequalities in social capital in Ukraine? *SSM - Population Health*, Volume 8, 100383, ISSN 2352–8273. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2019.100383>

-
6. Fuller S., Qian Y. (2021). Covid-19 and The Gender Gap in Employment Among Parents of Young Children in Canada. *Gender & Society*, 35(2), P. 206–217. DOI: <https://doi.org/10.1177/08912432211001287>
 7. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05 вересня 2018 р. № 634-р «Про затвердження Національного плану дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2018-%D1%80#Text>
 8. Закон України «Про доступ до публічної інформації». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 32, ст. 314). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
 9. Гендерний профіль. Тернопільська область. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/ternopilaska.pdf>
 10. Головне управління статистики у Тернопільській області. URL: <http://www.te.ukrstat.gov.ua/files/WM/wmOP/wmOP4.htm>
 11. Лист-відповідь від Чортківської районної державної адміністрації № 01-36/1872 від 22.10.2021 р.
 12. Лист-відповідь від Тернопільської районної державної адміністрації № 01-1735/01-15 від 21.10.2021 р.
 13. Лист-відповідь від Тернопільської обласної державної адміністрації № 04-8487/42 від 20.10.2021 р.
 14. Лист-відповідь від Тернопільської обласної державної адміністрації № 04-8942/42 від 04.11.2021 р.
 15. Лист ТОДА «Щодо підготовки 9-ої періодичної доповіді України про виконання Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» № 04-2670/32 від 16.04.2020 р.
 16. Лист-відповідь від Кременецької районної державної адміністрації № 01-1375/05-15 від 22.10.2021 р.

References

1. Global Gender Gap Report 2021 (2021). Retrieved from: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2021.pdf [in English].
2. Mooi-Reci I., Risman B. J. (2021). The Gendered Impacts of COVID-19: Lessons and Reflections. *Gender & Society*, 35 (2), 161-167. DOI: <https://doi.org/10.1177/08912432211001305> [in English].
3. Yaish M., Mandel H., Kristal T. (2021). Has the Economic Lockdown Following the Covid-19 Pandemic Changed the Gender Division of Labor in Israel? *Gender & Society*, 35 (2), 256-270. DOI: <https://doi.org/10.1177/08912432211001297> [in English].
4. Piddubnyi, O. Y., Marits, D. O., Yehorova, V. S., Chepulchenko, T. O., & Vladykin, O. N. (2021). Legal aspects of gender identity in Ukraine. *Linguistics and Culture Review*, 5 (S4), 1124-1136. DOI: <https://doi.org/10.21744/lingcure.v5nS4.1740> [in English].

5. Karhina K., Eriksson M., Ghazinour M., Ng, N. (2019). What determines gender inequalities in social capital in Ukraine? *SSM - Population Health*, 8, 100383. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2019.100383> [in English].
6. Fuller S., Qian Y. (2021). Covid-19 and The Gender Gap in Employment Among Parents of Young Children in Canada. *Gender & Society*, 35 (2), 206-217. DOI: <https://doi.org/10.1177/08912432211001287> [in English].
7. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 5, 2018 № 634-r “On approval of the National Action Plan to implement the recommendations set out in the concluding observations of the UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women to the eighth periodic report of Ukraine on implementation of the Convention for women until 2021”. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2018-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
8. *Law of Ukraine* “On Access to Public Information” (The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BVR), 2011, No. 32, Article 314) [in Ukrainian].
9. Gender profile. Ternopil region. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/ternopilska.pdf> [in Ukrainian].
10. Main Department of Statistics in Ternopil region. URL: <http://www.te.ukrstat.gov.ua/files/WM/wmOP/wmOP4.htm> [in Ukrainian].
11. Letter of reply from the Chortkiv District State Administration № 01-36 / 1872 dated 22.10.2021 [in Ukrainian].
12. Letter of reply from the Ternopil District State Administration № 01-1735 / 01-15 dated 21.10.2021 [in Ukrainian].
13. Letter of reply from the Ternopil Regional State Administration № 04-8487 / 42 dated 20.10.2021 [in Ukrainian].
14. Letter of reply from the Ternopil Regional State Administration № 04-8942 / 42 dated 04.11.2021 [in Ukrainian].
15. Letter from TODA “On the preparation of the 9th periodic report of Ukraine on the implementation of the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women” № 04-2670 / 32 of 16.04.2020 [in Ukrainian].
16. Letter of reply from the Kremenets District State Administration № 01-1375 / 05-15 dated 22.10.2021 [in Ukrainian].

Статтю отримано 07 січня 2022 р.

Article received January 7, 2022.

UDC 336.051

JEL classification: C01, C02, G10, M15, M21

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.083>

Віталія КОЙБІЧУК,

кандидатка економічних наук, доцентка,
доцентка кафедри економічної кібернетики,
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, Суми, Україна, 40007,
e-mail: v.koibichuk@biem.sumdu.edu.ua
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-3540-7922

Юлія КУРОВСЬКА,

студентка спеціальності «Економіка»,
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, Суми, Україна, 40007,
e-mail: yu.kurovska@student.sumdu.edu.ua
ORCID ID: orcid.org/0000-0003-2585-8065

**ВПЛИВ ІНТЕГРАЛЬНИХ ПОКАЗНИКІВ
ЦИФРОВІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ НА РІВЕНЬ ЦИФРОВОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ**

Койбічук В., Куровська Ю. Вплив інтегральних показників цифровізації суспільно-економічних трансформацій на рівень цифрового розвитку країни. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 1. С. 83–96. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.083>

Koibychuk, V., Kurovska, Yu. (2022). Vplyv intehralnykh pokaznykiv tsyfrovizatsii suspilno-ekonomichnykh transformatsii na riven tsyfrovoho rozvytku krainy [The influence of integrated indicators of digitalization of socio-economic transformations on the country's digital development level]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 4, 83–96. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.083>

Анотація

Вступ. Розуміння факторів, що ініціюють цифровізацію є надзвичайно актуальним для дослідження економіки в актуальних та перспективних умовах господарювання. Дедалі більшою постає залежність фінансово-економічних систем від великої кількості автоматизованих інформаційних систем та великих даних. Ця тенденція до зростання поступово стає нагальною необхідністю, що дозволяє функціонувати соціально-економічним об'єктам, а розуміння ключових уявлень про стан глобальної цифрової економіки є запорукою стабільного функціонування фінансової системи.

Мета дослідження полягає у розробленні багатофакторної регресійної моделі опису впливу ключових детермінант, що формують рівень ризику використання фінансових установ для легалізації кримінальних доходів та фінансування тероризму, аспекти ведення бізнесу та рівень національної кібербезпеки, на загальний рівень цифрового розвитку країн світу.

© Віталія Койбічук, Юлія Куровська, 2022.

Методи дослідження ґрунтуються на системно-логічному узагальненні змістовної сутності інтегральних показників цифровізації суспільно-економічних трансформацій, контент-аналізу, описової статистики, рангової кореляції Спірмена, багатовимірного статистичного аналізу.

Результати. Розроблено множинну лінійну економетричну модель, що описує вплив інтегральних показників рівня національної кібербезпеки, легкості ведення бізнесу та індексу протидії легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом на загальний рівень цифрового розвитку країни. Модель є статистично значущою та може бути імплементована вітчизняними інституціями, зокрема Національним банком України, службами Фінансової розвідки України, Національним координаційним центром кібербезпеки та Міжнародними інституціями для посилення цифрової довіри, виявлення резервів щодо підвищення рівня кібербезпеки в розрізі кожної країни.

Перспективи. Подальші дослідження будуть спрямовані на поглиблений аналіз та оцінювання даних дослідження під іншим кутом, а саме в розрізі розроблення квантильних регресій, які дозволять визначити, як показники національної кібербезпеки та легкості ведення бізнесу для країн з високим рівнем цифрового розвитку впливають на рівень цифрового розвитку, та як значення показників національної кібербезпеки та легкості ведення бізнесу для країн з низьким рівнем цифрового розвитку впливають на рівень цифрового розвитку.

Ключові слова: рівень цифрового розвитку; національний індекс кібербезпеки; легкість ведення бізнесу; рангова кореляція; багатовимірний статистичний аналіз.

Формули: 5, **рис.:** 2, **табл.:** 9, **бібл.:** 12.

Vitaliia KOIBICHUK,

PhD (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Economic Cybernetics Department,
Sumy State University,
2, Rymskogo-Korsakova st., 40007,
e-mail: v.koibichuk@biem.sumdu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3540-7922>

Yulia KUROVSKA,

Student, speciality "Economics", Sumy State University,
2, Rymskogo-Korsakova st., 40007,
e-mail: yu.kurovska@student.sumdu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2585-8065>

THE INFLUENCE OF INTEGRATED INDICATORS OF DIGITALIZATION OF SOCIO-ECONOMIC TRANSFORMATIONS ON THE COUNTRY'S DIGITAL DEVELOPMENT LEVEL

Abstract

Introduction. Understanding the factors that initiate digitalization is extremely relevant for the study of the economy in the current and future economic conditions. The dependence of financial and economic systems on a large number of automated information systems and big data is growing. This upward trend is gradually becoming an urgent need for socio-economic facilities to function, and an understanding of key perceptions of the state of the global digital economy is the key to a stable financial system.

Purpose. *The aim of the study is to develop a multifactor regression model to describe the impact of key determinants that shape the level of risk of using financial institutions to money laundering and terrorist financing, business aspects and national cybersecurity on the overall digital development of the world.*

Methods. *Research methods are based on the system-logical generalization of integrated indicators of socio-economic transformations and digitalization, content analysis, descriptive statistics, Spearman's rank correlation, multidimensional statistical analysis.*

Results. *A multiple linear econometric model has been developed that describes the impact of integrated indicators of the level of national cybersecurity, ease of doing business and the Basel AML index on the overall country's level of digital development. The model is statistically significant and can be implemented by domestic institutions, including the National Bank of Ukraine, the Financial Intelligence Service of Ukraine, the National CyberSecurity Coordination Center and International institutions to strengthen digital trust, identify reserves to increase cybersecurity in each country.*

Prospects. *Further research will focus on in-depth analysis and evaluation of research data from a different angle, namely in terms of developing quantile regressions that will determine how national cybersecurity and ease of doing business for digitally advanced countries affect digital development, and how the importance of national cybersecurity indicators and ease of doing business for countries with low levels of digital development affect the level of digital development.*

Keywords: *digital development level; national cybersecurity index; ease of doing business; rank correlation; multidimensional statistical analysis.*

Formulas: 5, **fig.:** 2, **tab.:** 9, **bibl.:** 12.

JEL classification: C01, C02, G10, M15, M21.

Постановка проблеми. В умовах глобальних змін сфери інформатизації, впровадження цифрових даних в політичну, економічну, фінансову, соціальну сферу потрібен детальний аналіз факторів, що прямо та опосередковано пов'язані з потенційним використанням цих даних в різних шахрайських схемах, особливо кібершахрайств, кіберзлочинів, кіберкрадіжок, детальним аналізом ризик-факторів та упередженням щодо найменших проявів кіберзлочинності. Саме фінансові інституції є лідуючими таргетами для шахраїв. Тому постає нагальна необхідність комплексного та всебічного аналізу індикаторів, які визначають рівень цифрового розвитку країни в умовах інклюзивного економічного зростання, формування цифрової довіри та, як наслідок, формування глобального цифрового розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За результатами аналізу публікаційної активності науковців світу за матеріалами статей, що індексуються базою даних Скопус, можна зробити висновки про велику зацікавленість до тематики «рівень цифрового розвитку та кібербезпека». Так на підґрунті вибірки з 89 публікацій, сформованої пошуковою системою бази даних Скопус за останні п'ять років, проведено бібліометричний аналіз з використанням програмного забезпечення ScientoPy та мови Python. Аналіз дав змогу виявити 10 найбільш вживаних ключових слів за тематикою «рівень цифрового розвитку та кібербезпека», визначити їхній відсоток в загальній кількості публікацій (рис. 1), обчислити середню швидкість зростання (AGR) та середньорічну кількість публікацій (ADY) з відповідними ключовими словами та відобразити значення індексу Гірша (рис. 2), а також провести кількісне порівняння наукових праць зі знайденими ключовими словами до 2020 р. та за 2020-2021 рр.

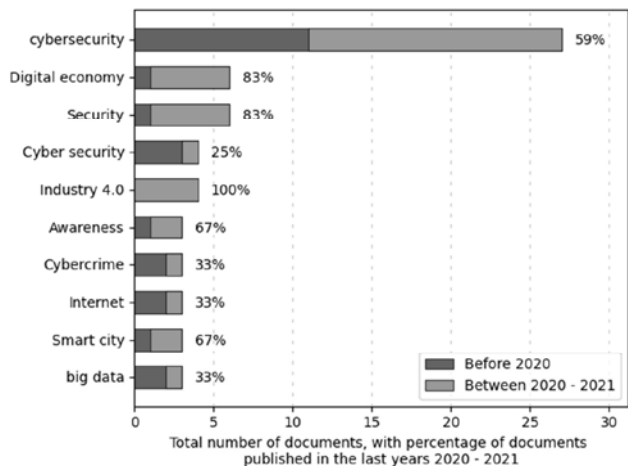


Рис. 1. Бібліографічний аналіз за ключовими словами публікаційної активності в розрізі дослідження «рівень цифрового розвитку та кібербезпека»

Джерело: розроблено авторами за результатами бази даних Скопус та програмного інструментарію ScientoPy.

Отже, за період 2020–2021 рр. значення ключового слова «четверта промислова революція» (індустрія 4.0) складає 100 %, тобто згадувалося науковцями у всіх 89 відібраних публікаціях за тематикою «рівень цифрового розвитку та кібербезпека» (рис. 1). Використання ключових слів «цифрова економіка» та «безпека» складає 83 %, ключових слів «усвідомлення» та «розумне місто» – 67 %, «кібербезпека – 59 %», «великі дані», «інтернет», «кіберзлочинність» – 33 %.

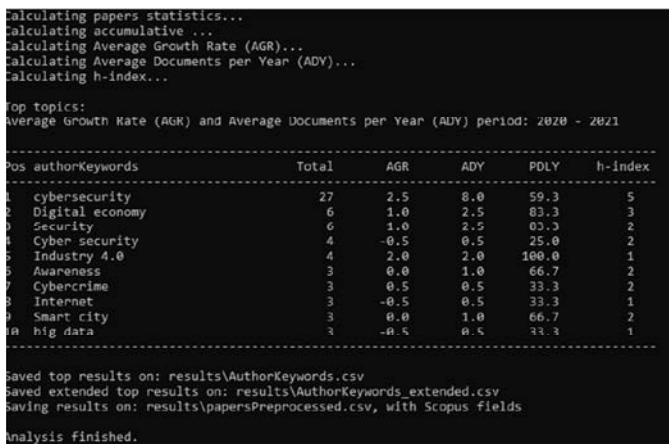


Рис. 2. Порівняльний аналіз статистичних метрик ключових слів за запитом «рівень цифрового розвитку та кібербезпека»

Джерело: розроблено авторами за результатами бази даних Скопус та програмного інструментарію ScientoPy та мови Python.

Статистичні дані за 2020-2021 рр. (рис. 2) відображають перелік 10-ти найбільш вживаних ключових слів, їхню загальну кількість у вибірці бібліометричного

дослідження за запитом «рівень цифрового розвитку та кібербезпека», значення індексу Грша, середню кількість зростання щодо використання ключового слова у знайдених публікаціях, середню кількість публікацій на рік. Так, наприклад найбільше значення індексу Грша дорівнює 5 для ключового слова «кібербезпека», середня кількість згадувань (AGR) якого у публікаціях складає 2,5, середньорічна кількість публікацій – 8 одиниць (ADY), що відповідає 59,3 % у порівнянні зі значимістю знайдених інших ключових слів.

Слід також звернути увагу на працю Гернауті-Хелі, С. [1], де на соціальному рівні автор здійснив дослідження основних проблем, перешкод та складових елементів, які сприяють зміцненню кібербезпеки на основі перегляду певних фундаментальних концепцій. Велику зацікавленість також викликає праця науковців [2], в якій автори розглядають взаємозв'язки між поточним, динамічним кліматом організаційного кіберризик, ефективністю кібербезпеки та змінами в інвестиціях у кібербезпеку з метою виявлення епістимічного клімату для управління інтелектуальним капіталом, що представлений динамікою кібербезпеки.

Мета статті полягає у розробленні багатофакторної регресійної моделі опису впливу ключових детермінант, що формують рівень ризику використання фінансових установ для легалізації кримінальних доходів та фінансування тероризму, аспекти ведення бізнесу та рівень національної кібербезпеки, на загальний рівень цифрового розвитку країн світу.

Виклад основного матеріалу. Методи кореляційно-регресійного аналізу є потужним математичним інструментарієм для обґрунтування (спростування) статистично значущого взаємозв'язку між факторними ознаками (чинниками) та залежною ознакою, дозволяють виявити напрямок та силу впливу факторних ознак, сформувані об'єктивне управлінське рішення щодо проблематики дослідження.

Отже, в якості вхідних індикаторів для розроблення регресійної моделі опису рівня цифровізації використано індикатори за 2021 рік, що охоплюють 104 країни: рівень цифрового розвитку [3], національний індекс кібербезпеки [4], легкість отримання електроенергії [5], легкість ведення бізнесу [5], Базельський індекс AML [6].

Кожен із наведених показників є вже агрегованим за відповідною методологією інституцій, що офіційно визначають та публікують статистичну звітність щодо значень даних показників. Значення показників рівня цифрового розвитку (DDL) та національного індексу кібербезпеки (NCSI) визначаються згідно з методологією Академії електронного урядування (e-Governance Academy, EGA [4]), яка заснована у 2002 році, є некомерційною консалтинговою організацією, що займається формуванням бази знань передового досвіду в галузі електронного урядування. Значення рівня цифрового розвитку (DDL) розраховуються як середнє арифметичне індексу розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій (ICT Development Index (IDI)), що визначається Міжнародною спілкою електрозв'язку, та індексу мережевої готовності (NRI) [7] (комплексний показник, що характеризує рівень розвитку інформаційних технологій та мережевої економіки в країнах світу):

$$DDL = \frac{IDI\% + NRI\%}{2} \quad (1)$$

Узагальнене значення показника NCSI формується на основі бальних характеристик 46 індикаторів, розподілених на 12 факторів за належністю до трьох категорій (табл. 1–3).

Таблиця 1

Загальні показники кібербезпеки (категорія 1)

	Розробка політики кібербезпеки	Аналіз кіберзагроз та інформація	Освіта та підвищення кваліфікації	Внесок у глобальну кібербезпеку
Показник	Підрозділ політики кібербезпеки	Підрозділ аналізу кіберзагроз	Компетенції з кібербезпеки в початковій або середній освіті	Конвенція про кіберзлочинність
Показник	Формат координації політики кібербезпеки	Публічні звіти про кіберзагрози, що публікуються щорічно	Програма кібербезпеки бакалавра	Представництво у форматах міжнародного співробітництва
Показник	Стратегія кібербезпеки	Вебсайт кібербезпеки та безпеки	Програма кібербезпеки магістерського рівня	Міжнародна організація з кібербезпеки, розміщена в країні
Показник	План реалізації стратегії кібербезпеки		Програма кібербезпеки доктора філософії	Розбудова потенціалу кібербезпеки для інших країн
Показник			Професійні асоціації з кібербезпеки	

Джерело: розроблено авторами на основі [4].

Отже, кортеж показників що визначають фактор розробки політики кібербезпеки, подано формулою (2):

$$\text{Розробка політики кібербезпеки} = < \text{Відділ політики кібербезпеки, Формат координації політики кібербезпеки, Стратегія кібербезпеки, План реалізації стратегії кібербезпеки} > \quad (2)$$

Таблиця 2

Зміст базових показників кібербезпеки (категорія 2)

	Захист цифрових послуг	Захист основних послуг	Послуги електронної ідентифікації та довіри	Захист персональних даних
Показник	Відповідальність за кібербезпеку для постачальників цифрових послуг	Визначено операторів основних послуг	Унікальний постійний ідентифікатор	Законодавство про захист персональних даних
Показник	Стандарт кібербезпеки для державного сектору	Вимоги кібербезпеки до операторів основних послуг	Вимоги до криптосистем	Орган захисту персональних даних
Показник	Компетентний наглядовий орган	Компетентний наглядовий орган	Електронна ідентифікація	
Показник		Регулярний контроль заходів безпеки	Електронний підпис	
Показник			Позначення часу	
Показник			Електронна зареєстрована служба доставки	
Показник			Компетентний наглядовий орган	

Джерело: розроблено авторами на основі [4].

Показники інцидентів та кризового управління (категорія 3)

	Реагування на кіберінциденти	Кіберкризове управління	Боротьба з кіберзлочинністю	Військові кібероперації
Показник	Підрозділ реагування на кіберінциденти	План кіберкризового управління	Кіберзлочини, що криміналізуються	Підрозділ кібероперацій
Показник	Відповідальність за звітність	Заходи з кіберкризового управління на національному рівні	Підрозділ кіберзлочинності	Тренування з кібероперацій
Показник	Єдина контактна точка для міжнародної координації	Участь у міжнародних навчаннях з кіберкризи	Підрозділ цифрової криміналістики	Участь у міжнародних кібернавчаннях
Показник		Оперативна підтримка волонтерів у кіберкризах	Цілодобовий контактний пункт з питань міжнародної кіберзлочинності	

Джерело: розроблено авторами на основі [4].

Наприклад, для України станом на 6 вересня 2021 р. за аналітичними звітами e-Governance Academy Foundation [8] значення показників такі: населення – 42.7 млн, площа (км²) – 603.7 тис., ВВП на душу населення (\$) – 8.7 тис., національний індекс кібербезпеки – 24 позиція зі 160 країн в межах дослідження Академією електронного урядування [4] у 2021 році, глобальний індекс кібербезпеки – 78 позиція, індекс розвитку ІКТ – 79 позиція, індексу мережевої готовності – 53 позиція.

Значення показника «легкість отримання електроенергії» TINY визначається на основі значень показників процедури (кількість), час (дні), вартість (% доходу на душу населення), надійність постачання та прозорість тарифного індексу (0–8) [5]. Пропонуємо для позначення даного показника аббревіатуру TINY (geTtlNg electricity).

Отже, велика кількість індикаторів, на значеннях яких формується інтегральний показник легкість ведення бізнесу (SEES), є показниками фінансової інклюзії, тобто пов'язані з визначенням доступу до фінансових послуг та фінансової грамотності.

Базельський індекс AML (Basel AML Index [6]) є узагальнювальним комплексним показником, що визначається Базельським інститутом управління для визначення та оцінювання ризиків використання фінансових установ країн для легалізації кримінальних доходів та фінансуванню тероризму. Він вимірюється за 10 бальною шкалою: 0 – найкраще значення показника (мінімальне значення ризику, ризику виникнення та розвитку корупції, легалізації кримінальних коштів відсутні), 10 – найгірше значення (максимальне значення ризику, країна відноситься до високо ризикованих в розрізі залучення її до відмивання грошових коштів). Рейтингове значення індексу визначається на основі питомої ваги значень п'яти доменів, які визначають 17 індикаторів, а саме [9]: якості системи протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму (65 %), ризиків корупції та хабарництва (10 %), фінансова прозорість та стандарти (10 %), громадська прозорість та підзвітність (5 %), політичні та правові ризики (10 %).

Таким чином, наведений перелік інтегрованих індикаторів дозволяє провести комплексний аналіз впливу факторів цифровізації суспільно-економічних трансформацій на рівень цифрового розвитку держави.

Фрагмент первинних значень показників дослідження подано в таблиці 4.

Таблиця 4

Вхідні дані

Країна/Показник	DDL	NCSI	TINY	SEES	Basel AML Index
1. Афганістан	19,5	11,69	44,2	44,1	8,16
2. Албанія	48,74	48,05	71	67,7	5,72
3. Аргентина	60,41	48,05	70	59	6,50
4. Вірменія	55,06	35,06	87,7	74,5	4,63
5. Австралія	78,68	66,23	82,3	81,2	3,75
6. Австрія	77,29	68,83	87,7	78,7	4,42
7. Азербайджан	54,78	37,66	77,3	76,7	5,31
8. Бахрейн	66,04	25,97	79,7	76	4,50
9. Бангладеш	33,11	67,53	34,9	45	5,84
10. Бельгія	75,34	93,51	70,6	75	3,94
...
77. Польща	66,61	87,01	82,3	76,4	4,34
78. Португалія	68,25	89,61	83,3	76,5	3,85
79. Румунія	60,67	71,43	53,7	73,3	4,76
80. Російська Федерація	64,22	71,43	97,5	78,2	5,49
81. Саудівська Аравія	63,46	83,12	91,8	71,6	5,12
82. Сенегал	33,04	15,58	65,2	59,3	7,25
83. Сербія	59,85	77,92	73,2	75,7	5,47
84. Сінгапур	80,26	71,43	91,8	86,2	4,65
...
96. Україна	55,95	75,32	62,5	70,2	5,21
97. Об'єднані Арабські Емірати	68,01	40,26	100	80,9	5,91
98. Сполучене Королівство	81,55	77,92	96,9	83,5	4,05
99. Сполучені Штати	81,44	79,22	82,2	84	4,60
100. Уругвай	63,99	48,05	82,1	61,5	3,98
101. Узбекистан	49	31,17	86,9	69,9	5,71
102. В'єтнам	47,69	36,36	88,2	69,8	7,04
103. Замбія	29,66	55,84	62,1	66,9	6,03
104. Зімбабве	28,97	15,58	48,6	54,5	6,79

Джерело: розроблено авторами на основі [4 – 6] .

Оскільки значення вхідних індикаторів, по-перше, вже є комплексними та для їх згортки були використані різні методології, що враховують індекси, відносні та абсолютні значення показників, бали, а, по-друге, відображають як значення рівнів (DDL, NCSI) так і індексів (TINY, SEES, Basel AML Index), то для можливості подальших розрахунків, отримання значущих та адекватних результатів потрібно провести процедуру їх нормалізації. При цьому фінальні значення також залежать від якості нормалізації. Велика кількість науковців світу, зокрема [10-12], пропонують здійснювати нормалізацію з урахуванням вагових коефіцієнтів, показників-стимуляторів (збільшення яких позитивно впливає на досліджуваний індикатор) та показників-дестимуляторів, при цьому не обов'язково найменше значення показника-стимулятора чи показника-дестимулятора відповідає найкращому його значенню [13]. Це залежить безпосередньо від змісту самого показника, від його суті. В якості вагових коефіцієнтів функцій нормалізації можуть бути використані: 1) ваги, що визначають міри центральної тенденції показника (медіана, мода, середнє значення), міри мінливості (дисперсія, мінімальне, максимальне значення змінної, розмах, коефіцієнти асиметрії та ексцесу); 2) зважені показники; 3) ваги, які сформовані за результатами експертних суджень.

Отже для проведення нормалізації вихідних даних запропоновано використати модифіковану логістичну функцію (3), що враховує ваги показників-стимуляторів DDL, NCSI, TINY, SEES та вагу показника-дестимулятора Basel AML Index (міра центральної тенденції – медіана, міра мінливості – максимальне значення):

$$y_{ij} = \frac{1}{1 + e^{-3\frac{x_{ij}-p_i}{q_i-p_i}}} \quad (3)$$

де y_{ij} – стандартизоване значення і-країни j-індикатора, q_i – значення показника x_{ij} , за якого функція перетворення набуває значення, не меншого ніж 0,95; p_i – значення показника x_{ij} , за якого функція перетворення набуває значення 0,5 [14].

Фрагмент нормалізованих значень показників дослідження подано в табл. 5, значення $q_i = \max_i x_{ij}$ та $p_i = \text{med}(x_{ij})$ – в табл. 6.

Таблиця 5

Стандартизовані значення показників дослідження

Країна/Показник	DDL	NCSI	TINY	SEES	Basel AML Index
1. Афганістан	0,018	0,052	0,005	0,005	0,938
2. Албанія	0,304	0,410	0,209	0,333	0,640
3. Аргентина	0,607	0,410	0,186	0,085	0,778
4. Вірменія	0,464	0,219	0,762	0,650	0,406
5. Австралія	0,917	0,713	0,589	0,872	0,240
6. Австрія	0,905	0,749	0,762	0,807	0,362
7. Азербайджан	0,456	0,251	0,404	0,740	0,553
8. Бахрейн	0,739	0,129	0,493	0,713	0,379
9. Бангладеш	0,075	0,731	0,001	0,006	0,663
10. Бельгія	0,886	0,944	0,200	0,672	0,272
...
77. Польща	0,751	0,914	0,589	0,729	0,346

продовження таблиці 5

78. Португалія	0,782	0,927	0,624	0,732	0,257
79. Румунія	0,613	0,781	0,020	0,596	0,434
80. Російська Федерація	0,699	0,781	0,933	0,792	0,592
81. Саудівська Аравія	0,682	0,890	0,855	0,515	0,512
82. Сенегал	0,074	0,067	0,100	0,089	0,871
83. Сербія	0,592	0,849	0,269	0,701	0,588
84. Сінгапур	0,929	0,781	0,855	0,947	0,410
...
96. Україна	0,824	0,488	0,069	0,447	0,532
97. Об'єднані Арабські Емірати	0,287	0,778	0,953	0,865	0,677
98. Сполучене Королівство	0,849	0,938	0,927	0,914	0,291
99. Сполучені Штати	0,860	0,937	0,585	0,921	0,400
100. Уругвай	0,410	0,694	0,581	0,130	0,279
101. Узбекистан	0,176	0,310	0,740	0,433	0,638
102. В'єтнам	0,235	0,281	0,775	0,428	0,849
103. Замбія	0,545	0,053	0,066	0,299	0,700
104. Зімбабве	0,067	0,049	0,009	0,037	0,819

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 6

Значення параметрів q_i та p_i для нормалізації вихідних значень індикаторів

Параметр	Індикатор				
	DDL	NCSI	TINY	SEES	Basel AML Index
q	84,17	96,1	100	86,8	8,49
p	56,4	53,25	79,9	71,3	5,065

Джерело: розроблено авторами.

Перш, ніж розробляти регресійну модель залежності рівня цифрового розвитку від показників NCSI, TINY, SEES та Basel AML Index, доцільним є визначення сили взаємозв'язку між ними. Запропонуємо визначення коефіцієнтів кореляцій за допомогою коефіцієнтів рангової кореляції Спірмена, де для оцінки сили лінійного взаємозв'язку між змінними використовуються не числові значення цих змінних, а їхні ранги [15]:

$$\rho = 1 - \frac{6}{n(n-1)(n+1)} \sum_{i=1}^n (R_i - S_i)^2, \quad (4)$$

де n – обсяг спостережень, R_i – ранг спостереження x_i у ряду змінної x , S_i – ранг спостереження y_i в ряду змінної y , $\rho \in [-1; 1]$.

Практичні розрахунки проведені у прикладному програмному забезпеченні Statgraphics 19 за допомогою процедури Describe/Multiple Variable Analysis. Результати обчислень подано в таблиці 7.

Таблиця 7

Рангова кореляція Спірмена

Показник	NCSI	DDL	TINY	SEES	Basel AML Index
P-Value		0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
DDL	0,7481		0,6645	0,8313	-0,6433
P-Value	0,0000		0,0000	0,0000	0,0000
TINY	0,5081	0,6645		0,7120	-0,3782
P-Value	0,0000	0,0000		0,0000	0,0001
SEES	0,6487	0,8313	0,7120		-0,4965
P-Value	0,0000	0,0000	0,0000		0,0000
Basel AML Index	-0,5715	-0,6433	-0,3782	-0,4965	
P-Value	0,0000	0,0000	0,0001	0,0000	

Джерело: розроблено авторами засобами програмного забезпечення Statgraphics 19.

Отже, таблиця 7 відображає рангові кореляції Спірмена між кожною парою змінних. На відміну від більш поширених кореляцій Пірсона, коефіцієнти Спірмена обчислюються на основі рангів значень та менш чутливі до викидів, ніж коефіцієнти Пірсона. Кількість пар значень, які використовувалися для обчислення кожного коефіцієнта складає 104 одиниці, що відповідають країнам дослідження. Рядок

P-Value для кожного індикатора відображає рівень значущості : p-value нижче 0,05 вказує на статистично значущі ненульові кореляції на рівні довіри 95,0 %. Отже, кореляція між всіма парами показників є статистично значущою.

Basel AML Index має обернену залежність з усіма іншими показниками, що логічно обґрунтовуються змістом цього показника та шкалою вимірювання. Найменше значення кореляції спостерігається між Basel AML Index та показником TINY (-0,3782), що свідчить про низьку кореляцію, проте значення кореляції даного показника із показником DDL, який є залежними в рівнянні регресії) має помітний характер зв'язку (-0,6433). Сила кореляційного взаємозв'язку між показником рівня цифрового розвитку та всіма іншими впливовими показниками також є високою, в діапазоні від 0,6 до 0,8. Далі перейдемо до розроблення регресійної моделі. Для цього використаємо інструментарій сучасного статистичного пакету Statgraphics 19, а саме опції діалогового вікна Multiple Regression, зазначивши процедуру Backward Stepwise Selection, яка перевіряє наявність мультиколінарних зв'язків між впливовим змінними, у випадку виявлення таких – пропонує відкинути незначущі, і далі перераховує модель на відповідність значущості за статистичними тестами Стьюдента та Фішера. В результаті обчислень отримано економетричну модель:

$$DDL = 0,249 + 0,3 \cdot NCSI + 0,551 \cdot SEES - 0,32 \cdot Basel\ AML\ Index \quad (5)$$

Оскільки значення P-value у таблиці ANOVA менше 0,05, то існує статистично значуща залежність між змінними на рівні 95,0 % довіри. Крім того, статистичну значущість моделі (5) підтверджують критерій Стьюдента (табл. 8), коефіцієнт детермінації R^2 та критерій Дарбіна-Уотсона.

Таблиця 8

Дисперсійний аналіз (ANOVA)

Джерело	Сума квадратів	Число ступенів свободи	Квадрат середнього	F-статистика	Рівень значущості (P-Value)
Модель	8,77658	3	2,92553	134,04	0,0000
Залишки	2,18264	100	0,0218264		
Разом	10,9592	103			

Джерело: розроблено авторами засобами програмного забезпечення Statgraphics 19.

Таблиця 9

Статистичні характеристики параметрів моделі (5)

Параметр	Оцінка	Стандартна похибка	T-статистика	Рівень значущості (P-Value)
Константа	0,249446	0,0670185	3,72205	0,0003
NCSI	0,300022	0,0670501	4,47459	0,0000
SEES	0,551139	0,0610039	9,03449	0,0000
Basel AML Index	-0,319672	0,0810828	-3,94254	0,0001

Джерело: розроблено авторами засобами програмного забезпечення Statgraphics 19.

Статистика R^2 (коефіцієнт детермінації), вказує на те, що модель пояснює 80,084 % мінливості залежного індикатора рівня цифрового розвитку. Стандартизоване значення коефіцієнта детермінації становить 79,4865 % та свідчить про адекватність та статичну значущість економетричної множинної лінійної регресійної моделі (5). Отже, коефіцієнт детермінації пояснює долю дисперсії залежної змінної в регресійній моделі та розраховуються як відношення суми квадратів відносно регресії до повної суми квадратів. Він дозволяє оцінити, на скільки добре теоретична модель узгоджується з реальними даними навіть, якщо залежна змінна не має нормального розподілу. Розроблена модель (5) дуже добре узгоджується з вихідними даними. Середня абсолютна похибка залишків дорівнює 0,107. Критерій Дарбіна-Уотсона (DW) перевіряє залишки, щоб визначити, чи суттєва кореляція між незалежними змінними в тому порядку, в якому вони введені в моделі. Розраховане значення критерію Дарбіна-Уотсона (2,372) лежить у проміжку від 0,584 до 2,464, що свідчить про відповідність зоні невизначеності. Подальше дослідження автокореляції залишків за допомогою критерію Джона фон Неймана свідчить про її відсутність, $DW \approx 2$ – автокореляція відсутня [16].

При збільшенні значення індикатора NCSI на 1 %, при тому, що значення показників SEES та Basel AML Index (індекс протидії відмиванню коштів) залишатимуться на середньому рівні, загальне значення рівня цифрового розвитку збільшиться на величину 0,003 (0,3%). А при збільшенні індикатора SEES на один 1 % за умови, що значення індикаторів NCSI та Basel AML Index залишатимуться на середньому рівні, рівень цифрового розвитку збільшиться на величину 0,00551 (0,55 %). Залежність між рівнем цифрового розвитку та Basel AML Index є обернено пропорційною, що і є логічно обґрунтованим, адже чим нижче значення Basel AML Index, тим менше країна має ризик до залучення її соціально-економічних об'єктів (особливо банків, небанків, фінансових установ, підприємств, бізнесів) в шахрайські схеми з використанням цифрових технологій, інноваційних фінансових технологій для легалізації кримінальних доходів.

Висновки. Проведене дослідження визначення впливу інтегральних показників цифровізації суспільно-економічних трансформацій на рівень цифрового розвитку країни здійснено в межах реалізації трьох етапів. На першому етапі сформовано статистично значущий ознаковий простір інтегральних показників (національний індекс кібербезпеки, легкість отримання електроенергії, легкість ведення бізнесу, Базельський індекс AML), що здійснюють вплив на рівень цифрового розвитку країни. Значення інтегрального показника рівня цифрового розвитку та показника національного індексу кібербезпеки сформовано за методологією Академії електронного урядування, значення показників легкість отримання електроенергії та легкість ведення бізнесу – за методологією Всесвітнього банку «Doing Business», Базельський індекс AML – за методологією Базельським інститутом управління. Статистична значущість ознакового простору підтверджена значеннями коефіцієнту варіації (для всіх індикаторів його значення більше 5 %). В межах другого етапу проведено аналіз рангових кореляцій Спірмена, результати якого свідчать про високу щільність зв'язку між рівнем цифрового розвитку та інтегральними показниками цифровізації, при цьому залежність між індикаторами «національний індекс кібербезпеки», «легкість отримання електроенергії», «легкість ведення бізнесу» та «рівень цифрового розвитку» є прямопропорційною, а між «рівень цифрового розвитку» та «Базельський індекс AML» – оберненопропорційною, що є логічно обґрунтованим, виходячи зі змісту Базельського індексу AML (чим менше його значення, тим менше країна залучена до легалізації кримінальних доходів). В межах третього етапу розроблено статистично значущу економетричну регресійну модель, що описує вплив національного індексу кібербезпеки, легкості ведення бізнесу та Базельського індексу AML на рівень цифрового розвитку. Найбільш впливовим на підвищення загального рівня кібербезпеки кожної країни є збільшення значення показника легкості ведення бізнесу (коефіцієнт складає 0,55), другим за силою впливу є зменшення значення Базельського індексу AML (абсолютне значення коефіцієнту складає 0,32), третім – збільшення значення значення національного індексу кібербезпеки (коефіцієнт складає 0,30). Показник «легкість отримання електроенергії» в результаті перевірку моделі на мультиколінеарність був відсіяний.

Перспективи подальших досліджень. З метою всебічного аналізу впливу показників цифровізації в умовах інклюзивного економічного зростання кожної країни подальші дослідження будуть спрямовані на квантильний аналіз за допомогою розроблення квантильних регресій опису впливу показників національного рівня кібербезпеки та легкості ведення бізнесу на рівень цифрового розвитку для країн, які мають високе значення показника цифрового розвитку (відповідає квантилю порядку 0,9) та для країн, які мають низький рівень цифрового розвитку (відповідає квантилю порядку 0,1). Адже квантильна регресія є зручним та гнучким інструментом ризик-менеджменту, стрес-тестування, фінансової економіки.

References

1. Ghernaouti-Helie, S. (2012). Going Digital Rethinking cybersecurity and confidence in a connected world: a challenge for society. Third International Conference on Emerging Security Technologies (Est). 8-11. <http://doi.org/10.1109/EST.2012.16>
2. Garcia-Perez, A., Sallos, MP., Tiwasing, P. (2021). Dimensions of cybersecurity performance and crisis response in critical infrastructure organisations: an

- intellectual capital perspective. *Journal of intellectual capital*. Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <http://doi.org/10.1108/JIC-06-2021-0166>
3. Digital Development Dashboard. URL: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Dashboards/Pages/Digital-Development.aspx>
 4. National Cyber Security Index: URL : <https://ncsi.ega.ee/ncsi-index/>
 5. Doing Business: The World Bank. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/data>
 6. Basel AML Index 2021: 10th Public Edition Ranking money laundering and terrorist financing risks around the world. URL: https://baselgovernance.org/sites/default/files/2021-09/Basel_AML_Index_2021_10th%20Edition.pdf
 7. Network Readiness Index 2021. Benchmarking the Future of the Network Economy. URL: <https://networkreadinessindex.org/>
 8. Ukraine: NCSI. URL : <https://ncsi.ega.ee/country/ua/?pdfReport=1>
 9. Methodology What's behind the Basel AML Index? URL: <https://index.baselgovernance.org/methodology>
 10. Sun, J.C., Cao, X.Y., Liang, H.W., Huang, W.R., Chen, Z.W., Li. Z.G. (2020). New Interpretations of Normalization Methods in Deep Learning. Thirty-fourth AAAI conference on artificial intelligence, the thirty-second innovative applications of artificial intelligence conference and the tenth AAAI symposium on educational advances in artificial intelligence. P. 5875-5882.
 11. Celen, A. (2014). Comparative Analysis of Normalization Procedures in TOPSIS Method: With an Application to Turkish Deposit Banking Market. *Informatica*, 25(2). 185-208.
 12. Chen, C.Y., Chen, R.L., Sheu, M.H. (2003). A fast additive normalization method for exponential computation. *Euromicro symposium on digital system design, proceedings*. 286-293.
 13. Chowdhury, M. (2020). Using the method of normalisation for mapping group marks to individual marks: some observations. *Assessment and Evaluation in Higher Education*. 45(5). 643-650. <http://doi.org/10.1080/02602938.2019.1686606>
 14. Us, H., Malyarets, L., Chudaieva, I., & Martynova, O. (2018). Multi-Criteria Optimization of the Balanced Scorecard for the Enterprise's Activity Evaluation: Management Tool for Business-Innovations. *Marketing and Management of Innovations*, 3. 48-58. <http://doi.org/10.21272/mmi.2018.3-04>
 15. Xiao, W. (2019). "Novel Online Algorithms for Nonparametric Correlations with Application to Analyze Sensor Data". *IEEE International Conference on Big Data (Big Data)*: 404–412. doi:10.1109/BigData47090.2019.9006483
 16. Bartels R. (2007). The rank von Neumann test as a test for autocorrelation in regression models. *Communications in Statistics – Theory and Methods*. 13(20). P.2495-2502. <http://doi.org/10.1080/03610928408828839>

Статтю отримано 14 грудня 2021 р.

Article received December 14, 2021.

UDC 657.6:008

JEL classification: M41, M42, D24

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.097>

Володимир МУРАВСЬКИЙ,

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри обліку і оподаткування,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020, Україна,
e-mail: vvmur@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6423-9059>

Олег ШЕВЧУК,

кандидат економічних наук, доцент,
начальник відділу по роботі з іноземними студентами,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020, Україна,
e-mail: ikaf@ukr.net
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-7352-7001>

Василь МУРАВСЬКИЙ,

викладач кафедри економічної кібернетики та інформатики,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020, Україна,
e-mail: vasylmur@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9625-9572>

Віктор ЛАПШИНСЬКИЙ,

аспірант кафедри обліку і оподаткування,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020, Україна,
e-mail: viktorlapsinskij@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3938-0189>

**УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА
ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО КІБЕРЗАХИСТУ**

Муравський В., Шевчук О., Муравський В., Лапшинський В. Удосконалення облікової політики підприємства для забезпечення його кіберзахисту. *Вісник Економіки*. 2022. Вип. 1. С. 97–109. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.097>

Muravskiy V., Shevchuk O. Muravskiy V., Lapsinskyi V. Udoskonalennia oblikovoi polityky pidpriemstva dlia zabezpechennia yoho kiberzakhystu [Improving the accounting

© Володимир Муравський, Олег Шевчук, Василь Муравський, Віктор Лапшинський, 2022.

policy of the enterprise for its cyber protection]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 2022, 1, 97–109. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.097>

Вступ. Облікова політика підприємства – це основний документ, що регламентує порядок обробки облікової інформації та формування звітності. В умовах гібридних загроз, пандемічних очікувань суспільства, глобальних економічних викликів зростає важливість кіберзахисту інформації. Тому в обліковій політиці та внутрішніх регламентних документах доцільно відображати методику інформаційного захисту в умовах автоматизації обліку та управління.

Мета статті полягає в дослідженні перспектив організації кіберзахисту підприємства через регламентацію дій персоналу в обліковій політиці та інших внутрішніх розпорядчих документах.

Методи. У процесі дослідження безпекових регламентів в обліковій політиці використані загальнонаукові емпіричні, логічні та історичні методичні прийоми пізнання дійсності. Дослідження базуються на основі загальних методів вивчення економічних процесів, фактів та явищ з позиції бухгалтерського обліку та кібербезпеки підприємств. Інформаційною базою дослідження є нормативно-правові документи щодо регламентації бухгалтерського обліку, наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених у частині кіберзахисту підприємства тощо.

Результати. Розроблено безпекові положення у складі облікової політики для регламентації обробки облікових даних щодо: визначення комерційної таємниці підприємства; порядку оновлення програмного забезпечення та методики інформаційної синхронізації з хмарними сервісами; здійснення зовнішніх комунікацій з користувачами інформації; порядку використання програмного і технічного забезпечення; алгоритму розподілу та застосування електронних ключів для доступу до інформації; класифікації приміщень за правом допуску та організації системи охорони території підприємства. Запропоновано порядок відображення в обліковій політиці підприємства часових критеріїв проведення перевірок стану інформаційного захисту, протоколів обміну даних, обмінних типів документів, сертифікатів і ліцензій на використання програмного забезпечення, що сприятиме гарантуванню безпеки облікової інформації у процесі виконання обов'язків обліковими та управлінськими фахівцями.

Перспективи. Ґрунтовних досліджень потребує методика визначення комерційної таємниці підприємства та розподілу облікової інформації за критерієм конфіденційності.

Ключові слова: облік, облікова політика, автоматизація обліку, кіберзахист, кібербезпека.

Формули: 0; рис.: 2; табл.: 0; бібл.: 15.

Volodymyr MURAVSKYI,
D.Sc (Economics), Associate Professor
Professor of the Department of Accounting and Taxation,
West Ukrainian National University,
11 Lvivska st., Ternopil, 46020, Ukraine,

e-mail: vvmur@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6423-9059>

Oleg SHEVCHUK,
PhD, Associate Professor,
Head of the department for work with foreign students,
West Ukrainian National University,
11 Lvivska st., Ternopil, 46020, Ukraine,
e-mail: ikaf@ukr.net
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-7352-7001>

Vasyl MURAVSKYI,
Lecturer in the Department of Economic Cybernetics and Informatics,
West Ukrainian National University,
11 Lvivska st., Ternopil, 46020, Ukraine,
e-mail: vasylmur@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9625-9572>

Viktor LAPSINSKYI,
Graduate student of the Department of Accounting and Taxation,
West Ukrainian National University,
11 Lvivska st., Ternopil, 46020, Ukraine,
e-mail: viktorlapsinskij@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3938-0189>

IMPROVING THE ACCOUNTING POLICY OF THE ENTERPRISE FOR ITS CYBER PROTECTION

Introduction. *Accounting policy of a company is the main document that regulates the procedure of processing of accounting information and formation of reporting. In the conditions of hybrid threats, pandemic expectations of the society, global economic challenges, the importance of cybersecurity of information is growing. Therefore, in the accounting policy and internal regulations it is advisable to reflect the method of protection of information in terms of automation of accounting and management.*

The purpose of the article lies in the research of the prospects of the organization of cyber security of an enterprise through the regulation of personnel actions in accounting policies and other internal administrative documents.

Methods. *In the process of the research of security regulations in accounting policy the generally scientific empirical, logical and historical methodological methods of cognition of reality were used. The research is based on general methods of studying economic processes, facts and phenomena from the standpoint of accounting and cybersecurity of enterprises. The information basis of the research is normative-legal documents on accounting regulation, scientific works of domestic and foreign scientists in the part of cyber security of an enterprise, etc.*

Results. *Security provisions as part of the accounting policy have been developed to regulate: the algorithm for processing accounting data concerning determination of trade secrets of an enterprise; the procedure for updating software and methods of information synchronization with cloud services; implementation of external communications with users of information; the order of use of software and hardware; the algorithm of distribution and application of electronic keys for access to information; the classification of premises by the right of admission and organization of the system of information protection of the territory of an enterprise. The order of reflection of time criteria for carrying out checks of the condition of information protection in the accounting policy of an enterprise, protocols of data exchange, exchange types of documents, certificates and licenses for use of software has been suggested.*

Perspectives. *The method for determining a trade secret of an enterprise and the distribution of accounting information according to the criterion of confidentiality requires thorough research.*

Keywords: *accounting, accounting policy, accounting automation, cyber protection, cybersecurity.*

Formulas: 0, fig.: 2, tabl.:0, bibl.: 15.

JEL classification: M41, M42, D24.

Introduction. The main regulatory document in the field of information circulation at the micro level is the accounting policy of an enterprise. It is one of the first regulations formed during the creation of any business entity, and a guide for accounting and management professionals in the implementation of accounting principles and reporting. The document on accounting policy is dominant in the regulatory and legal regulation of accounting, as it is referred to by other internal regulations.

The conditions of operating that arise from the organizational and legal form, industry, business size, etc. are indicated in the accounting policy. Important significance in the regulation of information processes has the reflection of the organizational structure of an enterprise, which directly affects the order of processing of accounting information and the formation of reporting indicators.

The accounting policy is used to provide the proof of illegal actions of the accounting and management personnel of an enterprise by the controlling institutions. This regulatory document contains infeasible instructions that define one of the variable methods and ways of processing accounting information. More and more companies regulate not only the methodology of financial accounting and related tax calculations, but also the peculiarities of management accounting. The accounting policy for management accounting will indicate the centers of responsibility and cost price centers, the methods for calculating and determining the cost of production, the order of formation of management reporting, etc. Therefore, with the complication of social and economic processes, the emergence of new objects of accounting, the digitalization of the economy, the need for improving accounting policies arise.

Literature Review. The level of innovation and development of network infrastructure determines the digital competitiveness of the country. Fig. 1 shows a direct relationship between the level of cybersecurity and digital competitiveness of countries, as evidenced

by only slight deviations of analytical data from the average trend line. It should be noted that some countries with low indicators of innovation and digitalization of socio-economic processes occupy high positions in the ranking of cybersecurity. For example, Ukraine's indicators: Digital Competitiveness Index - 51.29 with a fairly high Cybersecurity Index of 0.661, which is explained by the need to combat ongoing cyber threats due to hybrid foreign influence [1, 2].

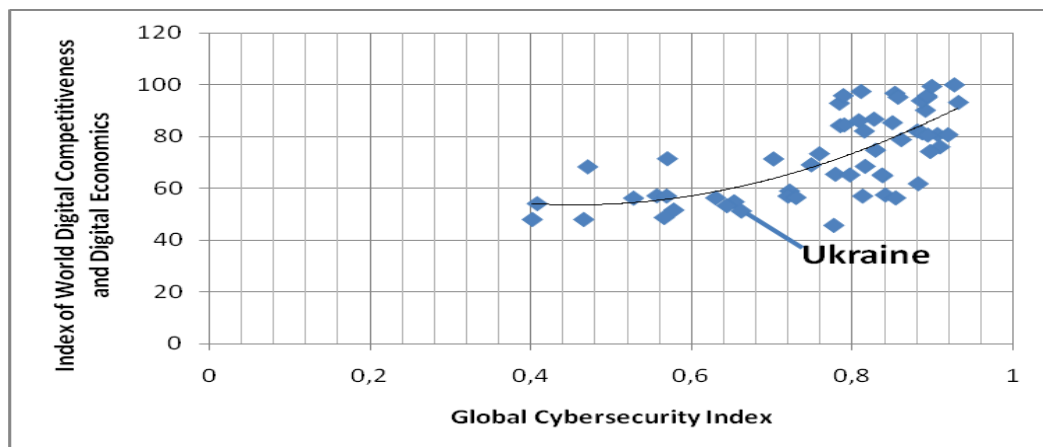


Fig. 1. The relationship between the level of cybersecurity and the digital competitiveness of countries

Source: calculated on the basis of (World Digital Competitiveness Ranking, 2018 [1]; Global Cybersecurity Index, 2018 [2])

The digital competitiveness of countries is the basis for the development of a digital economy. When most socio-economic processes are digitized, their cybersecurity must be ensured. Accounting is the information basis for the digital economy. Accounting data becomes an important target of cybersecurity in the terms of the relationship with the national economic security, various industries and individual economic entities. Further development of the institute of accounting regulation requires the expansion of the subject field of accounting policy. In the document on accounting policy of an enterprise it is expedient to foresee security aspects of processing of accounting information, formation and providing reports to stakeholders.

Yu.S. Tsal-Tsalko and Yu.Yu. Moroz define cybersecurity in the accounting system as the protection of the information system of an enterprise from internal and external threats, i.e. protection of an enterprise, its human and intellectual potential, information, technology, profit, added and market value of an enterprise, which is provided by a system of special actions of legal, economic, organizational, informational-technical and social character, influencing the formation of accounting policies [3, p. 9]. One of the first scientists who explained the influence of the information society and digital economy on the formation and implementation of accounting policy were M.S. Pushkar and M.T. Shchyrba [4].

The list of components of the accounting policy in terms of its objects, subjects, goals and tasks, levels of regulation has been provided in the scientific work of I. Herasymovych [5]. The study allows to form a comprehensive understanding of the accounting policy and its significance for the operation of an enterprise in terms of transformation and digitalization of social and economic processes. Sofiia Kafka proposed to subordinate informationally various internal regulations (graphs, documents circulation, accounting automation projects and job descriptions of accounting staff) to the company's accounting policy [6].

Salim Alibha et. all continued the study who substantiated the impact of accounting policies on errors in the processing of accounting information and formation of reports. In the authors' opinion, there exists a clear distinction between errors in information processing and changes in accounting principles or methods of valuation [7]. The need for expanding the provisions of the accounting policy (Accounting Policy 2.0) was explored by Kim Jihyun, based on the transformation of US law [8].

Steven Harrast also proposed a list of provisions for the robotization of production processes and full automation of information processes, which should be reflected in the accounting policy of an enterprise [9]. Olena Lagovska and Gabriella Loskorikh explained the difference in the formation of accounting policies of IT companies from other sectors of the economy [10]. The scientists have developed an accounting policy scheme for companies, which operate in the field of IT business. N. Drokina & Gulnara Kaipova determining the content of accounting policies, paid considerable attention to the provisions of automated accounting [11]. In the opinion of the scientists, the method of automated processing of accounting information should be reflected in the document on the accounting policy of an enterprise.

However, researchers focus their research on the software and hardware provisions of accounting policies for cybersecurity of an enterprise. However, the organizational aspects of cybersecurity remain beyond the attention of scientists, which determines the relevance of researches in the direction of security components of the accounting policy of an enterprise. As a result, in the accounting policy of an enterprise it is expedient to take into account security provisions for the organization of proper cyber protection of the information system of an enterprise. Security regulations are a set of requirements, rules, restrictions, procedures and responsibilities of personnel for processing and transmission of accounting information in order to achieve and maintain the state of maximum information and cybersecurity of an enterprise.

Purpose. The purpose of the article lies in the research of the prospects for the organization of cyber security of an enterprise through the regulation of personnel actions in accounting policies and other internal administrative documents.

Results. The information security of an enterprise directly depends on the effective accounting policy of an enterprise. Clear regulation in the accounting policy of accounting and management specialists for the collection, registration, processing and transmission of information significantly minimizes information threats. In the case of inadequate attention of the company's management to the communication links in the internal and external information environment, there are opportunities to manipulate registration information and steal it in order to cause damage to the company or to obtain illegal benefits. "Weak points" in the information integrity of an enterprise can be used by third parties for gaining access

to trade secrets of an enterprise. Information security must be necessarily complex, it must take into account all communication channels and connections between the participants in the accounting process, foresee the implementation of legal, technical, software and organizational measures regulated by the accounting policy of an enterprise.

If the business entity is characterized by the presence of a significant number of employees, the complexity of the management structure, significant volumes of economic activity, a possible option for the formation of separate regulatory documents in cybersecurity with the implementation of information compatibility and unity with accounting policies. An accounting policy in this case can be an integrator of all internal cybersecurity regulations. Thanks to the accounting system, the internal legal field of organization and methods of cybersecurity can be formed, which together comprise the accounting policy of an enterprise [12].

The information scheme of safety provisions, which are fixed in the internal normative documents and accounting policy, is presented in Fig. 2.

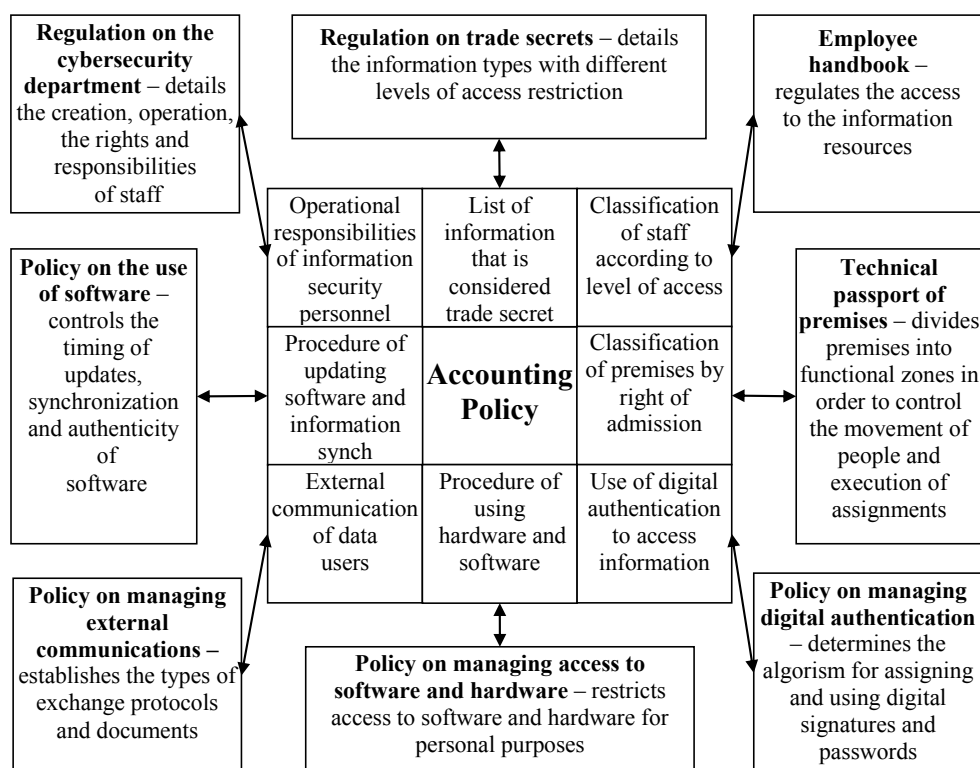


Fig. 2. Security regulations in the accounting policy of an enterprise and internal normative documents

Source: developed by the authors

The basis of a complex system of information security at an enterprise is the full distribution of access rights to accounting information. It is advisable for all accounting and administrative employees depending on the position and hierarchical level in the management system to

limit physical access to the data base through the mechanism of individual digital signature. With the purpose of ensuring distributed access to accounting information, it is necessary for a company to develop Regulations on trade secrets. According to K.P. Borymska and N.V. Kinzerska, it is necessary to clearly indicate in the Regulations what information is a trade secret, the procedure for classifying them as such, storage conditions, as well as employees of an enterprise who can pass confidential information to representatives of state organizations [13, p.17].

All personnel of an enterprise must be divided into the level of rights for access. It is advisable to place a table of conformities of each employee to the individual security level in the Regulations on trade secrets. The amount of the given information should be sufficient for performing functional responsibilities or making effective management decisions. The job descriptions of each employee indicate the level of access to trade secrets and the responsibility for its disclosure. As a result, accounting information is limited to accounting and management professionals only in the scope of their direct functional authorities. With the growth of hierarchical level of management, the volume of available accounting information for an acquaintance increases.

It is necessary to indicate in the accounting policy of an enterprise the term of validity of powers in authorised access of employees to trade secrets. The duration of access rights is directly proportional to the level in the management hierarchy. For employees with lower qualifications, it is necessary to significantly reduce the calendar time and access to accounting information. Only with the growth of experience and professional skills it is advisable to increase the level of information trust in a person. Adjustment of a temporary access to trade secrets will ensure the avoidance of leakage of confidential registration information due to high turnover rate of personnel or temporary employed agents of information malefactors.

With the purpose of preventing unauthorized persons from entering the territory of an enterprise, an automated access system is used. It is recommended to equip all premises of an enterprise with technical tracking devices. Similar to functioning of the system of staff access to accounting information, it is advisable to organize control over the movement of employees throughout an enterprise. The accounting policy should foresee the classification of premises by the right of admission of different groups of employees. Thanks to the system of the automated access mode the control over unauthorized movement of the personnel is provided. It is prohibited for persons to enter premises that do not belong to their direct competence and are not intended for the performance of functional powers.

It is also advisable to control the access of employees to computer and communication equipment. Computer, telecommunications and network systems are owned by the company, which requires its use only for performing work tasks. To prohibit completely the use of software and hardware by the staff for personal goals is quite difficult. It is advisable to determine in the accounting policy the procedure for using the technical and software infrastructure of an enterprise in order to prevent leakage of confidential information through unauthorized information services. Therefore, it is necessary to prohibit access from work computers to certain software, web resources and e-mails that can be used by malefactors for violation of the information security of the business entity.

The additional internal regulations must provide a list of all software and hardware in terms of access rights that can be used by the company's staff. In the "Software access control policy" document it is advisable to indicate the following prohibitions: to change and copy files belonging to other users; install third-party software on computers and on the network; send any documents by e-mail to other persons and organizations; to place personal announcements, petitions, advertising offers, etc. [14, p.318]. It is definitely recommended to mention the possibility of monitoring and verification of the content of all information sent from technical devices and computer programs of the business entity by the company's management.

The distributed access system is implemented through a digital signature mechanism. Each employee is provided with a personal electronic key, which is supplemented by a login and password. The digital key is entered into the employee's software on all technical devices performing functional duties. Personal computers and mobile devices can be used by personnel inside and outside an enterprise. The digital key is exclusively personalized in order to identify each person who is responsible for the implementation of information procedures. Thanks to the system of digital signatures, it is possible to control all information resources and technical devices that the accounting or management specialist dealt with. It is recommended for a company to adopt the Regulations on the use of digital signatures, which regulate the process of assigning and using access keys to accounting information.

The electronic key system is actively used with the purpose of protection and identifying information communications with the country's fiscal service. Therefore, most companies already have sufficient infrastructure to use digital signatures in information processes. It is recommended to supplement the existing system of authentication of officials by obligatory assignment of identified electronic keys to all accounting and management employees. Digital signatures identify the employee in the process of internal and external communications.

For external information links, it is important to specify the selected communication channels. In order to prevent the theft of confidential data, it is important to regulate information flows in the accounting policy of an enterprise. If the communication takes place directly with the counterparty, it is necessary to conclude an agreement with each business entity (institution) on the scheme of organization of information relations. The general conditions of the agreements are synchronized with the accounting policy of an enterprise on the procedure, technology and software and hardware of information exchange. Communication ties with external users through the use of an intermediary operator requires connection of a company to common telecommunications channels. The company's management must select and reflect the method of communication in the accounting policy.

As K.P. Borymska and N.V. Kinzerska note, there are special operators on the market that offer a range of services for inter-corporate exchange of electronic information: 1) services for the organization of permanent data exchange – "connection to the network"; 2) services for transfer of accounting information (after connection) – "communication services" [13, p.19]. A distinctive feature of external communication methods is the number of acts of information exchange. When using the method of communication "connection to the network", the accounting department of an enterprise receives accounting information

immediately after it is sent from the sender. In other case (“communication services”), it is recommended to indicate in the accounting policy the time of connection of the software to the communication channels in order to download / unload the accounting information accumulated from the moment of the previous information exchange.

Threatening for information security in automated accounting system can be knavish modifications of special software. Computer programs can be modified or they can be substituted by malefactors for stealing confidential accounting information. Information protection at an enterprise provides constant control over the authenticity of the software through the mechanism of obtaining and controlling electronic certificates from developers. It is advisable to make an agreement with software manufacturers on the periodic confirmation of the certificate of authenticity. The accounting policy should specify the frequency with which each computer program is inspected for authenticity and integrity. It is obligatory to confirm the electronic certificate by the developer after each update of the program.

Software for the purposes of automation of accounting must be allotted with the following properties: compatibility with other computer programs, prompt correction of errors and corrections without suspending the accounting process, restoration of results in case of software and hardware damage. Special attention from the point of view of protection of accounting information requires the possibility of information synchronization of software products from different manufacturers. With the purpose of organization of free information exchange, it is necessary to specify in the accounting policy of a company the type of a protocol or the format of the exchange file that will be used for synchronization. Determining the type of communication channels when establishing a connection between software will allow to minimize the information threats for the loss of information or theft through the use of unknown exchange protocols. The accounting policy regulates the order of simultaneous use of computer programs, which will not allow accounting and management professionals to make mistakes in the process of performing functional duties [15].

Similarly, it is necessary to determine the methodology and those responsible for making changes to the algorithm of the software. Accountants with a high level of confidence in trade secrets of an enterprise should be given the right to correct errors and update computer programs in accordance with changes in national legislation or other environmental factors. It is also necessary for an enterprise to determine the order of permanent testing of software products for their relevance and correctness in the accounting policy. At certain intervals, accounting and management professionals need to be instructed how to enter and process the modelled accounting information that has the probabilistic character. In other words, the economic situation in the process of functioning of an enterprise is modeled with the corresponding reflection in the system of accounting and management. After confirming the effectiveness of automated actions, the information is removed from the system in order to avoid the impact on the real economic performance of the entity. There is only a report, which is passed for acquaintance to the management of an enterprise.

Conclusions and prospects for future research. In the accounting policy of an enterprise or in separate internal regulations it is offered to fix: the list of the information which is a trade secret; the procedure for updating software and methods of information synchronization with cloud services; implementation of external communications with users of information; the procedure for using software and hardware; algorithm of distribution

and application of electronic keys for access to information; classification of premises by the right of admission and organization of the system of protection of the territory of an enterprise; classification of employees according to the hierarchical level of access to information resources of an enterprise, etc.

Information protection in conditions of automation of accounting and management involves a combination of organizational actions of employees of an enterprise, which should be reflected in the accounting policy and internal regulations. The security provisions of the regulation of processing of accounting data require establishment of an effective division of functional powers of staff and granting of access rights to confidential information. Access to databases is realized through the issuance of personal digital signatures, logins and passwords. Thanks to the technologies of authorization, the responsibility and track of the staff's actions concerning data processing and transmission is established.

Through reflecting the time criteria for conducting checks of the state of information security, data exchange protocols, exchange types of documents, certificates and licenses for the use of software at an enterprise, the reliability of accounting information in the process of performing functional and accounting responsibilities by accounting and management specialists is guaranteed. Broadening and combination of functional powers of accountants in conditions of automation of accounting and organization of electronic communications is the subject of further researches.

Література

1. World Digital Competitiveness Ranking IMD 2018. URL: <https://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/world-digital-competitiveness-rankings-2018>
2. Global Cybersecurity Index (GCI) 2018. / International Telecommunication Union. Geneva: ITUPublications. 86 p. URL: https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/str/D-STR-GCI.01-2018-PDF-E.pdf
3. Цаль-Цалко Ю. С., Мороз Ю. Ю. Облікова політика підприємства та її кібербезпека. Облік, аналіз і контроль в умовах сучасних концепцій управління економічним потенціалом і ринковою вартістю підприємства : зб. наук. праць, т. IV, ч. I, Житомир : ПП «Рута», 2017. С. 8–11.
4. Пушкар М. С., Щирба М. Т. Теорія і практика формування облікової політики : моногр. Тернопіль : Карт-бланш, 2010. 260 с.
5. Герасимович І. А. Організація облікової політики сучасного підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 7. С. 49–53.
6. Kafka, Sofiia. The stages of accounting policies formation. *The actual problems of regional economy development*. 2017. № 1. P. 156–164. DOI: <http://doi.org/10.15330/apred.1.13.156-164>.
7. Alibhai, Salim, Bakker, Erwin, Balasubramanian, T., Bharadva, Kunal, Chaudhry, Asif, Coetsee, Danie, Johnstone, Chris, Kuria, Patrick, Naidoo, Christopher & Ramanarayanan, J. Accounting policies, changes in accounting estimates and errors. *Interpretation and Application of IFRS® Standards*. Wiley. 2021, 117–137. DOI: <http://doi.org/10.1002/9781119818663.ch7>.

8. Kim, Jihyun. Accountability Policy 2.0: A New Direction of Accountability Policies Based on Every Student Succeeds Act in the U.S. *The Korean Educational Administration Society*. 2021. № 39. P. 69–94. DOI: <http://doi.org/10.22553/keas.2021.39.2.69>.
9. Harrast, Steven. Robotic process automation in accounting systems. *Journal of Corporate Accounting & Finance*. 2020. № 31. P. 4. DOI: <http://doi.org/10.1002/jcaf.22457>.
10. Lagovska, Olena & Loskorikh, Gabriella. Formation of Accounting Policy in IT Enterprises. *Modern Economics*. 2020. № 19. P. 108-113. DOI: [http://doi.org/10.31521/modecon.V19\(2020\)-18](http://doi.org/10.31521/modecon.V19(2020)-18).
11. Drokina, N. & Kaipova, Gulnara. Formation of accounting policy content. *Chronos Journal*. 2020. DOI: <http://doi.org/10.31618/2658-7556-2020-40-1-3>.
12. Zadorozhnyi Z.-M., Muravskiy V., Shevchuk O. and Muravskiy V. The accounting system as the basis for organising enterprise cybersecurity. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2020. № 3. P. 147–156. DOI: <http://doi.org/10.18371/fcaptr.v3i34.215462>.
13. Боримська К. П., Кінзерська Н. В. Концептуалізація захисту бухгалтерської інформації при міжкорпоративному електронному документообороті торговельних підприємств: проблемні аспекти. Вісник ЖДТУ. Серія: економічні науки. 2013. № 3 (65). С. 16–25.
14. Мілян К. В., Грицюк Ю. І. Особливості організації інформаційної безпеки корпоративної мережі промислової компанії. Науковий вісник НЛТУ України. 2013. Вип. 23 (4). С. 314–328.
15. Деньга С. М., Верига Ю. А. Захист інформації в комп'ютерних інформаційних системах бухгалтерського обліку. Бухгалтерський облік і аудит. 2004. № 5. С. 59–65.

References

1. World Digital Competitiveness Ranking IMD 2018. <https://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/world-digital-competitiveness-rankings-2018> [in English].
2. Global Cybersecurity Index (GCI) 2018 / International Telecommunication Union. Geneva : ITUPublications. 86 p. https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/str/D-STR-GCI.01-2018-PDF-E.pdf [in English].
3. Tsal-Tsalko Yu.S. and Moroz Yu.Yu. (2017). Oblikova polityka pidprijemstva ta yii kiberbezpeka [Accounting policy of the enterprise and its cyber security], Accounting, analysis and control in the conditions of modern concepts of management of the economic potential and market value of the enterprise, Vol. IV, Part I, 8-11 [in Ukrainian].
4. Pushkar M.S., Shchyrba M.T. (2010). Teoriia i praktyka formuvannia oblikovoi polityky : monohrafiia [Theory and practice of accounting policy: a monograph.]. Ternopil : Kart-blansh, 2010. 260 p. [in Ukrainian].

-
5. Herasymovych, I. (2018). Orhanizatsiia oblikovoi polityky suchasnoho pidpriemstva [Organization of accounting policies of the modern enterprise]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 7, 49-53 [in Ukrainian].
 6. Kafka, Sofiia. (2017). The stages of accounting policies formation. *The actual problems of regional economy development*, 1, 156-164. DOI: <http://doi.org/10.15330/apred.1.13.156-164> [in English].
 7. Alibhai, Salim, Bakker, Erwin, Balasubramanian, T., Bharadva, Kunal, Chaudhry, Asif, Coetsee, Danie, Johnstone, Chris, Kuria, Patrick, Naidoo, Christopher & Ramanarayanan, J. (2021). Accounting policies, changes in accounting estimates and errors. *Interpretation and Application of IFRS® Standards*. Wiley, 117-137. DOI: <http://doi.org/10.1002/9781119818663.ch7> [in English].
 8. Kim, Jihyun. (2021). Accountability Policy 2.0: A New Direction of Accountability Policies Based on Every Student Succeeds Act in the U.S. *The Korean Educational Administration Society*, 39, 69-94. DOI: <http://doi.org/10.22553/keas.2021.39.2.69> [in English].
 9. Harrast, Steven. (2020). Robotic process automation in accounting systems. *Journal of Corporate Accounting & Finance*, 31, 4. DOI: <http://doi.org/10.1002/jcaf.22457> [in English].
 10. Lagovska, Olena & Loskorikh, Gabriella. (2020). Formation of Accounting Policy in IT Enterprises. *Modern Economics*, 19, 108-113. DOI: [http://doi.org/10.31521/modecon.V19\(2020\)-18](http://doi.org/10.31521/modecon.V19(2020)-18) [in English].
 11. Drokina, N. & Kaipova, Gulnara. (2020). Formation of accounting policy content. *Chronos Journal*. DOI: <http://doi.org/10.31618/2658-7556-2020-40-1-3> [in English].
 12. Zadorozhnyi, Z.-M., Muravskiy, V., Shevchuk, O. and Muravskiy, V. (2020). The accounting system as the basis for organising enterprise cybersecurity. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 3, 147-156. DOI: <http://doi.org/10.18371/fcaptp.v3i34.215462> [in English].
 13. Borymska, K. P. and Kinzerska, N. V. (2013) Kontseptualizatsiia zakhystu bukhhalterskoi informatsii pry mizhkorporatyvnomu elektronnomu dokumentooboroti torhovelnnykh pidpriemstv: problemni aspekty [Conceptualization of the protection of accounting information in the inter-corporate electronic document circulation of trade enterprises: problem aspects], *Bulletin of ZHSTU – Visnyk ZHDTU*, 3 (65), 16-25 [in Ukrainian].
 14. Milian, K.V. and Hrytsiuk, Yu.I. (2013). Osoblyvosti orhanizatsii informatsiinoi bezpeky korporatyvnoi merezhi promyslovoi kompanii [Features of the organization of information security of the corporate network of an industrial company]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy - Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*, 23 (4), 314-328 [in Ukrainian].
 15. Denha, S. M. and Veryha, Yu. A. (2004). Zakhyst informatsii v komp`yuternykh informatsiinykh systemakh bukhhalterskoho obliku [Protection of information in computer information systems accounting]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt - Accounting and auditing*, 5, 59-65 [in Ukrainian].

Статтю отримано 15 грудня 2021 р.

Article received December 15, 2021.

UDC 657:47

JEL classification: D23, L74, M40, M41

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.110>

Марія ГУМЕННА-ДЕРІЙ,

кандидат економічних наук,

докторантка кафедри обліку і оподаткування,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11а, м. Тернопіль, 46020, Україна,
e-mail: m.derii@wunu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0901-0080>

Євгенія ШАРА,

кандидат економічних наук, доцент,

Ірпінський фаховий коледж економіки і права,
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, 08200, Україна,
e-mail: shara_kbo@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-8091-0201

Тетяна СЛЕСАР,

кандидат економічних наук, доцент,

Національний університет біоресурсів і природокористування України,
вул. Героїв Оборони, 11, м. Київ, 03127, Україна,
e-mail: tslesar@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-6070-5059

**ОБЛІК, КОНТРОЛЬ І АНАЛІЗ ВИТРАТ ТА
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНИМИ
РЕСУРСАМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ У МАЙБУТНІ ПЕРІОДИ**

Гуменна-Дерій М., Шара Є., Слесар Т. Облік, контроль і аналіз витрат та забезпечення матеріально-технічними ресурсами діяльності підприємств у майбутні періоди. *Вісник Економіки*. 2022. Вип. 1. С. 110–129. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.110>

Gumenna-Derii, M., Shara, Ye., Sliesar, T. (2022). Oblik, kontrol i analiz vytrat ta zabezpechennia materialno-tekhnichnymy resursamy diialnosti pidprijemstv u maibutni periody [Accounting, control and analysis of costs and provision of material and technical resources of enterprises in future periods]. *Visnyk ekonomiky – The Herald of Economics*, 1, 110–129. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.110>

Анотація

Вступ. Досліджено проблеми обліку, контролю й аналізу витрат майбутніх періодів та їхню роль у забезпеченні матеріально-технічними ресурсами підприємств, зокрема у сільському господарстві та будівництві.

Метою дослідження є формування пропозицій щодо класифікації витрат майбутніх періодів, поліпшення системи їхнього обліку й контролю у підприємствах, удосконалення аналізу цих витрат та матеріально-технічних ресурсів.

Методи (методологія). Застосовані загальні методи: системного підходу, індукції та дедукції, аналізу, синтезу та узагальнення – для поліпшення класифікації витрат майбутніх періодів, забезпечення кращого інформування про матеріально-технічні ресурси підприємств на майбутні періоди, а також спеціальні методи – для формування проєкту робочого плану рахунків у частині синтетичного рахунка 39 «Витрати майбутніх періодів».

Результати. Висловлено пропозиції щодо поліпшення класифікації витрат майбутніх періодів, що дають змогу чітко розуміти, з яких груп вони складаються і які конкретні витрати туди входять. Запропоновано покращену структуру робочого плану рахунків у частині синтетичного рахунка 39 «Витрати майбутніх періодів» з метою кращого забезпечення користувачів детальнішою обліково-контрольною інформацією про склад і структуру витрат майбутніх періодів на кожну звітну дату, а також поліпшеного контролю й аналізу фактичних витрат майбутніх періодів у поточному періоді, що забезпечить користувачів достовірною інформацією про різні види витрат майбутніх періодів та дасть змогу визначити їхній вплив на фінансові результати діяльності підприємства, використовуючи загальнонаукові методи та прийоми, які адаптовані до складу й структури витрат майбутніх періодів, матеріально-технічних ресурсів підприємств.

Перспективи. Підприємствам, що функціонують у сфері матеріального виробництва, доцільно розробити скориговану до їхніх власних потреб індивідуальну систему обліку, контролю й аналізу витрат і забезпечення матеріально-технічними ресурсами діяльності підприємств у майбутні періоди, яка придатна для ухвалення ефективних управлінських рішень.

Ключові слова: витрати майбутніх періодів, матеріально-технічні ресурси, сільське господарство, будівництво, фінансовий облік, контроль, організація обліку, аналіз.

Формули: 0, рис.: 3, табл.: 1, бібл.: 20.

Mariia GUMENNA-DERII,

PhD (Economics), Postdoctoral student
of the Department of Accounting and Taxation,
West Ukrainian National University,
11a Lvivska street, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: m.derii@wunu.edu.ua
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-0901-0080>

Yevheniia SHARA,

PhD (Economics), Associate Professor,
Irpın Professional College of Economics and Law,
University Street, 31 Irpin, 08200, Ukraine,
e-mail: shara_kbo@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8091-0201

Tatiana SLIESAR,

PhD (Economics), Associate Professor,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,
street Heroes of Defense, Kyiv, 03127, Ukraine,
e-mail: tslesar@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6070-5059

FORMATION OF ACCOUNTING AND ANALYTICAL INFORMATION ABOUT COSTS AND PROVISION OF MATERIAL AND TECHNICAL RESOURCES OF ENTERPRISE ENTERPRISES

Abstract

Introduction. *The article examines the problems of accounting, control and analysis of future expenses and their role in providing material and technical resources of enterprises, in particular in agriculture and construction.*

The purpose of the study *is the formation of proposals for the classification of costs of future periods, improving the system of their accounting and control in enterprises, improving the analysis of these costs and material and technical resources.*

Methods (methodology). *General methods were used: system approach, induction and deduction, analysis, synthesis and generalization - to improve the classification of future expenses, to provide better information about the material and technical resources of enterprises for future periods, as well as special methods - to form a draft chart of accounts. synthetic account 39 "Deferred expenses"*

Results. *Suggestions have been made to improve the classification of future expenses, which allows a clear understanding of which groups they consist of and what specific costs are included. An improved structure of the work plan of accounts in the part of synthetic account is offered 39 "Deferred expenses" in order to better provide users with more detailed accounting and control information on the composition and structure of future expenses for each reporting date, as well as improved control and analysis of actual future expenses in the current period, which will provide users with reliable information on various types of future expenses. the ability to determine their impact on the financial performance of the enterprise, using general scientific methods and techniques that are adapted to the composition and structure of future expenses, material and technical resources of enterprises.*

Perspectives. *Perspectives. It is expedient for enterprises operating in the field of material production to develop an individualized system of accounting, control and analysis*

of costs adjusted to their own needs and to provide material and technical resources for enterprises in future periods, which is suitable for effective management decisions.

Keywords: *expenses of future periods, material and technical resources, agriculture, construction, financial accounting, control, organization of accounting, analysis.*

Formulas: 0, **fig .:** 3, **table:** 1, **bibl .:** 20.

JEL classification: D23, L74, M40, M41.

Постановка проблеми та її актуальність. Забезпечення підвищення ефективності фінансово-економічної діяльності й активізація чинників, котрі суттєво впливають на темпи економічного розвитку підприємства – стратегічне завдання, що виникає перед кожним суб'єктом підприємницької діяльності. Одним з таких важливих чинників є витрати майбутніх періодів. Вони беруть безпосередню участь у формуванні витрат звітного періоду і так впливають на показники фінансових результатів та фінансовий стан підприємства. Це визначає актуальність досліджень, що пов'язані з обліком, контролем і аналізом витрат майбутніх періодів та забезпечення достатніх обсягів та видів матеріально-технічних ресурсів підприємств у сфері матеріального виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розкриттю суті витрат і забезпечення матеріально-технічними ресурсами підприємств у майбутніх періодах та дослідженню проблем їхнього обліку, контролю й аналізу приділяли належну увагу науковці М. В. Гуменна-Дерій [2; 3], Л. М. Духновська [4], З.-М. В. Задорожний [5], Т. Г. Китайчук [6], П. О. Куцик [7; 8], Х. І. Луцик [9], Е. Г. Мельник [10; 11], В. М. Панасюк [12], М. Г. Чередніченко, М. Г. [13] та ін.

Аналіз наукових джерел, наведених вище, показав, що окремі теоретичні, методологічні, методичні й організаційні питання обліку, контролю й аналізу витрат майбутніх періодів українських підприємств все ще певною мірою не вирішені: існують розбіжності в нормативно-правових актах України; не вироблено єдиного підходу до трактування економічної суті витрат майбутніх періодів; не сформовано універсальної класифікації цих витрат для потреб обліку, контролю й аналізу; не визначено їх склад та методи оцінювання і варіанти застосування цих методів; немає унормованого порядку контролю за витратами майбутніх періодів; не розроблено системи показників для аналізу ефективності здійснених витрат майбутніх періодів тощо.

Мета дослідження – визначення економічної суті витрат майбутніх періодів як об'єкта обліку, контролю й аналізу; формування пропозицій щодо поліпшення системи обліку та методів оцінювання; удосконалення методики контролю й аналізу з метою ухвалення управлінських рішень щодо формування та списання таких витрат, а також обґрунтування теоретичних, методичних і організаційних аспектів вченими-економістами та розвитку нормативно-правових актів України щодо витрат, у тому числі витрат майбутніх періодів.

Виклад основного матеріалу. Методологічні засади обліку будь-якого об'єкта дослідження регламентують критерії його визнання, тобто однозначне формування сутності, складу, методів оцінювання. Водночас у нормативних документах України нині відсутня система таких методологічних засад щодо витрат майбутніх періодів. Це унеможливорює економічно правильне встановлення їхньої величини як об'єкта обліку,

контролю й аналізу та може призвести до необґрунтованих висновків і помилкових оцінок фінансових результатів економічної діяльності підприємства, а тому такі питання вимагають уточнення та більшої конкретизації.

У нормативних документах з обліку витрат визначення витрат майбутніх періодів відсутнє. Воно подане лише в «Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій» в Україні. У ній зазначено, що витрати майбутніх періодів – це витрати, «здійснені у звітному періоді, які підлягають віднесенню на витрати в майбутніх звітних періодах» [1].

У наукових працях, що присвячені витратам майбутніх періодів, вчені-економісти дають їм різні визначення, але за своєю суттю вони принципово не відрізняються від визначення у згаданій вище Інструкції.

Проте серед оригінальних трактувань поняття «витрати майбутніх періодів» є визначення Е. Г. Мельник, яка під цими витратами запропонувала «... розуміти зменшення активів або збільшення зобов'язань, які здійснені в поточному звітному періоді, але не можуть включатися до нього відповідно до принципу нарахування та відповідності доходів та витрат і підлягають амортизації протягом наступних звітних періодів до поточних витрат діяльності або до собівартості готової продукції» [11, с. 6].

Вважаємо, що на сьогодні це визначення поняття «витрати майбутніх періодів» є найбільш вдалим та повним.

На бухгалтерський облік, економічний контроль і аналіз витрат майбутніх періодів суттєво впливають їхні склад та структура, а саме: вони дуже залежать від виду економічної діяльності певного підприємства, про що написано у багатьох працях українських і зарубіжних науковців.

Різні автори розглядають склад витрат майбутніх періодів неоднаково. За складом та структурою витрати майбутніх періодів можна поділити на одноелементні (сплачені авансом орендні платежі; оплата страхового поліса; передплата на газети, журнали, періодичні та довідкові видання) та складні, багатоелементні (витрати пов'язані з освоєнням нових виробництв та агрегатів, видів продукції, територій; з підготовчими до виробництва роботами в сезонних галузях промисловості тощо).

Щодо груп і складу витрат майбутніх періодів, то П. О. Куцик, Н. В. Куценко виокремлюють 4 групи: «1) витрати пов'язані з підготовкою і освоєнням нових виробництв (з 2 пунктів); 2) витрати в сезонних галузях діяльності (з 2 пунктів); 3) витрати на нерівномірно виконані ремонти основних засобів виробничого призначення (немає деталізації); 4) інші витрати майбутніх періодів (з 11 пунктів)» [7, с. 219–220].

Наведену вище класифікацію витрат майбутніх періодів за їхніми групами і складом пропонуємо використати для формування проекту робочого плану рахунків підприємства у частині синтетичного рахунка 39 «Витрати майбутніх періодів» (табл. 1).

**Проект робочого плану рахунків підприємства у частині
синтетичного рахунка 39 «Витрати майбутніх періодів»**

Номер субрахунка	Назва субрахунка	Номер і назви аналітичних рахунків
391	Витрати пов'язані з підготовкою і освоєнням нових виробництв	3911 – витрати пов'язані з підготовкою і освоєнням нових видів продукції
		3912 – пускові витрати
392	Витрати в сезонних галузях діяльності	3921 – витрати на консервацію та на утримання обладнання, машин і механізмів
		3922 – витрати пов'язані з підготовчими до виробництва роботами
393	Витрати на нерівномірно виконані ремонти основних засобів виробничого призначення	3931 – капітального рівня
		3932 – некапітального рівня
394	Витрати пов'язані зі сплатою лізингового (орендного) платежів за користування основними засобами	3941 – платежі за оперативний лізинг (оренду)
		3942 – платежі за фінансовий лізинг (оренду)
		3943 – інші платежі за користування основними засобами
395	Витрати на підписку періодичних видань	3951 – всеукраїнських періодичних видань
		3952 – місцевих періодичних видань
		3953 – зарубіжних періодичних видань
396	Витрати на придбання (отримання) ліцензій, патентів, дозволів і сертифікатів	3961 – витрати на ліцензії
		3962 – витрати на патенти
		3963 – витрати на дозволи щодо здійснення окремих видів підприємницької діяльності
		3964 – витрати на сертифікати
397	Витрати пов'язані зі страхуванням майна виробничого призначення	3971 – короткострокові витрати
		3972 – довгострокові витрати
398	Інші витрати майбутніх періодів	3981 – витрати на оплату телефонних послуг та зв'язку
		3982 – витрати пов'язані з організацією набору працівників
		3983 – витрати пов'язані з рекламною продукцією
		3984 – загальновиробничі витрати майбутніх періодів
		3985 – витрати на дослідження і розробки майбутніх періодів
		3986 – витрати майбутніх періодів за малоцінними та швидкозношуваними предметами
		3987 – інші витрати майбутніх періодів

Джерело: розроблено авторами на основі [1; 7, с. 219–220].

Назви груп можна розглядати як назви окремих субрахунків (391-393 та 398), а деталізовані назви таких витрат – як назви потенційних аналітичних рахунків до цього синтетичного рахунка. Зі складу групи «Інші витрати майбутніх періодів» доцільно виокремити, на нашу думку, у самостійні групи: «Витрати пов'язані зі сплатою орендного платежу за користування основними засобами» (субрахунок 394), «Витрати на підписку періодичних видань» (субрахунок 395), «Витрати на придбання ліцензій і торгових патентів» (субрахунок 396) та «Витрати пов'язані зі страхуванням майна виробничого призначення» (субрахунок 397).

Х. І. Луцик порівнює поняття, що пов'язані з витратами майбутніх періодів та забезпеченням майбутніх витрат і платежів. На думку цієї авторки: «Основна відмінність між витратами майбутніх періодів та забезпеченням майбутніх витрат і платежів у тому, що в активі відображаються витрати, які були вже здійснені у звітному періоді, а в пасиві відображаються витрати, які ще не відбулися, але є можливість їх виникнення у майбутньому. Подібність витрат майбутніх періодів та забезпечення майбутніх витрат і платежів полягає у виникненні цих витрат у майбутніх періодах, а не в момент їх визнання» [9, с. 23].

Варто зауважити, що забезпечення майбутніх витрат і платежів можуть створюватись не під усі витрати майбутніх періодів, а лише під ті із них, що є обов'язковими та пов'язані з виконанням гарантійних зобов'язань, наданням працівникам підприємства запланованих відпусток, дотриманням зобов'язань за контрактами ризикового (обтяжливого) характеру тощо. Витрати майбутніх періодів виникають постійно, а списувати їх потрібно або рівними щомісячно, або тоді, коли досягнуто виконання відповідних умов (для прикладу, отримання доходів майбутніх періодів) і можна застосувати якийсь із методів розподілу витрат майбутніх періодів. Процедури такого розподілу, на наш погляд, мають бути прописані у «Наказі про облікову політику підприємства» або в одному з додатків до нього (Як варіант, додаток «Про бухгалтерський облік і методи розподілу витрат майбутніх періодів у підприємстві»).

Важливу роль у з'ясуванні суті і природи існування витрат майбутніх періодів має їхня науково обґрунтована класифікація.

Е. Г. Мельник доповнила класифікацію витрат майбутніх періодів, яку вперше обґрунтував В. М. Саприкін. Зокрема, взявши за основу його класифікаційні ознаки, вона ще додала 5 таких ознак витрат майбутніх періодів: «1) щодо підприємства (зовнішні та внутрішні витрати); 2) за періодичністю виникнення (поточні і одноразові); 3) за призначенням (основні та додаткові); 4) за відображенням у балансі (щомісячні і періодичні); 5) щодо виробництва (виробничі та невиробничі)» [10, с. 109]. Варто також нагадати, що В. М. Саприкін запропонував такі 7 класифікаційних ознак витрат майбутніх періодів: «1) за характером послуг (одиничні та комплексні витрати); 2) за суб'єктом (власні витрати і витрати із залученням сторонніх організацій); 3) за значимістю (значні та незначні витрати); 4) за економічною або юридичною природою витрат (юридична природа, економічна природа і змішана природа); 5) залежно від місцезнаходження витрат майбутніх періодів на балансі підприємства (витрати, що належать до активу балансу, та витрати, що належать до пасиву); 6) витрати майбутніх періодів щодо статті в активі балансу (приведені (витрати капітального характеру),

здійснені наперед (дебіторська заборгованість) і нараховані (кошторисні витрати)); 7) залежно від того, чи будуть витрати майбутніх періодів братись до уваги під час розрахунку показників фінансово-господарської діяльності підприємства (будуть братись до уваги як необоротні активи, будуть братись до уваги як оборотні активи та не будуть враховуватись для визначення сум витрат майбутніх періодів)» [10, с. 108].

Т. Г. Китайчук, В. Г. Душкевич пропонують витрати майбутніх періодів у Балансі (ф. 1) «... наводити окремими статтями в складі оборотних активів як «Короткострокові витрати майбутніх періодів» (розділ III «Оборотні активи» активу балансу [пропонована авторами назва розділу III. Розділ II вони пропонують назвати так: «Необоротні активи, утримувані для продажу, та групи вибуття»]), а ту частину витрат майбутніх періодів, що залишається й планується для розподілу більш ніж через 12 місяців, – в складі необоротних активів як «Довгострокові витрати майбутніх періодів» (розділ I «Необоротні активи» активу балансу)» [6, с. 139–140].

Погоджуємось з пропозиціями цих авторів. Проте вважаємо, що дзеркально варто було б запровадити поняття «Короткострокові доходи майбутніх періодів» (розділ IV «Поточні зобов'язання» пасиву балансу) і «Довгострокові доходи майбутніх періодів» (розділ I «Власний капітал» або розділ III «Довгострокові зобов'язання» пасиву балансу).

М. Г. Чередніченко також провела «класифікацію витрат майбутніх періодів за ознакою часу, поділивши ці витрати на такі групи, як довгострокові та короткострокові (поточні)» [13, с. 168]. Ми вважаємо, що схема розподілу витрат майбутніх періодів за ознакою часу (яку вона запропонувала) буде корисною у практичній діяльності працівників облікової служби підприємства.

На нашу думку, класифікаційні ознаки витрат майбутніх періодів, які запропоновані В. М. Саприкінім і Е. Г. Мельник, є майже вичерпними, проте до них доцільно було б додати класифікаційну ознаку за часом (Т. Г. Китайчук, В. Г. Душкевич, М. Г. Чередніченко): короткострокові і довгострокові витрати майбутніх періодів.

Згодом Е. Г. Мельник поліпшила класифікаційні ознаки витрат майбутніх періодів, додавши до них такі: «... за можливістю повернення витрат майбутніх періодів (витрати, що підлягають або не підлягають поверненню (відшкодуванню) підприємству); за видами діяльності (операційна, інвестиційна, інша); за терміновістю (короткострокові та довгострокові витрати); за фінансовим характером (фінансові і нефінансові витрати)» [11, с. 8].

За терміновістю витрати майбутніх періодів такі самі, як за часом їхнього списання, тому залишимо класифікаційну ознаку цих витрат за часом. Щодо витрат майбутніх періодів за видами діяльності, то тут, з нашої точки зору, треба було б додати фінансову діяльність і не виокремлювати класифікаційну ознаку за фінансовим характером.

Отже, згадані вище класифікаційні ознаки можуть слугувати, на нашу думку, фундаментальною основою для кращого розуміння економічної природи витрат майбутніх періодів, їхніх видів, складу, структури та практичного застосування працівниками облікової служби згідно з «Наказом про облікову політику підприємства», графіками документообігу, посадовими інструкціями бухгалтерів, іншими внутрішньогосподарськими стандартами підприємства з бухгалтерського обліку, економічного контролю й аналізу, а також бути орієнтиром для проведення майбутніх

наукових досліджень щодо обліку, контролю та аналізу витрат підприємства, у тому числі витрат майбутніх періодів і пов'язаних з ними економічних категорій.

У процесі дослідження суті витрат майбутніх періодів доцільно звернутись до основних положень П(С)БО 16 «Витрати». Ретельне дослідження суті витрат майбутніх періодів як об'єкта обліку, контролю й аналізу дало змогу встановити, що їхнє виникнення зумовлене насамперед «застосуванням принципів нарахування та відповідності доходів і витрат при визнанні витрат звітного періоду» [14]. Варто звернути увагу на основні положення «Методичних рекомендацій щодо заповнення форм фінансової звітності», де у пункті 2.36 йдеться про витрати майбутніх періодів. Там зазначається, що «у статті «Витрати майбутніх періодів» відображаються витрати, що мали місце протягом поточного або попередніх звітних періодів, але належать до наступних звітних періодів» [15].

Значний розрив між часом фактичного витрачання матеріально-технічних ресурсів підприємства та часом списання витрат майбутніх періодів на фінансові результати, має відчутний вплив на їхню величину. Це важливо розуміти в умовах посилення процесів інфляції, що, на жаль, супроводжують нині економіку України. З метою усунення впливу цього чинника на суму витрат майбутніх періодів, доцільно проводити щомісячну індексацію таких витрат на індекс інфляції, що дасть змогу в кожному звітному періоді визначати справедливу суму витрат майбутніх періодів і більш достовірно обчислювати суми фінансових результатів діяльності підприємства і кожного із його сегментів.

Перелік витрат майбутніх періодів, згідно з Інструкцією № 291 для підприємств і організацій усіх галузей економіки України, показано на рис. 1.

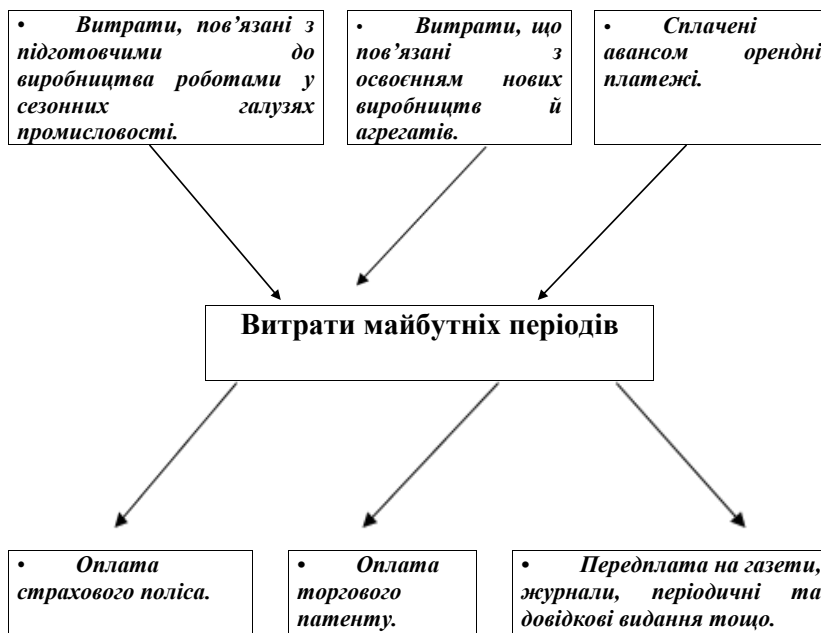


Рис. 1. Перелік витрат майбутніх періодів згідно з Інструкцією № 291
Джерело: розроблено авторами на основі [1].

Варто зауважити, що певні види економічної діяльності мають свою специфіку (сільське господарство, будівництво тощо) у сегменті обліку і контролю витрат майбутніх періодів.

Так, сільське господарство, із притаманною йому специфікою, вирізняється специфічними лише для нього витратами майбутніх періодів (рис. 2), що засвідчується у «Методичних рекомендацій з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств» [16].

<ul style="list-style-type: none">• Витрати на будівництво й утримання літніх таборів, загонів, навісів та інших споруд некапітального характеру для тварин (пп. «г» п. 3.18). Водночас на собівартість витрати відносять рівними частками протягом строку використання зазначених споруд, який установлює комісія з прийняття відповідного об'єкта в експлуатацію.
<ul style="list-style-type: none">• Витрати на заходи з підвищення родючості земель (зокрема, гіпсування та вапнування ґрунтів) (п. 3.4). Витрати відносять на собівартість сільськогосподарської продукції рівними частинами протягом сівозміни.
<ul style="list-style-type: none">• Витрати на поліпшення природних сіножатей та створення культурних пасовищ (дискування, підсів трав, вартість насіння тощо) (п. 8.16). Витрати розподіляють протягом періоду, тривалість якого зазвичай становить 4–9 років, що залежить від очікуваного порядку використання площ і затверджується наказом про облікову політику підприємства.
<ul style="list-style-type: none">• Витрати з облаштування траншей та інших споруд для силосування тощо.

Рис. 2. Витрати майбутніх періодів зі специфікою сільського господарства
Джерело: розроблено авторами на основі [11; 16].

Крім рекомендацій методологічного характеру, з метою усунення протиріч в обліку витрат, «формується рекомендації організаційного спрямування, зокрема такі:

- внесення положень до Інструкції № 291 [1] щодо усунення норм, що дають змогу розвивати творчий підхід до відображення фактів господарського життя на рахунках бухгалтерського обліку;

- з метою кращого формування обліково-контрольних і аналітичних показників бухгалтерам доцільно використовувати економічний підхід у вирішенні проблем обліку, контролю й аналізу, тобто розробляти плани-кошториси, визначати норми витрат матеріальних ресурсів і норми амортизації необоротних матеріальних активів та дотримуватись визначеного порядку контролю за такими нормами, грамотно користуватись Методичними рекомендаціями з формування собівартості продукції» [10, с. 108].

Вважаємо, що наведені вище рекомендації не варто безапеляційно сприймати і рекомендувати до обов'язкового впровадження в облікову практику.

Так, Інструкцією № 291 [1] суворо регламентовано перелік і зміст рахунків, що використовуються для відображення господарських операцій шляхом подвійного запису, тому незрозуміло, про які суворі обмеження йдеться у пропозиції. Розробка кошторисів, норм витрат – це проблема насамперед менеджерів, що здійснюють управління підприємством. Роль бухгалтера, на наш погляд, полягає у розробці та впровадженні системи реєстрів аналітичного обліку витрат, у тому числі витрат майбутніх періодів, що забезпечує формування вчасної інформації у розрізі як видів

діяльності, так і центрів відповідальності (структурних підрозділів) та об'єктів обліку (видів продукції, робіт, послуг).

З позиції творчого підходу до відображення фактів господарського життя, В. М. Панасюк, О. О. Маринович, В. А. Шухманн пропонують застосування в обліковій практиці позитивного досвіду ТОВ «Стандарт-Парк» щодо певних реєстрів з обліку витрат майбутніх періодів. Зокрема, вони рекомендують суб'єктам підприємницької діяльності «застосовувати «Відомості нарахування та списання витрат майбутніх періодів» та «Картки обліку руху витрат майбутніх періодів», оскільки на законодавчому рівні типових форм не передбачено» [12, с. 183].

Потребує детального розгляду питання щодо тотожності та відмінності понять «витрати майбутніх періодів» та «витрати незавершеного виробництва».

Роз'яснення дає газета «Інтерактивна бухгалтерія», що «... витрати майбутніх періодів – це підготовчі витрати, здійснені ще до моменту початку виробництва, включаючи ті, що пов'язані з декількома циклами виробництва; незавершене виробництво – це витрати, здійснені з початку виробництва (виращування) продукції» [18].

Відмінності між цими поняттями потребують окремого дослідження. Тут треба з'ясувати, як сприймати витрати, «що пов'язані з декількома циклами виробництва». Необхідно також уточнити, що є підготовчими роботами, а що – початком виробництва.

У різних видах економічної діяльності такі поняття суттєво відрізняються.

Технологія виращування сільськогосподарських культур, зокрема льону-довгунця передбачає 5 етапів: 1) роботи осіннього періоду (підготовчі); 2) підготовка ґрунту і посів (у весняний період); 3) догляд за посівами; 4) збирання льону комбайнами з розстиланням льняної соломки та переробка головок з насінням; 5) приготування льняної трести.

Але це не єдина рослинницька продукція зі складним технологічним циклом.

І у тваринницькій галузі можна знайти низку видів діяльності, що потребують ретельного підходу до процесу формування витрат. Зокрема підлягає дослідженню виробництво продукції птахівництва, зокрема в інкубаційних господарствах.

Це пов'язано з тим, що в інкубаційних господарствах на кінець року може бути незавершене виробництво чи витрати майбутніх періодів, що може бути предметом дискусії, наприклад за тривалості інкубаційного періоду 21 день закладку курячих яєць на інкубацію здійснюють після 11 грудня) [19].

З.-М. В. Задорожний значну частину своїх наукових публікацій присвятив питанням управлінського обліку, зокрема управлінському обліку витрат у будівництві. Серед витрат цієї важливої галузі економіки України також є витрати майбутніх періодів. Науковець зазначає: «У підприємствах будівельної галузі до витрат майбутніх періодів відносять витрати, пов'язані з перебудуванням (переміщенням на нове місце роботи) будівельної техніки. Поряд з переміщенням такої техніки, будівельна фірма несе значні витрати на її монтаж (демонтаж), встановлення рейкових шляхів та ін.» [5, с. 301].

До потенційних витрат майбутніх періодів у будівельних підприємствах України, на наш погляд, доцільно відносити відповідні витрати, що наведені на рис. 3.

<ul style="list-style-type: none"> • Витрати з проектування об'єктів, які передбачені в планах будівництва майбутніх років.
<ul style="list-style-type: none"> • Витрати, пов'язані з підготовчими роботами до початку виконання будівельно-монтажних робіт.
<ul style="list-style-type: none"> • Витрати, що пов'язані з перебазуванням (передислокацією на нову будівельну ділянку) будівельної техніки.
<ul style="list-style-type: none"> • Витрати на встановлення рейкових шляхів для великих будівельних кранів.
<ul style="list-style-type: none"> • Витрати з переобладнання, пристосування будинків та споруд для обслуговування основних об'єктів будівництва, які включаються в кошторис будівництва.
<ul style="list-style-type: none"> • Витрати на консервацію, а також на утримання обладнання, будівельних машин та механізмів із сезонним їх використанням.
<ul style="list-style-type: none"> • Витрати, що пов'язані зі сплатою орендних та/або лізингових платежів за користування необоротними матеріальними і нематеріальними активами.
<ul style="list-style-type: none"> • Витрати, що пов'язані з рекультивацією землі та здійсненням інших природоохоронних заходів.
<ul style="list-style-type: none"> • Витрати пов'язані з організацією набору працівників.
<ul style="list-style-type: none"> • Витрати на оплату телефонних послуг та зв'язку.
<ul style="list-style-type: none"> • Витрати, що пов'язані зі страхуванням майна призначеного для виконання будівельно-монтажних робіт.
<ul style="list-style-type: none"> • Витрати, що пов'язані з освоєнням нових виробництв, будівельних проєктів, видів технологій, способів виконання будівельно-монтажних робіт, видів будівельних матеріалів, конструкцій тощо.

Рис. 3. Склад витрат майбутніх періодів у будівництві

Джерело: розроблено авторами на основі [5, с. 301; 11; 19].

За оцінками, що випливають з попередніх досліджень «матеріальні ресурси – це предмети праці, до яких належать виробничі запаси, МШП, готова продукція, товари, незавершене виробництво, напівфабрикати тощо. Щодо технічних ресурсів, то під ними розуміємо – сукупність машин та механізмів, а також систем і засобів управління, видобування, зберігання, перероблення сировини та матеріалів, енергії й інформації з метою здійснення виробничої діяльності та обслуговування невиробничої сфери» [2, с. 258].

Матеріально-технічні ресурси підприємств тісно пов'язані з витратами майбутніх періодів через те, що ці ресурси потрібно спочатку планувати, замовляти (проводити їх купівлю, здійснювати оренду / лізинг технічних ресурсів), постачати, оплачувати, складати, зберігати, а уже потім доставляти на будівельну ділянку і використовувати під час виконання будівельно-монтажних робіт.

Ряд авторів досліджують інформаційну модель обліку та управління матеріально-технічних і фінансових ресурсів житлового будівництва в Україні та Європі. Ці автори розробили низку «... додаткових аналітичних і синтетичних рахунків, внутрішніх проміжних управлінських звітів з метою покращення бізнес-операцій у житловому будівництві. Ці пропозиції розглянуто щодо похідних умов ресурсів із: сприяння відновленню природних ресурсів; пошуку альтернативних ресурсів; економії часу; оптимізації матеріальних витрат; появи нового виду грошових одиниць; швидкості здійснення розрахунків. Кожна із цих умов мають важливе значення для розвитку глобальної економіки» [3, с. 513].

Звернемо увагу на питання «... пошуку альтернативних ресурсів; економії часу; оптимізації матеріальних витрат» та їхній органічний зв'язок з витратами майбутніх періодів. Так, пошук альтернативних ресурсів вимагає знання можливостей і механізмів функціонування ринків цих ресурсів та вміння користуватись сучасними інформаційно-комп'ютерними технологіями.

Для налагодження постачання, заготівлі і складування будівельним підприємством альтернативних ресурсів необхідно здійснювати певні витрати, які можуть нагромаджуватись протягом декількох місяців і за своєю природою можна розглядати як витрати майбутніх періодів. Водночас процеси постачання, заготівлі і складування (розміщення) матеріально-технічних ресурсів потребують належних логістичних витрат, які можуть проявлятись через витрати майбутніх періодів та сприяти економії часу під час кожного з етапів будівництва. Витрати майбутніх періодів дають змогу оптимізувати як витрати на матеріальні ресурси, так і витрати на амортизацію технічних ресурсів, що сприятиме поліпшенню ефективності використання таких ресурсів та продовжити термін служби технічних ресурсів.

Про тісноту взаємозв'язку витрат майбутніх періодів і матеріально-технічних та фінансових ресурсів також свідчить кореспонденція рахунків за дебетом рахунка 39 «Витрати майбутніх періодів» з кредитом рахунків: 11 «Інші необоротні матеріальні активи», 13 «Знос (амортизація) необоротних активів», 20 «Виробничі запаси», 22 «Малоцінні та швидкозношувані предмети», 30 «Готівка», 31 «Рахунки в банках», 37 «Розрахунки з різними дебіторами», 47 «Забезпечення майбутніх витрат і платежів», 63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками», 64 «Розрахунки за податками і платежами», 65 «Розрахунки за страхуванням», 66 «Розрахунки за виплатами працівникам», 68 «Розрахунки за іншими операціями», 91 «Загальновиробничі витрати» [1].

Питання контролю за витратами майбутніх періодів недостатньо висвітлене у наукових публікаціях і практично відсутні у методичних рекомендаціях щодо обліку витрат.

М. Г. Чередніченко зазначає: «Мета контролю доходів та витрат майбутніх періодів є об'єктивне вивчення стану нарахування та списання витрат і доходів майбутніх періодів, повноти та своєчасності відображення інформації в зведених документах та облікових реєстрах, правильності ведення обліку доходів та витрат майбутніх періодів відповідно до прийнятої облікової політики, достовірності відображення залишків у звітності господарюючого суб'єкта та вчасності виправлення відхилень у підприємстві» [13, с. 168].

Йдеться про перевірку залишків на рахунках 69 «Доходи майбутніх періодів» і 39 «Витрати майбутніх періодів». Вважаємо, що потрібно проводити перевірку не лише залишків на цих синтетичних рахунках, а й щомісячних оборотів сум доходів та витрат майбутніх періодів з виокремленням тих фактів господарського життя (ФГЖ), які найчастіше повторюються, та найбільших сум, що в них відображені.

Е. Г. Мельник обґрунтувала чотири етапи проведення контролю за витратами майбутніх періодів у підприємстві: «організаційний, планування, перевірка, узагальнення результатів» [11, с. 13]. П. О. Куцик, Л. Т. Ясінська, Н. В. Куценко пропонують методику контролю витрат майбутніх періодів, чітко визначивши етапи

контролю, перелік первинних документів та реєстри обліку, що підлягають контролю, а також його суб'єкти. Науковці виокремлюють 5 етапів на рівні: «1) первинної інформації; 2) груп (видів) і рахунків (субрахунків) та розподілу витрат; 3) центрів відповідальності загалом по підприємству; 4) формування реєстру синтетичного обліку; 5) складання форм звітності» [8, с. 222].

Останній підхід щодо поділу етапів контролю, на нашу думку, найбільш привабливий для контролерів-практиків, бо він переважно збігається з етапами обліку витрат майбутніх періодів, тому такий контроль легше проводити. Хоч з іншого боку, підхід попередньої авторки має класичні ознаки розуміння контролю, як ефективної системи.

Цінною для організації контролю за витратами майбутніх періодів на рівні підприємств є розробка Е. Г. Мельник подвійної їх інвентаризації, яка може бути корисною для керівників підприємств через пакет робочих документів для здійснення контролю за витратами майбутніх періодів. Як зазначає сама авторка: «Подвійна інвентаризація витрат майбутніх періодів складається з двох блоків: перевірка грошових коштів, товарно-матеріальних цінностей та інших активів і безпосередня перевірка витрат майбутніх періодів. Перший етап інвентаризації полягає у перевірці матеріалів та грошових коштів, які списуються на витрати майбутніх періодів, а другий – перевірка нарахування, амортизація та порядку списання витрат майбутніх періодів» [11, с. 14].

Ефективний контроль витрат майбутніх періодів дає змогу суттєво економити матеріально-технічні ресурси, сприяє виявленню проблем у забезпеченні підприємства ними та їх швидкій ліквідації.

На наш погляд, під час контролю фактичних витрат майбутніх періодів у поточному періоді контролери зобов'язані постійно відстежувати, як виконуються з боку постачальників та підрядників договірні зобов'язання щодо постачання (надання послуг, виконання робіт) матеріально-технічних ресурсів, з'ясувати, чи є розроблені підприємством і погоджені з партнерами детальні індивідуальні графіки постачання (надання послуг, виконання робіт) та чи дотримуються їх на практиці; встановити обсяги залишків матеріальних ресурсів у підприємстві і їхню відповідність обчисленим середньомісячним нормативам таких ресурсів; наявність достатньої кількості технічних ресурсів у робочому стані (на виробничих об'єктах чи у гаражах підприємства) або в ремонті (на реконструкції, консервації); визначати рівень (%) забезпечення підприємства матеріально-технічними ресурсами для здійснення економічної діяльності у поточному і майбутніх періодах тощо.

Якщо за результатами контролю будуть встановлені факти грубого порушення з боку деяких партнерів їхніх договірних зобов'язань щодо забезпечення підприємства матеріально-технічними ресурсами (за визначеними видами, групами, назвами, номенклатурою, обсягами, якістю, термінами виконання (доставки) і т. д.), то підприємство може застосувати відповідні засоби впливу (від усних попереджень до судових позовів) з вимогою притягнення порушника матеріальної та моральної відповідальності за умови письмових доказів його вини.

П. О. Куцик, Л. Т. Ясінська, Н. В. Куценко зазначають, що у ролі контролерів можуть бути «... майстер, технолог, бригадир, керівник структурних підрозділів, бухгалтер з

обліку витрат структурного підрозділу, заступник головного бухгалтера підприємства і т. д.» [8, с. 222].

Хто, коли, як та в якому обсязі має контролювати і кому доповідати про отримані результати контролю за виконанням договірних зобов'язань із забезпечення підприємства матеріально-технічними ресурсами – кожне підприємство визначає самостійно за ініціативи внутрішнього контролера (якщо ж такої посади у підприємстві немає, то – за ініціативи головного (старшого) бухгалтера) та фіксує це у документах (наказах, розпорядженнях, інструкціях, методичних рекомендаціях, планах, графіках, посадових інструкціях, протоколах, договорах, робочих).

Аналіз витрат майбутніх періодів є невід'ємною складовою ефективного управління підприємством, оскільки дає змогу встановити їхній вплив на фінансові результати його діяльності. Витрати майбутніх періодів у балансі включаються до складу оборотних активів підприємства [10; 16], тому впливають на коефіцієнти мобільності, маневреності, оборотності оборотних активів, термін оборотності оборотних активів.

Для економічного аналізу витрат майбутніх періодів потрібно визначити його завдання, етапи, об'єкти, адаптовані до їхнього складу та суті.

Л. М. Духновська, Л. В. Юзковець вважають, що «... оптимальним складом завдань аналізу витрат майбутніх періодів є: 1) оцінка динаміки та структури витрат майбутніх періодів у балансі підприємства; 2) вивчення структури витрат майбутніх періодів за окремими складовими; 3) визначення факторів, що вплинули на зміну витрат майбутніх періодів у звітному році; 4) вивчення методу списання витрат майбутніх періодів на собівартість випущеної продукції; 5) оцінка впливу зміни обсягу та рівня витрат майбутніх періодів на результативні показники» [4, с. 57].

На нашу думку, основні завдання аналізу витрат майбутніх періодів, які розкрили Л. М. Духновська та Л. В. Юзковець, варті уваги, проте до них доречно було б додати завдання: «оцінка якості та ефективності здійснених витрат майбутніх періодів із врахуванням специфіки видів економічної діяльності, якими займається суб'єкт підприємницької діяльності».

Щодо аналізу впливу витрат майбутніх періодів на рівень забезпечення підприємства матеріально-технічними ресурсами в поточний момент і в майбутні періоди, то треба зосередитись на порівнянні фактичних показників з плановими, нормативними та кошторисними, а також на розрахунку різних коефіцієнтів залежностей між сумами витрат підприємства (у тому числі витрат майбутніх періодів) і обсягами матеріально-технічних ресурсів (оборотних та необоротних); між обсягами матеріально-технічних ресурсів та усіма ресурсами (актив балансу) підприємства; між сумами витрат та доходів підприємства (у тому числі витрат і доходів майбутніх періодів); між сумами витрат підприємства (у тому числі витрат майбутніх періодів) та фінансовими результатами, власним і запозиченим капіталом тощо.

Таким чином, перед тим, як розпочати ведення обліку, контролю й аналізу витрат майбутніх періодів у будь-якому підприємстві, необхідно з'ясувати, якими видами економічної діяльності воно займається, щоб врахувати їхню специфіку та правильно поводитись з витратами майбутніх періодів.

Висновки. В умовах посилення процесів інфляції, для їх усунення доцільно запровадити щомісячну індексацію витрат майбутніх періодів на індекс інфляції, що

дасть змогу в кожному звітному періоді розраховувати справедливу величину витрат майбутніх періодів та більш достовірно обчислювати фінансові результати діяльності підприємства. Висловлюється пропозиція щодо поліпшення класифікації витрат майбутніх періодів, що дають змогу чітко розуміти, з яких груп вони складаються і які конкретні витрати туди входять. Автори пропонують покращену структуру робочого плану рахунків у частині синтетичного рахунка 39 «Витрати майбутніх періодів» з метою кращого забезпечення користувачів детальнішою обліково-контрольною інформацією про склад і структуру витрат майбутніх періодів на кожну звітну дату, а також поліпшеного контролю й аналізу фактичних витрат майбутніх періодів у поточному періоді, що забезпечить користувачів достовірною інформацією про різні види витрат майбутніх періодів, та дасть змогу визначити їхній вплив на фінансові результати діяльності підприємства, використовуючи загальнонаукові методи та прийоми, які адаптовані до складу й структури витрат, матеріально-технічних ресурсів підприємств.

Перспективи подальших досліджень. Підприємствам, що функціонують у сфері матеріального виробництва, доцільно розробити скориговану до їхніх власних потреб індивідуальну систему обліку, контролю й аналізу витрат і забезпечення матеріально-технічними ресурсами діяльності підприємств у майбутні періоди, яка придатна для ухвалення ефективних та своєчасних управлінських рішень.

Література

1. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій. Наказ Міністерства фінансів України від 30. 11. 1999 р. № 291. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 21 грудня 1999 р. за № 893/4186. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text>
2. Гуменна-Дерій М. В. Дефініція поняття «матеріально-технічні ресурси» та їх взаємозв'язок з іншими ресурсами в будівництві. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2020. Вип. 3 (97). С. 252–265. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.03.252>
3. Gumenna-Derij, M., Khorunzhak, N., Zharikova, O., Rozheliuk, V., Tsyhan, R. (2021). Information model of material and technical and financial resources in housing in Ukraine and Europe: accounting and management aspect. *Independent Journal of Management & Production (IJM&P)*, v. 12, n. 6, S. 495–515. ISSN: 2236-269X. DOI: <http://doi.org/10.14807/ijmp.v12i6.1764>
4. Духновська Л. М., Юзковець Л. В. Проблемні аспекти обліку, аналізу та контролю витрат майбутніх періодів. Молодий вчений. 2014. № 4 (07). С. 52–55.
5. Задорожний З. В. Облік витрат майбутніх періодів. Фінансовий облік : підруч. ; Я. Д. Крупка, З. В. Задорожний, Н. В. Гудзь [та ін.]. Тернопіль : ТНЕУ, 2019. С. 301–302.
6. Китайчук Т. Г., Душкевич В. Г. Сутність витрат майбутніх періодів та їх місце в балансі. Економічні науки [ЛТНУ]. Серія : Облік і фінанси. Вип. 12 (45). Ч. 1. 2015. С. 134–141.

7. Куцик П. О., Куценко Н. В. Економічна суть та склад витрат майбутніх періодів. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. 2011. Вип. 3 (21). С. 217–221.
8. Куцик П. О., Ясінська Л. Т., Куценко Н. В. Внутрішньогосподарський контроль витрат і доходів майбутніх періодів: організація, методика. Вісник Львівської комерційної академії. 2011. Вип. 36. С. 219–224.
9. Луцик Х. І. Витрати майбутніх періодів та забезпечення майбутніх витрат і платежів: порівняння понять. Облік, аудит, аналіз: сучасні проблеми теорії та практики : Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 16 травня 2019 р., м. Миколаїв. Миколаїв : МНАУ, 2019. С. 22–24.
10. Мельник Е. Г. Витрати майбутніх періодів: сутність, склад і класифікація. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. 2009. Вип. 2 (14). С. 102–111.
11. Мельник Е. Г. Облік і контроль витрат майбутніх періодів: теорія і методика : автореферат дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09 – бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності). Київ, 2011. 21 с.
12. Панасюк В. М., Маринович О. О., Шухманн В. А. Обліково-аналітичний інструментарій управління оборотними активами підприємства в частині витрат майбутніх періодів. Проблеми системного підходу в економіці. 2019. Вип. 4 (2). С. 178–184. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2019_4\(2\)__29](http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2019_4(2)__29)
13. Чередніченко М. Г. Удосконалення контролю доходів та витрат майбутніх періодів на підприємствах сільськогосподарської галузі. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2018. Вип. 28, ч. 2. С. 166–169.
14. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати». Наказ Міністерства фінансів України від 31 грудня 1999 року № 318. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#Text>
15. Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності. Наказ Міністерства фінансів України від 28.03.2013 № 433. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0433201-13#n10>
16. Методичні рекомендації із планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств. Наказ Мінагрополітики України від 18.05.2001 р. № 132. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0132555-01#Text>
17. Витрати майбутніх періодів у сільському господарстві: бухгалтерський та податковий облік. Інтерактивна бухгалтерія. 2019. 19 вересн. № 179. URL: <https://interbuh.com.ua/ua/documents/ib/9628/7033>
18. Марвенецька В. Калькулювання собівартості продукції інкубації. 2015. 27 лютого. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/agro-4-gospodarski-operacii-v-agrosektori-35-kalkulyuvannya-sobivartosti-produkcii-inkubacii/1/2>
19. Методичні рекомендації з формування собівартості будівельно-монтажних робіт (Нова редакція). Наказ Міністерства регіонального розвитку та будівництва України від 31.12.2010 р. № 573. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0573738-10/print>

References

1. Instruktsiia pro zastosuvannia Planu rakhunkiv bukhhalterskoho obliku aktyviv, kapitalu, zoboviazan i hospodarskykh operatsii pidpriumstv i orhanizatsii (1999). Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 30. 11. 1999 r. № 291. Zareiestrovano v Ministerstvi yustytzii Ukrainy 21 hrudnia 1999 r. za № 893/4186 [Instruction on application of the Chart of Accounts for Accounting of Assets, Capital, Liabilities and Business Operations of Enterprises and Organizations: Order of the Ministry of Finance of Ukraine of November 30, 1999 № 291. Registered with the Ministry of Justice of Ukraine on December 21, 1999 for № 893/4186]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text> [in Ukrainian].
2. Humenna-Derii, M. V. (2020). Definiitsiia poniattia «materialno-tekhnichni resursy» ta yikh vzaiemozviazok z inshymy resursamy v budivnytstvi [Definition of “material and technical resources” and their relationship with other resources in construction]. *Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu – Herald of Ternopil National University of Economics*, 3 (97), 252-265. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2020.03.252> [in Ukrainian].
3. Gumenna-Derij, M., Khorunzhak, N., Zharikova, O., Rozheliuk, V., Tsyhan, R. (2021). Information model of material and technical and financial resources in housing in Ukraine and Europe: accounting and management aspect. *Independent Journal of Management & Production (IJM&P)*, v. 12, n. 6, S. 495-515. DOI: <http://doi.org/10.14807/ijmp.v12i6.1764> [in English].
4. Dukhnovska, L. M., Yuzkovets, L. V. (2014). Problemni aspekty obliku, analizu ta kontroliu vytrat maibutnikh periodiv [Problematic aspects of accounting, analysis and control of future expenses]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 4 (07), 52-55 [in Ukrainian].
5. Zadorozhnyi, Z. V. (2019). Oblik vytrat maibutnikh periodiv [Accounting for future expenses]. *Finansovyi oblik: pidruch.;* Ya. D. Krupka, Z. V. Zadorozhnyi, N. V. Hudz [ta in.] – Financial accounting: textbook; JD Krupka, ZV Zadorozhny, NV Gudz, etc. Ternopil: TNEU. P. 301-302 [in Ukrainian].
6. Kytaichuk, T. H., Dushkevych, V. H. (2015). Sutnist vytrat maibutnikh periodiv ta yikh mistse v balansii [The essence of the costs of future periods and their place in the balance sheet]. *Ekonomichni nauky [LTNU]. Seriiia «Oblik i finansy» – Economic sciences [LTNU]. “Accounting and Finance” Series*, 12 (45), ch. 1. P. 134-141 [in Ukrainian].
7. Kutsyk, P. O., Kutsenko, N. V. (2011). Ekonomichna sut ta sklad vytrat maibutnikh periodiv [Economic essence and composition of future expenses]. *Problemy teorii ta metodologii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu – Problems of theory and methodology of accounting, control and analysis*, 3 (21), 217-221 [in Ukrainian].
8. Kutsyk, P. O., Yasinska, L. T., Kutsenko, N. V. (2011). Vnutrishnohospodarskyi kontrol vytrat i dokhodiv maibutnikh periodiv: orhanizatsiia, metodyka [Internal control of costs and revenues of future periods: organization, methodology]. *Visnyk Lvivskoi komertsiiinoi akademii – Bulletin of the Lviv Commercial Academy*, 36, 219-224 [in Ukrainian].

9. Lutsyk, Kh. I. (2019). Vytraty maibutnixh periodiv ta zabezpechennia maibutnixh vytrat i platezhiv: porivniannia poniat. *Oblik, audyt, analiz: suchasni problemy teorii ta praktyky: Materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., 16 travnia 2019 r., m. Mykolaiv – Accounting, audit, analysis: modern problems of theory and practice: Materials All-Ukrainian. scientific-practical conference, May 16, 2019, Mykolayiv.* Mykolaiv: MNAU. P. 22-24 [in Ukrainian].
10. Melnyk, E. H. (2009). Vytraty maibutnixh periodiv: sutnist, sklad i klasyfikatsiia [Deferred expenses: nature, composition and classification of shch]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu – Problems of theory and methodology of accounting, control and analysis*, 2 (14), 102-111 [in Ukrainian].
11. Melnyk, E. H. (2011). Oblik i kontrol vytrat maibutnixh periodiv: teoriia i metodyka [The appearance and control of expenses of possible periods: theory and methodology]: *avtoreferat dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.09 – bukhhalterskyi oblik, analiz ta audyt (za vydamy ekonomichnoi diialnosti) – Abstract of the thesis. ... cand. economy Sciences: 08.00.09 – accounting appearance, analysis and audit (for the issuance of economic diality)]*. Kyiv. 21 p. [in Ukrainian].
12. Panasniuk, V. M., Marynovych, O. O., Shukhmann, V. A. (2019). Oblikovo-analitychnyi instrumentarii upravlinnia oborotnyimi aktyvami pidpriemstva v chastyni vytrat maibutnixh periodiv [Accounting and analytical tools for managing current assets of the enterprise in terms of future expenses]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi – Problems of system approach in economics*, 4 (2), 178-184. Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2019_4\(2\)_29](http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2019_4(2)_29) [in Ukrainian].
13. Cherednichenko, M. H. (2018). Udoskonalennia kontroliu dokhodiv ta vytrat maibutnixh periodiv na pidpriemstvakh silskohospodarskoi haluzi [Improving the control of income and expenses of future periods in the enterprises of the agricultural sector]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*, 28, ch. 2. P. 166-169 [in Ukrainian].
14. Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 16 “Vytraty” (1999). Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 31 hrudnia 1999 roku № 318 [Accounting regulations (standards) 16 “Expenditures”. Order of the Ministry of Finance of Ukraine type 31 December 1999 № 318]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#Text>
15. Metod ychni rekomendatsii shchodo zapovnennia form finansovoi zvitnosti (2013). Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 28.03.2013 № 433 [Methodical recommendations for filling in the financial reporting forms. Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated March 28, 2013 № 433]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0433201-13#n10> [in Ukrainian].
16. Metodychni rekomendatsii iz planuvannia, obliku i kalkuliuvannia sobivartosti produktsii (robit, posluh) silskohospodarskykh pidpriemstv (2001). Nakaz Minahropolityky Ukrainy vid 18.05.2001 r. № 132 [Methodical recommendations for planning, accounting and calculation of the cost of products (works, services) of agricultural enterprises. Order of the Ministry of Agrarian Policy of Ukraine of May 18, 2001 № 132]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0132555-01#Text> [in Ukrainian].

-
17. Vytraty maibutnikh periodiv u silskomu hospodarstvi: bukhholderskyi ta podatkovyi oblik (2019). [Deferred expenses in agriculture: accounting and tax accounting]. *Interaktyvna bukhhalteriiia – Interactive accounting shch.* 19 veresn. [September]. № 179. Retrieved from: <https://interbuh.com.ua/ua/documents/ib/9628/7033> [in Ukrainian].
 18. Marvenetska, V. (2015). Kalkuliuvannia sobivartosti produktsii inkubatsii [Calculation of the cost of incubation products.]. 27 liutoho [27 February]. Retrieved from: <https://uteka.ua/ua/publication/agro-4-gospodarski-operacii-v-agrosektori-35-kalkulyuvannya-sobivartosti-produkcii-inkubacii-1/2> [in Ukrainian].
 19. Metodychni rekomendatsii z formuvannia sobivartosti budivelno-montazhnykh robit (Nova redaktsiia) (2010). Nakaz Ministerstva rehionalnoho rozvytku ta budivnytstva Ukrainy vid 31.12.2010 r. № 573 [Methodical recommendations for the formation of the cost of construction and installation work (New edition). Order of the Ministry of Regional Development and Construction of Ukraine dated 31.12.2010 № 573]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0573738-10/print> [in Ukrainian].

Статтю отримано 16 грудня 2021 р.
Article received December 16, 2021

UDC 657.1

JEL classification: M480

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.130>

Юлія СЕРПЕНІНОВА,
кандидат економічних наук, доцент,
завідувачка кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування,
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна,
e-mail: y.serpeninova@biem.sumdu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4448-3484>

ІСТОРИЧНИЙ ГЕНЕЗИС ІНТЕГРОВАНОЇ ЗВІТНОСТІ

Серпенінова Ю. Історичний генезис інтегрованої звітності. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 1. С. 130–142. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.130>

Serpeninova Y. (2022). Istorichnij genezis integrovanoi zvitnosti [Historical genesis of integrated reporting]. *Visnik ekonomiky – Herald of Economics*, 1, 130–142. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.130>

Анотація

Вступ. На відміну від фінансової звітності, інтегрована звітність надає ширші можливості, задовольняючи потреби різних стейкхолдерів у фінансовій та нефінансовій інформації щодо ключових аспектів діяльності бізнесу. Невід’ємною складовою дослідження теоретико-методичного базису інтегрованої звітності є аналіз основних етапів її історичного генезису, що дає змогу виокремити ключові події, що задали вектори розвитку концепції інтегрованої звітності.

Мета дослідження – формалізація етапів історичного генезису інтегрованої звітності на основі систематизації відомих підходів, а також ключових подій за окресленими етапами.

Методи дослідження. Основними методами дослідження є загальнонаукові методи індукції та дедукції, структурно-логічний підхід, групування, узагальнення, систематизації, ретроспективний аналіз, методи порівняння та екстраполяції.

Результати. Незважаючи на різні теоретико-методичні підходи щодо еволюції бухгалтерської звітності, науковці погоджуються, що концепція інтегрованої звітності є логічним сучасним етапом розвитку бухгалтерської звітності. Втім, різняться підходи науковців щодо виокремлення ключових етапів історичного генезису інтегрованої звітності. Досліджено такі етапи розвитку інтегрованої звітності: зародження (2000–2009 рр.), становлення (2010–2013 рр.), прорив (2014–2017 рр.) та розвиток (з 2018 р.). Відомий підхід доповнено підготовчим етапом та переліком ключових подій у рамках виокремлених етапів розвитку інтегрованої звітності. Зокрема, вважаємо, що важливими подіями є прийняття стандартів

© Юлія Серпенінова, 2022.

Глобальної ініціативи зі звітності (GRI), Глобальний договір ООН (United National Global Compact), Кодекси корпоративного управління Кінга (King Report on Corporate Governance), Директиви ЄС та ін.

Перспективи. Концепція інтегрованої звітності наразі знаходиться на етапі розвитку, що характеризується динамічними перетвореннями розуміння сутності, призначення та використання. Перспективними напрямками дослідження у такому контексті є аналіз загальних світових тенденцій розвитку інтегрованої звітності; інтерпретація і практичне застосування різних стандартів складання інтегрованої звітності; розвиток методології складання інтегрованої звітності з урахуванням галузевої специфіки та ін.

Ключові слова: Глобальна ініціатива зі звітності, інтегрована звітність, нефінансова звітність, генезис інтегрованої звітності, сталий розвиток.

Формули: 0, рис.: 1, табл.: 1, бібл.: 25.

Yuliia SERPENINOVA,

PhD (Economics), Associate Professor,
Head of the Department of Accounting and Taxation,
Sumy State University,
Rimsky-Korsakov street, 2, Sumy, 40007, Ukraine,
e-mail: y.serpeninova@biem.sumdu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4448-3484>

HISTORICAL GENESIS OF INTEGRATED REPORTING

Abstract

Introduction. *Integrated reporting provides more opportunities to meet the needs of different stakeholders in financial and non-financial information on key aspects of business. An integral part of the study of the theoretical and methodological basis of integrated reporting is the analysis of the main stages of its historical genesis, which allows to identify key events that set the vectors for the development of the concept of integrated reporting.*

The purpose of the study is to formalize the stages of the historical genesis of integrated reporting based on the systematization of existing approaches, as well as key events in terms of the outlined stages.

Methods. *The main research methods are general scientific methods of induction and deduction, structural-logical approach, grouping, generalization, systematization, retrospective analysis, methods of comparison and extrapolation.*

Results. *Despite the different theoretical and methodological approaches to the evolution of accounting reporting, scientists agree that the concept of integrated reporting is a logical modern stage in the development of financial reporting. However, scholars' approaches to identifying key stages in the historical genesis of integrated reporting differ. The following stages of development of integrated reporting have been studied: origin (2000-2009), formation (2010-2013), breakthrough (2014-2017) and development (since 2018). The existing approach is supplemented by a preparatory stage and a list of key events within the selected stages of integrated reporting development. In particular, we*

consider the adoption of GRI standards, the United Nations Global Compact, the King Report on Corporate Governance, the EU Directive and others to be important events.

Perspectives. *The concept of integrated reporting is currently under development, characterized by dynamic transformations in understanding the essence, purpose and use. Promising areas of research in this context are the analysis of general global trends in integrated reporting; interpretation and practical application of various standards of integrated reporting; development of methodology for compiling integrated reporting taking into account industry specifics, etc.*

Keywords: *Global Reporting Initiative, integrated reporting, non-financial reporting, genesis of integrated reporting, sustainable development.*

Formulas: 0, fig.: 1, tab.: 1, bibl.: 25.

JEL classification: M480.

Вступ. Розвиток світової економіки на сучасному етапі здійснюється під значним впливом глобалізаційних процесів, стрімким розповсюдженням новітніх засобів комунікації та інформаційних технологій, зростанням загроз глобальних фінансових криз. Відбуваються також зміни ідеології ведення бізнесу в напрямку відповідності соціальним, демократичним та етичним цінностям. У таких умовах суб'єктам господарювання важливо мати таку систему звітування, яка відповідала би сучасним вимогам та забезпечувала б задоволення інформаційних потреб широкого кола користувачів. На відміну від фінансової звітності, інтегрована звітність надає ширші можливості, задовольняючи потреби різних стейкхолдерів у фінансовій та нефінансовій інформації щодо ключових аспектів діяльності бізнесу. Невід'ємною складовою дослідження теоретико-методичного базису інтегрованої звітності є аналіз основних етапів її історичного генезису, що дає змогу виокремити ключові події, що задали вектори розвитку концепції інтегрованої звітності.

Останні дослідження і публікації. Ретроспективний аналіз трансформації бухгалтерської звітності, зокрема інтегрованої звітності, є предметом дослідження багатьох українських та зарубіжних науковців, серед яких: К. Безверхий [1], І. Белова [2], Н. Бочкарьова [3], С. Голов [4], Т. Єфіменко [5], М. Корягін [6], О. Костенко [7], Р. Костирко [8], Г. Ляхович [9], Н. Малиновська [10], О. Нестеренко [11], І. Царик [12], С. А. Adams [13], De Villiers C. [14–16], J. Dumay [17–18], R. G. Eccles [19], J. Flower [20], R. Hahn [21], F. Vitolla [22] та ін.

С. Ф. Голов розглядає розвиток інтегрованої звітності як результат еволюції корпоративної звітності, стверджуючи, що наявна корпоративна звітність буде в майбутньому фактично замінена інтегрованою звітністю [4, с. 33]. М. В. Корягін, П. О. Куцик пояснюють сучасний етап історичного розвитку бухгалтерської звітності через її парадигмальний генезис, стверджуючи, що інтегрована звітність є закономірним процесом і новою сучасною парадигмою генезису бухгалтерської звітності [6, с. 141]. О. О. Нестеренко зазначає, що інтегрована звітність є сучасною формою модифікації концепції корпоративної соціальної відповідальності [11, с. 18]. Г. І. Ляхович та М. Я. Заяць виокремлюють чотири етапи розвитку бухгалтерської звітності що передували виникненню концепції інтегрованої звітності: критика концепції фінансової звітності;

складання додаткових спеціалізованих звітів; поява концепції нефінансової звітності; виникнення концепції інтегрованого звітування [9, с. 143].

Незважаючи на різні теоретико-методичні підходи щодо еволюції бухгалтерської звітності, науковці погоджуються, що концепція інтегрованої звітності є логічним сучасним етапом розвитку бухгалтерської звітності. Втім, різняться підходи науковців щодо виокремлення ключових етапів подальшого розвитку інтегрованої звітності.

Так, Р. Дж. Екклз та М. П. Круз розглядають концепцію універсального впровадження інтегрованої звітності через призму таких етапів: адаптація, усвідомлення та прискорення [19, с. 60]. Проте автори не виокремлюють ключові часові рамки для запропонованих етапів, що ускладнює їх формалізацію.

Н. Г. Бочкарьова виокремлює два еволюційних етапи створення та розвитку інтегрованої звітності: світова конвергенція облікових систем (2011–2016 рр.) та етап перспективи (цифрова економіка) (2016 р. – по теперішній час) [3, с. 34]. Погоджуючись з автором щодо важливості врахування тенденції до цифровізації економіки, вважаємо, що дискусійним є твердження щодо виокремлення лише двох етапів та відсутності чіткого обґрунтування часових меж.

Н. В. Малиновська [10, с. 43] виокремлює такі етапи розвитку інтегрованої звітності: зародження (2000–2009 рр.), становлення (2010–2013 рр.), прорив (2014–2017 рр.) та розвиток (з 2018 р.). Передостанній етап прориву фактично формалізовано Міжнародною радою з інтегрованої звітності (International Integrated Reporting Council (IIRC)) [23], що засвідчує потребу трансформації концепції інтегрованої звітності від її часткового використання і ринкового тестування в напрямку її широкого застосування підприємствами як державного, так і приватного секторів. Такої самої думки щодо етапів генезису інтегрованої звітності дотримується у своїх працях К. В. Безверхий [1, с. 88].

Погоджуємось з Р. О. Костирко [8, с. 13], Н. В. Малиновською [10], що останній етап розвитку датують двома підетапами: 2018–2020 рр. та 2020–2025 рр. Втім, вважаємо, що встановлювати часові межі на основі прогнозованої експертної оцінки недоцільно. Крім того, у досліджуваних працях [1; 10; 24], на нашу думку, міститься не повний перелік ключових подій у рамках виокремлених етапів розвитку інтегрованої звітності. Зокрема, важливими подіями вважаємо прийняття стандартів GRI, Глобальний договір ООН (United National Global Compact), Кодекси корпоративного управління Кінга (King Report on Corporate Governance), Директиви ЄС та ін.

Метою статті є формалізація етапів історичного генезису інтегрованої звітності на основі систематизації відомих підходів, а також ключових подій за окресленими етапами.

Методологія (дані та методологія). Основними методами дослідження є загальнонаукові методи індукції та дедукції, структурно-логічний підхід, групування, узагальнення, систематизації, ретроспективний аналіз, методи порівняння та екстраполяції. Зокрема, структурно-логічний підхід, методи індукції та дедукції використано для впорядкування підходів науковців щодо виокремлення етапів розвитку інтегрованої звітності; методи порівняння та екстраполяції дають змогу на основі відомих підходів виокремити спільні та відмінні характеристики; ретроспективний аналіз дає змогу простежити хронологію ключових подій на шляху історичного

генезису інтегрованої звітності; за допомогою методів групування й узагальнення здійснено систематизацію окреслених подій відповідно до виокремлених етапів розвитку інтегрованої звітності. Інформаційну базу дослідження становлять наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених з питань інтегрованої звітності; нормативно-правові акти (зокрема Директиви ЄС); офіційні вебсайти розробників стандартів інтегрованої звітності та ін.

Основні результати дослідження. Не зменшуючи вагомості наукових доробків вчених та потужний науково-методологічний бекграунд з імплементації інтегрованої звітності, зазначимо, що концепція інтегрованого звітування наразі перебуває в процесі динамічного розвитку, що обумовлює потребу подальших досліджень її історичного генезису.

Узагальнивши відомі підходи вітчизняних та зарубіжних науковців, а також врахувавши підготовчий етап та сучасні тенденції, пропонуємо формалізувати етапи історичного генезису інтегрованої звітності наступним чином (рис. 1).

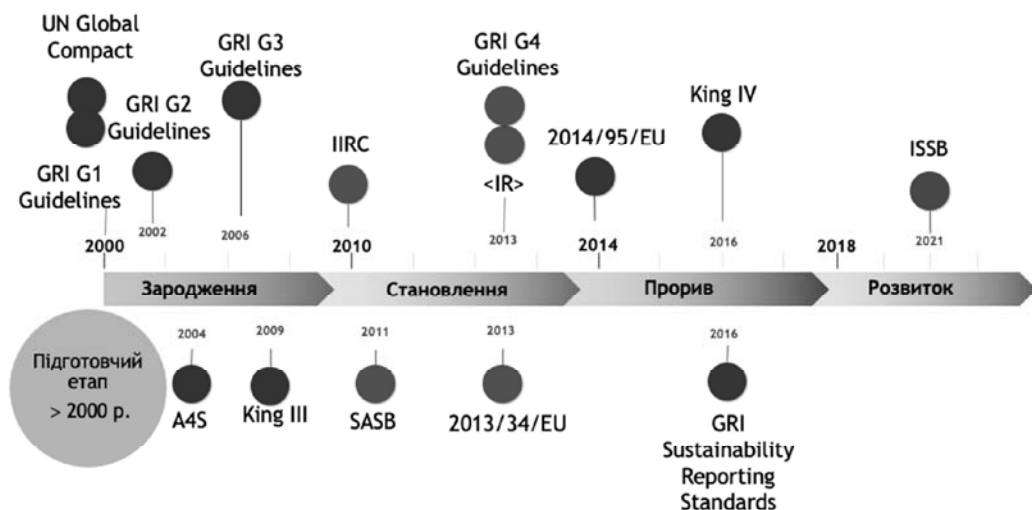


Рис. 1. Етапи історичного генезису інтегрованої звітності

Джерело: розроблено автором.

Характеристика етапів історичного генезису інтегрованої звітності за ключовими подіями подана у табл. 1.

Інтегровану звітність вважають одним із дієвих інструментів корпоративної соціальної відповідальності [12, с. 90], адже саме інтегрована звітність, на відміну від фінансової, надає розширену інформацію про діяльність підприємства і враховує соціальну, економічну та екологічну відповідальність. Тому вважаємо, що концепція корпоративної соціальної відповідальності заклала основи й обумовила потребу трансформації системи бухгалтерського обліку в напрямку інтегрованого звітування, а відтак саме з її виникнення потрібно розглядати підготовчий етап на шляху історичного генезису інтегрованої звітності.

Ключові події на етапах розвитку інтегрованої звітності

Етап / Період	Характеристика	Ключові роки	Зміст
Підготовчий до 2000 р.	Відбувається розвиток різних форм нефінансової звітності обумовлений потребою задоволення інтересів широкого кола стейкохолдерів. Зокрема, у напрямку економічної, екологічної та соціальної відповідальності.	1950 –1960	Зародження концепції корпоративної соціальної відповідальності
		1976	Принципи корпоративного управління ОЕСР (Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) Guidelines for Multinational Enterprises)
		1993	Система екологічного менеджменту та аудиту (Eco-Management and Audit Scheme (EMAS))
		1996	Серія стандартів Міжнародної організації стандартизації (International Organization for Standardization (ISO)) ISO 14000
		1997	Глобальна ініціатива зі звітності (Global Reporting Initiative (GRI))
		1999	Стандарт принципів підзвітності Accounting ability (AA1000)
Зародження 2000 – 2009 рр.	Розвиток нефінансової звітності під впливом концепції сталого розвитку.	2000	Глобальний договір ООН (United National Global Compact)
		2000	Перша версія стандарту GRI з формування звітності зі сталого розвитку (GRI G1 Guidelines)
		2002	Друга версія стандарту GRI з формування звітності зі сталого розвитку (GRI G2 Guidelines)
		2004	Звітність зі сталого розвитку (Accounting for Sustainability (A4S))
		2006	Третя версія стандарту GRI з формування звітності зі сталого розвитку (GRI G3 Guidelines)
		2009	Кодекс корпоративного управління Кінга для Південної Африки (King Report on Corporate Governance (King III))
Становлення 2010 – 2013 рр.	Ключовий етап розвитку концепції інтегрованої звітності, її формалізація та глобальне визнання.	2010	Міжнародний комітет з інтегрованої звітності (International Integrated Reporting Council (IIRC))
		2011	Управління зі стандартів звітності зі сталого розвитку (Sustainability Accounting Standards Board (SASB))
		2013	<IR> Міжнародний стандарт інтегрованої звітності (The International Integrated Reporting Framework (IIRF))
		2013	Четверта версія стандарту GRI з формування звітності зі сталого розвитку (GRI G4 Guidelines)
		2013	Директива 2013/34/ЄС
Прорив 2014 – 2017 рр.	Трансформація концепції інтегрованої звітності від її часткового використання і ринкового тестування в напрямку її широкого застосування.	2014	Директива 2014/95/ЄС
		2016	Стандарти GRI з формування звітності зі сталого розвитку (GRI Sustainability Reporting Standards)
		2016	Кодекс корпоративного управління Кінга для Південної Африки (King Report on Corporate Governance (King IV))

Розвиток 2018 р. – до тепер	Використання інтегрованої звітності для підвищення конкурентних переваг компаній в умовах сталого розвитку.	2018	Інтеграція цілей сталого розвитку в корпоративну звітність: практичне керівництво (Integrating the Sustainable Development Goals into Corporate Reporting: A Practical Guide)
		2021	Рада з міжнародних стандартів сталого розвитку (International Sustainability Standards Board (ISSB))

Джерело: узагальнено автором.

Як стверджують більшість науковців, концепція інтегрованої звітності започаткована у 2000 р. [11, с. 18], коли з'явилися перші інтегровані звіти й офіційно було оприлюднено першу версію стандарту GRI з формування звітності зі сталого розвитку (Sustainability Reporting Guidelines), що надає методологічні рекомендації до процесу підготовки інтегрованої звітності. З 2000 р. стандарти GRI з формування звітності зі сталого розвитку постійно удосконалюються й оновлюються новими версіями, налічуючи на сьогодні чотири покоління стандартів GRI. Цього самого року стартувала ініціатива Глобальний договір ООН (United National Global Compact), у межах якої задекларовано десять основних принципів, спрямованих на розвиток концепції корпоративної соціальної відповідальності, що передбачає відповідне звітування компаній щодо реалізації такої ініціативи.

Наступним кроком на шляху розвитку інтегрованого звітування було оприлюднення у 2004 р. концепції Звітності зі сталого розвитку (A4S), розробленої за ініціативи принца Уельського з метою формування такої системи бухгалтерського обліку, яка враховувала би залежність між фінансовими, соціальними та екологічними факторами і надавала механізми відображення такої інформації у стратегії, діяльності та звітності організації.

Вперше державне закріплення необхідності складання інтегрованої звітності для публічних компаній відбулось у 2009 р. із виходом Кодексу корпоративного управління Кінга (King III) [8, с. 140], який пізніше (2016 р.) був оновлений до четвертої версії (King IV).

У 2010 р. на підставі Кодексу корпоративного управління Кінга (King III) рішенням Глобальної ініціативи зі звітності (GRI) та Проекту звітності у сфері сталого розвитку (A4S) було створено Міжнародний комітет з інтегрованої звітності (IIRC), що стало ключовою подією на шляху розвитку концепції інтегрованої звітності [2, с. 19]. Цей комітет охоплює глобальну коаліцію інвесторів, компаній, розробників стандартів, бухгалтерів, представників наукових кіл, неурядових організацій та інших стейкхолдерів, що зацікавлені у розвитку інтегрованого підходу до формування звітності. У 2013 р. комітет випустив Міжнародний стандарт інтегрованої звітності <IR>, який є одним з основоположних нормативних документів щодо складання інтегрованої звітності, який активно обговорювали у наукових колах [20, 13].

Цього самого року було оприлюднено Директиву 2013/34/ЄС «Про річну фінансову звітність, консолідовану фінансову звітність та пов'язану звітність певних типів підприємств» [24], положення якої передбачає звітування великих компанії перед стейкхолдерами щодо рівня нефінансових ризиків компанії. Директива 2014/95/ЄС «Про розкриття нефінансової та диверсифікованої інформації окремими великими

компаніями та групами» [25] вносить певні поправки до попередньої Директиви 2013/34/ЄС щодо розкриття нефінансової інформації великими компаніями з персоналом понад 500 осіб, включаючи ключові напрями нефінансової звітності щодо екологічних, соціальних та управлінських ризиків [5, с. 16].

Затверджені у 2015 р. Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН Цілі сталого розвитку обумовили потребу адаптації існуючих форм бухгалтерської звітності в напрямку розширення інформації щодо сталого розвитку.

У 2016 р. GRI перейшла від надання рекомендацій до формування перших глобальних стандартів звітності щодо сталого розвитку – Стандартів GRI з формування звітності зі сталого розвитку (GRI Sustainability Reporting Standards). Ці стандарти постійно оновлюються та доповнюються.

У 2018 р. було оприлюднено практичне керівництво з Інтеграції цілей сталого розвитку в корпоративну звітність (Integrating the Sustainable Development Goals into Corporate Reporting: A Practical Guide). Керівництво відповідає Керівним принципам ООН та стандартам GRI і описує поетапний процес інкорпорації Цілей сталого розвитку (SDGs) в бізнес-процеси та звітність підприємств.

3 листопада 2021 р. Фонд МСФЗ (IFRS Foundation) оголосив про створення Ради з міжнародних стандартів сталого розвитку (International Sustainability Standards Board (ISSB)). До червня 2022 р. Фонд МСФЗ завершить консолідацію Ради зі стандартів з розкриття інформації про екологічний вплив (Climate Disclosure Standards Board (CDSB)) та Фундації зі звітування про вартість (Value Reporting Foundation (VRF)). Остання охоплює концепцію інтегрованого звітування (Integrated Reporting Framework) і стандарти розроблені Радою зі стандартів обліку сталого розвитку (Sustainability Accounting Standards Board (SASB)). Метою створення нової ради є розробка глобальної бази високоякісних стандартів розкриття інформації щодо сталого розвитку для задоволення інформаційних потреб інвесторів.

Також Робоча група (TRWG) підготувала та оприлюднила на сайті Фонду МСФЗ (IFRS Foundation) 3 листопада 2021 р. два проекти на розгляд Ради з міжнародних стандартів сталого розвитку (ISSB): Проект вимог до розкриття інформації, пов'язаної з впливом на клімат (Prototype Climate-related Disclosures Requirements (Climate Prototype)), та Проект загальних вимог до розкриття фінансової інформації, пов'язаної зі сталим розвитком (Prototype General Requirements for Disclosure of Sustainability-related Financial Information).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Окреслені події на шляху генезису інтегрованої звітності створюють необхідні інституційні механізми і закладають концептуальну основу для глобального розкриття стандартів зі сталого розвитку для фінансових ринків, задовольняючи зростання попиту на впорядкування та формалізацію підходів з розкриття інформації про корпоративну стійкість засобами інтегрованого звітування.

Водночас діяльність новоствореної Ради з міжнародних стандартів сталого розвитку (ISSB) насамперед має задовольнити потреби інвесторів та інших надавачів капіталу для підтримки розвитку фінансових ринків. На нашу думку, така пріоритетність у виборі стейкхолдерів є дискусійною і не враховує повною мірою потреби інших користувачів інтегрованої звітності.

Концепція інтегрованої звітності наразі знаходиться на етапі розвитку, що характеризується динамічними перетвореннями розуміння сутності, призначення та використання. Перспективними напрямками дослідження у такому контексті є аналіз загальних світових тенденцій розвитку інтегрованої звітності; інтерпретація і практичне застосування різних стандартів складання інтегрованої звітності; розвиток методології складання інтегрованої звітності з урахуванням галузевої специфіки та ін.

Література

1. Безверхий К. Генезис інтегрованої звітності у світі. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2017. № 3 (85). С. 87–96.
2. Белова І., Семенишена, Н. Інтегрована звітність інституційних одиниць: інтерпретаційне поле концепту. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації*. 2020. № 1 (2). С. 16–32.
3. Бочкарева Н. Г. Методическое обеспечение подготовки интегрированной корпоративной отчетности : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.12 – бухгалтерський учет, статистика. М., 2018. 218 с.
4. Голов С. Ф., Костюченко В. М., Кузіна Р. В. Інтегроване звітування: концепція, методологія та організація: моногр. Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2018. 252 с.
5. Єфименко Т. І. Запровадження корпоративної звітності в контексті імплементації в Україні законодавства ЄС : моногр.; Т. І. Єфименко, Л. Г. Ловінська, Я. В. Олійник, Т. А. Бондар, М. В. Кучерява. К., 2017. 293 с.
6. Корягін М. В., Куцик П. О. Проблеми та перспективи розвитку бухгалтерської звітності : моногр. Київ : Інтерсервіс, 2016. 276 с.
7. Костенко О., Кравченко О., Овчарова Н., Олексіч Ж., Дмитренко А. Інтегрована звітність у процесі прийняття інвестиційних рішень: бібліометричний аналіз наукового ландшафту. *Agricultural and Resource Economics*. 2021. Vol. 7. No. 2. С. 141–159.
8. Інтегрована корпоративна звітність : навч. посіб.; Р. О. Костирко, Л. А. Костирко, О. Е. Лубенченко, Е. В. Чернодубова; 2-ге вид., перероб. і доп. Сєверодонецьк : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. 304 с.
9. Ляхович Г. І., Заяць М. Я. Концепція інтегрованої звітності: історичні аспекти виникнення та проблеми впровадження. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2016. Вип. 16. Ч. 2. С. 141–147.
10. Малиновская Н. В. Интегрированная отчетность: исторический аспект. *Международный бухгалтерский учет*. 2015. № 33. С. 41–50.
11. Нестеренко О. О. Інтегрована звітність: теорія, методологія, практика : моногр. Харків : Видавець Іванченко І. С., 2018. 410 с.
12. Царик І. М. Проблеми та перспективи розвитку нефінансової звітності як інструменту корпоративної соціальної відповідальності. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 24. С. 89–93.
13. Adams C. A. (2015). The international integrated reporting council: a call to action. *Critical Perspectives on Accounting*. Т. 27, 23–28.

-
14. De Villiers C., Rinaldi L., Unerman J. (2014). Integrated Reporting: Insights, gaps and an agenda for future research. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*. Vol. 27. No. 7. P. 1042–1067.
 15. De Villiers C., Sharma U. A (2020). Critical reflection on the future of financial, intellectual capital, sustainability and integrated reporting. *Critical Perspectives on Accounting*, 70, 101999.
 16. De Villiers, C., Venter, E. & Hsiao, P. (2017). Integrated reporting: Background, measurement issues, approaches and an agenda for future research. *Accounting & Finance*, 57 (4), 937–959.
 17. Dumay J. et al. (2016). Integrated reporting: A structured literature review. *Accounting Forum*. T. 40. № 3, 166–185.
 18. Dumay J., La Torre M., Farneti F. (2019) Developing trust through stewardship: Implications for intellectual capital, integrated reporting, and the EU Directive 2014/95/EU. *Journal of Intellectual Capital*. 20 (1), 11–39. DOI: <https://doi.org/10.1108/JIC-06-2018-0097>
 19. Eccles R.G. (2014) *The Integrated Reporting Movement: Meaning, Momentum, Motives, and Materiality* / R.G. Eccles, M.P. Krzus. – John Wiley & Sons, 336.
 20. Flower J. (2015). The international integrated reporting council: a story of failure. *Critical Perspectives on Accounting*. T. 27, 1–17
 21. Hahn R., Kühnen M. (2013). Determinants of sustainability reporting: a review of results, trends, theory, and opportunities in an expanding field of research. *Journal of cleaner production*, 59, 5–21.
 22. Vitolla F., Raimo N., Rubino M. (2019). Appreciations, criticisms, determinants, and effects of integrated reporting: A systematic literature review. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*. T. 26. № 2, 518–528.
 23. Strategy: The Breakthrough Phase 2014-17. Retrieved from: <http://www.integratedreporting.org/wp-content/uploads/2015/02/IIRC-Strategy-Summary-2015.pdf>
 24. Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings, amending Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC [Electronic resource]. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32013L0034>
 25. Directive 2014/95/EU of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 amending Directive 2013/34/EU as regards disclosure of non- financial and diversity information by

References

1. Bezverhij, K. (2017). Genezis integrovanoi zvitnosti u sviti [Genesis of integrated reporting in the world]. *Visnik Ternopil'skogo nacional'nogo ekonomichnogo universitetu – Herald Ternopil National Economic University*, 3 (85), 87-96 [in Ukrainian].

2. Belova, I., Semenishena, N. (2020). Integrovana zvitnist institucijnih odinic: interpretacijne pole konceptu [Integrated reporting of institutional units: the interpretive field of the concept]. Institut buhgalterskogo obliku, kontrol ta analiz v umovah globalizacii – Institute of Accounting, Control and Analysis in the context of globalization, № 1 (2), 16-32 [in Ukrainian].
3. Bochkareva, N. G. (2018). Metodicheskoe obespechenie podgotovki integrirovanoj korporativnoj otchetnosti: dis. ... kand. ekon. nauk: 08.00.12 – bukhgalterskyi uchet, statystyka [Methodological support for the preparation of integrated corporate reporting: dis. ... cand. economy sciences: 08.00.12 – accounting, statistics]. M. 218 p. [in Russian].
4. Golov, S. F., Kostyuchenko, V. M., Kuzina, R. V. (2018). Integrovane zvituvannya: koncepciya, metodologiya ta organizaciya [Integrated zvituvannya: conception, methodology and organization]: monogr. Herson: Vidavnychij dim “Gelvetika” – Kherson: “Gelvetika” Publishing House. 252 p. [in Ukrainian].
5. Efimenko, T. I. (2017). Zaprovdzhennya korporativnoi zvitnosti v konteksti implementacii v Ukraini zakonodavstva EC [Introduction of corporate reporting in the context of implementation of EU legislation in Ukraine]: monogr.; T. I. Efimenko, L. G. Lovinska, Y. V. Olijnik, T. A. Bondar, M. V. Kucheryava. Kyiv. 293 p. [in Ukrainian].
6. Koryagin, M. V., Kucyk, P. O. (2016). Problemi ta perspektivi rozvitku buhgalterskoi zvitnosti [Problems and prospects for the development of accounting]: monogr. Kyiv: Interservis – Interservice. 276 p. [in Ukrainian].
7. Kostenko, O., Kravchenko, O., Ovcharova, N., Oleksyich, Z., Dmytrenko, A. (2021). Integrovana zvitnist u procesi prijnyattya investicijnih rishen: bibliometrichnij analiz naukovogo landshaftu [Integrated reporting in the process of investment decision making: bibliometric analysis of the scientific landscape]. Agricultural and Resource Economics. Vol. 7. No. 2, 141-159 [in Ukrainian].
8. Integrovana korporativna zvitnist [Integrated corporate reporting] (2020): navchalnii posibnik; R. O. Kostyrko, L. A. Kostyrko, O. E. Lubenchenko, E. V. Chernodubova; 2-ge vid., pererob. i dop. Severodoneck: vid-vo SNU im. V. Dalya – textbook. manual; RO Kostyrko, LA Kostyrko, OE Lubenchenko, EV Chernodubova; 2nd ed., Revised. and ext. Severodonetsk: published by SNU. V. Dahl. 304 p. [in Ukrainian].
9. Lyahovich, G. I., Zayac, M. Y. (2016). Koncepciya integrovanoii zvitnosti: istorichni aspekti viniknennya ta problemi vprovadzheniya [The concept of integrated reporting: historical aspects and problems of implementation]. *Naukoviï visnik Hersonskogo derzhavnogo universitetu. Seriya: Ekonomichni nauki* – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economic Sciences, 16, 141-147 [in Ukrainian].
10. Malinovskaya, N. V. (2015). Integrirovannaya otchetnost: istoricheskij aspect [Integrated reporting: historical aspect]. *Mezhdunarodnyj buhgalterskij uchet – International Accounting*, 33, 41-50 [in Russian].
11. Nesterenko, O. O. (2018). Integrovana zvitnist: teoriya, metodologiya, praktika [Integrated reporting: theory, methodology, practice]: monogr. Harkiv: Vidavec Ivanchenko I. S. – Publisher Ivanchenko I. S. 410 p. [in Ukrainian].

-
12. Caryk, I. M. (2017). Problemi ta perspektivi rozvitku nefinansovoi zvitnosti yak instrumentu korporativnoi socialnoi vidpovidalnosti [Problems and prospects of development of non-financial reporting as a tool of corporate social responsibility]. *Prichornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies*, 24, 89-93 [in Ukrainian].
 13. Adams, C. A. (2015). The international integrated reporting council: a call to action. *Critical Perspectives on Accounting*. T. 27, 23-28 [in English].
 14. De Villiers C., Rinaldi L., Unerman J. (2014). Integrated Reporting: Insights, gaps and an agenda for future research. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*. Vol. 27. No. 7. P. 1042-1067. Retrieved from: <https://doi.org/10.1108/AAAJ-06-2014-17361042-1067> [in English].
 15. De Villiers C., Sharma U. A (2020). Critical reflection on the future of financial, intellectual capital, sustainability and integrated reporting. *Critical Perspectives on Accounting*. 70, 101999 [in English].
 16. De Villiers, C., Venter, E. & Hsiao, P. (2017). Integrated reporting: Background, measurement issues, approaches and an agenda for future research. *Accounting & Finance*, 57 (4), 937-959 [in English].
 17. Dumay J. et al. (2016). Integrated reporting: A structured literature review. *Accounting Forum*. T. 40. № 3, 166-185 [in English].
 18. Dumay J., La Torre M., Farneti F. (2019) Developing trust through stewardship: Implications for intellectual capital, integrated reporting, and the EU Directive 2014/95/EU. *Journal of Intellectual Capital*, 20 (1), 11-39. DOI: <https://doi.org/10.1108/JIC-06-2018-0097> [in English].
 19. Eccles, R. G., Krzus, M. P. (2014) The Integrated Reporting Movement: Meaning, Momentum, Motives, and Materiality. *John Wiley & Sons*, 336 [in English].
 20. Flower J. (2015). The international integrated reporting council: a story of failure. *Critical Perspectives on Accounting*, 27, 1-17 [in English].
 21. Hahn R., Kühnen M. (2013). Determinants of sustainability reporting: a review of results, trends, theory, and opportunities in an expanding field of research. *Journal of cleaner production*, 59, 5-21 [in English].
 22. Vitolla, F., Raimo, N., Rubino, M. (2019). Appreciations, criticisms, determinants, and effects of integrated reporting: A systematic literature review. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*. T. 26, № 2. P. 518-528 [in English].
 23. Strategy: The Breakthrough Phase 2014-17. Retrieved from: <http://www.integratedreporting.org/wp-content/uploads/2015/02/IIRC-Strategy-Summary-2015.pdf> [in English].
 24. Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings, amending Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32013L0034> [in English].
 25. Directive 2014/95/EU of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 amending Directive 2013/34/EU as regards disclosure of non- financial and

diversity information by certain large undertakings and groups. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0095> [in English].

Статтю отримано 21 грудня 2021 р.

Article received December 21, 2021

Михайло ПУШКАР,

аспірант кафедри фінансового контролю та аудиту,
Західноукраїнський національного університету,
вул. Львівська 11а, м. Тернопіль, Україна, 46020,
e-mail: m.r.pushkar@wunu.edu.ua
ORCID ID: orcid.org/0000-0003-0382-2977

КОНЦЕПЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПОЛЯ У РОЗВИТКУ ОБЛІКОВОЇ НАУКИ

Пушкар М. Концепція інформаційного поля у розвитку облікової науки. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 1. С. 143–156. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.143>

Pushkar, M. Kontseptsiiia informatsiinoho polia u rozvytku oblikovoi nauky [The concept of the information field in the development of accounting science]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*. 2022, 1, 143–156. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.143>

Анотація

Вступ. Відповідно до теорії наукових революцій Т. Куна, в сучасному обліковому нормативному знанні відбуваються тенденції, які призводять до нагромадження протиріч між досягненнями інформаційних наук та недосконалою практикою отримання інформаційних ресурсів для бізнесу. Це свідчить про необхідність розробки нової парадигми обліку для потреб постіндустріального суспільства.

Мета дослідження полягає у розробці нової концепції облікової науки, в якій центральне місце має належати теоретичному базису, сформованому на основі законів філософії, соціології, теорії інформації, теорії управління, психології, теорії систем, розширенню методів збору й обробки фактів господарської діяльності для отримання інформації про минуле, сучасне, майбутнє положення підприємства в швидко змінюваному середовищі та адаптації до змін, що сприяє його довготривалому існуванню.

Методи дослідження. У статті використано не лише ті методи, які традиційно властиві для обліку, а й ті, що запозичені з інших наук з метою розширення методологічного апарату досліджень облікових проблем – закони діалектики, логіки, історичний та системний методи, аналіз, синтез тощо. Вибір методів передбачає створення концепції управлінського обліку на основі розкриття категорії «інформаційного поля» підприємства, що сприяє розумінню працівниками системи менеджменту, якої додаткової інформації вони потребують для управління і може генерувати для них облікова інформаційна служба.

Результати роботи автора присвячені проблемі розробки структури концепції управлінського обліку, оскільки сучасні публікації з цієї проблеми ґрунтуються на особистих суб'єктивних уявленнях про моделі управлінського обліку. Крім загальних сентенцій щодо організації й методики ведення обліку витрат і доходів за структурними підрозділами підприємства (центрами витрат), відповідальних осіб (місць чи сфер відповідальності), окремих видів продукції та методів калькулювання, ніяких теоретичних узагальнень такі публікації не наводять.

Настав час розробити (хоча би у першому варіанті) концептуальні основи управлінського обліку, враховуючи типову структуру інформаційного поля, яке можна адаптувати до індивідуальних потреб конкретних підприємств.

Перспективи подальших досліджень проблем управлінського обліку пов'язані з визначенням його меж та методів регламентації в середині підприємства. Цей облік не варто наділяти прогностичною функцією, яку виконує стратегічний облік у системі контролінгу. Його роль скромніша – обслуговування інформаційних потреб менеджерів операційного рівня управління в режимі реального часу.

Ключові слова: облік, управління, управлінський облік, інформація, інформаційне поле, облікова наука.

Формули: 1, рис.: 0, табл.: 0, бібл. 23.

Mikhail PUSHKAR,

graduate student of the Department
of Financial Control and Audit,
West Ukrainian National University,
11a Lvivska street, Ternopil, 46020, Ukraine,
e-mail: m.r.pushkar@wunu.edu.ua

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-0382-2977 CONCEPT OF THE INFORMATION FIELD IN THE DEVELOPMENT OF ACCOUNTING SCIENCE

Abstract

Introduction. According to T. Kuhn's theory of scientific revolutions, there are tendencies in modern accounting normative knowledge that lead to the accumulation of contradictions between the achievements of information sciences and imperfect practice of obtaining information resources for business. This indicates the need to develop a new accounting paradigm for the needs of post-industrial society.

Goal is to develop a new concept of accounting science, in which the central place should belong to the theoretical basis formed on the basis of laws of philosophy, sociology, information theory, management theory, psychology, systems theory, expanding methods of collecting and processing business facts past, present, future position of the enterprise in a rapidly changing environment and adaptation to change, which contributes to its long-term existence.

Research methods. The article uses not only those methods that are traditionally inherent in accounting, but also those borrowed from other sciences in order to expand the methodological apparatus of research accounting problems - the laws of dialectics, logic, historical and systematic methods, analysis, synthesis and more. The choice of methods

involves the creation of the concept of management accounting based on the disclosure of the category of «information field» of the enterprise, which helps employees understand the management system, what additional information they need to manage and can generate for them accounting information service.

The results of the author's work are devoted to the problem of developing the structure of the concept of management accounting, as modern publications on this issue, in fact, are based on personal subjective ideas about management accounting models. Unfortunately, apart from general maxims regarding the organization and methods of accounting for costs and revenues in terms of structural units of the enterprise (cost centers), responsible persons (places or areas of responsibility), certain products and calculation methods, such publications do not provide any theoretical generalizations.

It is time to develop, at least in the first version, the conceptual foundations of management accounting, given the typical structure of the information field, which can be adapted to the individual needs of specific enterprises.

Perspectives for further research on the problems of management accounting are related to the definition of its boundaries and methods of regulation within the enterprise. This accounting should not be endowed with the prognostic function performed by strategic accounting in the controlling system. Its role is more modest - serving the information needs of managers of the operational level of management in real time.

Keywords: *accounting, management, management accounting, information, information field, accounting science.*

Formulas: 1, **Fig .:** 0, **Tabl.:** 0, **Bibl.** 23.

JEL Classification: M 41

Постановка проблеми. Наука (у високому значенні цього слова) в процесі розвитку завжди ґрунтується на дії загальних законів філософії, логіки, психології, соціології з урахуванням принципів історизму, системності, а її метою є пошук істинного знання. Істина у філософському значенні – це проблема і мета пізнання, які можна виразити формулою:

$$\Phi i = I+P (П+Л+Д), \quad (1)$$

де Φi – філософська істина;

I – інтуїція, що генерує ідеї, сутності, субстанції, категорії у пошуках істини;

P – раціональність, що ґрунтується на законах понять ($П$), логіки ($Л$), дискурсивності ($Д$).

Наукова істина виражається такою самою формулою, але замість інтуїції використовується емпірична інформація, а інтуїція може доповнювати емпіричні дані [1, с. 58].

У пошуках істини в обліковому знанні важливим елементом є еволюційний критерій (історія виникнення і розвитку), але він не завжди характеризується єдністю розуміння для всіх і на всі часи через відмінності інтересів людей, їхнього досвіду, мети виживання, невідповідності пізнавального апарату людини навколишній дійсності тощо.

В актах мислення і сприйняття реальної дійсності науковця інформація зливається в єдине ціле: досвід минулого, особливості мислення та віра в пошук істини.

Переважає більшість наукового облікового співтовариства, як правило, не послуговується філософією та не відрізняється особливою прихильністю до пошуку революційних зрушень у розвитку теорії облікової науки, приймаючи за абсолютну істину канони вчення Луки Пачолі [2], які на емпіричному рівні пізнання описують методикку збору фактів та їх обробку на основі єдиного методу відображення отриманих даних за допомогою подвійного запису в облікових рахунках.

Чомусь ця наука не отримала назви в період її зародження, тому лише у період пізнього середньовіччя німці назвали це вчення «бухгалтерським обліком» в честь першого клерка Штехера, що здійснював облік на австрійській митниці, якого імператор Максиміліан у своєму указі назвав (Buchhaltung) – книговодом.

У Російській імперії це вчення отримало назву «рахунковедення» (назва характерна для французьких науковців XVII ст., коли вперше використав цю назву М. де ла Порт в 1673 р.), а з початку 30-х років XX ст. – «бухгалтерський облік» [3, с. 84].

За сутністю такі назви алогічні, вони лише частково відображають зовнішнє явище, історично пов'язане з веденням книг, що навіть найменшою мірою не розкриває глибинної сутності обліку – тієї субстанції, яка відтворює у книгах реальні події господарської діяльності мовою цифр.

Вчення про облік як феномен загальної людської діяльності безпосередньо пов'язують з процесами спостереження і вимірювання різних характеристик поведінки функціональних об'єктів реального світу в просторі й часі. Загальне знання про облік фактично до цього часу не оформлене в особливий предмет дослідження і не має наукової назви.

Відсутність наукової назви обліку призвела до консервування його архаїчного змісту, який перешкоджає подальшому розвитку науки, що генерує інформаційні ресурси для управління бізнесом.

Облік має за мету відстежувати кількісні характеристики, які дають змогу фіксувати зміни, тенденції та закономірності функціонування окремих об'єктів природи, суспільства й мислення людини у просторі й часі та визначити траєкторію їхнього розвитку на перспективу.

Без такої економічної категорії, як облік, не може існувати цивілізація, держава, суспільні інституції, сім'я, оскільки завдяки йому організовується, упорядковується, функціонує, спрямовується на досягнення мети різноманітна спільна діяльність людей, зокрема економіка країни.

Визначення суб'єктом усвідомленої мети функціонування облікових систем різного призначення (від об'єктів космосу, кількості запасів корисних копалин, кількості живих організмів рослинного і тваринного царства, запасів і розподілу на планеті питної води, чисельності населення в країнах світу, виробництва продукції у вартісному і фізичному вимірах і до отримання інформації про діяльність бізнесу окремого підприємства) дає можливість людям адаптуватися до зовнішнього середовища, раціонально використовувати природні ресурси й управляти процесами виробництва і споживання на основі отриманих та очікуваних результатів функціонування будь-якого об'єкта (системи).

Отже, необхідно переосмислити вчення про облік – вияснити його філософські та соціальні основи, мету, завдання, структуру науки, ідеї, категорії, поняття, проблеми,

вплив на практику інформаційної сфери та інші аспекти. Однією із принципових змін структури теорії обліку є категорія «інформаційне поле» бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес пізнання загальної облікової сфери вказує на відсутність для її функціонування та розвитку сформованої теоретичної основи, тому проблеми отримання інформаційних ресурсів для бізнесу вирішуються лише на емпіричному рівні за розробленою методикою XV ст.

Відсутність всезагальної теорії обліку призвела до того, що під терміном «облік» розуміли лише один з численних інваріантів облікового знання – емпіричну практику так званого, «бухгалтерського обліку», який здійснює спостереження та вимірювання фактів господарської діяльності на основі стандартних процедур обробки даних і складання звітності про фінансову діяльність економічних агентів суспільства.

Оголосивши метою й результатом облікового знання техніку ведення «бухгалтерського обліку» середньовічного зразка, науковці, як їм здавалося, досягли абсолютної істини, на цьому більшість обліковців завершили пошуки істини.

Проте абсолютних істин у науці не буває, тому пошук істини як постійний процес надалі розвивається тільки завдяки меншості дослідників, які розуміють, що істинне пізнання – це виявлення, прояснення, свідоме відкриття індивідуальної істини.

Людина має докласти вольових зусиль, згідно із Саприкіним В. М. і Мельник Е. Г., для пошуку істини в пізнанні та мати мужність слідувати за нею. Хто живе за наказом або намагається робити все так, як інші, не живе за істиною. Його істина поступово занепадає, оскільки не має виходу до свіжого повітря світу [1, с. 49]

«Бухгалтерський облік» характеризується надвисоким рівнем консервативності, негнучкості, стереотипності та індиферентності до потреб управління щодо підготовки своєчасної інформації про явища і процеси у внутрішньому та зовнішньому середовищі підприємства й факторів впливу на бізнес-процеси господарської діяльності у реальному часі.

Якщо запитати у фахівця з обліку, яка субстанція є основою облікового процесу, то найбільш ймовірно, що відповіді не буде, оскільки за обліковим стандартом вона не названа, а метою обліку оголошено складання фінансової звітності [4, с. 14]. Слово «інформація», очевидно, не існує для бухгалтерів, а стандартна фінансова звітність – це їх «святина корова», крім якої нічого і нікого немає. Таке ортодоксальне ставлення більшості науковців до обліку не дає їм можливості зосередитися на пошуку істинного знання.

Виняток з великої когорти прихильників ортодоксального вчення про так званий «бухгалтерський облік» становить лише незначна кількість науковців, які досліджували проблеми розробки нової парадигми облікової науки.

Треба віддати належне шанування Я. В. Соколову [5], В. Ф. Палію [6], М. Ю. Медведєву [7], М. С. Пушкарю [8], Л. В. Нападовській [9], В. М. Жуку [10], Н. М. Малюзі [11], С. Ф. Голову [12], З.-М. В. Задорожному [13], В. З. Семанюк [14], Р. Ф. Бруханському [15], П. О. Куцику [16], С. Ф. Легенчуку [17] та іншим дослідникам, які зробили суттєвий внесок у розвиток теорії обліку, історії та еволюції обліку, становлення управлінського обліку в Україні, формування нової парадигми обліку, інтегрованої системи обліку, ідеального та креативного обліку та інші аспекти облікового знання.

Водночас поза увагою облікового співтовариства залишаються важливі напрями науки (розробка нового сучасного підручника з теорії обліку, який би відповідав вимогам високої науки, розробка загальної теорії управлінського та стратегічного обліку, структура інформаційних ресурсів для бізнесу, удосконалення мови обліку, введення нових категорій, понять, способів доведення істинності знання та ін.).

Постановка завдання. Автор статті порушує проблему поглиблення теорії управлінського обліку за рахунок уведення нового поняття «інформаційне поле», одним із дослідників якого є П'єр Бурдьє (1930–2002) – французький соціолог і філософ, який обґрунтував центральну теоретичну ідею щодо існування в суспільстві таких категорій, як «соціальний простір», «поле», «культурний і соціальний капітал» та інші [18].

Вклад основного матеріалу дослідження. Вчення про «інформаційні поля» в галузі суспільних наук, у тому числі в теорії обліку, поки що не знайшло застосування, незважаючи на його революційний вплив на структуру інформаційної системи підприємства.

«Інформаційне поле» – це соціальна категорія, сукупність відносин людей у суспільстві чи бізнесі. Ці відносини не є аморфною і однорідною масою, а мають певну структуру, що відображена в концепті «поле», у відносно замкнутій та автономній підсистемі соціальних відносин, що функціонують незалежно від зовнішніх примусів.

У відносно незалежному просторі підприємства «полем» називають місце, у якому різні сили утворюють мережу відносин щодо об'єктивних подій соціальних суб'єктів бізнесу, які є незалежно від їх індивідуальної свідомості та волі. У суспільстві та бізнесі існує множина полів (економічне, соціальне, релігійне, політичне, культурне тощо), які мають власну структуру.

Поле – це арена змагань індивідів або їх груп за поліпшення своїх позицій, за досягнення привілейованого місця в соціумі. Відповідно, найбільшою потужністю наділене те поле чи той агент, що володіє ресурсами, які можна інвестувати в економічну гру з метою отримання прибутку [18].

На обліковому інформаційному полі використовуються різні види ресурсів, які перетворюються у капітал – економічний, культурний, соціальний, технічний, технологічний, інформаційний, інтелектуальний.

Найважливішою характеристикою для розуміння концепції Бурдьє, зокрема теорії полів, є принцип відносності. Поля – це форма взаємодії агентів за час їх перебування у полі, чий позиції в цьому полі потрібно розглядати тільки у взаємних відносинах.

Поле – це структурований соціальний простір, який охоплює поле сил і поле боротьби за зміну чи збереження цього поля. Найстійкіше таке поле, що має найбільш розгалужену структуру, а елементи структури суттєво відрізняються між собою [18].

Прогрес у розвитку підприємства, як і суспільства загалом, виявляється у постійному зростанні соціального благополуччя працівників, тому поняття соціального багатовимірного простору структурується на основі розподілу різних видів капіталу (економічного, культурного, символічного), що виступають як інструменти та цілі боротьби між агентами всередині простору.

«Соціальний капітал» – поняття, яке ввів Бурдьє у статті 1983 р. «Форми капіталу» для позначення соціальних зв'язків, які можуть бути ресурсом отримання вигод.

Соціальний капітал є продуктом суспільного виробництва, матеріальної і класової практики, засобом досягнення групової солідарності.

П. Бурдье використовує капітал як простий спосіб вимірювання соціальної конкуренції і влади в суспільстві. У такому розумінні соціальний капітал – це не тільки і не стільки причина економічних вигод, скільки вияв соціально-економічних умов та обставин, він є груповим ресурсом і не може бути визначений на індивідуальному рівні. Зв'язки між економічним розвитком суспільства і розміром сукупного соціального капіталу опосередковані політичним ладом, релігійними традиціями, домінуючими цінностями.

Соціальний капітал залежить від кількох складових:

- економічного (володіння матеріальними благами, які допомагають зайняти чільне місце в полі – гроші, а також і будь-який товар у широкому розумінні цього слова);
- культурного – освіта (загальна, професійна, спеціальна) і відповідний диплом, а також той культурний рівень індивіда, який йому дістався у спадок від його родини і засвоєний у процесі соціалізації;
- символічного – авторитет, влада в економічному полі.

Економічний і культурний капітали є джерелами влади для тих, хто ними володіє персонально, що дає агенту владу над тими, у кого цього капіталу менше або хто його позбавлений.

До недавнього часу поняття «інформаційне поле» в теорії обліку було невідоме і його не застосовували у практичній діяльності, що свідчить про низький рівень методології пізнання проблематики інформаційного середовища обліковцями, незрозуміння ролі й можливостей інформаційних ресурсів та обмеженість вимірювального апарату облікової науки, яка претендує на роль постачальника інформації для управління бізнесом.

Інтерпретуючи інформаційне поле підприємства в термінах того вчення, яке розвивав П. Бурдье, варто звернути увагу на те, що поле є ареною боротьби різних сил за домінуюче положення на ньому. В цьому аспекті варто розглядати інформаційне поле обліку як структурований соціальний простір підприємства, на якому відбувається боротьба за зміну чи збереження структури інформації для бізнесу між силами зацікавлених агентів.

Збереження інформаційного поля вимагають сили облікового апарату, а зміни – менеджменту підприємства. Боротьба між цими силами ведеться за найстійкіше поле, яке повинно мати найбільш розгалужену структуру, а елементи структури мають суттєво відрізнятись між собою. Якщо бухгалтери під найстійкішим інформаційним полем розуміють лише обсяг інформаційних ресурсів фінансового обліку, то менеджери – таке поле, яке дає інформацію про минулі події, сучасні та майбутні події в реальному часі, що вимагає розгалуженої облікової системи, яка складається з трьох підсистем – фінансової, управлінської і стратегічної [8].

Боротьба між агентами облікової й управлінської систем почала розгортатися понад 100 років тому, коли Г. Емерсон у 1911 р. в книзі «Дванадцять принципів продуктивності» [19, с. 94–113; 176– 185] виокремив шостий принцип – «швидкий, надійний, повний, точний і постійний облік», піддавши нищівній критиці бухгалтерів за надто обмежене коло показників про діяльність підприємства, на основі яких

неможливо розрахувати ефективність витрат виробництва, а підприємець П. Дюпон ще в 1903 р. запропонував новий метод інтерпретації даних балансу в знаменитій «піраміді Дюпона», яка стала оригінальним і дієвим методом аналізу факторів підвищення норми прибутку [20, с. 89].

У цей самий період прогресивні науковці в галузі обліку розробили нові методи отримання інформації про формування собівартості та запропонували елементи управлінського обліку.

На інтуїтивному рівні свідомості чимало вчених розуміли цінність інформації для контролю за ефективністю роботи підприємства, проте більшість бухгалтерів не розвивали так звані «Основи бухгалтерського обліку», які взагалі не розглядають ніяких абстрактних чи реальних понять, що розкривають сутність інформації в суспільстві та економіці – її загальних властивостей, методології отримання даних, класифікації, методів обробки, ефективності використання та інших аспектів інформаційної сфери, без чого неможливо зрозуміти не лише майбутнє системи обліку, а й роль інформації в сучасній економіці підприємства.

Хоча бухгалтери проголосили немало декларацій про те, що облік дає інформацію для ухвалення рішень, але це не зовсім відповідає істині, оскільки така інформація стосується лише фінансового становища підприємства на певну дату (раз на місяць чи квартал), тому для менеджерів такий облік практично не дає ніяких повідомлень в реальному часі.

Основний недолік традиційного обліку полягає в тому, що переважна більшість операцій здійснюється лише в одному інваріанті – фінансовому обліку, що має для нього негативні наслідки, оскільки немає нічого більш небезпечного, ніж подібність, яка розчиняє все у тотожності.

Відсутність наукової теорії обліку, яка пояснювала би проблеми інформаційної сфери, є підставою для скептицизму з боку представників інших наук щодо віднесення цієї галузі знань до розряду наукових.

Серед абстрактних категорій вищого рангу в теорії пізнання облікової науки є «інформаційне поле» та його синонім «середовище» підприємства. Інформаційне поле можна уявити як символ відкритого простору, на якому відбуваються факти господарської діяльності внаслідок взаємодії економічних агентів (кадрового складу) підприємства у часовому та просторовому вимірах. Це поле виражає відношення між іншими полями, які існують автономно і є відносно незалежними, але водночас вони впливають один на одного. Агенти інформаційного поля впливають на співвідношення сил, структуру поля, вони її конструюють, винаходять, уявляють собі тощо. Не звертаючи уваги на вимушені дії з боку сил, які присутні на цьому полі та впливають на нього в необхідних напрямках, агенти завжди мають деякий запас свободи.

Агенти можуть впливати один на одного або конкурувати між собою, формуючи відношення, риторику, поведінку і стратегію. Чим більша автономія поля, тим більше подій на ньому може пояснити логіка поля. В інформаційному полі діють внутрішні і зовнішні сили, які формують основу поля – практичні схеми, що сприяють упорядкуванню світу інформації.

Інформаційне поле обліку охоплює не лише економічних агентів, а й безліч різноманітних речей, явищ і процесів, між якими існують взаємовідношення,

взаємозв'язки і відбуваються постійні зміни внаслідок діяльності людей. Поле характеризується такими атрибутами, як холізм (цілісність) і структура (множина окремих елементів цілісності), що обмежуються унікальним простором кожного конкретного підприємства.

Залучення у науковий оборот поняття інформаційного поля та його структури сприяє розумінню науковцями в галузі облікової науки всієї складності середовища підприємства та необхідності розробки наукового підходу до проектування інформаційної системи, здатної задовольнити запити менеджменту підприємства.

Сутність системи обліку полягає у структуруванні інформаційних ресурсів та розширенні обсягів інформації для ефективного управління бізнесом, водночас представники старої облікової школи переважно зосереджували увагу тільки на процедурі збору даних та стандартних методах їхньої обробки.

З філософської точки зору така теорія і практика виглядають алогічними тому, що сутність обліку (як зміст інтелектуальної системи, яка полягає в отриманні різноманітних інформаційних ресурсів для різних категорій користувачів у середині підприємства і за його межами), бухгалтери підпорядкували явищу (процедурі збору стереотипних даних та їх обробки за стандартними алгоритмами).

До цього часу облікова наука не визначала ту субстанцію, заради якої створювали на підприємствах спеціалізовану службу під назвою «бухгалтерія». В результаті діяльності бухгалтерів ця субстанція називається інформацією і вона виходить за вузькі межі тлумачення її бухгалтерами, які ідентифікують інформацію, як набір фінансової, податкової та статистичної звітності. Проте зафіксовані економічні показники у такій звітності відображають лише вершину айсберга – фінансовий стан підприємства, а під водою залишається основна його частина у вигляді різноманітної операційної інформації про факти господарської діяльності – здійснення поточної роботи з виробництва і збуту продукції на ринку.

Основний масив інформації на підприємстві складається не стільки з формалізованої інформації фінансового обліку, скільки з неформалізованої, яка циркулює серед працівників системи менеджменту. Неформалізована інформація становить в рази більший обсяг від формалізованої, яку дає облікова система для менеджерів. Без неформалізованої інформації не могли би відбуватися бізнес-процеси та функціонування підприємства. Менеджери вимушені самостійно отримувати неформалізовані повідомлення у процесі міжособового спілкування в межах інформаційного поля підприємства, оминаючи формалізовану систему обліку.

Інформаційне поле обліку становить частину загального інформаційного простору в межах підприємницької одиниці, де відбувається оборот інформаційних фактів (даних, повідомлень про події з об'єктами, що виникають внаслідок діяльності бізнесу). Факти породжуються у процесі взаємодії персоналу з приводу здійснення ним фінансової та господарської діяльності, що обумовлює необхідність інформаційного обміну між економічними агентами в межах інформаційного поля підприємства.

Персонал осмислює факти залежно від рівня розвитку інформаційної культури та інтелектуального капіталу, факти збирають з урахуванням психологічних установок людей на інформаційні запити, їх здатності оцінити свої потреби в інформаційних

ресурсах, упорядкувати потоки даних та перетворити їх на інформацію для користувачів.

Як будь-який термін теорії, «інформаційне поле» обліку має особливий зміст, сутність та структуру – це та сфера простору підприємства, на якому завжди відбуваються відносини між елементами множини [18, с. 63–73].

Відносини між елементами множини можуть бути слабкими (виражають нетривкі відношення) в часі та просторі та сильними (виражають стійкі відношення), а також внутрішніми та зовнішніми, що залежать або не залежать від персоналу.

Відношення поділяють на унітарні (описують деяку властивість елементів), бінарні (описують взаємозв'язки між елементами множини) і N-арні (описують просторове розташування об'єктів).

Простір підприємства характеризується N-арними відношеннями, серед яких особлива роль належить відношенням порядку, які характеризують систему обліку, як об'єкт, і задають порядок його елементів.

Інформаційне поле в системі обліку виражає навколишнє середовище бізнесу як безперервну величину, що характеризує його просторово-часові властивості. Термін «поле» вимагає подолання в обліку ефекту інертності, рутинності, прихильності, яка проявляється в тому, що люди, добре адаптовані до минулих реалій, починають діяти хаотично за нових реалій, не помічаючи, що минулих умов більше немає. Вигоди поля полягають у розширенні знань про дію факторів виробництва, фінансів, ринку, інновацій та інших, які фіксує система обліку [21].

Для функціонування поля потрібна не лише формальна активність персоналу, а й бажання діяти за правилами поля, визнавши їх та діяти за ними.

Поле постає перед агентами (персоналом) як існуюче, задане, а практика може його відтворити та перетворити.

Правила поля вимагають раціональності з боку персоналу, який збирає та обробляє факти перетворюючи їх в інформацію (вибір мети, завдань, засобів, досягнень та спонтанної орієнтації (оцінки дій конкурентів).

Оскільки система обліку за своєю сутністю є наукою інформаційною, то її дослідження стають актуальними як інструмент моделювання та пізнання закономірностей функціонування підприємства. Інформаційне поле дає можливість досягти інформованості орієнтуючись на мету отримання інформації про початковий і фінальний стан об'єктів.

Рівень інформованості визначають відношенням отриманої інформації про об'єкт до потенційно можливої. Проблема інформованості є похідною від антропоцентричного аспекту дослідження інформаційного поля, що означає вплив людей на формування моделі інформаційного об'єкта.

Такий вплив залежить від зрілості наукової теорії, технічних засобів, методів обробки даних, тому людина не може вивчити все інформаційне поле, а зосереджується на доступній для неї частині – штучно створеній копії інформаційного простору, який вивчають всіма засобами, інструментами, методами і моделями збору й обробки даних та інтерпретацією інформації відповідно до навичок, точки зору, ерудиції користувача тощо.

Інформаційне поле допомагає позбутися методологічних обмежень апарату облікової науки, який призводить до хибних висновків у процесі інтерпретації характеристик об'єктів, породжуючи невизначеність та асиметрію інформації.

Складність структури інформаційного поля визначає складність системи управління та облікової системи, а ефективність функціонування бізнесу залежить від рівня узгодженості між цими системами, на що вказував визнаний авторитет у галузі менеджменту Пітер Друкер [22, с. 57–69].

На середніх та великих підприємствах системи управління й обліку мають складну структуру, в якій виокремлюють підсистеми.

Кожна з підсистем у загальній системі обліку має свої специфічні завдання з обслуговування менеджерів нижчого, середнього чи вищого ієрархічних рівнів, тому для практичного використання відбираються ті чи інші факти на інформаційному полі підприємства різними методами збору й обробки, щоб дати необхідну інформацію з урахуванням запитів менеджерів кожного з рівнів.

Для кожного виду обліку слід розробляти свою індивідуальну модель – цілеспрямоване, формалізоване відображення суттєвих характеристик і відношень інформаційних об'єктів на інформаційному полі підприємства, враховуючи можливість збору даних та ідентифікації параметрів моделі.

Модель охоплює: набір параметрів, правил проектування, зміни у часі, використання моделі, відношення та зв'язки інформаційних об'єктів тощо.

Під впливом активності людей у процесі їхньої практичної діяльності інформаційне поле постійно змінюється. Саме активність людей стає джерелом подій (фактів), які генерують масив усвідомлених повідомлень про позитивні чи негативні зміни в інформаційному полі.

До елементів інформаційного поля належать:

- мислення людей та генерування ними ідей;
- комунікації агентів виробничого процесу;
- взаємовідносини людей з природою і суспільством;
- надзвичайні події (стихійні лиха, техногенні катастрофи, аварії тощо);
- інші фактори впливу на діяльність підприємства (агенти поля, події, факти);
- зовнішнє і внутрішнє середовище підприємства;
- джерела, що породжують факти (речі, процеси, явища, відношення, зв'язки між ними);
- матеріальні, трудові, енергетичні та фінансові ресурси;
- техніка, технологія, організація трудових процесів;
- управління процесами технології, логістики, виробництва і збуту;
- навчання персоналу і використання науково – технічних досягнень;
- інновації, наука, інформація та інші.

Інформаційне поле складається із штучно створеного та природного компонентів, які мають різновекторний вплив на діяльність, що вимагає різносторонньої інформації у справі обрання найбільш оптимального варіанту розвитку підприємства.

Пізнання закономірностей розвитку інформаційного поля здійснюється не лише на основі тих методів збору й обробки даних, які використовує та чи інша наука, а й методів, запозичених з інших наук. Розвиток наукового пізнання й техніки сприяють

появі нових методів отримання інформації, що позитивно позначається на розвитку практичної діяльності бізнесу.

Висновки. Якщо до кінця XIX ст. парадигма обліку базувалася тільки на подвійному записі фактів господарської діяльності у системі рахунків, які характеризують обороти і сальдо окремих видів майна і джерел його походження, то з початку XX ст. почалася криза облікової парадигми, яка зумовлена підвищеними вимогами до отримання інформації з боку менеджменту.

Ускладнення бізнес-середовища примушувало керівників великих і середніх підприємств отримувати та аналізувати все більший масив інформації про внутрішні та зовнішні фактори розвитку бізнесу, оскільки традиційний облік не міг її дати для потреб менеджерів через свою обмежену методологію обробки даних.

Як зазначав В. Ф. Палій, сама сутнісна характеристика бухгалтерського обліку вже не відповідає потребам постіндустріальної економіки, тому її необхідно розробляти для того, щоб отримати можливість змінити вектор розвитку бухгалтерської практики, привести облікову практику відповідно до об'єктивних умов розвитку економіки [6].

Отже, у подальших дослідженнях увагу потрібно звернути на інформаційне поле як багатооб'єктне оточення підприємства, що має суттєві ознаки – сукупність інформаційних одиниць та конструкцій, які узагальнюються людьми у процесах і моделях практичної діяльності бізнесу.

Інформацію для бізнесу потрібно створювати на основі певного обсягу фактів про функціонування об'єктів господарської діяльності, які знаходяться в інформаційному полі, що передбачає процес вивчення цього поля та застосування нових методів збору даних з метою їх перетворення на інформацію для менеджерів.

Перспективи подальших досліджень проблем управлінського обліку пов'язані з визначенням його меж та методів регламентації в середині підприємства. Цей облік не варто наділяти прогностичною функцією, яку виконує стратегічний облік в системі контролінгу. Його роль скромніша – обслуговування інформаційних потреб менеджерів операційного рівня управління в режимі реального часу.

Література

1. Горелов А. А. Истина и смысл. Москва : ИФ РАН, 2010. 147 с.
2. Пачоли Лука. Трактат о счетах и записях; под ред. Я. В. Соколова. Москва : Финансы и статистика, 2001. 368 с.
3. Соколов Я. В. История развития бухгалтерского учета. Москва : Финансы и статистика, 1985. 367 с.
4. Пушкар М. С. Національні стандарти бухгалтерського обліку України. Тернопіль : Лілея, 2000. 100 с.
5. Соколов Я. В. Основы теории бухгалтерского учёта. Москва : Финансы и статистика, 2000. 495 с.
6. Палій В. Ф. Теория бухгалтерского учёта: современные проблемы. Москва : Бухгалтерский учёт, 2007. 59 с.
7. Медведёв М. Ю. Экаунтология: компьютерный учёт вместо бухгалтерского. М.: ДМК-Пресс, 2012. 199 с.
8. Пушкар М. С., Чумаченко М. Г. Ідеальна система обліку: концепція, архітектура, інформація: монографія. Тернопіль : Карт-бланш, 2011. 336 с.

-
9. Нападовська Л. В. Управлінський облік: моногр. Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2000. 356 с.
 10. Жук В. М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки; монографія. Київ : ННЦІАЕ, 2009. 648 с.
 11. Малюга Н. М. Бухгалтерський облік в Україні: теорія, методологія, перспективи розвитку: моногр. Житомир : ЖДТУ, 2005. 548 с.
 12. Голов С. Ф. Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку : моногр. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 522 с.
 13. Задорожний З.-М. В. Внутрішньогосподарський облік у будівництві. Тернопіль : Економічна думка, 2006. 336 с.
 14. Семанюк В. З. Інформаційна теорія обліку в постіндустріальному суспільстві: моногр. Тернопіль : ТНЕУ, 2018. 392 с.
 15. Бруханський Р. Ф. Облік та аналіз у системі стратегічного менеджменту аграрного підприємництва : моногр. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. 384 с.
 16. Куцик П. О. Концепція уніфікованої системи обліку і звітності в корпоративному управлінні : моногр. Львів : ЛТЕУ, 2017. 408 с.
 17. Легенчук С. Ф. Теорія і методологія бухгалтерського обліку в умовах постіндустріальної економіки: моногр. Житомир: ЖДТУ, 2010. 652 с.
 18. Бурдые Пьер. Социальное пространство: поля практики. Сост. и общ. ред., пер. с фр. и послесл. Н. А. Шматко. Ч. 1. Санкт-Петербург : Алетейя, 2007. 507 с.
 19. Emerson H. (1912). The Twelve Principles of Efficiency. New York, The Engineering Magazine.
 20. Эдвинссон Лейф. Корпоративная долгота. Навигация в экономике, основанной на знаниях. Москва : ИНФРА-М, 2005. 248 с.
 21. Пушкар М.С., Пушкар М.Р. Інформаційні ресурси для бізнесу: формування та використання : моногр. Тернопіль : Карт-бланш, 2021. 206 с.
 22. Drucker P., (2002). [Managing the Next Society] New York: Truman Talley Books/ St. Martin's Press.

References

1. Gorelov, A. A. (2010). Istina i smysl [Truth and meaning]. M.: IF RAN. 147 p. [in Russian].
2. Pacioli, L. (2001). Traktat o schetah i zapisyah [Treatise on Accounts and Records]. M.: Finance and statistics. 368 p. [in Russian].
3. Sokolov, Y. V. (1985). Istiriya razvitiya buhgatlerskogo ucheta [The history of the development of accounting]. M.: Finance and statistics.367 p. [in Russian].
4. Pushkar, M. S. (2000) Natsionalni standarti buhgalterskoho obliku Ukrainy [National accounting standards of Ukraine]. Ternopil: Lileya. 100 p. [in Ukainian].
5. Sokolov, Y. V. (2000). Osnovnie teorii buhgalterskogo ucheta [Fundamentals of accounting theory]. M.: Finance and statistics. 495 p. [in Russian].
6. Paly, V. F. (2007). Teoriya buhgalterskogo ucheta: sovremennie problemi [Accounting theory: modern problems]. M.: Buhgalterskiy uchet. 59 p. [in Russian].
7. Medvedev, M. Y. (2012). Ecuantologiya: kompyuterniy uchet vmesto buhgalterskogo [Accountology: computer accounting instead of accounting]. M. : DMK-Press. 199 p. [in Russian].

8. Pushkar, M. S., Chumachenko, M. G. (2011). *Idealna Sistema obliku: koncepciya, architektura, informaciya: monografiya*. [The ideal accounting system: concept, architecture, information]. Ternopil: Kart-Blansh. 336 p. [in Ukrainian].
9. Napadovska, L.V. (2000), *Upravlinskyi oblik* [Management accounting]. Dnipropetrovsk, Ukraine, 450 p. [in Ukrainian].
10. Zhuk, V. M. (2009). *Koncepciya rozvytku buhgalterskoho obliku v agrarnomu sektori ekonomiky* [The concept of accounting development in the agricultural sector of the economy]. K.: NNCIAE. 648 p. [in Ukrainian].
11. Malyuga, N. M. (2005). *Buhgalterskiy oblik v Urkaini: teoriya, metodologiya, perspektivy rozvytku* [Accounting in Ukraine: theory, methodology, prospects]. Zhytomyr: ZhDTU. 548 p. [in Ukrainian].
12. Golov, S. F. (2007). [Accounting in Ukraine: analysis of the state and prospects of development]. K.: Center for Educational Literature. 522 p. [in Ukrainian].
13. Zadorozhny, Z.-M. V. (2006). *Vnutrishnyohospodarskiy oblik u budivnytstvi* [Internal accounting in construction]. Ternopil: Economichna Dumka. 336 p. [in Ukrainian].
14. Semanyuk, V. Z. (2018). *Informatsiyna teoriya obliku v postindustrialnomu suspilstvi* [Information theory of accounting in post-industrial society]. Ternopil: TNEU, 2018. 392 p. [in Ukrainian].
15. Brukhansky, R. F. (2014). *Oblik ta analiz u sistemi stratehichnogo menegmentu agrarnoho pidpriemstva* [Accounting and analysis in the system of strategic management of agrarian entrepreneurship]. Ternopil: TNEU. 384 p. [in Ukrainian].
16. Kutsyk, P. O. (2017). *Koncepciya unifikovanoi sistemi obliku i zvatnosti v korporativnomu upravlinni* [The concept of a unified system of accounting and reporting in corporate governance]. Lviv: LTEU. 408 p. [in Ukrainian].
17. Legenchuk, S. F. (2010). *Teoriya ta metodologiya buhgalterskoho obliku v umovah postindustrialnoyi ekonomiki* [Theory and methodology of accounting in the post-industrial economy]. Zhytomyr: ZhSTU. 652 p. [in Ukrainian].
18. Bourdieu, P. (2007). *Socialnoe prostranstvo: polya praktiki* [Social space: fields of practice]. Part 1. St. Petersburg: Aleteya. 507 p. [in Russian].
19. Emerson, H. (1912). [The Twelve Principles of Efficiency]. New York, The Engineering Magazine [in English].
20. Edwinsson, L. (2005). *Korporativnaya dolgota. Navigaciya v ekonomike osnovannoy na znaniyah* [Corporate longitude. Navigation in a knowledge-based economy]. M.: INFRA-M. 248 p. [in Russian].
21. Pushkar, M. S., Pushkar M. R. (2021). *Informaciyni resursy dlya biznesu: formuvannya ta vykorustannya* [Information resources for business: formation and usage] Ternopil: Kart Blansh. 206 p. [in Ukrainian].
22. Drucker, P. (2002). [Managing the Next Society] New York: Truman Talley Books/St. Martin's Press [in English].

Статтю отримано 29 грудня 2021 р.

Article received December 29, 2021

UDC 330.88

JEL classification: B59, C81, C92, C93, F22, I21, J01, J64

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.157>

Оксана ШИМАНСЬКА,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та економічної теорії
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11а, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: oksanapetrivna70@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0084-3799

ПРИРОДНІ ЕКСПЕРИМЕНТИ: ПОШУК ВІДПОВІДЕЙ НА ВАЖЛИВІ ПИТАННЯ (Нобелівська премія 2021 р.)

Шиманська О. Природні експерименти: пошук відповідей на важливі питання (Нобелівська премія 2021 р.). *Вісник економіки*. 2022. Вип. 1. С. 157–170. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.157>

Szymanska, O. (2022). Pryrodni eksperymenty: poshuk vidpovidei na vazhlyvi pytannia (Nobelivska premiia 2021 r.) [Natural experiments: finding answers to important questions (Nobel Prize 2021)]. *Visnyk ekonomiky – The Herald of Economics*, 1, 157–170. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.157>

Анотація

Вступ. Важливість використання природних експериментів в економічних дослідженнях неодноразово доводили науковці. Проте лише в останні роки природні експерименти стали невід'ємною частиною аналітичного інструментарію економістів завдяки зусиллям А. Меєра, Т. Пітерса, А. Крюгера та ін. Природні експерименти здатні створювати серйозний виклик усталеним висновкам економічної теорії, про що засвідчили результати досліджень Девіда Карда, Джошуа Ангеріста та Гвідо Імбенса – лауреатів Нобелівської премії з економіки 2021 р.

Мета – обґрунтувати внесок Нобелівських лауреатів з економіки 2021 р. у розвиток економічної науки через з'ясування специфіки та ролі застосованих ними природних експериментів з метою пояснення причинно-наслідкових зв'язків в економічних явищах та процесах.

Методи. У процесі підготовки статті використано загальнонаукові методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція, графічний метод, які найбільшою мірою сприяли обґрунтуванню специфічного аналітичного інструментарію наукових досліджень, який використав Д. Кард, Дж. Ангеріст та Г. Імбенс для виявлення причинно-наслідкових зв'язків в економічних явищах та процесах, пов'язаних з

© Оксана Шиманська, 2022.

функціонуванням ринків праці, вивченням впливу імміграції, проблемами освіти, отримання майбутніх доходів тощо.

Результати. Дослідження, відзначені Нобелівською премією з економіки 2021 р. «за емпіричний внесок в економіку праці» (Д. Кард) та «методологічний внесок в аналіз причинно-наслідкових зв'язків» (Дж. Ангеріст, Г. Імбенс), насамперед доводять факт поширення природних експериментів, проблема лише в тому, щоб уміти знаходити відповідні умови для їх проведення. Зокрема, науковці констатують, що зміни в політиці, які відбуваються в одному регіоні, але не стосуються іншого, податкові пільги, різниця в умовах зарахування дітей на навчання у школах, тривалість навчання тощо – це ті випадкові події, які без стороннього впливу (будь-якого штучного втручання) поділяють людей на групи: тих, до яких застосовуються зміни, та тих, які їх не зазнають (т. зв. групи контролю). Зокрема, Дж. Ангеріст та Г. Імбенс під час проведення одного з природних експериментів з'ясували, що ті особи, які навчаються довше, у майбутньому заробляють більше: додатковий рік навчання для людини позначається в середньому збільшенням її заробітку на 9%. Д. Кард, провівши інший природний експеримент, не лише не підтвердив, а й до певної міри спростував усталений висновок економічної теорії про наявність зворотного причинно-наслідкового зв'язку між зростанням мінімальної заробітної плати та рівнем зайнятості на ринку праці. Підвищення мінімальної заробітної плати, за результатами проведеного експерименту, позитивно вплинуло на зайнятість у сегменті низькокваліфікованої робочої сили. Досліджуючи проблеми імміграції, науковець довів, що економічні наслідки від в'їзду в країну нових мігрантів є мінімальними. Нобелівські лауреати 2021 р. зробили «революцію» в емпіричних дослідженнях у сфері соціальних наук, суттєво підвищивши здатність шукати відповіді на актуальні економічні питання, виявляти більш достовірні причинно-наслідкові зв'язки за допомогою принципово іншого інструментарію дослідження, яким є природні експерименти.

Перспективи. Незважаючи на те, що причинно-наслідкові зв'язки під час природних експериментів доволі складно визначити, це не скасовує важливості результатів їх проведення. Якщо якість отриманих доказів засвідчує ефект вірогідності або індикативності втручання у перебіг природного експерименту, науковці та особи, від яких залежить прийняття відповідальних рішень, мають аналізувати, як найкращим чином використати отримані докази для впровадження перспективних практик в економічній та соціальній сферах людського життя. З метою підвищення ролі природних експериментів у майбутньому важливо визначити ті сфери їх застосування, в яких оцінка результатів проведення природних експериментів набуває найбільшої цінності. Конструювання «дизайну» нового природного експерименту до початку його проведення, передбачає необхідність співпраці осіб, які згодом прийматимуть відповідні рішення, з дослідниками в напрямку розробки відповідної методології, ідентифікації наявних даних, вироблення механізму щодо збору нових даних для забезпечення достовірності результатів майбутнього природного експерименту та адекватності виявлених причинно-наслідкових зв'язків у досліджуваних явищах. Попит на докази реального якісного впливу різних програм і політик зростає й буде зростати, що вимагатиме з боку

зацікавлених сторін та дослідників кращого розуміння переваг і можливостей застосування результатів природних експериментів.

Ключові слова: природний експеримент, причинно-наслідковий зв'язок, економіка праці, мінімальна заробітна плата, освіта, термін навчання, дохід, імміграція, ринок праці.

Формул: 0, рис.: 3, табл.: 0, бібл.: 16.

Oksana SHYMANSKA,

PhD., Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Economics and Economic Theory,

West Ukrainian National University,

11a Lvivska street, Ternopil, 46009, Ukraine,

e-mail: oksanapetrivna70@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0084-3799

NATURAL EXPERIMENTS: FINDING ANSWERS TO IMPORTANT QUESTIONS (Nobel Prize 2021)

Abstract

Introduction. *The importance of using natural experiments in economic research has been repeatedly proven by scientists. However, only in recent years have natural experiments become an integral part of the analytical toolkit of economists through the efforts of A. Meyer, T. Peters, A. Krueger and other scientists. Natural experiments can pose a serious challenge to the established findings of economic theory, as evidenced by the research of David Card, Joshua Angrist and Guido Imbens – winners of the Nobel Prize in Economics 2021.*

Purpose. *Justify the contribution of the Nobel Laureates in Economics 2021 in the development of economics by clarifying the specifics and role of their natural experiments in order to explain the causal relationships in economic phenomena and processes.*

Methods. *During the preparation of the paper general scientific research methods were used: analysis, synthesis, induction, deduction, graphic method, which contributed to the substantiation of specific analytical toolkit of scientific research used by D. Card, J. Angrist and G. Imbens to identify causal relationships in economic phenomena and processes related to the functioning of labor markets, studying the impact of immigration, education, future income, etc.*

Results. *The research awarded the Nobel Prize in Economics 2021 «for empirical contribution to the labor economy» (D. Card) and «methodological contribution to the analysis of causation» (J. Angrist, G. Imbens), first of all prove the fact the ubiquity of natural experiments, the only problem is to be able to find appropriate conditions for their realization. In particular, the researchers announce that changes in policy that take place in one region but not in another, tax breaks, differences in enrollment of children in schools, duration of study, etc. – these are random events that are unaffected (any artificial intervention) divide people into groups: those to whom changes are applied and*

those who do not experience them (so-called control groups). In particular, J. Angrist and G. Imbens during a natural experiment found that those who study longer earn more in the future: an additional year of study for a person is affected by an average increase in his earnings by 9%. D. Card, conducting another natural experiment, not only did not confirm, but to some extent refuted the established conclusion of economic theory that there is an inverse causal relationships between the growth of the minimum wage and employment in the labor market. The increase in the minimum wage, according to the results of the experiment, had a positive effect on employment in the segment of low-skilled labor. Examining the problems of immigration, the scientist proved that the economic consequences of entering the country of new migrants are minimal. Nobel Laureates 2021 have «revolutionized» empirical research in the social sciences, significantly increasing the ability to find answers to current economic questions, to identify more reliable causal relationships with fundamentally different research toolkit, such as natural experiments.

Discussion. *Although causal relationships in natural experiments are difficult to determine, this does not detract from the importance of the results. If the quality of the evidence obtained confirms the certainty effect or indicated intervention in a natural experiment, scientists and those who are making responsible decisions should analyze best use evidence to implement promising practices in economic and social spheres of human life. In order to increase the role of natural experiments in the future, it is important to identify those areas of their application in which the evaluation of the results of natural experiments is of the greatest value. Constructing the «design» of a new natural experiment before its implementation, requires the cooperation of those who will later make appropriate decisions with researchers to develop appropriate methodologies, identify existing data, develop a mechanism for collecting new data to ensure the reliability of future natural experiments and adequacy identified causal relationships in the studied phenomena. The demand for evidence of the real qualitative impact of various programs and policies is growing and will continue to grow, which will require stakeholders and researchers for better understanding the benefits and possibilities of applying the results of natural experiments.*

Keywords: *natural experiment, causation, labor economics, minimum wage, education, period of study, income, immigration, labor market.*

Formulas: 0, fig.: 3, tabl.: 0, bibl.: 16.

JEL classification: B59, C81, C92, C93, F22, I21, J01, J64.

Постановка проблеми. Експериментальну економіку науковці сьогодні визначають як пріоритетний напрямок економічної науки, який найбільшою мірою уможливорює адекватну перевірку наукових гіпотез чи усталених теоретичних висновків, які, як показує практика, не завжди спрацьовують у реальній економічній дійсності, або ж виявити інший характер причинно-наслідкових зв'язків в економічних явищах та процесах. У цьому контексті природні експерименти в економіці, які відзначив Нобелівський комітет у 2021 р., слугують відображенням інструментарію наукових досліджень, що може віднайти ефективні механізми виходу з проблемних ситуацій та покращення якості життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість використання природних експериментів в економічних дослідженнях науковці визнали ще в 1960–70-х

роках [1; 2]. За останнє десятиліття кількість опублікованих наукових досліджень, в яких використана методологія природних експериментів, зростає більш ніж утричі. Нобелівський комітет неодноразово відзначав вагомий внесок вчених, дослідження яких за своєю тематикою схожі з науковими досягненнями Д. Карда, Дж. Ангріста та Г. Імбенса. Зокрема, В. Сміт [3; 4] у 2002 р. отримав винагороду «за створення лабораторних експериментів як інструменту емпіричного економічного аналізу, особливо при вивченні альтернативних ринкових механізмів», Т. Сарджент [5], К. Сімс [6] – «за емпіричні дослідження причинно-наслідкових зв'язків у макроекономіці» (2011 р.), А. Банерджи, Е. Дюфло [7], М. Кремер [8] – «за експериментальний підхід до боротьби з бідністю» (2019 р.).

Мета статті – обґрунтувати внесок Нобелівських лауреатів 2021 р. у розвиток економічної науки через з'ясування специфіки та ролі природних експериментів, які вони застосовували з метою пояснення причинно-наслідкових зв'язків в економічних явищах та процесах.

Виклад основного матеріалу. Нобелівською премією з економіки у 2021 р. нагороджені три науковці: Девід Кард з університету Каліфорнії, Берклі, Джошуа Ангріст з Массачусетського технологічного інституту та Гвідо Імбенс зі Стенфордського університету.



Девід Кард (1956 р. н.) **Джошуа Девід Ангріст** (1960 р. н.) **Гвідо Імбенс** (1963 р. н.)

Коротка біографічна довідка. Девід Кард – економіст канадського походження; професор економіки в Каліфорнійському Університеті в Берклі (University of California, Berkeley); директор дослідницької програми з вивчення економіки праці у Національному бюро економічних досліджень (National Bureau of Economic Research). Спеціалізується у сфері економіки праці. Коло професійних інтересів: проблеми імміграції, нерівності, заробітна плата, освіта, професійна підготовка, медичне страхування. Автор кількох книг у співавторстві з іншими економістами та близько сотні статей.

У 1978 р. Д. Кард закінчив зі ступенем бакалавра Університет Квінс (Queen's University) у Кінгстоні (Ontario, Canada); у 1983 р. отримав ступінь доктора економіки в Принстонському Університеті (Princeton University); упродовж 1982–1983 рр. працював старшим викладачем економіки в бізнес-школі для претендентів на магістерські і

докторські ступені при Чиказькому Університеті (University of Chicago); у період 1983–1987 рр. обіймав ту саму посаду в Принстонському Університеті (Princeton University), а з 1987 по 1997 рр. у цьому самому закладі працював професором економіки. Одночасно Д. Кард як запрошений професор, читав лекції в Колумбійському Університеті (Columbia University) у 1990–1991 рр. У 1996–1997 рр. працював науковим співробітником у Центрі поглибленого вивчення поведінкових наук (Center for Advanced Study in Behavioral Sciences); у 1993–1997 рр. – один із редакторів економічного видання «Econometrica», а 1988–1992 рр. – помічник редактора «Journal of Labor Economics». У 1997 р. професор Д. Кард викладав у Каліфорнійському Університеті в Берклі [9]. У 1995 р. Д. Кард став лауреатом медалі Джона Бейтса Кларка (John Bates Clark Medal) як молодий економіст (віком до 40 років), який зробив вагомий внесок у розвиток економічної думки та знань. У 2009 р. читав курс лекцій імені Річарда Т. Елі (Richard T. Ely), що проводить Американська економічна асоціація (American Economic Association) у Сан-Франциско (San Francisco) [9].

Джошуа Девід Ангріст народився в Колумбусі (Ohio, USA). У 1987 р. отримав магістерський ступінь, а в 1989 р. удостоєний докторського ступеня з економіки в Принстонському університеті. У 1991–1995 рр. працював старшим викладачем економіки в Єврейському університеті в Єрусалимі. У 1994–1995 рр. запрошений як асоційований професор в Массачусетський технологічний інститут, згодом у 1996–1998 рр. став його асоційованим професором, а в 1998–2008 рр. обіймав посаду професора з економіки. З 2011 р. Дж. Ангріст є одним із співдиректорів Школи ефективності та зниження нерівності, яка створена при економічному факультеті Массачусетського технологічного інституту. У 2002–2006 рр. науковець працював співредактором Journal of Labor Economics, у 2001–2003 рр. – членом редколегії American Economic Review, у 1994–1997 рр. – редколегії Econometrica, у 1992–2001 рр. – помічником редактора Economics, з 2007 р. – помічником редактора Labour Economics. У 2000 р. Дж. Ангріст працював науковим співробітником Інституту економіки праці. З 2006 р. – член почесного товариства Фі Бета Каппа, Товариства Економіки праці та Американської академії мистецтв та наук [10].

Гвідо Імбенс народився в нідерландському місті Ейндговен. У 1986 р. отримав ступінь магістра з економіки та економетрики в Університеті Халла (Англія), а згодом (у 1989 та 1991 рр.) – ступені магістра мистецтв і доктора економіки в Університеті Брауна (Провіденс, Род-Айленд). Перш ніж був призначений професором економіки у 2012 р., викладав економіку в Гарвардському університеті (1990–1997 рр., 2006–2012 рр.), Каліфорнійському університеті в Лос-Анджелесі (1997–2001 рр.) та Каліфорнійському університеті в Берклі (2002–2006 рр.), У 2014 р. Г. Імбенс став професором прикладної економетрики та професором економіки у Вищій школі бізнесу Стенфордського університету [11].

Внески лауреатів у проведенні дослідження є окремими, але взаємодоповнювальними. Зокрема, Девід Кард серією праць на початку 1990-х рр. розпочав аналіз ключових питань економіки праці з використанням «природних експериментів» – плану дослідження, в якому одиниці аналізу піддаються впливу випадкових змін, викликаних природними чинниками, діяльністю інститутів чи політичними рішеннями. Дослідження щодо мінімальної заробітної плати, впливу

імміграції, освітньої політики, які ґрунтувались на загальноприйнятих постулатах, були відправною точкою ітераційних процесів реплікацій, нових емпіричних розвідок та теоретичних узагальнень Д. Карда. Своїми дослідженнями вчений розширив розуміння того, як працюють ринки праці.

У середині 1990-х рр. Дж. Ангріст і Г. Імбенс зробили фундаментальний внесок у проблему оцінювання середнього ефекту від лікування хворих [12]. Зокрема, аналізуючи реалістичні сценарії, за яких процес лікування по-різному впливає на людей через застосування природного експерименту науковці обґрунтовували рішення або на користь останнього, або відмову від нього. Дж. Ангріст і Г. Імбенс запропонували спосіб оцінювання ефекту лікування на локальному рівні за визначеного набору мінімальних (емпірично правдивих) умов. Результати проведеного дослідження досягли вчені завдяки поєднанню інструментарію змінних з потенційними результатами для встановлення причинно-наслідкових зв'язків. У сукупності внески лауреатів відіграли ключову роль у створенні підходу, заснованого на проектуванні в економіці, який спрямований на імітацію рандомізованого експерименту для встановлення причинно-наслідкових зв'язків у досліджуваних процесах, що водночас змінило прикладний вектор досліджень і покращило здатність вчених, використовуючи, спостереження, відповідати на причинно-наслідкові питання, що мають вагомe значення для економічної та соціальної політики.

Спільне, що об'єднує дослідження Д. Карда, Дж. Ангріста і Г. Імбенса, полягає у використанні вищезгаданого методу «природних експериментів» у сфері економіки праці. Як відомо, останній репрезентує емпіричний аналіз тієї чи іншої ситуації з реальної дійсності, яка хоча й схожа з контрольованим експериментом, однак визначається природними чинниками, що не залежать від волі дослідника. Тобто, на противагу рандомізованим («лабораторним») експериментам, останній не може впливати на вхідні чинники в досліджуваній емпіричній моделі, оскільки умови та процеси для предмета дослідження створюються під впливом реальних зовнішніх подій [13].

Наприклад, згідно з усталеним висновком економічної теорії, за умов конкурентної моделі ринку праці зростання мінімальної заробітної плати призводить до значного скорочення зайнятості внаслідок збільшення витрат на заробітну плату для бізнесу – результат, який широко підтримали у наукових колах наприкінці 1980-х років. Однак докази на користь цього висновку виявились непереконливими, оскільки зростання безробіття може спонукати працедавців до зниження мінімальної заробітної плати, що водночас може призвести до виникнення вимоги з боку профспілок щодо її підвищення. Відтак, Д. Кард і А. Крюгер для перевірки усталених висновків економічної науки на початку 1990-х років вдалися до проведення природного експерименту у двох сусідніх штатах США – Східній Пенсільванії та Нью-Джерсі, в одному з яких (Нью-Джерсі) погодинна мінімальна заробітна плата працівників ресторанів швидкого обслуговування була підвищена з 4,25 до 5,05 дол. США. Науковці проводили експеримент у штатах, які мали схожий ринок праці, однак підвищення мінімальної заробітної плати, відповідно до умови його проведення, відбулось лише в одному з них. Таким чином, якщо зміна чисельності співробітників ресторанів спостерігалася би в Нью-Джерсі, і це відрізнялося би від ситуації у Східній Пенсільванії, були б

вагомій підставі трактувати таку зміну як «ефект підвищення мінімальної заробітної плати». Незважаючи на зростання мінімальної заробітної плати, ситуація із працевлаштуванням у Нью-Джерсі не лише не погіршилася, а, навпаки, покращилася (у досліджуваному сегменті порівняно зі Східною Пенсільванією, чисельність зайнятих насправді збільшилася на 13%). Згодом вчені дійшли висновку: підвищення мінімальної заробітної плати працівників закладів швидкого харчування в штаті Нью-Джерсі, демонструючи позитивний вплив на зайнятість на локальному ринку праці, загалом не впливає на загальний рівень зайнятості у штаті [14, с. 1419]. Через тертя на ринку праці можна очікувати, що підвищення мінімальної заробітної плати у випадку однієї фірми може призвести (у її межах) до скорочення зайнятості, а водночас для іншого суб'єкта ринку навпаки – до її підвищення за умови, що зростання розміру мінімальної заробітної плати незначне. Альтернативна інтерпретація повного спектра результатів проведеного експерименту полягає в тому, що підвищення мінімальної заробітної плати в Нью-Джерсі не зменшило загальний рівень зайнятості, однак до певної міри зменшило кількість відпрацьованих годин у розрахунку на одного працівника. Д. Кард та А. Крюгер загалом дійшли висновку, що негативні наслідки від підвищення мінімальної заробітної плати не є настільки значними, як вважалося 30 років тому.

Дослідження, які провів Д. Кард на початку 1990-х років, привели до появи нових, які намагались пояснити відсутність негативного впливу зростання мінімальної заробітної плати на зайнятість. Одне із можливих пояснень стосувалося того, що компанії можуть переносити збільшені витрати на споживачів у вигляді підвищення цін на товари та послуги, попит на які не супроводжуватиметься значним скороченням. Інше пояснення полягає в тому, що компанія, яка домінує на локальному (місцевому) ринку праці, може підтримувати низький рівень заробітної плати, а у випадку його підвищення більша кількість працівників виявить бажання працевлаштуватись у ній, що приведе до зростання зайнятості. Якщо компанії мають владу над ринком, неможливо заздалегідь визначити як зміни мінімальної заробітної плати вплинуть на зайнятість.

Ще одним прикладом природного експерименту, який провели Нобелівські лауреати, є оцінювання взаємозалежності між кількістю років, витрачених на навчання, і майбутніми доходами людей. Питання, на скільки більше людина хотіла б заробляти, якщо навчалася би довше, є важливим не лише для неї самої, а й для суспільства загалом. Спроба віднайти відповідь на це питання, насамперед, знаходиться в площині аналізу даних щодо того, яким чином розмір заробітку людини пов'язаний з її освітою. За будь-яких обставин люди, які витратили на навчання більшу кількість років, повинні мати вищі доходи. Під час дослідження науковці з'ясували, що серед чоловіків, народжених у США упродовж 1930-х років, доходи були в середньому на 7% вищі, якщо вони отримали додатковий рік освіти. Однак, на думку дослідників, цей результат не є підставою для широкого узагальнення, зокрема з огляду на те, що деякі люди можуть бути успішними як у навчанні, так і в роботі, і саме вони, ймовірно, роблять вибір на користь продовження навчання. Однак, навіть якщо вони не зробили б такий вибір, то мали б високий рівень доходу. Окрім цього, додатково продовжують кількість років здобуття освіти ті, хто впевнений у її окупності. За результатами досліджень Нобелівських лауреатів, між кількістю років освіти і розміром доходів існує

чітка кореляція, що підтверджує причинно-наслідковий зв'язок між цими змінними (рис. 1).

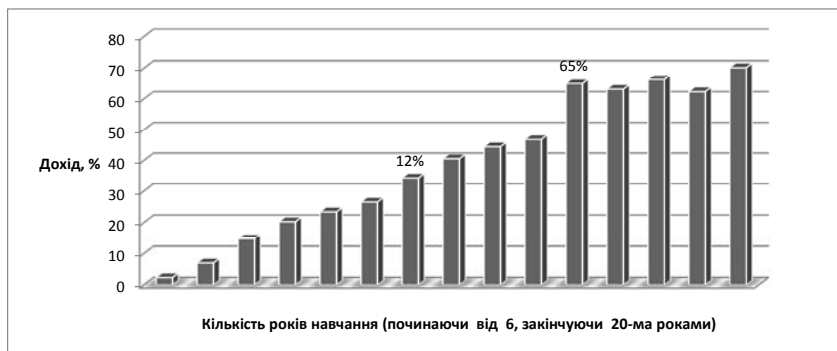


Рис. 1. Асоціації між освітою і доходами

Джерело: [15, с. 2].

Для побудови рис. 1 використані дані Дж. Ангріста (1991 р.), згідно з якими доходи людей з 12-річною освітою на 12% перевищують доходи тих, які навчалися 11 років, а доходи осіб з 16-річною освітою, відповідно, на 65% перевищують доходи останніх [15, с. 2].

У контексті дослідження причинно-наслідкового зв'язку між кількістю років навчання та рівнем доходів науковці на основі природного експерименту встановили доволі цікавий факт: діти, які народилися у IV кварталі календарного року, в дорослому віці отримують у середньому більшу заробітну плату порівняно з тими, хто народився у I кварталі. Внаслідок пізнішого вступу до шкільного закладу діти фактично отримують «бонус» у вигляді більш тривалого терміну навчання (рис. 2, рис. 3) [15, с. 3]. У зв'язку з тим, що лише випадок визначає, коли саме народжується людина, Дж. Ангріст і А. Крюгер скористалися цим для проведення природного експерименту з метою встановлення причинно-наслідкового зв'язку між тривалістю освіти і більшим розміром заробітку. Відтак, за підрахунками вчених, позитивний вплив додаткового року навчання на дохід становив 9%, що водночас відображає сильніший ефект, ніж зв'язок між освітою та доходом на рівні 7% (див. вище). Це спостереження викликало проблему інтерпретації результатів природних експериментів, на яку пізніше звернули увагу Дж. Ангріст і Г. Імбенс [16].

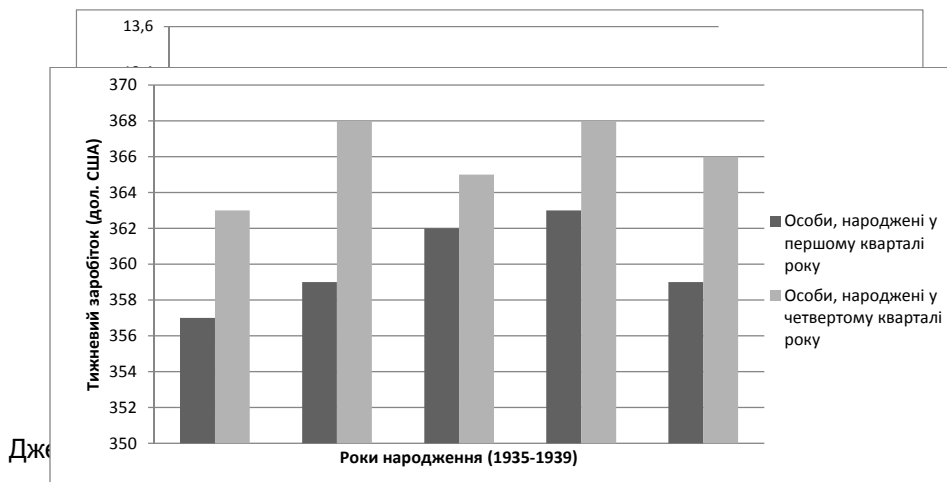


Рис. 3. Взаємозв'язок величини заробітку і кварталу року народження
Джерело: [15, с. 3].

Д. Кард у контексті вказаної проблеми досліджував вплив якості надання освітніх послуг в американських школах на майбутні успіхи працівників на ринку праці. Результати його досліджень знову ж таки поставили під сумнів попередні висновки науковців. Зв'язок між якістю надання освітніх послуг у школах та відмінностями у набутих здібностях учнів, з можливостями їх майбутнього працевлаштування виявився доволі слабким. Однак у ході цього природного експерименту науковці не врахували чинник компенсаційного розподілу ресурсів. Зокрема, ті, хто приймають рішення на користь покращення якості надання освітніх послуг у тих чи інших школах, ймовірно, більше ресурсів вкладають у ті заклади, де низька успішність учнів. Для перевірки цього припущення Д. Кард і А. Крюгер згодом порівняли величину прибутку від освіти тих громадян, які мешкали в одному і тому самому американському штаті, але виростили і навчалися у різних (наприклад, народились і навчалися в Алабамі чи Айові, а проживали на момент проведення експерименту у Каліфорнії). Ідея полягала насамперед у справедливості використаного підходу до порівняння, оскільки групи для проведення останнього охоплювали осіб, які мали однаковий рівень освіти. Результат експерименту підтвердив робочу гіпотезу вчених. Прибуток від освіти відрізнявся, ймовірно, внаслідок того, що в Алабамі та Айові по-різному здійснювались інвестиції в системи останньої: зокрема, на зростання прибутку впливав чинник кількості вчителів, які здатні були кращою мірою забезпечити індивідуальний підхід до учнів [15, с. 6]. Це дослідження було поштовхом для подальших наукових розвідок: великий масив емпіричних даних сьогодні слугує підтвердженням того факту, що інвестиції в освіту впливають на майбутній успіх студентів на ринку праці, особливо цей ефект спрацьовує у випадку молодих людей із неблагополучних сімей.

Загалом вчені констатують, що на результати природних експериментів можуть впливати чинники різного характеру, зокрема зміни політики в деяких регіонах США щодо прийому у вищі навчальні заклади, пороги доходу в системах оподаткування

та пільг, відповідно до яких одні категорії громадян підпадають під їх вплив, а інші знаходяться за межами останнього. Таким чином, виникає ненавмисна випадковість, яка поділяє людей на підконтрольні групи в межах проведення природних експериментів з метою виявлення причинно-наслідкових зв'язків.

Подібні проблеми виникають у випадку дослідження взаємозв'язку між рівнем доходів населення і тривалістю життя. Зазвичай, люди з вищими доходами живуть довше, але чи насправді це пов'язано з їхніми статками, чи, можливо, варто припустити, що ті, хто живуть довше (через вплив різних чинників, таких як спосіб життя, звички, екологія, генетика тощо), заробляють більше. З огляду на це є усі підстави для сумнівів щодо кореляції між досліджуваними змінними та справедливості причинно-наслідкових зв'язків.

В полі зору Нобелівських лауреатів знаходилося ще одне важливе питання, яке пов'язане з вивченням впливу імміграції на ринок праці. Для розуміння глибини проблеми, на думку вчених, важливо усвідомлювати, яким чином розвивається ситуація на ринку праці за відсутності іммігрантів, оскільки останні, зазвичай, обирають регіоном свого перебування той, який характеризується зростаючим ринком праці. Для встановлення причинно-наслідкового зв'язку недостатньо вдатись до простого порівняння регіонів з великою кількістю іммігрантів з тими, в яких останніх немає. Унікальна подія в історії США стала підґрунтям для того, що Д. Кард провів природний експеримент. У квітні 1980 р. Фідель Кастро дозволив усім кубинцям за бажанням емігрувати з країни. У період з травня по вересень цього року скористались наданою можливістю і виїхали до США 125 тис. кубинців. Багато з них оселилися в Маямі, що призвело до зростання кількості робочої сили на місцевому ринку праці на рівні близько 7%. Для вивчення впливу масштабного припливу іноземних працівників на ринок праці Маямі Д. Кард вдався до порівняння змін у заробітній платі та зайнятості, викликаних цією подією, з ситуацією на ринках праці у чотирьох інших містах, позбавлених припливу мігрантів. Незважаючи на суттєве зростання обсягів пропозиції робочої сили, вчений не виявив негативних наслідків, зокрема для сегменту ринку праці, в якому були зайняті громадяни Маямі з низьким рівнем освіти. Рівень заробітної плати порівняно з іншими містами, не знизився, а безробіття не зросло. Це дослідження ґрунтувалося на великих обсягах емпіричних даних, які сприяли кращому розумінню наслідків імміграції. Подальші дослідження підтвердили той факт, що зростання імміграції позитивно впливає на доходи багатьох громадян, які народились у США, і негативно – для іммігрантів, які приїхали в країну раніше. Одним з переконливих пояснень цього факту є те, що тубільці влаштувалися на роботу, яка вимагає хорошого рівня володіння рідною мовою, і де їм не потрібно конкурувати з іншими іммігрантами за отримання місця роботи.

Висновки. Узагальнене твердження щодо того, що кореляція (залежність) не слугує відображенням причинно-наслідкових зв'язків, вочевидь, є ключовою ознакою сучасних економетричних досліджень. У багатьох науках з метою оцінювання таких зв'язків вчені вдаються до проведення рандомізованих експериментів, в яких одна група зазнає впливу з боку тих, хто їх проводить, а інша – ні, причому відбір у кожен групу випадковий. Прикладом цього слугує, зокрема, оцінювання ефективності вакцини, наслідки від введення якої аналізуються з-поміж двох досліджуваних груп –

вакцинованих і не вакцинованих осіб. Однак подібні експерименти не завжди вдається провести з різних міркувань, зокрема етичних. Лауреати Нобелівської премії 2021 р. запропонували безліч методів для пошуку з-поміж наявних даних такої їх варіації, яка схожа на рандомізований експеримент та згодом використати такий природний експеримент для оцінювання.

Револьюційність наукових досліджень Д. Карда, Д. Ангріста та Г. Імбенса, на думку Нобелівського комітету, полягає у спростуванні кліше про неможливість проведення контрольованих експериментів в економіці – на відміну від біології чи фізики. Вчені довели, що природні економічні експерименти, хоча й відрізняються від хімічних дослідів та фізичних досліджень, однак дозволяють зробити не менш достовірні висновки та отримати не менш цінні результати.

Д. Кард, Дж. Ангріст та Г. Імбенс не лише докорінно змінили уявлення про економіку праці, а й розробили способи встановлення причинно-наслідкових зв'язків між втручанням держави та зміною макроекономічних параметрів, довели можливість виявлення залежності між імміграцією, рівнем заробітної плати та зайнятості на ринку праці, а також між тривалістю освіти та майбутнім доходом.

Перспективи подальших досліджень. Незважаючи на те, що причинно-наслідкові зв'язки під час природних експериментів доволі складно визначити, це не скасовує важливості результатів їх проведення. Якщо якість отриманих доказів засвідчує ефект вірогідності або індикативності втручання у перебіг природного експерименту, науковці та особи, від яких залежить прийняття відповідальних рішень, мають аналізувати те, як найкраще використати отримані докази для впровадження перспективних практик в економічній та соціальній сферах людського життя. З метою підвищення ролі природних експериментів у майбутньому важливо визначати ті сфери їх застосування, в яких оцінювання результатів проведення природних експериментів набуває найбільшої цінності. Конструювання «дизайну» нового природного експерименту до початку його проведення, передбачає необхідність співпраці осіб, які згодом ухвалюватимуть відповідні рішення, з дослідниками в напрямку розробки відповідної методології, ідентифікації наявних даних, вироблення механізму щодо збору нових даних для забезпечення достовірності результатів майбутнього природного експерименту та адекватності виявлених причинно-наслідкових зв'язків у досліджуваних явищах. Попит на докази реального якісного впливу різних програм і політик зростає і буде зростати, що вимагатиме з боку зацікавлених сторін та дослідників кращого розуміння переваг і можливостей застосування результатів природних експериментів.

Література

1. Orcutt, Guy H. and Alice G. Orcutt (1968). Incentive and Discincentive Experimentaiton for Income Maintenance Policy Purposes. *American Economic Review*. Vol. 58, No. 4, 754–772.
2. Simon, Julian L. (1966). The Price Elasticity of Liquor in the U.S. and a Simple Method of Determination. *Econometrica*, 34, 193–205.
3. Smith, V. (1994). Economics in the Laboratory. *Journal of Economic Perspectives*. Vol. 8. No. 1. pp. 113–131.

-
4. Smith, V. (1989). Theory, Experiment and Economics. *Journal of Economic Perspectives*. Vol. 3, No. 1. pp. 151–169.
 5. Sims, C. (1972). Money, Income and Causality. *American Economic Review*. Vol. 62, No. 4. p. 540–552.
 6. Sargent, T. J. (1991). Equilibrium with signal extraction from endogenous variables. *Journal of Economic Dynamics and Control*. Vol. 15, No. 2. p. 245–273.
 7. Banerjee, A., Duflo E. (2011). Poor Economics: A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty. 320 P.
 8. Kremer, M. (1993). Population Growth and Technological Change: One Million B.C. to 1990. *The Quarterly Journal of Economics (The MIT Press)*. T. 108 (3), p. 681–716.
 9. Девід Едвард Кард / David Card. Біографія. URL: https://www.peoples.ru/science/economy/david_card/ (дата звернення 26.12.2021).
 10. Джошуа Ангріст. Біографія. URL: https://redday.ru/people/Angrist_Dzhoshua_Devid (дата звернення 26.12.2021).
 11. Гвідо Імбенс (голландсько-американський економіст). URL: <https://www.britannica.com/biography/Guido-Imbens> (дата звернення 26.12.2021).
 12. Imbens, G. W. and J. D. Angrist (1994). Identification and estimation of local average treatment effects. *Econometrica*, 61. p. 467–476.
 13. Корнелюк Р. Нобелівська історія – 2021: за що насправді отримали нагороду Девід Кард, Джошуа Ангріст і Гвідо Імбенс. URL: <https://mind.ua/publications/20232144-nobelivska-istoriya-2021-za-shcho-naspravdi-otrimali-nagorodu-devid-kard-dzhoshua-angrist-i-gvido-imb> (дата звернення 26.12.2021).
 14. Card, D., and A. B. Krueger (2000). Minimum wages and employment: A case study of the fastfood industry in New Jersey and Pennsylvania: Reply. *American Economic Review*, 90 (5), p. 1397–1420.
 15. Natural experiments help answer important questions. The Prize in Economic Science 2021. The Royal Swedish Academy of Sciences. www.kva.se. URL: <https://www.nobelprize.org/uploads/2021/10/popular-economicsciencesprize2021-3.pdf> (дата звернення 04.01.2022).
 16. Angrist, J. D., G. W. Imbens, and D. B. Rubin (1996). Identification of causal effects using instrumental variables. *Journal of the American Statistical Association*, 91, p. 444–472.

References

1. Orcutt, Guy H. and Alice G. Orcutt (1968). Incentive and Discincentive Experimentaiton for Income Maintenance Policy Purposes. *American Economic Review*. Vol. 58, No. 4, pp.754–772 [in English].
2. Simon, Julian L. (1966). The Price Elasticity of Liquor in the U.S. and a Simple Method of Determination. *Econometrica*. Vol. 34, pp. 193–205 [in English].
3. Smith, V. (1994). Economics in the Laboratory. *Journal of Economic Perspectives*. Vol. 8. No. 1, pp. 113–131 [in English].
4. Smith, V. (1989). Theory, Experiment and Economics. *Journal of Economic Perspectives*. Vol. 3, No. 1, pp. 151–169 [in English].

5. Sims, C. (1972). Money, Income and Causality. *American Economic Review*. Vol. 62, No. 4. p. 540-552 [in English].
6. Sargent, T. J. (1991). Equilibrium with signal extraction from endogenous variables. *Journal of Economic Dynamics and Control*. Vol. 15, No. 2. pp. 245–273 [in English].
7. Banerjee, A., Duflo E. (2011). Poor Economics: A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty. 320 P. [in English].
8. Kremer, M. (1993). Population Growth and Technological Change: One Million B.C. to 1990. *The Quarterly Journal of Economics (The MIT Press)*. T. 108 (3), pp. 681–716 [in English].
9. Devid Edvard Kard / David Card. Biografiya. Retrieved from: https://www.peoples.ru/science/economy/david_card/ (available at: December 26, 2021) [in Russian].
10. Dzhoshua Angrist. Biografiya. Retrieved from: https://redday.ru/people/Angrist_Dzhoshua_Devid (available at: December 26, 2021) [in Russian].
11. Ghvido Imbens (ghollandsjko-amerykansjkyj ekonomist). Retrieved from: <https://www.britannica.com/biography/Guido-Imbens> (available at: December 26, 2021) [in Ukrainian].
12. Imbens, G. W. and J. D. Angrist (1994). Identification and estimation of local average treatment effects. *Econometrica*, 61, 467–476 [in English].
13. Kornyljuk R. Nobelivsjka istorija – 2021: za shho naspravdi otrymaly naghorodu Devid Kard, Dzhoshua Anghrist i Ghvido Imbens. Retrieved from: <https://mind.ua/publications/20232144-nobelivska-istoriya-2021-za-shcho-naspravdi-otrimali-nagorodu-devid-kard-dzhoshua-angrist-i-gvido-imb> (available at: December 26, 2021) [in Ukrainian].
14. Card, D., and A. B. Krueger (2000). Minimum wages and employment: A case study of the fastfood industry in New Jersey and Pennsylvania: Reply. *American Economic Review*, 90 (5), 1397-1420 [in English].
15. Natural experiments help answer important questions. The Prize in Economic Science 2021. The Royal Swedish Academy of Sciences. www.kva.se. Retrieved from: <https://www.nobelprize.org/uploads/2021/10/popular-economicsciencesprize2021-3.pdf> (available at: January 04, 2022) [in English].
16. Angrist, J. D., G. W. Imbens, and D. B. Rubin (1996). Identification of causal effects using instrumental variables. *Journal of the American Statistical Association*, 91, 444–472 [in English].

Статтю отримано 12 грудня 2021 р.

Article received December 12, 2021.

UDC 336.7

JEL classification: B 13, B 19, B 31

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.171>

Ірина ЧИРАК,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та економічної теорії,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: chyрак.iryна@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-1593-7042>

ДАВИД РІКАРДО – ВИЗНАНИЙ ЛІДЕР КЛАСИЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ (ДО 250-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Чирак І. Давид Рікардо – визнаний лідер класичної політичної економії (до 250-річчя з Дня народження). *Вісник економіки*. 2022. Вип. 1. С. 171–190. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.171>

Chyrak, I. (2022). Davyd Rikardo – vyznanyi lider klasychnoi politychnoi ekonomii (do 250-richchia z Dnia narodzhennia) [David Ricardo – recognized leader in classical political economy (to the 250th anniversary of his birth)]. *Visnyk ekonomiky – The Herald of Economics*. 2022, 1, 171–190. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.171>

Анотація

Вступ. Давид Рікардо є дуже помітною особою в історії економічної думки. Він є визнаним лідером класичної політичної економії й авторитетним фінансистом як у Великобританії, так і в Європі у першій половині XIX ст. Його вважають одним із творців трудової теорії вартості, який довів її до логічного завершення. Вчений здійснив суттєвий вклад у розробку наукового методу дослідження економічних явищ.

Мета. Узагальнити економічні погляди видатного науковця на економічні явища і процеси, дію економічних законів, які забезпечують рівновагу ринкової економіки, та на основні принципи економічного лібералізму. Проаналізувати погляди Д. Рікардо на закони розподілу суспільного багатства між трьома класами та вплив відомого розподілу доходів на зростання величини обсягів багатства.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є такі загальнонаукові методи, як аналіз, синтез, індукція та дедуція, які використовували для оцінювання поглядів, висновків та рекомендацій вченого щодо забезпечення ринкової рівноваги та зростання матеріального багатства суспільства; історичний – для розуміння суті еволюції відомих поглядів щодо трудової теорії вартості, теорії грошей і земельної ренти; поєднання абстрактного методу з кількісним аналізом для визначення кількісних характеристик економічних явищ;

© Ірина Чирак, 2022.

позитивний і нормативний – для дослідження основних і відмінних рис у поглядах представників класичної політичної економії.

Результати. Досліджено наукову творчість Давида Рікардо і встановлено, що він був яскравим представником класичної політичної економії, послідовником і водночас опонентом окремих теоретичних положень Адама Сміта. З'ясовано, що найважливіші ідеї економічної теорії відображені у його трудовій теорії вартості, теорії капіталу і грошей, теорії розподілу доходів, теорії оподаткування і теорії порівняльних переваг у міжнародній торгівлі. Встановлено, що науковець зробив помітний внесок у розробку наукового методу дослідження, зокрема започаткувавши метод сходження від абстрактного до конкретного та широке використання методу наукової дедукції. На переконання вченого, предметом політичної економії має бути дослідження законів розподілу доходів між класами суспільства у формі ренти, прибутку й заробітної плати. Д. Рікардо здійснив помітний внесок в обґрунтування політики вільної торгівлі у міжнародній сфері, важливості та вигідності зовнішньої торгівлі для країн.

Перспективи. Перспективність здійснення подальших досліджень полягає у більш глибокому і детальному аналізі методів, які використовував науковець у процесі дослідження економічних явищ і процесів. Це дасть змогу більш об'єктивно оцінити вклад Д. Рікардо у становлення та розвиток економічної науки.

Ключові слова: політична економія; економічний лібералізм; теорія розподілу доходів; трудова теорія вартості; ефективне оподаткування; теорія капіталу та грошей; теорія порівняльних переваг; земельна рента.

Формули: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 14.

Iryna CHYRAK,

PhD, associate professor ,

Associate Professor of Economics Department

West Ukrainian National University,

Lvivs'ka St., 11, Ternopil city, 46009, Ukraine,

e-mail: chyrak.iryana@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-1593-7042>

DAVID RICARDO – RECOGNIZED LEADER OF CLASSICAL POLITICAL ECONOMY (TO THE 250TH ANNIVERSARY OF HIS BIRTH)

Abstract

Introduction. David Ricardo is a very prominent figure in the history of economic thought. He is a recognized leader in classical political economy and a reputable financier in both Britain and Europe in the first half of the XIX century. He is rightly considered one of the creators of the labor theory of value, he has brought it to its logical conclusion. The scientist made a significant contribution to the development of a scientific method for studying economic phenomena.

Purpose of the research is to generalize the economic views of a prominent scientist on economic phenomena and processes, the action of economic laws that ensure the balance

of a market economy and the basic principles of economic liberalism; analyze the Ricardo's views on the laws of social wealth distribution between three classes of society and the impact of the existing distribution of income on the growth of wealth.

Methods. *The methodological basis of the study are such general scientific methods as analysis, synthesis, induction and deduction, which were used to assess the views, conclusions and recommendations of the scientist to ensure market equilibrium and increase the material wealth of society; historical – to understand the essence of the evolution of existing views on the labor theory of value, the theory of money and land rent; combining the abstract method with quantitative analysis to determine the quantitative characteristics of economic phenomena; positive and normative – to study the main and distinctive features in the views of representatives of classical political economy.*

Results. *It has been researched the David Ricardo's scientific work and it has been established that he was a prominent representative of classical political economy, a follower and at the same time an opponent of certain theoretical positions of Adam Smith. It was found that the most important ideas of economic theory have been reflected in his labor theory of value, the theory of capital and money, the theory of income distribution, tax theory and the theory of comparative advantage in international trade. It was established that the scientist had made a significant contribution to the development of the scientific method of research, in particular, by introducing the method of convergence from the abstract to the concrete and widespread use of the method of scientific deduction. According to the scientist, the subject of political economy should be the study of the laws of distribution of income between classes of society in the form of rents, profits and wages. D. Ricardo made a significant contribution to the justification of free trade policy in the international sphere, the importance and profitability of foreign trade for countries.*

Discussion. *The prospect for further research is a deeper and more detailed analysis of the methods used by the scientist in the study of economic phenomena and processes. This will allow assessing the Ricardo's contribution to the formation and development of economics more objective.*

Keywords: *political Economy; economic liberalism; income distribution theory; labor theory of value; effective taxation; theory of capital and money; theory of comparative advantage; land rent.*

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 14.

JEL classification: B 13, B 19, B 31.

Постановка проблеми. Вчення Давида Рікардо високо оцінили в середовищі представників економічної науки як у період життя і творчості вченого, так і в теперішній час. Найважливіші ідеї Д. Рікардо відображені у його теоріях, зокрема трудовій теорії вартості, теоріях капіталу, відтворення і грошей, теоріях розподілу доходів, земельної ренти, порівняльних переваг у міжнародній торгівлі та інших. На відміну від інших представників класичної школи політичної економії, він вважав, що предметом політичної економії має бути вивчення сфери розподілу, а точніше – «вивчення законів, які управляють цим розподілом».

Важливим внеском науковця в економічну науку є дослідження законів, які управляють обігом товарів і грошей у міжнародних економічних відносинах і які

актуальні для сучасного періоду. Д. Рікардо запропоновано теорію диференціальної ренти, головна ідея якої полягає у тому, що рента завжди платиться за користування землею, актуальна сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури дає змогу зробити висновки, що здобутки видатного англійського економіста, представника класичної політичної економії Давида Рікардо знаходиться у центрі уваги протягом тривалого часу. Дослідженням наукової спадщини класичної школи, зокрема Д. Рікардо, займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як М. Блауг [1], Ш. Жид і Ш. Рист [2], С. Злупко [3], Н. Краус [4], С. Крیمеші [5], Е. Майнбурд [6], К. Маркс [7], А. Маршалл [8], П. Юхименко [9] та ін. Однак повною мірою розкрити всю глибину та складність проблем наукової спадщини великого вченого так і не вдалося. Як свідчать результати проведеного дослідження, досі відсутній глибокий аналіз праць Д. Рікардо, особливо українських науковців.

Мета дослідження. Узагальнити економічні погляди видатного вченого на економічні явища і процеси, дію економічних законів, які забезпечують рівновагу ринкової економіки та на основні принципи економічного лібералізму. Проаналізувати погляди Д. Рікардо на закони розподілу суспільного багатства між трьома класами та вплив розподілу доходів на зростання величини обсягів багатства.

Результати дослідження. Давид Рікардо народився 19 квітня 1772 р. у Лондоні в багатодітній сім'ї (всього 17 дітей) біржового маклера. Походив родом з португальсько-єврейської сім'ї, яка емігрувала в Англію із Нідерландів безпосередньо перед його народженням. Розпочав освіту у лондонській початковій школі, а потім два роки здобував знання у торговій школі Амстердаму. В 14-тирічному віці поринув у світ комерції, допомагаючи батькові у торговельних і біржових операціях на Лондонській фондовій біржі. З 16 років Давид самостійно виконував ділові доручення батька на біржі і в конторі.

Давид Рікардо ніколи не навчався у коледжі чи університеті, тобто не здобув систематичну освіту, але самостійно вивчав математику, фізику, хімію, геологію, теологію і літературу. Певний час він працював викладачем математики.

Батьки Давида відносились до марранів і вели дуже консервативний спосіб життя. В 21 рік Рікардо відмовився від традиційного іудаїзму, одружився на Присциллі Елл Уілкінсон, яка сповідувала релігію квакерів. Батько і мати під впливом єврейської общини відреклися від сина і залишили його без будь-якої підтримки. Проте природні здібності, критичне мислення і гнучкий розум допомогли йому ще в юному віці стати мільйонером. За 12 років праці біржовим маклером він нажив велике багатство у 20 млн фунтів стерлінгів (у перерахунку на 2005 р. це становило 1 млрд 250 фунтів стерлінгів, а на сьогодні це становить близько 2 млрд фунтів стерлінгів) і вже не займався біржовим маклером. У 38 років Д. Рікардо став відомим фінансистом, членом керівного комітету Лондонської біржі, власником багатого будинку в центрі Лондона та замської резиденції Геткум-парк на території графства Глостершир і батьком 8 дітей.

У 1812 р. він припинив комерційну діяльність, став багатим рантьє і землевласником та розпочав наукову діяльність. Важливу роль у формуванні Рікардо як великого дослідника-політеконома відіграла його зацікавленість природничими науками. Інтерес до політичної економії проявився після його знайомства у 1799 р. з книгою

Адама Сміта «Багатство народів». Рікардо пов'язувала багаторічна творча дружба з багатьма відомими економістами – Ж.-Б. Сеєм, Т. Мальтусом, І. Туком, Дж. Мак-Куллахом та ін. Найвідомішим його другом був Джеймс Мілль, який мав особливо великий вплив на Рікардо і фактично майже силоміць змусив його взятися за написання основної праці. Капітальна праця Д. Рікардо «Засади політичної економії і оподаткування» становить вершину в розвитку класичної буржуазної політичної економії.

З часом він був учасником політичних кіл Лондона й активно виявляв себе в дискусіях. Крах на Лондонській біржі та його наслідки спонукали Д. Рікардо поглиблено вивчати економічну теорію. Після стрімкого підвищення ціни на золото у 1809 р. він назвав його причину – помилкова політика банку Англії. В тому самому році вийшла перша його стаття «Ціна золота», яка була надрукована в авторитетній газеті «Morning Chronicle» під керівництвом Джеймса Перрі. Публікації мали великий суспільний резонанс, що надихнуло Рікардо на написання памфлету «Висока ціна на золото як доказ знецінення кредитних білетів».

В 1815 р. був виданий памфлет «Дослід про вплив ціни на зерно на прибуток з капіталу». В ньому Д. Рікардо виклав основні положення своїх теорій про ренту і розвиток капіталістичного суспільства. Стаття мала великий успіх у прогресивних громадських колах Англії.

У 1816 р. була видана книга «Пропозиції на користь економічного і стійкого грошового обігу», а в 1817 р. – головна праця Давида Рікардо «Засади політичної економії і оподаткування», яка принесла йому славу. Цій праці характерна вишукана полеміка й високі принципи наукової етики, які заслуговують поваги в наш час. У ній науковець розвиває ідеї теорії Адама Сміта про те, що вартість товарів, яка визначається працею для їх виробництва, є основою доходів представників різних класів суспільства. На переконання Давида Рікардо, першочерговою метою політичної економії має бути дослідження основних принципів розподілу доходів у суспільстві.

Щодо біографії Д. Рікардо, то варто зазначити, що за чотири роки до своєї смерті він повністю припиняє заняття у сфері бізнесу. Це рішення було прийнято не стільки для того, щоб, використовуючи своє доволі велике матеріальне й фінансове положення, продовжити подальші наукові пошуки у сфері економічної теорії, а й через бажання на державному рівні втілити в життя власні економічні ідеї. Він приєднався до партії поміркованих лібералів, став великим лендлордом, а в 1819 р. – членом палати общин у британському парламенті від одного із виборчих округів Ірландії. Не приєднавшись офіційно до жодної з парламентських фракцій, Д. Рікардо дотримувався незалежної позиції щодо всіх проблем. Протягом чотирьох років вів активну політичну діяльність і здійснив глобальні перевороти у поглядах на проблеми економіки держави. У парламентських промовах рішуче виступав за відміну «хлібних законів», зменшення державного боргу, удосконалення банківської системи, розвиток промисловості, підтримував вимоги щодо лібералізації економіки, свободи торгівлі і видавництва, недопущення обмежень права на зібрання тощо. За час свого чотирирічного перебування у парламенті він виголосив 126 промов [10]. Завдяки його незаперечному авторитету парламент прислухався до пропозицій Д. Рікардо у

сфері економічної політики, які сприяли перетворенню вільної торгівлі у провідну мету британської політики на світовому ринку.

У 1821 р. спільними зусиллями Д. Рікардо, Дж. Мілля, Т. Мальтуса та Т. Тука у Лондоні було засновано перший клуб любителів політичної економії, членами якого були усі помітні економісти того часу.

Давид Рікардо – останній великий представник класичної буржуазної політичної економії. Після нього досліджувалися лише окремі, хоча й надмірно великі проблеми наукової буржуазної політекономії у працях Дж. Рамсея, Р. Джонса і А. Шербюльє. До середини ХІХ ст. встановилося панування ненаукової, вульгарної буржуазної політичної економії.

Помер Давид Рікардо 11 вересня 1823 р. Похований у Гатком-парку у графстві Глостершир, у Великобританії.



Давид Рікардо (1772–1823)

У першій половині ХІХ ст. визнаним лідером політичної економії і авторитетним економістом як у Великобританії, так і в Європі був Давид Рікардо. Він був послідовником і водночас опонентом окремих теоретичних положень Адама Сміта.

Економічні ідеї Д. Рікардо відображені у його працях, головною з яких є «Засади політичної економії і оподаткування» (1817). В ній найбільш повно і критично проаналізовані економічні явища і процеси, викладена система економічних поглядів науковця на основні принципи економічного лібералізму, досліджено економічні закони, які забезпечують рівновагу ринкової економіки та сприяють зростанню матеріального багатства суспільства. Особливо велика увага приділена пошуку закону розподілу багатства між трьома класами (землевласниками, капіталістами і найманими робітниками) та визначенню впливу на зростання обсягів виробництва способу розподілу багатства на доходи – ренту, прибуток і заробітну плату.

Праця «Засади політичної економії і оподаткування» складається із 32 глав, які можна згрупувати у 3 частини. У першій частині (глава І–ХІІ) досліджуються основи економічної теорії, у другій (глава ХІІІ–ХІХ) – питання ефективного оподаткування, у

третій (глава XX–XXXII) – здійснено критичний аналіз основних економічних теорій того часу.

Найважливіші ідеї економічної теорії Д. Рікардо відображені у трудовій теорії вартості, теорії капіталу та грошей, теорії розподілу доходів, теорії порівняльних переваг у міжнародній торгівлі, теорії оподаткування тощо.

Особливість позиції Д. Рікардо виявляється в тому, що предметом політичної економії у нього є вивчення сфери розподілу. З цього приводу він зауважує: «Визначити закони, які управляють цим розподілом, – головне завдання політичної економії» [11, с. 30]. Водночас Д. Рікардо не виключає із об'єкта свого аналізу сферу виробництва. Крім цього, в одному із листів Т. Мальтуса зауважує, що найбільш великою і, напевно, найбільш важливою складовою політичної економії є проблема «розвитку багатства країни» і «закони, згідно з якими розподіляється її зростаючий продукт» [11, с. 80]. Науковець так трактує предмет політичної економії під безпосереднім впливом промислового перевороту. Різке загострення класових протиріч насамперед між працею і капіталом, породжених промисловою революцією, назовні найбільш концентровано проявилось у боротьбі класів за збільшення своєї частки в національному доході. Саме тому Д. Рікардо, який намагався вивчати виробництво у певній соціальній формі, в системі виробничих відносин, вбачає предмет політичної економії у сфері розподілу. На його переконання, саме у формах розподілу найбільш правильно відображено фіксування факторів виробництва у суспільстві.

У працях Давида Рікардо помітна спроба виокремити виробничі відносини людей окремо від продуктивних сил суспільства і оголосити ці відносини власним предметом політичної економії, що було помітним кроком у науковому трактуванні предмета. Проте Д. Рікардо фактично ототожнює всю сукупність виробничих відносин з відносинами розподілу, що суттєво звужує рамки предмета політичної економії. Він не розкрив виробничі відносини людей як особливе соціальне явище і не зміг розробити цю категорію. Проте, навіть не бачачи визначальної залежності системи виробничих відносин від рівня розвитку продуктивних сил, науковець дав глибоке трактування предмета політичної економії і підійшов дуже близько до таємниць соціального механізму капіталістичної економіки.

Давид Рікардо зробив суттєвий поступ вперед і в розробці наукового методу дослідження економічних явищ. Він вперше в історії політичної економії в основу економічної теорії капіталізму поклав трудову теорію вартості, яка найбільшою мірою відображає загальні, найбільш типові для капіталізму відносини: товарні. Згідно з його поглядом, трудова теорія вартості – це вихідний пункт аналізу економічних явищ капіталізму. Доречно зауважити, що трудову теорію вартості спонтанно, інтуїтивно використовували як вихідний пункт аналізу економічних відносин капіталізму ще попередники Д. Рікардо, зокрема В. Петті й А. Сміт. З цих позицій вони розглядали природу окремих, але дуже важливих економічних явищ і процесів – ренти, прибутку, – проте не вирішили цю проблему повністю. Свідоме використання Д. Рікардо трудової теорії вартості у процесі аналізу капіталізму створило підґрунтя для наукового пояснення не лише окремих конкретних явищ капіталістичної економіки, а й всієї їх сукупності з точки зору їх внутрішньої основи. Як зауважував К. Маркс, «саме в цьому і полягає велике історичне значення Рікардо для науки» [7, с. 178].

Такий підхід дав змогу Д. Рікардо подолати протиріччя, характерні для економічного вчення А. Сміта, який не зміг правильно вирішити проблему вихідного пункту політичної економії капіталізму і з його однобічним підходом до економічних явищ з позицій або конкретної, або абстрактної праці [7, с. 421; 424]. В теорії Д. Рікардо визначну роль відіграє підхід, який базується на дослідженні внутрішніх залежностей економічних явищ капіталізму. Це вказує на суттєвий поступ уперед у напрямку до концепції двоїстого характеру праці як найважливішого методологічного принципу політичної економії.

До заслуг Давида Рікардо можна віднести започаткування (хоча і в нерозвиненій формі) методу сходження від абстрактного до конкретного. Він розпочинає своє дослідження з аналізу товару, його споживної вартості і вартості, а потім розглядає різні економічні явища капіталізму під кутом зору їхньої відповідності або невідповідності принципу трудової теорії вартості. Таке зіткнення конкретних відносин капіталістичного виробництва із законом вартості – це форма застосування методу сходження від абстрактного (товар, вартість) до конкретного (капітал, середній прибуток, заробітна плата, рента тощо).

Метод Давида Рікардо дав йому змогу досягти важливих наукових результатів. Він, зокрема, фактично дійшов висновку, що праця – це єдине джерело вартості, розумів експлуататорську природу капіталістичного прибутку як результат праці найманого працівника, яку безоплатно привласнює капіталіст; пояснював існування земельної ренти з точки зору трудової теорії вартості; визначив виявлення економічних протиріч класів буржуазного суспільства. Водночас для його методу характерна певна наукова недостатність, яка виявляється у метафізичному підході до економічних явищ. Так, у товарних відносинах він бачив лише загальну основу капіталістичних відносин, а не їх початкову історичну базу. Давид Рікардо не зрозумів такої важливої обставини, що капіталістичні відносини виробництва виростають в результаті розкладу простого товарного виробництва і приходять йому на заміну. Він перескакує через необхідні історичні етапи й ототожнює різні економічні поняття одне з іншим, наприклад вартість товару з її модифікацією відносинами розвинутого капіталізму – ціною виробництва. Про метафізичну обмеженість у застосуванні методу сходження від абстрактного до конкретного свідчить той факт, що і в першому розділі «Зasad політичної економії» й оподаткування – у процесі розгляду вартості як такої вже передбачається наявність не тільки товарів, а й заробітної плати, капіталу, прибутку, навіть ... загальної норми прибутку, різні форми капіталу у тому вигляді, в якому вони впливають з процесу обігу [7, с. 179].

Проте деякі економісти зауважили, що в процесі використання «методу наукової дедукції простежується відраза Д. Рікардо до індукції» [11, с. 136]. Ця відраза, на думку А. Маршалла, пояснюється його єврейським походженням. У представників цієї нації змалечку вихована повага до такого абстрактного багатства, як гроші як головне мірило цінності всього, що нас оточує, а його накопичення й ефективне використання було головним сенсом життя більшості цих людей. Грошове середовище стало для них внутрішнім світом [8, с. 195].

Підсумовуючи погляди на методологію Давида Рікардо, яку він використовував для дослідження економічних явищ і процесів, можна виокремити такі характерні ознаки:

-
- механістичний матеріалізм як філософська основа визнання економічного розвитку об'єктивним і закономірним процесом;
 - послідовне й неухильне дотримання теорії вартості, визнання праці основним джерелом багатства;
 - ідея особистого інтересу як головної рушійної сили розвитку суспільства;
 - доктрини природного права як наукової істини, концепції економічного лібералізму, вільної конкуренції та невтручання держави в економічне життя;
 - визнання капіталізму вічним, єдиним і природним суспільним ладом;
 - захист політики фритредерства;
 - високий рівень абстракції, поєднання абстрактного методу з кількісним аналізом для визначення кількісних характеристик економічних явищ;
 - використання діалектичного методу: розгляд економічних явищ і процесів у різноманітності їх форм і суперечностей [12, с. 248–249].

Трудова теорія вартості посідає одне з чільних місць у дослідженнях Давида Рікардо. Він перший в історії економічної науки за основу своєї теоретичної системи свідомо і неоднозначно взяв трудову теорію вартості, з позиції якої аналізував усі економічні процеси, категорії і закони. Те нове, що вніс Д. Рікардо у трудову теорію вартості, обумовлено насамперед змінами історичних обставин, переходом від капіталізму мануфактурного до капіталізму машинної стадії розвитку. Він більш послідовно, ніж А. Сміт, розробив положення про працю як єдине джерело вартості. Водночас він критично розглядав вульгарні трактування вартості. Насамперед вказав на помилковість твердження А. Сміта про те, що вартість товарів визначається працею, яка купується на ці товари, а також доходами різних класів суспільства («догма Сміта»).

На противагу А. Сміту, Д. Рікардо заперечував оцінювання вартості як результату поєднання заробітної плати, прибутку й ренти. Він був прихильником однофакторного визначення вартості товару: вона залежить від кількості праці, необхідної для його виробництва, і не може визначатися розміром винагороди за цю працю. Тобто вартість є первинна і не може визначатися доходами. На його глибоке переконання, визначення вартості за величиною робочого часу є абсолютним, загальним законом, а «співвідношення різних товарів – єдиний засіб, який може озброїти людей правилом обміну цих товарів» [13, с. 406].

Критично оцінюючи погляди Ж.-Б. Сея на користь товарів як регулятора їхньої вартості, він писав: «Це було б правильно, якби вартість товарів регулювалася тільки покупцями». Д. Рікардо зазначав, що користь товарів, тобто їхня споживна вартість, необхідна для того, щоб товар мав вартість, проте вона не становить джерело вартості... «корисність не являється мірилом мінової вартості, хоча вона суттєво необхідна для цієї останньої» [14, с. 263; 12, с. 33]. Відсутність уявлення про двояку природу праці не дозволила Д. Рікардо науково вирішити проблему співвідношення вартості і споживної вартості, розкрити причину їх протилежного руху в умовах зростання продуктивної сили праці.

Давид Рікардо критично оцінював концепцію «суб'єктивної цінності». Він писав, що «ступінь задоволення від користування товаром не може бути мірилом цінності, оскільки дві людини при використанні одного і того ж предмету можуть отримувати

зовсім різні задоволення». Одночасно він визнавав вплив такого показника, як «рідкість товарів» на визначення величини вартості, вважаючи, що «рідкість» потрібно віднести до факторів, які утворюють вартість. Це підтверджено в його праці: «Товари, які мають корисність, поповнюють свою мінову вартість із двох джерел своєї рідкості і кількості праці, необхідної для їх виробництва» [10, с. 228].

Вартісноутворювальну роль рідкості він розглядав як виняткову, характерну для обмеженої невеликої групи товарів, які є невідтворюваними (шедеври мистецтва, рідкісні книги, монети тощо). «... В масі товарів, які щоденно обмінюються на ринку такі товари становлять дуже незначну частку. Переважна ж більшість всіх товарів вимірюється працею» [10, с. 33–34].

Заслугою Давида Рікардо є встановлена ним відмінність між працею як субституцією вартості і працею як внутрішньою мірою вартості: «... праця являється основою всякої вартості і... відносна кількість її визначає «майже виключно відносну вартість товарів» [10, с. 40]. Таке розмежування вело до відкриття категорії абстрактної праці.

Вчений встановив загальну залежність величини вартості товару від рівня розвитку продуктивності праці. «Якщо мінова вартість товарів визначається кількістю праці, втіленою в них, то всяке зростання цієї кількості має збільшувати вартість такого товару, на який витрачається праця, а всяке зменшення – знижувати її» [10, с. 35].

Заслугою Давида Рікардо також є постановка проблеми суспільно необхідної праці. Оскільки затрати праці дрібного товаровиробника, робітника мануфактури і робітника машинної фабрики у процесі виробництва товарів одного виду суттєво відмінні, то величину вартості мають регулювати ті затрати праці, які необхідні для його виробництва за найбільш несприятливих умов. Під останніми Д. Рікардо розуміє такі, «за яких необхідно вести виробництво, щоб була вироблена необхідна кількість продуктів» [10, с. 69]. Вчений фактично здійснює розмежування між індивідуальною та суспільно необхідною працею, доторкаючись до самої суті механізму закону вартості і відіграючи помітну роль у розвитку економічної науки. Проте, пропонуючи як регулятор величини вартості товару індивідуальні витрати праці виробників за найгірших умов, він допускає певні помилки. Запропоноване ціноутворення підходить лише для сільського господарства, добувної промисловості і як рідкісний виняток для обробної промисловості, але не для всіх галузей економіки.

Значну увагу Давид Рікардо приділяв проблемі перенесення вартості використаних засобів виробництва на товари, що виробляються. Цей метод також використовував Ф. Кене, який дотримувався думки, що вартість використаних засобів не втрачається, а переноситься на новий товар. Д. Рікардо конкретизує таку постановку проблеми і в третьому відділі розділу I своєї основної праці формулює її так: «На вартість товарів впливає не тільки праця, використана безпосередньо на них, але і праця, витрачена на знаряддя, інструменти і споруди, які сприяють цій праці» [10, с. 42]. Тезою про те, що засоби виробництва не створюють нову вартість, він наніс удар по вульгарній апологетиці капіталізму в теорії «продуктивності капіталу». Аналізуючи процес виробництва у сільському господарстві, Д. Рікардо показав, що навіть земля як фактор виробництва не створює вартості товарів, а дохід, який вона приносить у формі ренти, є результатом праці найманих працівників і обумовлений дією закону

вартості. Зрештою робиться висновок, що єдиним джерелом вартості є лише праця, витрачена на виготовлення товарів.

Давид Рікардо робить спробу застосувати трудову теорію вартості для аналізу грошей. У праці «Дослідження про природу грошей» (1807 р.) він трактував гроші з позицій товарної теорії. Вартість грошей (золота і срібла) вчений визначав затратами праці на їх виробництво, виділяв специфіку грошей як особливого товару, який є мірилом вартості усіх інших товарів і засобом їх обігу. Заслугує на позитивну оцінку його думка про те, що кількість паперових грошей в обігу має визначатися вартістю товарної маси на ринку. Проте його позиції надто суперечливі, що не дало змогу створити наукову теорію грошей на цій основі.

Фактично Д. Рікардо притримувався двох протилежних точок зору щодо визначення величини вартості грошей. З одного боку, він намагався підійти до вказаної проблеми з позицій, які він розробив у теорії трудової вартості, і визначати вартість грошей так само, як і всіх інших товарів. Такий підхід дає змогу зробити висновок, що саме вартість грошей – за незмінної величини цін товарів, що знаходяться в обігу, – це вирішальний фактор, який визначає необхідну кількість грошей для обігу. З другого боку, перебуваючи під враженням знецінення паперових і золотих грошей, він доходить до зовсім протилежного висновку: вартість грошей встановлюється в обігу і визначається їхньою кількістю. Надалі він розвиває один із варіантів кількісної теорії грошей, відповідно до яких вартість грошей визначається процесом обігу, в якому гроші виступають без вартості, а товари – без ціни. Ототожнюючи гроші із звичайними товарами, Рікардо відходить від свого головного методологічного принципу – трудової теорії вартості.

За стабільного розвитку економіки, вважав Д. Рікардо, в обігу кожної окремої країни знаходиться певна необхідна кількість золотих грошей, яка відповідає величині вироблених життєвих благ. Гроші обертаються за своєю дійсною вартістю. Коли в країні утворюється пасивний торговельний баланс (обсяг імпорту переважає над обсягом експорту), гроші «помандрують» за кордон для оплати надлишку імпорту. Виникне певний дефіцит грошей, який приведе до підвищення їхньої цінності. Одночасно знизяться товарні ціни, що стимулюватиме їх експорт і сприятиме поверненню назад грошей до країни. На основі цього Д. Рікардо робить висновок, що необхідна існування вільної торгівлі, яка приводить до рівноваги співвідношення між кількістю золота у країні та рівнем цін завдяки вільному переміщенню грошей і товарів між країнами.

Відхід Д. Рікардо від товарної до кількісної теорії грошей викликав критику К. Маркса, який був палким прихильником товарної теорії грошей. Проте окремі дослідники вчення Д. Рікардо вважають, що саме на основі кількісної теорії грошей було зроблено відкриття, яке стало його головним внеском до економічної науки [2, с. 137]. Мова йде про дослідження законів, які управляють обігом товарів і грошей у міжнародних економічних відносинах.

У грошовій теорії Давида Рікардо варто виокремити два положення, які входять до «золотого фонду» класичної політичної економії:

1) гроші як товар в разі зменшення своєї вартості зумовлюють необхідність зростання заробітної плати, що «неминуче супроводжується зростанням цін на товари» [13, с. 447];

2) гроші як загальний засіб обміну між цивілізованими країнами «розподіляються між ними у пропорціях, які змінюються з кожним удосконаленням у торгівлі і машинах, з кожним утрудненням у добуванні харчів та інших предметів життєвої необхідності для зростаючого населення» [13, с. 452].

Залишаючись переконаним послідовником трудової теорії вартості, у питаннях грошового обігу він відходить від неї, стверджуючи, що ні золото, ні будь-який інший товар не можуть служити завжди досконалою мірою вартості для всіх речей. Це зробило його прихильником повної заміни золотих грошей паперовими за умови дотримання обережності у процесі їхнього обігу: в обігу не має бути більшої кількості грошей від їхньої необхідної кількості.

Незважаючи на певну непослідовність Давида Рікардо та незавершеність у дослідженні ключових питань товарного виробництва, його трудова теорія вартості стала видатною подією в історії політичної економії. З одного боку, ця теорія – це дослідження загальних економічних відносин і закономірностей, які є основою капіталістичного способу виробництва, а з другого – розробка найважливішого методологічного принципу аналізу конкретних і складних сутнісних відносин капіталістичної економіки.

Значну увагу Давид Рікардо приділив проблемам капіталу та відтворення суспільного виробництва. Його теорія капіталу ґрунтується на визнанні капіталу головним фактором розвитку продуктивних сил суспільства, частиною багатства країни, яку використовують у виробництві. На переконання вченого, капітал – це «частина багатства країни, яка використовується у виробництві та складається з їжі, одягу, інструментів, сировини, машин тощо, необхідних для того, щоб привести у рух працю» [13, с. 452]. Він розглядав капітал «вічною категорією, частиною багатства, що витрачається з метою майбутнього виробництва» [13, с. 421].

Його позиція загалом збігається з думками інших представників класичної політичної економії, які зверталися до теорії капіталу, але, на відміну від них, він зміг показати, що через відмінності у величині прибутку виникають «переміщення капіталу із однієї сфери застосування до іншої» (з галузі до галузі). Це означало розкриття механізму міжгалузевої конкуренції капіталів. Розвиваючи теорію капіталу, Д. Рікардо обґрунтував висновок про правомірність існування прибутку.

Порівняно з А. Смітом, він зробив крок уперед щодо трактування основного й оборотного капіталів, визначення критеріїв їх класифікації (поділу) залежно від характеру зношуваності та часу їх обороту. На його думку, «залежно від того, як швидко зношується капітал і як часто він вимагає відтворення, капітал зараховується до оборотного або до основного» [13, с. 421].

М. Блауг, який присвятив свою фундаментальну працю «Економічна думка у ретроспективі» саме Давиду Рікардо, вважає, що «центральна проблема, яка стояла перед Рікардо, а саме: як зміни відносних величин у продукті землі, праці і капіталу пов'язані з нормою нагромадження капіталу, залишається однією із постійних тем

зацікавленості у сучасних економістів. В цьому розумінні рикардистська економічна теорія все же жива» [1].

У теорії відтворення Д. Рікардо визнавав «закон ринків» Ж. Б. Сея, тобто догму про безкризовий і рівноважний стан економіки за умов повної зайнятості. Ринкову економіку вважав ідеально саморегульованою системою із необхідними зворотніми зв'язками. Виробництво товарів створює необхідні доходи, на які можна купити всі інші товари. В разі надвиробництва одного із товарів ринок «сигналізуватиме» його виробникам зниження цін на цей товар. Теза про «безкризовість» капіталізму не означає, що Д. Рікардо взагалі не допускав можливості виникнення економічних криз. Вони можуть виникати у середньострокових періодах внаслідок неправильного розподілу ресурсів, коли їх забагато в галузях, де є великий попит на товари, і замало в тих, де попит малий.

У теорії розподілу доходів Д. Рікардо виходив з пріоритетності розподілу в економічній теорії. Розглядаючи закони розподілу як предмет політичної економії він близько підійшов до виявлення соціальної форми виробництва як головного об'єкта вивчення у цій науці. Досліджував механізм розподілу доходу між трьома класами суспільства (власниками землі, власниками грошей або капіталу і власниками робочої сили або найманими працівниками) з метою виявлення частки доходу кожного із них (земельної ренти, прибутку і заробітної плати) або пропорцій розподілу національного продукту.

Важливою заслугою Давида Рікардо є те, що на основі трудової теорії вартості він наблизився до розуміння єдиної експлуататорської основи всіх капіталістичних доходів – прибутку, земельної ренти і процента. На відміну від А. Сміта, він доводив, що вартість створюється лише працею, а отже, заробітна плата і прибуток є двома частинами однієї величини і змінюються обернено пропорційно. Рента, яка є різницею між загальною вартістю і сумою заробітної плати та прибутку, також змінюється за рахунок зміни величини цих доходів. Таким чином, очевидно, що коли праця – це єдине джерело вартості, то доходи капіталістів і землевласників є результатом привласнення неоплаченої праці.

З позицій трудової теорії вартості, він рішуче відхиляє вульгарні концепції розподілу, а саме: концепції «продуктивного капіталу» і «специфічної продуктивності землі», які джерелами вартості і, відповідно, доходів, вважали ті фактори, які беруть участь у створенні споживної вартості, але безпосередньо не стосуються виробництва вартості.

Аналізуючи прибуток, Д. Рікардо встановлює, що він становить частину вартості товару і його джерелом є праця найманих виробників. Тобто прибуток виступає як привласнена капіталістами неоплачена праця найманих робітників.

Особливу зацікавленість у Д. Рікардо викликає проблема величини прибутку і його співвідношення із заробітною платою. Він зауважує, що рівноважні капіталу приносять однаковий прибуток незалежно від того, яку кількість праці вони приводять у дію. Аналізуючи питання співвідношення заробітної плати і прибутку як двох складових цінності, доходить висновку, що в разі зростання заробітної плати відповідно зменшується прибуток капіталіста. Він зауважує, що рух заробітної плати є визначальним у співвідношенні заробітної плати і прибутку, і це зумовлено тим, що

праця виступає джерелом цінності, а її функціонування потребує витрат на утримання робітника і його сім'ї. Проте заробітну плату неможливо підняти так високо, щоб нічого не залишилось на прибуток.

У вченні Давида Рікардо приділена значна увага проблемі зниження норми прибутку. З розвитком суспільства норма прибутку має тенденцію до зниження, що зумовлено зменшенням продуктивності праці у сільському господарстві (дія закону спадної родючості ґрунтів), і що веде до зростання цін на продукти харчування, а отже, до підвищення заробітної плати і відповідного зниження норми прибутку. Фактором протидії цьому зниженню є зростання продуктивних сил.

Тенденцію до зниження норми прибутку вчений розглядає як катастрофу, адже це зумовить у майбутньому значне зменшення нагромадження капіталу і скорочення обсягів виробництва, що в поєднанні зі зменшенням віддачі землі може призвести до голоду і вимирання людства [13, с. 474].

На основі проведеного аналізу сутності і джерел прибутку Давид Рікардо робить такі висновки:

- прибуток є однією із основних форм доходу в капіталістичному суспільстві;
- можливість існування прибутку пояснюється здатністю найманого працівника створювати більшу вартість, ніж він отримує;
- прибуток знаходиться в оберненій залежності від заробітної плати: за збільшення прибутку зменшується заробітна плата і навпаки;
- норма прибутку (його співвідношення із заробітною платою, частка у загальній вартості) має природну тенденцію до зниження внаслідок дії закону спадної родючості землі (обґрунтованого А. Тюрго). На переконання Д. Рікардо, із залученням у господарський обіг менш родючих земель та зростанням ренти ціни на продовольство і працю зростають, абсолютна величина прибутку може зростати, проте норма прибутку має тенденцію до зниження;
- фактором протидії зниженню норми прибутку є вдосконалення машин, які застосовують у процесі виробництва предметів споживання, а також відкриття в агротехнічній науці (здешевлення предметів споживання і їжі гальмуватиме процеси збільшення заробітної плати).

Найбільш помітний вклад у концепції розподілу доходів Д. Рікардо вніс у теорію земельної ренти. Ренту вчений визначає як «долю продукту землі, яка виплачується землевласнику за користування першопочатковими і неруйнівними силами ґрунту».

Рента – одна з тих категорій, які насамперед почали вивчати і досліджувати. Однією з перших наукових шкіл, що започаткували вивчення економічної сутності ренти та рентних відносин, була класична школа. Її представники пов'язували ренту насамперед із земельними ресурсами, що було пов'язано з питаннями, які знаходилися у фокусі їхніх наукових досліджень. Саме представникам класичної школи належить ідея існування різних видів ренти.

А. Сміт заклав подвійність підходу до ренти як продукту землі та доходу, визначеного високим попитом за обмеженої пропозиції (орендної плати). Таким чином, рента є перевищенням ціни продукту над витратами праці і капіталу, водночас у витрати капіталу входить нормальний прибуток. Тобто рента, на переконання А. Сміта, – це залишок, отриманий у результаті вирахування з ціни продукту заробітної плати

і прибутку на капітал, тому не можна вважати отримання ренти, заробітної плати і прибутку явищами одного порядку.

Аналізуючи ренту, Давид Рікардо ставить за мету дослідити природу і виявити закономірності її динаміки. Виникнення ренти вчений пов'язує з утвердженням приватної власності на землю. Основна його теза полягала в тому, що рента виплачується за користування землею лише тоді, коли кількість землі обмежена, а її якість неоднакова. Причиною виникнення земельної ренти, на його думку, є перехід до використання менш родючих або гірше розташованих земельних ділянок внаслідок збільшення кількості населення, розвитку міст і, відповідно, продуктів сільськогосподарського виробництва. У такому разі на кращих землях виникне рента, а її величина буде залежати від різниці якості цих ділянок.

На переконання Д. Рікардо, вартість сільськогосподарських товарів так само, як і всіх інших, визначається витратами праці за гірших умов виробництва. Внаслідок цього фермери, які використовують більш родючі і краще розташовані землі, отримуватимуть додатковий дохід у вигляді різниці між витратами виробництва на гірших ділянках і на ділянках, які вони обробляють. Цей додатковий дохід привласнюють власники землі у формі ренти. Таким чином, науковець робить висновки, що рента – це «вільний дар природи», «результат її праці», яку сплачує землевласник у результаті приватної власності на землю, обмеженості та різної родючості земельних ресурсів. Він зауважує, що не сама земля є джерелом ренти, а праця найманих робітників у сільському господарстві, зростанню продуктивності якої сприяють сили природи на кращих і середніх ділянках землі. Щодо динаміки величини земельної ренти, то вона постійно зростатиме, і це пов'язується із залученням до обробітку все більших обсягів гірших земельних ділянок через зростання кількості населення та потреби у продуктах харчування.

Давид Рікардо є автором одного із найперших викладів теорії диференціальної ренти (хоча він і не вживав цей термін). «Коли з розвитком суспільства надходить в обробку земля другого розряду за родючістю, на землі першого розряду негайно виникає рента, і величина цієї ренти буде залежати від розходження в якості цих двох ділянок. Коли надходить в обробку земля третього розряду за якістю, негайно починає давати ренту земля другого розряду. Як і раніше, рента регулюється відмінністю в їх продуктивній силі. Водночас піднімається рента з землі першого розряду, тому що вона завжди має бути вище ренти з землі другого розряду на величину різниці в продукті, який вони дають за такої кількості капіталу і праці» [10, с. 433]. Фактично Д. Рікардо розглядав те, що К. Маркс визначив як диференціальну ренту I і II роду. «Трапляється часто, насправді це звичайне явище, що ще до переходу до обробітку «2, 3, 4 або 5 або гірших земель капітал може бути більш продуктивно затрачено на тих ділянках, які вже обробляються. Може, наприклад, виявиться, що в разі подвоєння початкового капіталу, витраченого на № 1, продукт хоча і не подвоїться, не збільшиться на 100 квартал, але все ж зросте на 85 квартал, ця кількість буде перевищувати те, яке було б отримано в разі додатку такого капіталу до землі № 3. У подібних випадках капітал буде переважно додаватися до старої землі і також доставить ренту, тому що рента завжди є різницею в продукті, отриманому за допомогою додатка двох однакових кількостей капіталу і праці» [13, с. 435]

Концепція Давида Рікардо про земельну ренту актуальна і сьогодні. Головні її ідеї полягають у тому, що рента завжди платиться за користування землею, оскільки її кількість не безмежна і якість – неоднакова, а із зростанням кількості населення починають оброблятися нові ділянки, гірші за якістю і місцезнаходженням, затратами праці, на основі яких визначатиметься вартість сільськогосподарських продуктів. Переконаливими є ресурсоутворювальні фактори, на які він вказав: неоднаковий природний потенціал учасників (родючість) і різна віддаленість цих ділянок від ринків, на яких може бути реалізована отримана з них товарна продукція.

Оскільки для Давида Рікардо земля є «невідтворювальною» і він розглядає її як ресурс фізичний, а не економічний, то не тільки земля, а й рента, на його думку, є «вільним даром землі».

Наявність абсолютної ренти Давид Рікардо не розглядав.

Важливих результатів Д. Рікардо досяг у процесі аналізу заробітної плати – доходу найманих робітників. На відміну від А. Сміта, він бачить відмінності між працею, втіленою в товарі та яка визначає його вартість, і так звану вартість праці, тобто заробітної плати. Вчений вказує, що вартість товару не зміниться в результаті зміни величини винагороди робітнику за його працю і що вартість товару, як правило, перевищує «вартість праці», яка створила цей товар.

Науковець не бачив відмінностей між поняттями «робоча сила як товар» і «праця як функція робочої сили». Проте він близько підійшов до правильного кількісного визначення ціни праці, фактично вартості робочої сили. Розмежовуючи природну й ринкову ціни праці, він вважає, що під впливом попиту і пропозиції природна ціна праці зводиться до вартості певної суми життєвих засобів, необхідних для утримання працівників і продовження їхнього роду, а певною мірою і для їхнього розвитку. Отже, природна ціна праці визначається цінністю засобів споживання робітника та його сім'ї. Природна ціна не є незмінною, нерухомою. Вона змінюється в різні часи в одній і тій самій країні і суттєво відрізняється від інших країн. Ринкова ціна праці коливається навколо природної під впливом природного руху робітничого населення. У разі перевищення ринкової ціни праці над природною чисельність робітників значно збільшується, зростає пропозиція праці і на певному етапі вона перевищує попит на неї. Це веде до виникнення безробіття і зниження ринкових цін праці, скорочення кількості робітничого населення до тих пір, поки пропозиція праці зменшиться до попиту на неї.

Відводячи вирішальну роль у дії «природного закону» заробітної плати співвідношенню попиту на працю і його пропозиції, Д. Рікардо відступає від своєї основної методологічної передумови – визначення вартості працею. Проте трудова теорія вартості дала змогу йому підійти до розкриття економічних протиріч класів буржуазного суспільства.

Положення Д. Рікардо про працю як єдине джерело вартості дає змогу встановити наявність єдиної експлуататорської основи доходів капіталістів і землевласників. На основі трудової теорії вартості встановлюється, що заробітна плата і прибуток, а також прибуток і земельна рента знаходяться в обернено пропорційній залежності. «...прибуток буде високим або низьким в тій самій пропорції, в якій буде низька або висока заробітна плата» [10, с. 46].

Неабияку зацікавленість викликає концепція про динаміку доходів класів капіталістичного суспільства. На переконання вченого, в міру розвитку капіталізму економічні протиріччя між класами матимуть тенденцію до посилення. Зі збільшенням кількості населення буде зростати вартість сільськогосподарських товарів, а отже, й рента. Номінальна заробітна плата буде зростати, а реальна буде залишатись практично незмінною внаслідок різних коливань. Прибуток матиме тенденцію до зменшення внаслідок зростання ренти.

Варто зазначити, що Давид Рікардо здійснив помітний внесок в обґрунтування доцільності політики вільної торгівлі у міжнародній сфері. У його теорії порівняльних переваг обґрунтовуються важливість і вигідність зовнішньої торгівлі для країни. Зокрема, він зазначив, що зовнішня торгівля «корисна для країн тим, що збільшує масу й різноманітність предметів, на які може використовуватись дохід, і створює завдяки різноманітності та дешевизні товарів потяг до заощадження і нагромадження капіталу» [13, с. 473].

Його теорія доповнила вчення А. Сміта, який пояснив існування і вигідність міжнародної торгівлі відмінностями в абсолютних витратах виробництва товарів у різних країнах («теорія абсолютних переваг»). На основі поділу праці і спеціалізації країн на випуску товарів, у виробництві яких в них існує абсолютна перевага, стає вигіднішим їх експорт в обмін на інші товари, витрати виробництва яких нижчі за кордоном. В теорії порівняльних переваг у міжнародній торгівлі Д. Рікардо доводив, що кожна країна, яка не має абсолютних переваг у виробництві будь-яких товарів, має спеціалізуватися на виробництві товарів, яким притаманні порівняльні переваги, що даватимуть найбільшу вигоду за нижчих витрат праці. Як зазначив вчений, якщо країни спеціалізуються на виробництві тих товарів, які вони здатні виробляти з відносно меншими витратами порівняно з іншими країнами, то торгівля між ними буде взаємовигідною для обох країн незалежно від того, чи є виробництво в одній з них абсолютно ефективним, порівняно з іншою.

Торгівля між країнами дозволяє їм реалізувати свої відносні (порівняльні) переваги і відмовитися від виробництва менш ефективного товару та спеціалізуватися на виробництві більш ефективного. Вчений вбачав загальну вигоду всіх країн від участі у міжнародній торгівлі (зростання національного багатства кожної країни), коли кожна країна зосередить свої зусилля у своїй сфері порівняльної переваги. На основі свого дослідження він виводить закон порівняльної переваги, суть якого зводиться до наступного: «країна повинна спеціалізуватися на виробництві якогось товару та експортувати його, якщо відмінність між витратами виробництва даного товару і вищими витратами виробництва інших товарів більша, ніж в інших країнах» [13, с. 475]. На основі цього закону Давид Рікардо визначає, що «вино потрібно виготовляти у Франції і Португалії, хліб потрібно вирощувати в Америці і Польщі, а різні металеві вироби потрібно створювати в Англії» [13, с. 475].

Зауважимо, що теорія порівняльних переваг у міжнародній торгівлі ґрунтується на основі фритредерських поглядів її прихильників, тобто на принципах вільної зовнішньої торгівлі, без обмежень з боку держави. Завдання теорії – сприяти розвитку міжнародної торгівлі.

Особливо великий внесок зробив Давид Рікардо у «теорію оподаткування», яка є подальшим розвитком поглядів на відносини між державою і населенням. Вчений вказує на недоцільність втручання уряду у процеси суспільного виробництва і розподілу і визначав податок як частину продукту землі і праці, яка спрямовується у розпорядження уряду.

Особливу увагу науковець приділив розробці принципів оподаткування, яку започаткував А. Сміт. Зокрема, Д. Рікардо:

– доводив, що податки зменшують нагромадження, тому необхідно оподатковувати дохід, а не капітал і спадщину;

– вважав, що величина податків має бути справедливою, забезпечувати можливість їх сплати залежно від співвідношення грошової вартості доходу людини та грошової вартості товару, який вона споживає;

– був противником зростання податків і розглядав нові податки як тягар для виробництва, що спричиняє підвищення природної ціни та скорочення обсягів виробництва, змінює ціни і заважає національному капіталу розподілятися найбільш вигідним для суспільства способом;

– обстоював оптимальність рівномірного розподілу прибуткового податку;

– був прихильником ідеї про необхідність зменшення податків, оскільки високі податки є злом, яке зменшує стимули до розвитку виробництва.

Велику увагу Давид Рікардо приділив питанням економічної політики з виробленням рекомендацій щодо організації зовнішньої торгівлі, грошового обігу, розподілу доходів та оподаткування.

Висновки. Внесок Давида Рікардо в економічну науку полягає у завершенні формування класичної політичної економії, яка створила цілісну картину функціонування ринкової економіки на засадах саморегулювання. Вчення Давида Рікардо здійснило великий вплив на всю економічну науку, збагативши її новими методами дослідження.

Заслугою вченого є доведення до логічного завершення трудової теорії вартості. Він обґрунтував однофакторне визначення вартості товару: вона залежить від кількості праці, необхідної для його виробництва. Д. Рікардо розмежував споживну (корисність) і мінову (цінність) вартості товару та започаткував питання про розмежування праці на індивідуальну і суспільно необхідну. Визначив поняття «ціна» як мінову вартість, виражену у грошовій формі та обґрунтував фактори, які впливають на ціну – попит, пропозиція, величина вартості товару, витрати виробництва, прибуток.

Вчений дослідив механізм розподілу доходу нації між трьома класами суспільства (землевласниками, капіталістами і найманими робітниками) з метою виявлення частки доходу кожного з них (ренти, прибутку і заробітної плати) та джерел їх надходження. На основі своєї теорії розподілу доходів показав наявність антагоністичних протиріч між основними класами капіталістичного суспільства.

Теорія «капіталу» ґрунтується на визначенні його головним фактором розвитку продуктивних сил суспільства і висновку про правомірність існування прибутку. В теорії «порівняльних переваг» у міжнародній торгівлі Д. Рікардо доводив доцільність спеціалізації кожної країни на виробництві товарів з порівняльними перевагами та їх участі у міжнародній торгівлі.

Перспективи подальших розвідок. Водночас є низка положень у вченні Давида Рікардо, яким, на нашу думку, не приділено достатньо уваги і які потребують подальшого вивчення наукового доробку Д. Рікардо. Зокрема, йдеться про методи, які вчений використовував для дослідження економічних явищ і процесів.

Література

1. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. Москва : Дело Лтд, 1994. 688 с.
2. Жид Ш., Рист Ш. История экономических учений. Москва : Экон. 1995. 137 с.
3. Злупко С. М. Історія економічної теорії. Київ : Знання, 2005. 719 с.
4. Краус Н. М. Давід Рікардо – економіст епохи промислового перевороту. Історія економіки та економічної думки. Київ : Центр учб. літ., 2014. 159 с.
5. Cremaschi, S. (2021). David Ricardo. At Intellectual Biography. URL: https://www.researchgate.net/publication/354900306_David_Ricardo_An_Intellectual_Biography
6. Майбурд Е. М. Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров. Москва : Дело, Вита-Пресс, 1996. 544 с.
7. Маркс, К. Сочинения : в 30 т.; К. Маркс, Ф. Энгельс. Изд. 2-е. Москва : Госполитиздат, 1962. Т. 26; Ч. 1. 476 с.
8. Маршалл А. Принципы экономической науки : в 3 т. Москва : Прогресс: Универс, 1993. Т. 3, 594 с. URL: https://institutiones.com/download/books/1229-principyu-ekonomicheskoy-nauki.html#google_vignette
9. Юхименко П. І., Леоненко П. М. Історія економічних учень: навч. посіб. 2-ге вид., випр. Київ : Знання-Прес, 2001. 514 с.
10. Поліщук В., Несенко П. До проблеми вартості в праці Д. Рікардо «Начала політичної економії та оподаткування». 2018. URL: <http://n-visnik.oneu.edu.ua/collections/2018/261/pdf/129-146.pdf>
11. Рикардо Д. Начало политической экономии и налогового обложения. Сочинения. Москва : Соцэкгиз, 1955. Т. 1. 360 с. URL: <http://www.library.fa.ru/files/Rikardo1.pdf>
12. Історія економіки та економічної думки: від ранніх цивілізацій до початку ХХ ст. : навч. посіб. ; за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. Київ : Знання, 2011. 566 с.
13. Рикардо Д. Начала политической экономии. Классика экономической мысли : соч. ; В. Петти, А. Смит, Д. Рикардо, Дж. Кейнс, М. Фридмен. Москва : ЭКСМО-Пресс, 2000. 406 с.
14. Рикардо, Д. Письма к экономистам. Сочинения. Москва Соцэкгиз, 1961. Т. 5. 271 с.

References

1. Blaug, M. (1994). Ekonomicheskaya mysl' v retrospektive [Economic thought in retrospect]. Moscow: Delo Ltd, 688 p. [in Russian].
2. Zhid, Sh. & Rist, Sh. (1995). Istoriya ekonomicheskikh ucheniy [History of economic doctrines]. Moscow: Econ., 137 p. [in Russian].
3. Zlupko, S. (2005). Istoriya ekonomichnoyi teorii [History of economic thought]. Kyiv: Znannya – Knowledge, 719 p. [in Ukrainian].

4. Kraus, N. (2014). David Rikardo – ekonomist epokhy promyslovoho perevorotu [David Ricardo – an economist of the industrial revolution]. History of economics and economic thought. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury – Center for Educational Literature, 159 p. [in Ukrainian].
5. Cremaschi, S. (2021). David Ricardo. At Intellectual Biography. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/354900306_David_Ricardo_An_Intellectual_Biography. DOI: 10.4324/9781003162100 [in English].
6. Mayburd, E. (1996). Vvedeniye v istoriyu ekonomicheskoy mysli. Ot prorokov do professorov [Introduction to the history of economic thought. From prophets to professors]. Moscow: Delo, Vita-Press, 544 p. [in Russian].
7. Marks, K. (1962). Sochineniya [Works]: in 30 volumes. Ed. 2nd. Moscow: Gospolitizdat, Vol. 26. Part 1, 476 p. [in Russian].
8. Marshall, A. (1993). Printsipy ekonomicheskoy nauki [Principles of economic science]: in 3 volumes. Moscow: Progress: Univers, Vol. 3, 594 p. Retrieved from: https://institutiones.com/download/books/1229-principy-ekonomicheskoy-nauki.html#google_vignette [in Russian].
9. Yukhimenko, P. & Leonenko, P. (2001). Istoriya ekonomichnykh uchen' [History of economic studies]. Kyiv: Znannya-Press – Knowledge Press, 514 p. [in Ukrainian].
10. Polishchuk, V. & Nesenko, P. (2018). Do problemy vartosti v pratsi D. Rikardo “Nachala politychnoyi ekonomiyi ta opodatkuvannya” [On the problem of value in the work of D. Ricardo “Principles of political economy and taxation”]. Retrieved from: <http://n-visnik.oneu.edu.ua/collections/2018/261/pdf/129-146.pdf> [in Ukrainian].
11. Ricardo, D. (1955). Nachalo politicheskoy ekonomii i nalogovogo oblozheniya. [The beginning of political economy and taxation]. Moscow: Sotsekgiz, Vol. 1, 360 p. Retrieved from: <http://www.library.fa.ru/files/Rikardo1.pdf> [in Russian].
12. Koziuk, V. & Rodionova, L. (Eds.). (2011). Istoriya ekonomiky ta ekonomichnoyi dumky: vid rannikh tsyvilizatsiy do pochatku XX stolittia [History of economics and economic thought: from early civilizations to the early twentieth century]. Kyiv: Znannya – Knowledge, 566 p. [in Ukrainian].
13. Ricardo, D. (2000). Nachala politicheskoy ekonomii. Klassika ekonomicheskoy mysli [The beginnings of political economy. Classics of economic thought]. Moscow: EKSMO-Press, 406 p. [in Russian].
14. Ricardo, D. (1961). Pis'ma k ekonomistam [The letters to eonomists]. Moscow: Sotsekgiz, Vol. 5, 271 p. [in Russian].

Статтю отримано 16 грудня 2021 р.

Article received December 16, 2021.

UDC 332.85

JEL classification: G19

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.191>

Анжела КУЗНЕЦОВА,

доктор економічних наук, професор,
ректор Університету банківської справи,
вул. Січових Стрільців, 11, м. Львів, 79007, Україна,
e-mail: angelkuzn@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3590-7625

Дмитро ШТЕЙНГАУЗ,

аспірант Університету банківської справи,
вул. Січових Стрільців, 11, м. Львів, 79007, Україна,
e-mail: Dshteingaus@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2279-3895

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВО-КРЕДИТ-НИХ ІНСТРУМЕНТІВ НА РИНКУ ЖИТЛОВОЇ НЕРУХОМОСТІ

Кузнєцова А., Штейнгауз Д. Удосконалення механізмів використання фінансово-кредитних інструментів на ринку житлової нерухомості. *Вісник економіки*. 2022. Вип.1. С. 191–202. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.191>

Kuznietsova, A., Shteinhauz, D. (2022). Udoskonalennia mekhanizmv vykorystannia finansovo-kredytnykh instrumentiv na rynku zhytlovoi nerukhomosti [Improving mechanisms for using financial-credit instruments on the residential real estate market]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 1, 191–202. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.191>

Анотація

Вступ. Функціонування ринку житлової нерухомості в Україні має низку проблем, пов'язаних із втратою довіри інвесторів до механізмів фінансування будівництва житла, які використовують забудовники. Обґрунтовується це тим, що відомі способи фінансування будівництва не мають надійних запобіжних механізмів, які гарантували би захист прав та інтересів інвесторів.

Мета: удосконалити механізм функціонування ринку житлової нерухомості в регіоні, що орієнтований на задоволення житлових потреб територіальних громад.

Методи. У процесі дослідження було використано загальнонаукові та спеціальні методи: аналіз і синтез, індукція й дедуція, абстрагування й конкретизація, систематизація та елементи компаративного аналізу.

© Анжела Кузнєцова, Дмитро Штейнгауз, 2022.

Результати. Визначено, що основними способами інвестування та фінансування будівництва об'єктів житлового будівництва, які передбачені чинним законодавством, є такі: форвардна схема, продаж квартир за попередніми договорами, інвестиційні договори між інвестиційними фондами і покупцями, цільові облигації. Такий плюралізм способів, з одного боку, створює передумови для раціонального вибору учасниками ринків тих, які дозволяють найбільш ефективно використовувати грошові кошти та робить більш доступним придбання житла. З іншого боку, недостатній рівень фінансової грамотності населення ускладнює процес такого вибору. Вивчення відомих способів фінансування будівництва житла показало, що вони не гарантують захист прав та інтересів інвесторів. Таким чином, ми запропонували механізм функціонування ринку житлової нерухомості в регіоні, що базується на поєднанні ринкових механізмів та державного гарантування, та орієнтований на задоволення житлових потреб територіальних громад.

Висновки. Реалізація наданих пропозицій щодо удосконалення механізмів використання фінансово-кредитних інструментів на ринку житла, орієнтованих на задоволення житлових потреб територіальних громад, сприятиме вирішенню соціальної проблеми сучасності, а також покращить ефективність функціонування ринку житлової нерухомості.

Ключові слова: способи фінансування будівництва; інвестор; забудовник; житлові потреби; територіальні громади.

Формули: 0, **рис.:** 1, **табл.:** 0, **бібл.:** 3.

Anzhela KUZNYETSOVA,
D.Sc (Economic), professor,
rector of Banking University,
11 Sichovykh Striltsiv st., Lviv, 79007, Ukraine,
e-mail: angelkuzn@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3590-7625

Dmytro SHTEINGAUZ,
PhD student of Banking University,
Sichovykh Striltsiv st., 11, Lviv, 79007, Ukraine,
e-mail: Dshteingaus@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2279-3895

IMPROVING MECHANISMS OF USING FINANCIAL-CREDIT INSTRUMENTS ON THE RESIDENTIAL REAL ESTATE MARKET

Abstract

Introduction. The functioning of the residential real estate market in Ukraine has a number of problems related to the loss of investor confidence in the financing mechanisms used by developers. This is justified by the fact that existing ways of financing construction do not have reliable preventive mechanisms to guarantee the protection of the rights and interests of investors.

Purpose of the research: to improve the mechanism of functioning of the residential real estate market in the region, which is focused on satisfaction the housing needs of territorial communities.

Methods. In the process of research general and special methods were used: analysis and synthesis, induction and deduction, abstraction and concretization, systematization and elements of comparative analysis.

Results. It is determined that the main ways of investing and financing the construction of housing construction facilities, which are provided by current legislation, are: forward scheme, sale of apartments under previous agreements, investment agreements between investment funds and buyers, target bonds. Such pluralism of ways, on the one hand, creates the preconditions for the rational choice by market participants of those that allow the most efficient use of money and makes the purchase of housing more affordable. On the other hand, the insufficient level of financial literacy of the population complicates the process of such a choice. A study of existing ways of financing housing construction has shown that they do not guarantee the protection of the rights and interests of investors. Thus, we proposed a mechanism for the functioning of the residential real estate market in the region, based on a combination of market mechanisms and state guarantees, and focused on satisfaction the housing needs of territorial communities.

Discussion. Implementation of our proposals to improve the mechanisms of using financial-credit instruments on the housing market, focused on satisfaction the housing needs of territorial communities, will help solve the social problem of today, as well as improve the efficiency of the residential real estate market.

Keywords: ways of financing construction; investor; developer; housing needs; territorial communities.

Formulas: 0, fig.: 1, tabl.: 0, bibl.: 3.

JEL classification: G19.

Постановка проблеми. Однією з основних проблем у розвитку фінансово-кредитного інструментарію ринку житлової нерухомості є удосконалення і формування оптимального складу механізмів інвестування у житлове будівництво. Обґрунтовується це тим, що вибір конкретного способу фінансування будівництва залежно від рівня його інвестиційної ризиковості є ключовим для інвестора.

Так, до 2006 р. на ринку житлової нерухомості існувало безліч варіантів фінансування житла, зокрема, пайова участь, спільна діяльність, договори доручення і комісії. Проте збитки, завдані інвесторам внаслідок шахрайських схем, зокрема задіяних у діяльності компанії «Еліта центр», зумовили зміни у законодавчому регулюванні економічних відносин, пов'язаних із фінансуванням будівництва житла, спрямовані на посилення захисту прав інвесторів. Головним посилом було: змусити забудовників витратити кошти на будівництво лише з дозволу спеціальної фінансової установи, яка є розпорядником інвестованих коштів. Таким чином, це був єдиний можливий спосіб (у 2006–2008 рр.) із застосуванням однієї з двох схем фінансування: фонди фінансування будівництва та фонди операцій з нерухомістю. Незважаючи на зміни, які відбулися протягом останніх років, використання фінансово-кредитного

інструментарію на ринку житлової нерухомості все ще не дозволяє забезпечити ефективність функціонування ринку та задовольнити потреби населення у житлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням ринку нерухомості займалося чимало вчених, зокрема: Л. Богінська [1], К. Загребельна [2], К. Павлов [3-4], Н. Петрищенко, В. Андріянов, Г. Рижова [5], К. Прокофьев [6] та ін. Серед широкого кола науковців зростає інтерес до вивчення фінансових інструментів та їхнього впливу на ті чи інші процеси в економіці. Значний внесок у їхній розвиток зробили: А. Загородній, Г. Вознюк, Т. Смовженко, В. Корнєєв, Н. Поляк, Л. Примостка, Ю. Ружицький, О. Квілінський, В. Маслов [7], Н. Мацелюх, М. Корж [8], В. Прокопенко [9] та ін. Віддаючи належне напрацюванням вчених, варто зазначити, що до цього часу немає розробленого ефективного механізму функціонування ринку житлової нерухомості в регіоні, який забезпечував би захист інтересів як інвесторів, так і забудовників. У зв'язку з цим вивчення цього питання набуває актуальності.

Метою статті є удосконалити механізм функціонування ринку житлової нерухомості в регіоні, що орієнтований на задоволення житлових потреб територіальних громад.

Формулювання цілей статті. Для реалізації поставленої мети необхідно: визначити способи інвестування та фінансування об'єктів житлового будівництва, які передбачені чинним законодавством, дати коротку характеристику цих способів, з'ясувати їхні переваги й недоліки для забудовників та інвесторів, запропонувати власний механізм функціонування ринку житлової нерухомості в регіоні, який нівелював би недоліки способів інвестування та фінансування житлового будівництва.

Виклад основного матеріалу. У Законі України «Про інвестиційну діяльність» [10] визначено способи залучення інвестицій, які закладені в основу легальних схем фінансування будівництва об'єктів житлової нерухомості в Україні. Такими способами залучення інвестицій є: фонди фінансування будівництва (далі – ФФБ); фонди операцій з нерухомістю (далі – ФОН); інститути спільного інвестування (далі – ІСІ); емісія цільових облігацій. Хоча на перший погляд вони мають спільні риси, але кожен із них відрізняється один від іншого процедурою фінансування, видом та механізмами застосування фінансово-кредитних інструментів фінансування, документами, що оформляються, правовим статусом забудовника, метою сторін, рівнем захищеності інтересів інвесторів та гарантуванням їхніх прав тощо.

На нашу думку, плюралізм способів фінансування будівництва житла має як позитивні, так і негативні вияви для ефективності функціонування ринку житлової нерухомості.

З одного боку, наявність альтернативних механізмів створює передумови для раціонального вибору учасниками ринків серед інвестиційних можливостей тих, які дозволяють більш ефективно використовувати грошові кошти та робить більш доступним придбання житла (за вартістю кредитних ресурсів, за строками погашення, за строками отримання житла у власність). З іншого боку, недостатній рівень фінансової грамотності населення (у т. ч. і в частині спеціальних знань щодо фінансових аспектів реалізації різних механізмів інвестування на ринку житлової нерухомості) у поєднанні з наявністю кількох варіантів способів фінансування будівництва житла ускладнює процес такого вибору. З огляду на це інвестори мають чітко розуміти індивідуальні

особливості кожного з них, вирізняти їхні переваги і недоліки, бути обізнаними з можливими негативними наслідками.

Вибір механізмів фінансування визначається, насамперед інвестиційними цілями. Для інвестування з метою отримання житлової нерухомості у власність кращий рівень захисту інтересів інвесторів і забезпечення виконання забудовниками своїх зобов'язань дають такі способи, як фонди фінансування будівництва і випуск цільових облігацій. Водночас механізми, які передбачають акумулювання вільних фінансових ресурсів на фінансовому ринку і надання можливості інвесторам отримати доходи при інвестуванні у цінні папери, за допомогою яких кошти залучаються для фінансування будівництва житлової нерухомості (інститути спільного інвестування та фонди операцій з нерухомістю), мають вищий інвестиційний ризик.

Вважаємо, що способи інвестування та фінансування будівництва об'єктів житлового будівництва, які передбачені чинним законодавством, не містять надійних запобіжних механізмів, що гарантували б захист прав та інтересів інвесторів.

Як показує практика, забудовники, користуючись положеннями цивільного кодексу про свободу договору (згідно з якими передбачено право укладати будь-які договори, прямо не заборонені чинним законодавством України), часто застосовують договори інвестування (пайової участі у фінансуванні будівництва) та договори купівлі-продажу майнових прав на нерухомість, що будується.

З огляду на зазначене вище, найбільш поширеною схемою на нині є продаж квартир за допомогою деривативів (форвардних контрактів). Такі контракти, що використовуються в процесі продажу житлової нерухомості під час будівництва, є окремим видом цивільно-правових договорів. Вони можуть містити положення різних видів цивільно-правових договорів залежно від предмета й мети інвестування. Ці договори передбачають як грошові, так і майнові права (обов'язки) сторін договору й на них поширюється дія закону «Про інвестиційну діяльність».

Форвардний контракт на ринку житлової нерухомості – договір, за яким одна сторона (збудовник) зобов'язується у визначений договором термін передати нерухомість іншій стороні – покупцеві, а покупець зобов'язується прийняти та оплатити цю нерухомість. Особливістю форвардного контракту є те, що після його оплати покупець отримує на руки цінний папір – дериватив. Статус такого деривативу набуває форвардний контракт, зареєстрований забудовником на біржі.

У форвардній схемі інвестування житлової нерухомості відбуваються дві операції з розміщення деривативу на фондовій біржі: перша операція – біржа проводить аукціон з продажу деривативу, покупцем якого стає корпоративний інвестиційний фонд (КІФ); друга операція – КІФ реєструє на біржі дериватив для продажу кінцевому покупцеві. Водночас з кінцевим покупцем укладається одразу два договори:

1. Форвардний контракт між покупцем і КІФ, який засвідчує зобов'язання забудовника продати майнові права на визначений об'єкт нерухомості в певний час і на певних умовах з фіксацією ціни такого продажу, з детальним описом предмета інвестування (найменування, будівельний номер, поверх, під'їзд, проектна загальна площа, проектна житлова площа, кількість кімнат тощо). Реєстрація такого контракту на біржі дозволяє убезпечити інвестора від повторних продажів одного об'єкта інвестування та гарантує додаткову перевірку забудовника, який надає біржі пакет

документів, який підтверджує його права і можливості здійснювати будівництво (всю дозвільну документацію, статутні документи компанії).

2. Договір купівлі-продажу майнових прав із забудовником з відстрочкою набуває сили дати виконання форвардного контракту і пред'явлення деривативу: тільки після повної оплати кінцевим покупцем за форвардними контрактами гроші, які оплачує інвестор, починають зараховуватися в рахунок оплати за цим договором. Саме цей договір після виконання всіх умов, а саме: повної оплати і здачі об'єкта будівництва в експлуатацію, дає покупцеві майнові права на об'єкт і можливість оформити право власності на себе.

Фінансовими особливостями цієї схеми є те, що, по-перше, сума оплати за форвардним контрактом, яка відповідає собівартості активу, є фіксованою і акумулюється на КІФ, що, відповідно до Податкового кодексу, звільняє залучені кошти від податку на прибуток, а також від ПДВ. По-друге, сума оплати за договором купівлі-продажу майнових прав є змінюваною (як правило, має прив'язку до курсу долара США) і сплачується безпосередньо забудовнику.

Часте використання цієї схеми фінансування будівництва житлової нерухомості обґрунтовується її об'єктивними перевагами як для забудовників, так і для інвесторів [11].

Для забудовника такими перевагами є: 1) розподіл ризиків (остаточний покупець може придбати майнові права лише після повної оплати дериватива, який, як правило, відповідає собівартості об'єкта будівництва; 2) відсутність потреби у застосуванні інституту довірчого управління, що ускладнює самостійність прийняття господарських рішень забудовником; 3) уникнення процесу емісії цінних паперів; 4) первинна реєстрація права власності на забудовника. Недоліками форвардних контрактів для забудовників є необхідність підготовки і надання пакета документів для біржі та розподіл виплат за двома договорами з різними контрагентами.

Для інвесторів головною перевагою є те, що в процесі застосування форвардних контрактів забезпечується захищеність від повторних продажів через продаж деривативів на біржі та скорочення витрат за рахунок витрат на нотаріальне завірення договорів. Серед недоліків цієї схеми можна виокремити складність процесу інвестування, який доволі незрозумілий для пересічного інвестора – фізичної особи, та труднощі переуступки прав і обов'язків на нового покупця, які роблять її непривабливою для інвесторів, що купують нерухомість з метою перепродажу. У цій схемі переуступка є неможливою до введення об'єкта нерухомості в експлуатацію (після цього підписується звичайний договір переуступки до договору купівлі-продажу майнових прав). Також певні ускладнення для інвесторів виникають через розподіл відповідальності за зобов'язаннями між двома особами – інвестиційним фондом та забудовником.

Якщо говорити про особливості використання форвардних контрактів на ринку нерухомості України, то, перш за все, варто назвати недостатню врегульованість, що дозволяє забудовникам оптимізувати свої податкові витрати, а також частково уникати відповідальності за невиконання зобов'язань перед інвестором.

Із 1 липня 2021 р. набув чинності закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових

фінансових інструментів» [12]. Таким чином, були створені умови для формування на основі фондового ринку врегульованого ринку капіталу, який охоплює не лише цінні папери, а й деривативні контракти та всі фінансові інструменти (наприклад, казначейські зобов'язання).

Незважаючи на проведенне реформування фінансового ринку, неврегульованими були питання застосування форвардних контрактів у сфері будівництва житлових об'єктів, хоча вони є основним інструментом залучення недержавних коштів від фізичних і юридичних осіб для інвестування та фінансування такої діяльності в Україні.

Другою найбільш поширеною схемою залучення коштів у житлове будівництво – є продаж квартир за попередніми договорами. Така схема продажу передбачає продаж нерухомості у 2 етапи. На першому етапі сторони підписують попередній договір, а після здачі будинку в експлуатацію і оформлення забудовником прав на квартиру – основний договір купівлі-продажу квартири. Така схема дуже ризикова для інвесторів, адже розроблені забудовниками угоди спрямовані насамперед на забезпечення їхніх інтересів і не містять дієвих положень щодо захисту прав інвесторів у разі невиконання забудовниками своїх зобов'язань.

Також доволі поширеними формами інвестування у житлову нерухомість є інвестиційні договори між інвестиційними фондами і покупцями. У такому разі договір купівлі-продажу майнових прав укладається між інвестиційним фондом (корпоративним або пайовим) та забудовником, а отже безпосереднім інвестором будівництва є саме інвестиційний фонд, який залучає кошти майбутніх власників житлової нерухомості під її будівництво на умовах інвестиційного договору. Покупець інвестує об'єкт нерухомості шляхом оплати інвестиційних внесків у розмірі вартості квартири. Після введення об'єкта в експлуатацію інвестиційний фонд спочатку реєструє право власності на себе, а потім передає житло у власність покупцеві за договором купівлі-продажу (у зв'язку з чим виникають додаткові витрати для покупця на оплату послуг нотаріуса, пенсійного внеску в розмірі 1% від вартості квартири).

Таким чином, механізми інвестування в будівництво, які передбачені у Законі України «Про інвестиційну діяльність» або є недостатньо дієвими й впроваджують правовідносини, які не підвищують ефективності функціонування ринку житлової нерухомості, або не підкріплені необхідними підзаконними актами, які б зробили їх дієвими.

Використання цільових облігацій на сьогодні не набуло поширення через відсутність розвиненого фінансового ринку, низьку довіру населення, відсутність нормативних актів, що врегульовують питання реєстрації прав власності на об'єкти нерухомості, передачі їх від забудовника до інвестора. Незважаючи на існування спеціального законодавства, що регламентує функціонування інститутів спільного інвестування в Україні, в ньому не врегульовані специфічні аспекти застосування цих механізмів для фінансування будівництва житла. Перш за все, це стосується захисту інтересів інвесторів щодо спроможності забудовників відповідати за своїми зобов'язаннями щодо строків та якості виконання будівництва об'єктів нерухомості, під створення яких емітовані цільові облігації.

Відповідно до вищезазначеного, доцільно переглянути існуючі способи фінансування будівництва житла з метою підвищення ефективності функціонування

ринку житлової нерухомості, поєднуючи для цього ринкові механізми і державне гарантування.

Окремі положення щодо врегулювання проблемних питань використання цільових корпоративних облігацій, погашення яких здійснюється шляхом передачі об'єкта (частини об'єкта) житлового будівництва замовником, встановлені законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів» [12].

Відповідно до цього закону встановлюється превентивний захід у вигляді заборони емітенту цільових корпоративних облігацій, погашення яких здійснюється шляхом передачі об'єкта (частини об'єкта) житлового будівництва його інвесторам, вчиняти будь-які дії, наслідком яких може бути встановлення обтяження на такий об'єкт житлового будівництва, земельну ділянку, призначену для спорудження об'єкта житлового будівництва, та майнові права на них. Також передбачається наявність у відповідному місцевому бюджеті видатків для відшкодування збитків власникам облігацій, якщо рішенням влади буде змінений користувач земельної ділянки, на якій мав споруджуватися житловий об'єкт.

Розроблений удосконалений механізм функціонування ринку житлової нерухомості в регіоні, орієнтований на задоволення житлових потреб територіальних громад, представлено на рис. 1. З огляду на те, що потреби населення у житлі мають чітку прив'язку до проблем розвитку певних територіальних громад, а планування забудови території населених пунктів і загальний контроль за відповідними процесами в Україні здійснюється на місцевому рівні, то саме регіональний (територіальний, місцевий) рівень має бути провідною ланкою сучасних механізмів функціонування ринку житлової нерухомості.

У запропонованому механізмі органи управління територіальними громадами мають забезпечувати оцінювання, аналіз і узагальнення потреб громади у об'єктах житлової нерухомості й транслювати забудовникам відповідний попит на будівництво нового житла через регіональне замовлення.

Для захисту інвесторів від потенційних фінансових ризиків фінансування будівництва житлової нерухомості має відбуватися за обов'язкового фінансування основного обсягу початкових будівельних робіт самими забудовниками.

З одного боку, вирішення проблеми дефіциту фінансових ресурсів у забудовників може бути забезпечене шляхом створення будівельно-ощадних кас в регіонах, в яких забудовники регіону акумулюють фінансові ресурси за рахунок здійснюваних як обов'язкових, так і добровільних накопичувальних внесків – цільових відрахувань. В разі накопичення внесків на суму 25–30% від кошторисної вартості будівництва об'єкта житлової нерухомості забудовники отримують право укласти з будівельно-ощадною касою договір про іпотеку під заставу відповідних об'єктів житлової нерухомості.

Зіншого боку, додаткові ресурси для фінансування будівництва житла за регіональним замовленням мають залучати органи управління територіальними громадами шляхом емісії житлових сертифікатів і їх розміщення через регіональні іпотечні банки, в яких створюються регіональні фонди операцій з житловою нерухомістю, на фінансовому ринку. Такі регіональні іпотечні банки також виконуватимуть функцію рефінансування іпотечних кредитів, які надаються забудовникам будівельно-ощадною касою регіону.

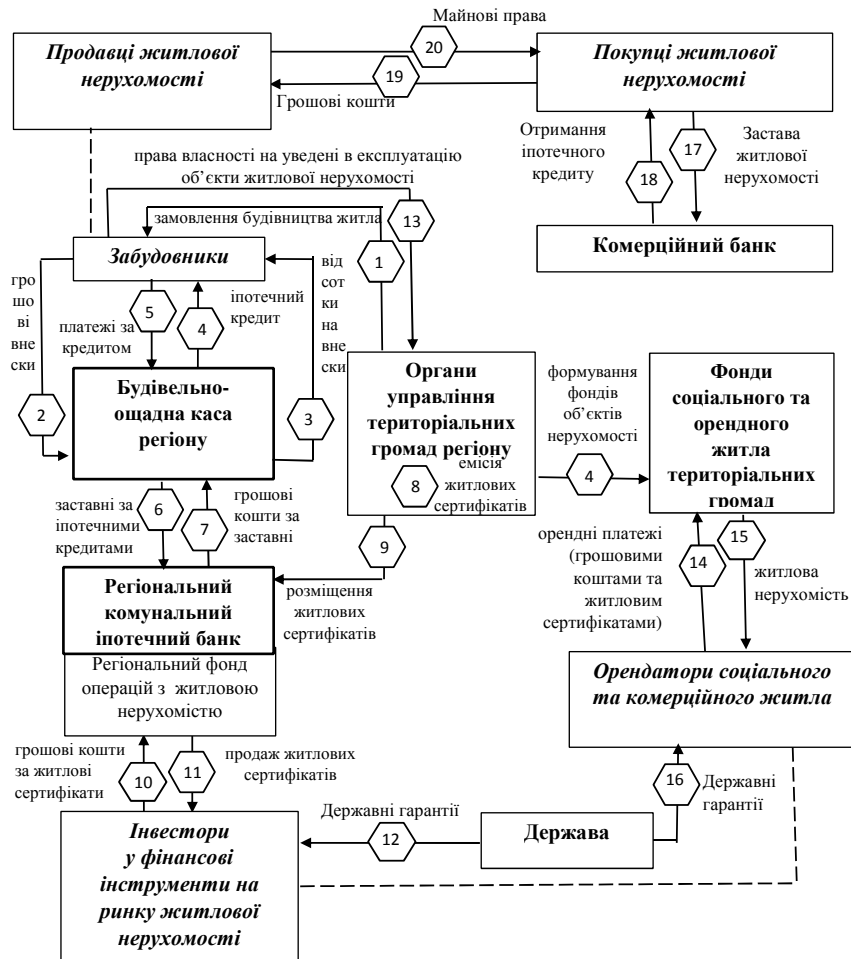


Рис. 1. Механізм функціонування ринку житлової нерухомості в регіоні, орієнтований на задоволення житлових потреб територіальних громад
Джерело: розроблено авторами.

Таким чином, у розробленому механізмі функціонування ринку житлової нерухомості в регіоні забезпечується будівництво житлової нерухомості двох видів:

- об'єкти житлової нерухомості, які створюються за регіональним замовленням і після передачі прав власності на введення в експлуатацію територіальним громадам формують фонди соціального та орендного житла територіальних громад;
- об'єкти житлової нерухомості, які реалізуються на первинному ринку житлової нерухомості регіональним фондом операцій з житловою нерухомістю інвесторам шляхом купівлі житла за рахунок житлових сертифікатів, або забудовником – безпосередньо покупцям житла як за кошти їх власних накопичень, так і за рахунок іпотечних кредитів, наданих комерційними банками.

Серед основних переваг запропонованого механізму можна виокремити:

– комплексний підхід до вирішення проблеми підвищення забезпеченості населення житлом за рахунок поєднання: 1) механізмів регіонального замовлення, спрямованого насамперед на вирішення питань доступності соціального життя для категорій населення, які потребують такої допомоги; 2) формування комунальних фондів житлових об'єктів, які можуть бути поступово придбані членами громади у власність через механізми фінансової оренди, або взяті у тимчасове користування на умовах оренди для оперативного вирішення житлових проблем; 3) прямої купівлі-продажу житла на ринку житлової нерухомості, у т. ч. із застосуванням можливості залучення іпотечних кредитів банків.

– забезпечення захисту інвестицій та інтересів усіх учасників ринку житлової нерухомості;

– базування на взаємодії найбільш ефективних фінансових інструментів функціонування ринку житлової нерухомості.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, основними способами інвестування та фінансування будівництва об'єктів житлового будівництва, які передбачені чинним законодавством, є такі: форвардна схема, продаж квартир за попередніми договорами, інвестиційні договори між інвестиційними фондами і покупцями, цільові облигації. Проте ці способи не мають надійних запобіжних механізмів, які гарантували би захист прав та інтересів інвесторів. Запропонований механізм функціонування ринку житлової нерухомості в регіоні, що орієнтований на задоволення житлових потреб територіальних громад, базується на поєднанні ринкових механізмів та державного гарантування. Таким чином, у нашій моделі на органи управління територіальними громадами покладено обов'язок забезпечувати оцінювання, аналіз і узагальнення потреб громади в об'єктах житлової нерухомості й інформувати забудовників про відповідний попит на будівництво нового житла через регіональне замовлення.

Реалізація наданих пропозицій щодо удосконалення механізмів використання фінансово-кредитних інструментів на ринку житла, орієнтованих на задоволення житлових потреб територіальних громад, буде сприяти як вирішенню найважливішої соціальної проблеми сучасності, так і покращенню обмінно-розподільних та інвестиційних процесів на фінансовому ринку загалом, його ефективному, стійкому та безпечному функціонуванню.

З огляду на те, що ми займаємось вивченням ринку житлової нерухомості з метою надання конкретних рекомендацій для покращення ефективності його функціонування, то вважаємо, що концепція розвитку фінансово-кредитних інструментів функціонування даного ринку в Україні із врахуванням світового досвіду буде темою нашого подальшого дослідження.

Література

1. Богінська Л. О. Ринок нерухомості: стан та регіональні особливості. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер. : *Економіка*. 2015. Вип. 2 (2). С. 127–133.
2. Загребельна К. В. Динаміка кон'юктури ринку нерухомості в Україні. *Економіка та держава*. 2018. № 11. С. 102–106.

-
3. Павлов К. В. Змістова характеристика функціонування регіональних ринків нерухомості. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2017. № 1 (9). С. 102–109.
 4. Павлов К. В. Функціональна структура ринку житлової нерухомості: регіональний вимір. *Приазовський економічний вісник*. 2017. Вип. 5 (05). С. 224–228.
 5. Петрищенко Н. А., Андріянов В. С., Рижова Г. Р. Дослідження ринку нерухомості в Україні. *Економіка та управління національним господарством*. 2018. Вип. 25. С. 135–139.
 6. Прокофьев К. Ю. Рынок недвижимости: понятие, анализ (на примере рынка городской жилой недвижимости). *Экономический анализ: теория и практика*. 2014. № 3. С. 43–55.
 7. Квілінський О., Маслов В., Штейнгауз Д. Фінансово-кредитні інструменти забезпечення ефективного функціонування ринку житлової нерухомості. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2020. Том 3. № 34. С. 133–140.
 8. Мацелюх Н. П., Корж М. А. Інвестування в житлову нерухомість: тенденції, механізми, інституційні можливості. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Сер. : *Економічні науки*. 2021. № 5. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2021-5>
 9. Прокопенко В. Ю. Роль та місце фінансово-кредитних інструментів на ринку нерухомості. *Фінанси, банки, інвестиції*. 2012. №1. С. 20–22.
 10. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18 вересня 1991 № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>
 11. Плюсы и минусы использования форвардной схемы при продаже недвижимости. URL: <http://budport.com.ua/news/8397-plyusy-i-minusy-ispolzovaniya-forvardnoy-shemy-pri-prodazhe-nedvizhimosti>
 12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів : Закон України від 19 червня 2020 № 738-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#Text>

References

1. Bohinska, L. O. (2015). Rynok nerukhomosti: stan ta rehionalni osoblyvosti. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu*. Ser.: *Ekonomika – Scientific Bulletin of Mukachevo State University*. Ser. : *Economics*, 2 (2), 127-133 [in Ukrainian].
2. Zahrebelna, K. V. (2018). Dynamika koniunktury rynku nerukhomosti v Ukraini. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state*, 11, 102-106 [in Ukrainian].
3. Pavlov, K. V. (2017). Substantive characteristics of the functioning of regional real estate markets. *Ekonomichnyi chasopys Shkhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky – Economic Journal of the Lesia Ukrainka East European National University*, 1 (9), 102-109 [in Ukrainian].

4. Pavlov, K. V. (2017). Funktsionalna struktura rynku zhytlovoi nerukhomosti: rehionalnyi vymir. *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk – Priazovsky Economic Bulletin*, 5 (05), 224-228 [in Ukrainian].
5. Petryshchenko, N. A., Andriianov, V. S., Ryzhova, H. R. (2018). Doslidzhennia rynku nerukhomosti v Ukraini. *Ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom – Economics and management of the national economy*, 25, 135-139 [in Ukrainian].
6. Prokofiev, K. Yu. (2014) Real estate market: concept, analysis (on the example of urban real estate market). *Ekonomicheskij analiz: teoriya i praktika – Economic analysis: theory and practice*, 3, 43-55 [in Russian].
7. Kvilinskyi, O., Maslov, V., Shteinhauz, D. (2020). Finansovo-kredytni instrumenty zabezpechennia efektyvnoho funktsionuvannia rynku zhytlovoi nerukhomosti. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky – Financial-credit activities: problems of theory and practice*, 3 (34), 133-140 [in Ukrainian].
8. Matseliukh, N. P., Korzh, M. A. (2021). Investuvannia v zhytlovu nerukhomist: tendentsii, mekhanizmy, instytutsiini mozhlyvosti. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Serii: «Ekonomichni nauky» – International Scientific Journal «Internauka». Series: «Economic Sciences»*, 5. Retrieved from: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2021-5> [in Ukrainian].
9. Prokopenko, V. Iu. (2012). Rol ta mistse finansovo-kredytnykh instrumentiv na rynku nerukhomosti. *Finansy, banky, investytsii – Finance, banks, investments*, 1, 20-22 [in Ukrainian].
10. Pro investytsiinu diialnist: Zakon Ukrainy vid 18 veresnia 1991 № 1560-XII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> [in Ukrainian].
11. Plyusy i minusy ispolzovaniya forvardnoy skhemy pri prodazhe nedvizhimosti. Retrieved from: <http://budport.com.ua/news/8397-plyusy-i-minusy-ispolzovaniya-forvardnoy-shemy-pri-prodazhe-nedvizhimosti> [in Ukrainian].
12. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia zaluchennia investytsii ta zaprovadzhennia novykh finansovykh instrumentiv: Zakon Ukrainy vid 19 chervnia 2020 № 738-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#Text> [in Ukrainian].

Статтю отримано 04 січня 2022 р.

Article received January 4, 2022.

УДК 352.07:765

JEL classification: C12, C14, C18

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.203>

Іван ДРОГОБЕЦЬКИЙ,

аспірант кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Духновича, 63, с. Поляна, Мукачівський р-н,
Закарпатська обл., 89313, Україна,
e-mail: droba2192@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9473-2653

УПРАВЛІННЯ МУНІЦИПАЛЬНОЮ ВЛАСНІСТЮ В УКРАЇНІ ТА ОКРЕМИХ КРАЇНАХ СВІТУ: СУТЬ, ІНСТРУМЕНТАРІЙ

Дрогобецький І. Управління муніципальною власністю в Україні та окремих країнах світу: суть, інструментарій. *Вісник Економіки*. 2022. Вип. 1. С. 203–218. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.203>

Drogobetskyi, I. (2022). Upravlinnia munitsypalnoiu vlasnistiu v Ukraini ta okremykh krainakh svitu: sut, instrumentarii [Management of municipal property in Ukraine and some countries: the essence, tools]. *Visnyk ekonomiky – The Herald of Economics*, 1, 203–218. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.203>

Анотація

Вступ. Муніципальна власність, як і приватна, в Україні, на жаль, не є надійним джерелом стабільних доходів місцевих бюджетів тому, що переважно не форма власності є провідним фактором високої ефективності функціонування економічної системи, а умови, в яких вона може перебувати, створені для того, щоби будь-яка з форм власності, зокрема муніципальна, могла розкривати власний потенціал, який забезпечить підвищення економічної ефективності діяльності суб'єктів підприємництва та поліпшення рівня життя членів громади.

Метою статті є з'ясування суті муніципальної власності та встановлення інструментарію управління муніципальною власністю в Україні й окремих країнах світу для порівняння і поліпшення.

Методи дослідження. У процесі дослідження для досягнення мети статті використано методи наукового пізнання (аналіз, індукція, дедукція, синтез, узагальнення, порівняння систем й інструментарію управління муніципальною власністю в Україні та окремих країнах світу).

Результати. У науковій літературі переважно використовується класифікація знаних у світі моделей організації муніципальної влади, що передбачають формування відносин органів місцевого самоврядування із відповідними органами

© Іван Дрогобецький, 2022.

влади в центрі. Згідно з цим підходом доцільно виокремити три такі основоположні моделі місцевого самоврядування, як: англосаксонська (класична), континентальна і змішана. Англосаксонська (класична) модель поширена в основному у США, Великобританії, Канаді, Австралії, Індії та інших країн, де однойменна правова система. Зовсім іншою є континентальна (або французька) модель організації місцевої влади, котра поширена не лише в європейських країнах, зокрема у Франції, Іспанії, Італії, Бельгії, а також у багатьох країнах Латинської Америки, державах Близького Сходу, франко-орієнтованої Африки. Зрозуміло, що провідну роль у вирішенні завдань з поліпшення системи управління українською муніципальною власністю може відігравати аналіз нинішнього стану справ у зарубіжжі. Узагальнення і популяризація позитивної практики окремих країн з розвинутою демократією у досліджуваній предметній галузі доцільне для поліпшення українського законодавства України, наприклад з метою формування декількох джерел фінансових ресурсів, що є об'єктами теперішньої муніципальної власності будь-якої країни.

Висновки. Аналіз позитивної практики здійснення місцевого самоврядування в Україні та окремих країнах світу дає змогу сформуванню таких висновків: надання органам місцевого самоврядування деяких державних повноважень підвищує авторитет цих органів, сприяє їхньому «зрощенню» і взаємному збагаченню; є потреба у розробленні необхідних майбутніх кроків щодо розвитку системи та інструментарію місцевого самоврядування України і закріплення їх на нормативно-правовому рівні, зважаючи на те, що різні види та форми суб'єктів підприємництва, навіть із врахуванням нових законів все ще працюють у проблемному середовищі із низькою активністю членів громади, відсутністю достатньої необхідної фінансово-економічної бази, некомплексністю економіко-правового регулювання. Не варто очікувати на одномоментне створення базису місцевого самоврядування по всій Україні, а поступово досягати мети у цьому напрямку.

Перспективи. У перспективі необхідно більше уваги приділити дослідженню принципів та методів збору і поширення позитивного досвіду з управління муніципальною власністю як в Україні, так і в окремих країнах світу, про які йшлося у цій публікації. Також варто поглибити дослідження щодо напрямків підвищення ефективності оперативного управління муніципальною власністю та показників її оцінювання.

Ключові слова: Україна, окремі країни світу, муніципальна власність, місцеве самоврядування, місцева влада, управління власністю.

Формули: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 17.

Ivan DROHOBETSKYI,

a post graduate student of the Department of Management,
Public Administration and Personnel,
West Ukrainian National University,
Dukhnovycha st. 63, Poliana, Mukachivskiy r-n,
Zakarpatska obl., 89313, Ukraine,
11 street Lvivska, Ternopil, 46009, Ukraine,

MANAGEMENT OF MUNICIPAL PROPERTY IN UKRAINE AND SOME COUNTRIES: THE ESSENCE, TOOLS

Abstract

Introduction. *Unfortunately, municipal property, like private property in Ukraine, is not a reliable source of stable local budget revenues because, mainly, the form of ownership is not the leading factor in the high efficiency of the economic system, and the conditions in which it can be created to any of the forms of ownership, including municipal, could reveal its own potential, which will increase the economic efficiency of business entities and improve the living standards of community members.*

The aim of the article *is to clarify the essence of municipal property and to establish tools for municipal property management in Ukraine and some countries around the world for comparison and improvement.*

Research methods. *In the process of research to achieve the goal of the article used a number of methods of scientific knowledge (analysis, induction, deduction, synthesis, generalization, comparison of systems and tools of municipal property management in Ukraine and some countries).*

Results. *In the scientific literature, there is mainly a classification of world-famous models of municipal government organization, which provide for the formation of relations between local governments and relevant authorities in the center. According to this approach, it is expedient to distinguish three such fundamental models of local self-government, as: Anglo-Saxon (classical), continental and mixed. The Anglo-Saxon (classical) model is common, mainly in the United States, Britain, Canada, Australia, India and others, where the eponymous legal system. The continental (or French) model of local government organization is quite different, common not only in European countries, including France, Spain, Italy, Belgium, but also in many Latin American countries, the Middle East, and France. It is clear that the analysis of the current state of affairs abroad can play a leading role in solving the problems of improving the management of Ukrainian municipal property. Generalization and popularization of the positive practice of individual countries with developed democracies in the subject area studied by us is expedient for the improvement of the Ukrainian legislation of Ukraine. For example, in order to form several sources of financial resources that are objects of the current municipal property of any country.*

Discussion. *The analysis of the positive practice of local self-government in Ukraine and some countries of the world allows to draw a number of conclusions: granting local governments some state powers increases the authority of these bodies, promotes their “merging” and mutual enrichment; There is a need to develop the necessary future steps to develop the system and tools of local self-government of Ukraine and consolidate them at the regulatory level, taking into account the different types and forms of business entities, and subject to new laws continue to work in, lack of sufficient necessary financial and economic base, incomplete economic and legal regulation. We should not expect a one-*

time creation of the basis of local self-government throughout Ukraine, but move in this direction step by step and so on.

Perspectives. *In the future, more attention should be paid to the study of the principles and methods of collecting and disseminating positive experience in municipal property management both in Ukraine and in some countries around the world, which were discussed in this publication. It would also be worthwhile to deepen research on areas for improving the efficiency of operational management of municipal property and indicators of its evaluation.*

Keywords: *Ukraine, some countries of the world, municipal property, local self-government, local government, property management.*

Formulas: 0, **fig.:** 0, **tab .:** 0, **bibl .:** 17.

JEL classification: C12, C14, C18.

Постановка проблеми. Місцеве самоврядування у європейських країнах за останні десятиріччя зазнало суттєвих змін у результаті інтеграції, урбанізації, глобалізації, політичних та соціальних змін, технологічного прогресу. Проте процес реформування постійно супроводжує розвиток такого інституту, відмінними рисами якого завжди була динамічність системних змін. Тенденція сталого розвитку місцевого самоврядування у Європі пов'язана, з одного боку, із поетапним зближенням систем місцевого самоврядування країн Європи, а з іншого – підтримкою особливостей національного розвитку. Водночас протягом останніх років зазнала змін термінологія, що стосується понятійного апарату інституту місцевого самоврядування. Так, у західноєвропейській літературі міське самоврядування визначається як «нове публічне управління» (new publicmanagement), «міське управління» (local governance), «контрактація», «об'єднане партнерство» (community partnership), «багаторівневе управління» (multi-level governance) та ін. У країнах Центральної та Східної Європи міське самоврядування стає одним із основних інститутів сучасної демократичної держави з ринковою економікою. Незважаючи на те, що конституції більшості європейських держав регулюють цей інститут у загальних рисах (лише деякі, зокрема Конституція Швейцарії, містять широкий перелік норм з цього предмета), є розгорнуте законодавство про систему, завдання, функції та види місцевого самоврядування. Водночас, як зазначають зарубіжні дослідники, в жодному законодавстві немає вичерпного визначення поняття «міське (територіальне) самоврядування».

Водночас у муніципальних регіональних установах зосереджена значна частина власності, що має величезний потенціал для вирішення соціально-економічних проблем місцевих громад, а органи влади наділені правами формування місцевої економічної політики, згідно з якою реалізуються відносини власності, орієнтовані на інтереси членів місцевих громад. У соціально-економічних умовах, що склалися, назріла необхідність розробки концептуальних основ управління муніципальною власністю, що адекватні вимогам часу і орієнтовані на вирішення соціально-економічних проблем місцевих громад. З огляду на сказане актуальними є питання управління об'єктами муніципальної власності. Нині у світовій практиці нагромаджено значний досвід використання муніципальної власності для забезпечення соціально-економічного зростання регіонів. Відтак, вважаємо за необхідне з'ясувати суть

муніципальної власності та наявний інструментарій управління муніципальною власністю в Україні й окремих країнах світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури засвідчує значну увагу сучасних науковців до врегулювання проблеми управління муніципальною власністю. Так, О. Волошенко, Є. Діденко пропонують основні напрямки підвищення ефективності управління муніципальною власністю [1]. В. Голуб розкрив проблему управління власністю українських територіальних громад із врахуванням міжнародного досвіду [2]. Л. Гришко характеризує правові аспекти муніципальної власності у державах-членах Європейського Союзу, зокрема питання конституційно-правового регулювання [3]. В. Жаховська досліджує соціальний розвиток сільських поселень на основі муніципальної власності в умовах децентралізації [4]. Б. Калиновський пише про значний досвід проведення муніципальної реформи в країнах Європейського Союзу [5]. М. Коханій зазначає, що зарубіжний досвід публічного управління в муніципальному секторі (на прикладі Норвегії та Швейцарії) надзвичайно повчальний для України [6]. Ю. Курілов вивчає досвід самоврядування, регіоналізації та оподаткування в умовах децентралізації влади в Іспанії [7]. Водночас, А. Лелеченко досліджує можливості імплементації досвіду організації функціонування місцевого самоврядування в Польщі, Німеччині, Швейцарії та інших країн у реаліях України [8].

У публікації К. Мануїлової докладно відображаються відомості про особливості децентралізації публічної влади в Данії [9], а Е. Мирзабекова вивчає концептуальні засади системи органів місцевого самоврядування Японії [10]. Г. Монастирський розкриває механізм адаптації муніципального управління в Україні до демократичних стандартів у контексті європейської інтеграції [11]. Цей автор висловлює власне бачення модернізаційної парадигми розвитку муніципальної економіки в умовах децентралізації інститутів публічного управління [12]. Варті уваги висновки Г. Падалко щодо муніципально-правового аспекту централізації та децентралізації в організації служби в органах місцевого самоврядування [13]. О. Петришин пише про проблеми та перспективи розвитку місцевого самоврядування у країнах англосаксонської правової сім'ї [14]. О. Чапля здійснює загальний огляд муніципального управління у США [15]. Зарубіжний досвід проведення децентралізаційних реформ відображено також у деяких відкритих ресурсах [16]. Інструменти управління майном комунальної власності територіальної громади детально описані у практичному посібнику, що підготовлений у рамках Програми USAID «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» (DOBRE) [17].

Метою статті – з'ясувати суть муніципальної власності та встановити інструментарій управління муніципальною власністю в Україні та окремих країнах світу для порівняння і поліпшення.

Виклад основного матеріалу. Нині найбільш суттєвими ознаками системи місцевого самоврядування в зарубіжних країнах є їхня універсальна виборність і значна самостійність у вирішенні місцевих питань. Така самостійність спирається на муніципальну власність, право розпорядження місцевими податками, можливість ухвалення широкого кола нормативних актів з питань місцевого управління.

Європейська хартія, схвалена Комітетом міністрів Ради Європи у 1985 р., та національне законодавство практично усіх європейських країн забезпечує органи

місцевої влади достатніми гарантіями щодо комунальної власності під час здійснення (органами місцевої влади) їхніх функцій.

Сьогодні у науковій літературі найчастіше використовують класифікацію відомих у світовій практиці моделей організації влади на місцях, за основу якої взято відносини між органами місцевого самоврядування та органами центральної влади. Відповідно до цього підходу можна виокремити три базові моделі місцевого самоврядування: англосаксонську (Великобританія, США, Канада, Індія, Австралія та ін.), континентальну (Франція, Італія, Іспанія, Бельгія та ін.) та змішану [14, с. 196].

Значна стійкість у незмінному вигляді системи муніципального управління є візитною карткою Швейцарії – країни, яка до середини XIX ст. перебувала в ситуації релігійних війн, запеклої боротьби за владу, зміни механізму влади та системи управління у муніципальних утвореннях.

Найяскравішим прикладом стабільності сучасної Швейцарії є діяльність муніципальних утворень, створених на кшталт громад, які мають вирішувати завдання щодо використання муніципальної власності. Ступінь важливості завдань визначився у процесі розвитку: формування механізму обліку й ефективного використання муніципальної власності, збільшення доходів, стягування податків органами державної влади або кантону та використання для вирішення завдань розвитку даного / конкретного муніципального утворення, будівництва транспортних магістралей та інших заходів, що здійснюються на рівні держави, але проводяться в межах конкретного муніципалітету, реалізація місцевих завдань, необхідних для проживання, – водопостачання, пожежна охорона, каналізація, вивіз сміття, транспорту тощо.

М. Коханій досліджує зарубіжний досвід муніципального управління на прикладі Норвегії та Швейцарії. На думку авторки, повчальним досвідом цих двох країн для України є «практика планування діяльності муніципалітетів на 4 і більше років, а також розділення адміністративної та політичної функцій, що полягає в наданні послуг населенню командою найманих чиновників-професіоналів. Корисним досвідом, який можна застосувати в нашій державі, є різноманіття форм місцевого самоврядування, а також варіантність розміру податків, який може бути різним (залежно від рішення конкретної громади)» [6, с. 64].

Натомість, у французькій традиції (Франція, Італія, Іспанія до 1978 р., Португалія, Греція, Бельгія до 1988 р.) – регіоналізація унітарної держави. У скандинавській традиції (Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія) – сильна місцева автономія; в англосаксонській традиції (Великобританія) – місцеве управління [5, с. 90]. У польському законодавстві з 1970-х років. XX ст. аж до кінця 80-х – початку 90-х рр. н. народні ради визначалися як органи державної влади та громадського самоврядування, а у 80-х рр. – як органи територіального управління. Організація влади на місцях у Польщі неодноразово зазнавала реформування. Концептуальний підхід до територіального самоврядування комунальною власністю з 1990-х рр. зводиться загалом до того, що у всіх сучасних демократичних державах устрій місцевої влади ґрунтується на принципі дуалізму. Це означає, що частину місцевих завдань вирішують «агенти» урядової адміністрації, які безпосередньо підпорядковуються Раді Міністрів, Прем'єру чи окремим міністрам. Решту завдань виконують органи самоврядування, які підпорядковуються місцевим

співтовариствам. Межі повноважень та влаштування органів урядової адміністрації й самоврядування відрізняються залежно від рівня територіального поділу.

У 1990 р. в Польщі була відтворена класична (довоєнна) система місцевого самоврядування та управління. Це було відображено в законі про територіальне самоврядування 1990 р., положення про вибори в ради гмін (громад), інших нормативних актах. Тоді Польща все ще була поділена на 49 воєводств зі столичним воєводством – Варшавою. Нижчою основною територіальною одиницею все ще була гміна (громада). Нині в Польщі одиниці територіального самоврядування забезпечують участь у публічних доходах відповідно до їхніх публічних завдань. Одиниці територіального самоврядування мають право встановлювати розміри місцевих податків і зборів обсягом, що визначений у законі, й розпоряджатися комунальною власністю.

Надто велика кількість комун у Франції призводить до проблем з їхнім існуванням та здійсненням функцій органів самоврядування. Доходи від використання муніципальної власності й місцевого господарства у Франції є значним джерелом надходжень (у бюджетах комун – 11–12%, департаментів – 5%).

З метою виправлення ситуації та вирішення проблем територіальні утворення організовують спільну діяльність.

Муніципальний комплекс у Франції передається в управління приватним компаніям на основі довгострокового (до 30–50 років) договору концесії, в якому може передбачатися право власності на передані об'єкти. Але будь-яке майно підлягає обов'язковому поверненню в муніципальну власність після закінчення терміну дії договору. Таким чином, муніципалітет, мінімізуючи свої витрати з утримання та модернізації належних йому комунальних об'єктів, не втрачає назавжди майно, а інвестор протягом терміну дії угоди фінансово зацікавлений в його розвитку та підтримці в належному стані для того, щоб окупити вкладені інвестиції. Концесійний досвід Франції налічує понад три століття. На основі концесій здійснюється управління швидкісними дорогами, стадіонами тощо.

Нині основною ланкою місцевого самоврядування у Франції є комуни – муніципальні організації, створені жителями невеликих міст і сільських населених пунктів. Кожна комуна має свій представницький орган – раду та мера, який обирається серед депутатів ради і виконує роль одночасно державного службовця і глави місцевого самоврядування. Французький тип місцевого самоврядування характеризується насамперед розвиненою системою адміністративного контролю державної та регіональної влади над діяльністю муніципальних утворень.

Унікальною є система муніципальних органів влади у Данії, де вона базується на таких основоположних принципах: концепція спільноти, тобто спільна відповідальність за тих, з ким разом живеш і працюєш; узгодженість центральної та місцевої політики; представницька форма управління системи державного управління.

У контексті питань про муніципальні органи влади, варто з'ясувати суть понять «муніципальна власність» і «управління муніципальною власністю».

Вдалим, на нашу думку, є таке визначення муніципальної власності: «муніципальна власність – це майно та майнові права, що належать окремим муніципалітетам та їх

об'єднанням, а також власність інших муніципальних юридичних осіб, у тому числі підприємств» [3, с. 102].

Під поняттям «управління муніципальною власністю» ми розуміємо «управління майном і майновими правами, які належать певним муніципалітетам та їхнім об'єднанням, а також управління власністю інших муніципальних юридичних осіб, включаючи власність муніципальних підприємств».

О. Волошенко та Є. Діденко виокремлюють «... характерні особливості об'єктів муніципальної власності в Україні, а саме:

- мають цільове призначення, оскільки призначені для вирішення питань суто місцевого значення: задоволення житлово-комунальних, соціально-культурних і побутових потреб населення муніципального утворення;

- мають переважно витратний характер, простежується постійне збільшення витрат, пов'язаних з їхнім обслуговуванням і модернізацією;

- висока зношеність об'єктів нерухомості або знаходження їх у непридатному для використання стані;

- дають змогу органам місцевого самоврядування отримувати додаткові джерела доходів;

- забезпечують економічну та фінансову самостійність органів місцевого самоврядування» [1, с. 1].

Такі характерні особливості об'єктів української муніципальної власності варто взяти до уваги і використовувати як у науковій роботі, так і в практичній діяльності суб'єктів підприємницької діяльності.

В. Жаховська, у контексті соціального розвитку сільських поселень на основі муніципальної власності в умовах децентралізації зазначає, що основними ознаками «муніципальної власності є її належність до відповідної муніципальної територіальної одиниці й участь у процесах забезпечення соціально-економічних потреб її населення. Вона є колективною формою власності, яка надається мешканцям муніципального утворення. Основне навантаження під час формування та реалізації заходів соціальної політики розвитку на рівні сільських поселень покладено саме на об'єкти муніципальної власності» [4, с. 144].

Це означає, що члени сільських поселень мають особливо дбати про об'єкти муніципальної власності та ефективне їх використання, а також, за можливості, примножувати такі об'єкти.

Важливим чинником, що визначає своєрідність системи муніципального управління, є етнічний склад населення й пов'язані з ним особливості культурного розвитку. Наприклад, в Іспанії з її лінгвістичною та культурною різноманітністю, що зумовила гостроту національного питання, на рівні муніципального управління спробували знайти противагу унітарному принципу державного устрою у вигляді широкої національної автономії, представленій автономними спільнотами [7, с. 103]. Загальних принципів організації автономної спільноти є багато. В Іспанії, наприклад, розрізняються два основні типи автономних угруповань: обмежена автономія і повна [7, с. 103].

Повна автономія передбачає, що органам місцевого управління територіями поряд із вирішенням питань місцевого значення можуть делегуватися також окремі державні

повноваження. Сьогодні повною автономією користуються такі території як Каталонія, Країна Басків, Галісія, Андалузія.

На думку Г. Монастирського, ... «сьогодні між країнами ЄС відбувається взаємний обмін технологіями муніципального управління в рамках процесу трансферу управлінських інновацій. Системне впровадження елементів інструментарію муніципального менеджменту в діяльність органів місцевого самоврядування в Україні блокується низкою організаційних, правових та фінансово-економічних проблем. Створення відповідних умов для формування повноцінного місцевого самоврядування та забезпечення реалізації принципів, закладених у Європейській Хартії місцевого самоврядування, є необхідною умовою інтеграції України в Європейський Союз, адже управління розвитком територіальних спільнот низового рівня є одним із об'єктів постійного моніторингу Ради Європи» [11, с. 15].

У Японії також є особливості державного управління комунальною власністю [10]. Муніципальне управління цієї держави нині має дворівневу систему. Вищу ланку в цій ієрархії становить префектура, а другий рівень закріплений за містами, селищами та селами. Муніципалітети міст виконують соціально-економічні функції, ці функції для сільських муніципалітетів через брак фінансових коштів здійснюють установи вищої ієрархічної ланки, тобто префектури. У Японії розвинено спеціальні адміністративно-територіальні одиниці – це спеціалізовані міста та райони, що асоціюються з місцевими громадськими громадами і районами.

У країнах Західної Європи та США більшість муніципалітетів мають статус корпорацій, що функціонують як повноправні суб'єкти ринкової економіки з метою отримання економічного ефекту для територіальної громади. Зокрема, у Франції практикується об'єднання комун – створення асоціацій місцевого управління (комунальних синдикатів), що мають статус юридичних осіб, засновниками яких є комуни. У США муніципалітети як корпорації використовують всі можливі форми управління муніципальною власністю, мають рахунок у банку, залучають кредити, широко використовують механізм муніципальної позики. Корпоратизація виступає однією з ефективних технологій антикризового управління та муніципального фінансового менеджменту. Вона дає змогу муніципальним утворенням повністю використовувати переваги ринкової моделі господарювання (залучення кредитних ресурсів, використання механізму місцевої позики, формування комунальних банків, створення комунальних підприємств з метою отримання прибутку, вільне розпорядження комунальною власністю).

Щодо досвіду муніципального управління в США, то, на думку О. Чаплі, «в Україні можуть бути використані кількісні показники та положення щодо адміністративно-територіального поділу території. Також доцільно розглянути питання утворення спеціалізованих органів місцевого самоврядування, а не тільки органів місцевого самоврядування загальної компетенції» [15, с. 36].

В окремих країнах Центральної та Східної Європи (Латвія, Угорщина, Польща) основним способом подолання збитковості використання комунальної власності від самого початку розглядалася приватизація. Такий вибір ґрунтувався на відсутності в держави фінансових ресурсів, необхідних для відновлення застарілої комунальної інфраструктури. Унаслідок появи в галузі міжнародних компаній з досвідом управління

підприємствами інфраструктури в комунальному секторі було запроваджено дієві способи управління й вироблено ринкові методи ціноутворення. Такий крок був зумовлений необхідністю збереження балансу інтересів членів місцевих громад, місцевої влади й компаній-монополістів.

Але нині функціональні типи державного управління за останні десятиліття публічних реформ і перетворень набули схожих рис, зокрема йдеться про:

- процес урбанізації – укрупнення кількості муніципальних одиниць за рахунок об'єднання економічно неспроможних муніципалітетів;
- виділення муніципальної власності для створення економічної основи існування системи муніципального управління та формування дохідної бази місцевого бюджету;
- створення регіональних органів управління в рамках координації діяльності муніципальних утворень;
- вилучення із ведення малопотужних муніципалітетів господарських та соціальних служб та передачу їх вищим муніципальним органам або відповідним міністерствам;
- використання оптимального поєднання форм централізованого управління з урахуванням самостійності муніципальних утворень.

Розподіл функцій управління між центральними органами та муніципальними утвореннями тісно пов'язаний із реальними фінансовими можливостями муніципалітетів. Найчастіше у компетенцію муніципальної влади передані такі функції: забезпечення дошкільного утримання дітей та початкової освіти; санітарний нагляд; поліцейські функції; протипожежна охорона; забезпечення населення житлом, водою, газом тощо. Органам муніципальної влади загалом властиві особливості представницьких органів: виборність і колегіальний склад, певний правовий статус, що дає їм змогу здійснювати функцію представництва населення.

Муніципальна влада має системно та послідовно займатись розвитком і поліпшенням муніципальної економіки. Г. Монастирський з цього приводу зазначає: «Модернізація муніципальної економіки є комплексним полівекторним процесом, що вимагає певної структуризації. В цьому контексті доцільно виокремити такі проблемні блоки: розвиток муніципального підприємництва, удосконалення використання комунальної власності, корпоратизація муніципального сектору економіки, міжмуніципальна інтеграція» [12, с. 92].

Очевидно, що важливу роль у вирішенні завдання удосконалення управління муніципальною власністю в Україні може відіграти імплементація сучасної зарубіжної практики.

А. Лелеченко вважає, що «з метою наближення моделі місцевого самоврядування в Україні до європейської, необхідно: провести функціональні та процедурні реформи місцевого самоврядування як шляхом чіткого розподілу повноважень за рівнями управління, так і в сфері адміністративно-територіального устрою з метою законодавчого унормування статусу адміністративно-територіальних одиниць та критеріїв їх виокремлення, запровадження виконавчих органів місцевого самоврядування; формування державної політики щодо об'єднання територіальних громад; удосконалити напрямки формування матеріально-фінансової основи місцевого самоврядування в Україні шляхом: забезпечення відповідності між повноваженнями та фінансовим забезпеченням органів місцевого самоврядування;

удосконалення системи місцевих податків; формування системи комунальних фінансово-кредитних установ, що дасть змогу використовувати позиковий механізм: місцеві цінні папери, комунальне кредитування тощо, які є джерелом фінансування інвестиційних програм» [8, с. 3].

Найбільш дієвим інструментарієм управління майном комунальної (зокрема і муніципальної) власності, за рекомендаціями організаторів Програми USAID «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» (DOBRE), може бути такий набір інструментів: «1) оренда (землі та нерухомого майна); 2) приватизація та списання комунального майна; 3) операції із житловим фондом територіальної громади; 4) концесія; 5) передача майна в оперативне управління та господарське відання; 6) організація діяльності з виявлення та отримання у власність територіальної громади безхазяйного майна та відумерлої спадщини; 7) організація договірної та претензійно-позовної роботи; 8) організація чи оптимізація діяльності комунальних підприємств; 9) управління майном ОТГ як елемент організації благоустрою; 10) самоврядний контроль ОМС у сфері благоустрою та земельних відносин» [17, с. 5].

Такі інструменти успішно апробовані в Україні і територіальні громади можуть їх використовувати у своїй практичній діяльності.

Б. Калиновський вважає: «Результативність муніципальної реформи та територіальної організації публічної влади на засадах децентралізації, субсидіарності, продуманої регіоналізації й наближення української конституційної моделі місцевого самоврядування до кращих практик місцевого самоврядування країн ЄС є визначальним напрямком розвитку сучасної України» [5, с. 23].

Як продовження думки попередньо автора, Г. Падалко стверджує, що «зарубіжний досвід демонструє широку палітру муніципальних систем та моделей організації муніципальної служби. Незважаючи на своєрідні шляхи виникнення, становлення та розвитку муніципалізму, ... посадові особи місцевого самоврядування мають практично однакові завдання та функції, вирішують майже однотипні питання, забезпечуючи життєдіяльність муніципальних спільнот на основі законів та інших нормативних актів органів державної влади, а також власних муніципальних актів, які приймаються ними в межах своєї компетенції» [13, с. 129].

Узагальнення та систематизація досвіду розвинених країн у досліджуваній предметній галузі необхідні для вдосконалення законодавства України, наприклад, для забезпечення різноманітності джерел фінансових ресурсів, які є об'єктами муніципальної власності.

Зазначимо, що, як резюмує В. Голуб: «у ст. 9 Європейської хартії місцевого самоврядування передбачено, що органи місцевого самоврядування мають право у межах національної економічної політики на володіння достатніми власними фінансовими коштами, якими вони можуть вільно розпоряджатися при здійсненні своїх функцій; фінансові кошти органів місцевого самоврядування мають бути пропорційні наданим їм Конституцією чи законом повноваженнями; частина фінансових коштів органів місцевого самоврядування має надходити за рахунок місцевих зборів та податків, ставки яких органи місцевого самоврядування мають право встановлювати не більше, визначених законом» [2].

Таким чином, у світі нагромаджено великий досвід управління муніципальною власністю. Цей досвід дуже корисний для України і вона його до певної міри використовує, проте, на наш погляд, недостатньо. Під поняттям «управління муніципальною власністю» ми розуміємо «управління майном і майновими правами, які належать певним муніципалітетам та їхнім об'єднанням, а також управління власністю інших муніципальних юридичних осіб, включаючи власність муніципальних підприємств». Інструментарій управління муніципальною власністю різноманітний (оренда, приватизація та списання комунального майна, операції із житловим фондом ОТГ, концесія, передача майна в оперативне управління та господарське відання, організація діяльності з виявлення й отримання у власність ОТГ безхазяйного майна та відумерлої спадщини, організація договірної і претензійно-позовної роботи, організація чи оптимізація діяльності комунальних підприємств, управління майном ОТГ, самоврядний контроль ОМС) і залежить від низки факторів, зокрема: понятійно-категоріального, нормативно-правового, методичного, організаційного, логістичного, фінансово-економічного, цінового, податкового характеру тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Розгляд досвіду місцевого самоврядування різних країн дає змогу зробити такі висновки: наділення органів місцевого самоврядування окремими державними повноваженнями сприяє «вживленню» місцевої публічної влади в систему «державного організму», їх «зрощування» та взаємного збагачення; є реальна потреба у розробленні подальших кроків розвитку системи місцевого самоврядування України та закріпленні їх законодавчо; враховуючи різноманіття суб'єктів правового регулювання, а також те, що нові закони, як і раніше, працюють у непідготовленому середовищі (низька активність населення, відсутність необхідної фінансово-економічної основи, некомплексність правового регулювання), доцільно не очікувати на одномоментне створення місцевого самоврядування відразу по усій країні, а досягати мети поетапно; варто забезпечити представництво найбільш значних громадських та інших структур, що функціонують у межах муніципальних організацій, у представницьких органах місцевого самоврядування шляхом делегування в них представників відповідних структур. Необхідною умовою життєздатності місцевого самоврядування є наявність достатньої фінансово-економічної бази для її здійснення.

У перспективі необхідно більше уваги приділити дослідженню принципів та методів збору і поширення позитивного досвіду з управління муніципальною власністю як в Україні, так і в окремих країнах світу, про які йшлося у цій публікації. Також варто було би поглибити дослідження щодо напрямків підвищення ефективності оперативного управління муніципальною власністю та показників її оцінювання.

Література

1. Волошенко О. О., Діденко Є. О. Підвищення ефективності управління муніципальною власністю. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2017_2_7
2. Голуб В. Управління власністю територіальних громад в Україні з урахуванням світового досвіду. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-03\(3\)/09gvfusd.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-03(3)/09gvfusd.pdf) (20.11.2021 р.).

-
3. Гришко Л. М. Право муніципальної власності у державах-членах Європейського Союзу: питання конституційно-правового регулювання. Вісник Харківського націон. ун-ту ім. В. М. Каразіна. Сер. : Право. Вип. 29. 2020. С. 97–106.
 4. Жаховська В. Л. Соціальний розвиток сільських поселень на основі муніципальної власності в умовах децентралізації. Демографія та соціальна економіка. 2018. № 2 (33). С. 140–153.
 5. Калиновський Б. В. Досвід проведення муніципальної реформи в країнах Європейського Союзу. Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості. Четверта щорічна Всеукр. наук.-практ. конф. Київ : АПСВТ, 2020. С. 22–28.
 6. Коханій М. С. Публічне управління в муніципальному секторі: зарубіжний досвід для України. Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2019. Том 30 (69). № 1. С. 61–65.
 7. Курілов Ю. Ю. Децентралізація влади в Іспанії: самоврядування, регіоналізація та податки. Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2018. Т. 29 (68). № 5 С. 102–109. URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/5_2018/23.pdf
 8. Лелеченко А. П. Зарубіжний досвід організації функціонування місцевого самоврядування: імплементація в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2011. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=266> (20.11.2021 р.)
 9. Мануїлова К. В. Децентралізація публічної влади в Данії: досвід для України. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 15. С. 96–99.
 10. Мирзабекова Е. Система органів місцевого самоврядування Японії. Наука онлайн: Міжнародний електронний науковий журнал. 2019. № 6. URL: [https://nauka-online.com/ua/publications/yurisprudentsiya/2019/6/sistema-organov-mestnogo-samoupravleniya-yaponii/\(30.10.2021 p.\)](https://nauka-online.com/ua/publications/yurisprudentsiya/2019/6/sistema-organov-mestnogo-samoupravleniya-yaponii/(30.10.2021 p.))
 11. Монастирський Г. Адаптація муніципального управління в Україні до демократичних стандартів у контексті європейської інтеграції. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Вип. 119 (ч. II). 2014. С. 15–22.
 12. Монастирський Г. Модернізаційна парадигма розвитку муніципальної економіки в умовах децентралізації інститутів публічного управління. Управління публічною економікою: нові виклики та стратегія : зб. матеріалів V Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 5-6 грудня 2019 р.). Київ, 2019. С. 91–96.
 13. Падалко Г. В. Централізація та децентралізація в організації служби в органах місцевого самоврядування: муніципально-правовий аспект. Держава і право : зб. наук. пр. 2012. Вип. 57. С. 123–129.
 14. Петришин О. О. Сучасний стан місцевого самоврядування у країнах англосаксонської правової сім'ї: проблеми та перспективи розвитку. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2013. Вип. 25. С. 195–207.
 15. Чапля О. В. Муніципальне управління у США: загальний огляд. Юридичний науковий електронний журнал. 2016. № 4. С. 34–36. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2016/9.pdf

16. Зарубіжний досвід проведення децентралізаційних реформ. 2017. 05 травн. URL: <http://kyiv.fpsu.org.ua/index.php/sotsialnyi-dialoh/uhody-pro-spivpratsiu/240-zarubizhnij-dosvid-provedennya-detsentralizatsijnikh-reform> (20.11.2021 р.).
17. Посібник інструменти управління майном комунальної власності територіальної громади. Київ : USAID DOBRE, 2020. 172 с.

References

1. Voloshenko, O. O., Didenko, Ye. O. (2017). Pidvyshchennia efektyvnosti upravlinnia munitsypalnoiu vlasnistiu [Improving the efficiency of municipal property management. Public administration: improvement and development]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public administration: improvement and development*, 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2017_2_7 [in Ukrainian].
2. Holub, V. (2009). Upravlinnia vlasnistiu terytorialnykh hromad v Ukraini z urakhuvanniam svitovoho dosvidu [Management of property of territorial communities in Ukraine taking into account world experience]. Retrieved from: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-03\(3\)/09gvfusd.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-03(3)/09gvfusd.pdf) (20.11.2021 r.) [in Ukrainian].
3. Hryshko, L. M. (2020). Pravo munitsypalnoi vlasnosti u derzhavakh-chlenakh Yevropeiskoho Soiuzu: pytannia konstytutsiino-pravovoho rehuliuвання [The right of municipal property in the member states of the European Union: issues of constitutional and legal regulation. Bulletin of the Kharkiv Nation. University named after VM Karazin. Series: Right]. *Visnyk Kharkivskoho natsion. un-tu im. V. M. Karazina. Serii: Pravo – Bulletin of the Kharkiv Nation. University named after VM Karazin. Series: Right*, 29, 97-106 [in Ukrainian].
4. Zhakhovska, V. L. (2018). Sotsialnyi rozvytok silskykh poselen na osnovi munitsypalnoi vlasnosti v umovakh detsentralizatsii [Social development of rural settlements on the basis of municipal property in the conditions of decentralization]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and social economy*, 2 (33), 140-153 [in Ukrainian].
5. Kalynovskiy, B. V. (2020). Dosvid provedennia munitsypalnoi reformy v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [Experience of municipal reform in the European Union]. Munitsypalna reforma v konteksti yevrointehratsii Ukrainy: pozytsiia vlady, naukovtsiv, profspilok ta hromadskosti. *Chetverta shchorichna Vseukr. nauk.-prakt. konf. K.: APSVT – Municipal reform in the context of Ukraine's European integration: the position of the government, academics, trade unions and the public. The fourth annual All-Ukrainian. scientific-practical conf.* P. 22-28 [in Ukrainian].
6. Kohaniy, M. S. (2019). Publichne upravlinnia v munitsypalnomu sektori: zarubizhnyi dosvid dlia Ukrainy [Public administration in the municipal sector: foreign experience for Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU im. V. I. Vernadskoho. Serii: Derzhavne upravlinnia – Scientific notes of TNU. VI Vernadsky. Series: Public Administration.* Tom 30 (69). No 1. P. 61-65 [in Ukrainian].
7. Kurilov, Yu. Yu. (2018). Detsentralizatsiia vlady v Ispanii: samovriaduvannia, rehionalizatsiia ta podatky [Decentralization of power in Spain: self-government, regionalization and taxes]. *Mekhanizmy derzhavnogo upravlinnia – Mechanisms of public administration*, 29 (68), 102-109 [in Ukrainian].

-
8. Lelechenko, A. P. (2011) Zarubizhnyi dosvid orhanizatsii funktsionuvannia mistsevoho samovriaduvannia: implementatsiia v Ukraini [Foreign experience in organizing the functioning of local government: implementation in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public administration: improvement and development*, 3. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=266> (20.11.2021 r.) [in Ukrainian].
 9. Manuilova, K. V. (2015). Detsentralizatsiia publichnoi vlady v Danii: dosvid dlia Ukrainy [Decentralization of public power in Denmark: experience for Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 15, 96-99 [in Ukrainian].
 10. Myrzabekova, E. (2019). Systema orhaniv mistsevoho samovriaduvannia Yaponii [The system of local self-government of Japan]. *Nauka online: Mizhnarodnyi elektronnyi naukovyi zhurnal – Science online: International electronic scientific journal*, 6. Retrieved from: <https://nauka-online.com/ua/publications/yurisprudentsiya/2019/6/sistema-organov-mestnogo-samoupravleniya-yaponii/> (30.10.2021 r.) [in Ukrainian].
 11. Monastyrskiy, H. (2014). Adaptatsiia munitsypalnoho upravlinnia v Ukraini do demokratychnykh standartiv u konteksti yevropeiskoi intehtatsii [Adaptation of municipal government in Ukraine to democratic standards in the context of European integration]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn – Current issues of international relations*, 119 (ch. II), 15-22 [in Ukrainian].
 12. Monastyrskiy, H. (2014). Modernizatsiina paradyhma rozvytku munitsypalnoi ekonomiky v umovakh detsentralizatsii instytutiv publichnoho upravlinnia [Modernization paradigm of municipal economy development in the conditions of decentralization of public administration institutions]. *Upravlinnia publichnoiu ekonomikoiu: novi vyklyky ta stratehiia: zb. materialiv V Mizhn. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 5-6 hrudnia 2019 r.) – Public Economy Management: New Challenges and Strategy: Coll. materials V Int. scientific-practical conf. (Kyiv, December 5-6, 2019)*. K., 2019. P. 91-96 [in Ukrainian].
 13. Padalko, H. V. (2012). Tsentralizatsiia ta detsentralizatsiia v orhanizatsii sluzhby v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia: munitsypalno-pravovyi aspekt [Centralization and decentralization in the organization of service in local government: municipal-legal aspect]. *Derzhava i pravo: zb. nauk. pr. – State and law: coll. Science. ave.*, 57, 123–129 [in Ukrainian].
 14. Petryshyn, O. O. (2013). Suchasnyi stan mistsevoho samovriaduvannia u krainakh anghlosaksonskoi pravovoi simi: problemy ta perspektyvy rozvytku [The current state of local government in the Anglo-Saxon legal family: problems and prospects]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia – State building and local self-government*, 25, 195–207 [in Ukrainian].
 15. Chaplya, O. V. (2016). Munitsypalne upravlinnia u SShA: zahalnyi ohliad [Municipal Administration in the United States: an overview]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 4, 34–36. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2016/9.pdf [in Ukrainian].

16. Zarubizhnyi dosvid provedennia detsentralizatsiinykh reform [Foreign experience of decentralization reforms]. 2017. 05 travn. – 05 May. URL: <http://kyiv.fpsu.org.ua/index.php/sotsialnyi-dialoh/uhody-pro-spivpratsiu/240-zarubizhnij-dosvid-provedennya-detsentralizatsijnikh-reform> (20.11.2021 r.) [in Ukrainian].
17. Posibnyk instrumenty upravlinnia mainom komunalnoi vlasnosti terytorialnoi hromady [Handbook of tools for managing communal property of the territorial community]. K.: USAID DOBRE, 2020. 172 p.

Статтю отримано 10 грудня 2021 р.

Article received December 10, 2021.

ДО ВІДОМА АВТОРІВ

“ВІСНИКА ЕКОНОМІКИ”

Науковий журнал “Вісник економіки” виходить чотири рази на рік змішаними мовами: українською, англійською, польською мовами. До друку приймаються статті, які мають наукову та практичну цінність. Терміни подання матеріалів: у 1-ий випуск журналу – до 25 грудня, в 2-ий випуск – до 25 березня, в 3-й випуск – до 25 травня, в 4-й випуск – до 25 вересня.

Для участі у формуванні збірника необхідно подати:

1. Електронний варіант статті українською або англійською мовами, оформлений відповідно до наведених нижче вимог, виконаний у редакторі MS Word.

2. Електронний варіант анотацій українською та англійською мовами 1800-2100 знаків із пробілами. Анотації українською і англійською обов’язкові. Анотація на польській мові тоді, коли уся стаття написана на польській.

3. Електронну копію рецензії наукового керівника або іншого фахівця в певній галузі знань, який має науковий ступінь або вчене звання при поданні статей авторами без наукових ступенів.

4. Файл із відомостями про автора (прізвище, ім’я та по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи, поштова адреса, контактні телефони, шифр і назва спеціальності, за якою подається стаття, адреса електронної скриньки).

Подані авторами статті розглядаються лише після подачі повного пакету супровідних документів.

Основні вимоги до підготовки й оформлення матеріалів:

Індекс **УДК** (зліва великими літерами, шриффт – жирний).

Пункти 2, 3, 4, 5 та 6 подаються (українською й англійською мовами).

Код **JEL класифікації (JEL classification codes)** (розміщуються під ключовими словами, кількість – від 1 до 5, в одному рядку, через кому, жирним. Наприклад: **JEL classification: C12, C14, C18**).

DOI (цей код присвоює редколегія після рекомендації статті до друку).

Автор (справа вказується повне ім’я та прізвище автора світлим курсивом, прізвище – великими літерами).

Відомості про автора (авторів) українською та англійською мовами (прізвище, ім’я, по батькові у називному відмінку, відомості про науковий ступінь та вчене звання (без скорочень), посада та місце роботи автора (повністю без аббревіатур), детальна контактна робоча адреса з поштовим індексом, назва країни, адреса електронної скриньки, ORCID ID).

6. Назва статті (по центру, великими літерами, шриффт – кегель 16).

Бібліографічні описи для цитування на українській та англійській мовах.

7. Анотація українською та англійською мовами, курсивом з абзацу; обсягом 1800-2100 знаків із пробілами. В ній необхідно відобразити: вступ, мета і методи дослідження, результати, перспективи. У тексті анотації варто застосовувати значимі слова з тексту статті. Положення, що викладаються, повинні логічно впливати один

з іншого. Текст анотації повинен бути лаконічним і чітким, вільним від другорядної інформації, зайвих вступних слів, загальних і незначних формулювань).

8. Ключові слова (курсивом з абзацу, не менше п'яти слів або словосполучень, виокремлених знаком « ; » (крапка з комою)). Ключові слова не повинні повторювати назву статті.

9. Формули: , **рис.:** , **табл.:** , **бібл.:** . (вказати кількість формул, рисунків, таблиць, бібліографічних джерел).

Formulas: , **fig.:** , **tabl.:** , **bibl.:** . (вказати кількість формул, рисунків, таблиць, бібліографічних джерел).

10. Текст:

Наукові статті повинні мати такі необхідні елементи: вступ (постановка проблеми); короткий огляд літератури; мета дослідження; основні результати дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки і перспективи подальших розвідок.

Обсяг статей – від 8 до 18 сторінок тексту формату А4 через 1,5 інтервалу кеглем 14 шрифтом Time New Roman; поля зліва, знизу та зверху – 20 мм, справа – 10 мм.

Цифровий матеріал оформляється таблицею, яка має порядковий номер (друкується курсивом справа, наприклад, Таблиця 1) і назву (друкується над таблицею по центру). Ілюстрації також повинні нумеруватися і мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Класифікація податків.).

Автори відповідають за точність наведених у статті термінів, прізвищ, даних, цитат, статистичних матеріалів тощо. Скорочення слів і словосполучень, окрім загальноприйнятих, не допускається.

Список використаної літератури розміщується після статті під заголовком “Література” українською мовою (відповідно до встановлених вимог Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 (зі змінами і доповненнями)) та “References” англійською (оформлений за міжнародним бібліографічним стандартом APA) із зазначенням коду DOI (за його наявності). Наприклад: Ivaniv, S. M., Petriv, Yu. S. (2021). *Oblikova polityka v Ukraini [Accounting policy in Ukraine]*. Ternopil: VPC «Ekonomichna dumka» [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.01.159>. Кількість джерел не менше 12, нумерація джерел здійснюється в порядку посилання на них.

Посилання на літературу в тексті подавати в порядку згадування у квадратних дужках, наприклад, [5, с. 120; 7, с. 94-95], де перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою (;).

Обов'язково необхідно вказати, що матеріал подається до публікації вперше і не був раніше опублікований. Матеріали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються до розгляду. Рукописи статей підлягають додатковому редакційному рецензуванню. Відхилений оригінал авторові не повертається, лише надсилається рецензія на доопрацювання.

11. Назва статті англійською мовою по центру, великими літерами, шрифт – кегель 16).

12. Abstract:

Introduction.

Methods.

Results.

Discussion.

Keywords.

Formulas: , fig.: , tabl.: , bibl.: .

13. References.

Після списку літератури на англійській мові (якщо стаття на українській) вказується таке:

Статтю отримано /Рецензування-1: /Рецензування-2:

Article received /Review-1: /Review-2:

В кінці статті автори зазначають: «Матеріал подається до публікації вперше і не був раніше опублікований».

Сподіваємося на плідну співпрацю.

Редакційна колегія “Вісника економіки”.

46009, м. Тернопіль, вул. Львівська,11, “Західноукраїнський національний університет”, (стаття у “Вісник економіки”).

Телефон: +38 (0352) 47-50-59.

E-mail: visek@wunu.edu.ua

Наукове періодичне видання

**ВІСНИК
економіки**

Науковий журнал

*Випуск 1 (103)
січень – березень
2022*

Відповідальний за випуск *З.-М. Задорожний*

Редактори-коректори *І. Калачик*

Комп'ютерна верстка *О. Драбюк*

Дизайн обкладинки *М. Юрків*

*Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, цитат,
цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.
Відповідно до Закону про авторські права, при використанні наукових ідей та
матеріалів цього випуску посилання на авторів і видання є обов'язковими.*

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК No 7284 від 18.03.2021 р.

Підписано до друку 31.01.2022. Формат 70x100 1/16.
Гарнітура Times і Arial. Папір офсетний. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 16,43. Умовн.-друк. арк. 17,89.
Тираж 100. Замовлення No P001-03-22.
Віддруковано у ЗУНУ

(Видавничо-поліграфічний центр «Університетська думка»)
46009 м. Тернопіль, вул. Бережанська, 2
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@wunu.edu.ua